

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ,
ΠΜΣ «Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ
ΤΗΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

&

ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΔΑΖΟΣ ΓΡΗΓΟΡΗΣ

ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΔΙΑΜΑΝΤΩ

ΑΘΗΝΑ

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2005

«Ζούμε σε μια εποχή ριζικών μεταμορφώσεων. Η καλύτερη προσέγγιση είναι να την θεωρούμε ως μια παγκόσμια ομπρέλα πολιτισμού στην οποία εμπεριέχονται οι συγκρούσεις ανόμοιων πολιτισμών και ο πολιτιστικός πλουραλισμός»

Yehezkel Dror

«Ο Καπιταλισμός είναι τελικά ασύμβατος με την
οικουμενικότητα. Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει
οικουμενικότητα, χωρίς την ουσιαστική μείωση των
ανισοτήτων ανάμεσα στις συνιστώσες αυτής»

Ιοτβάν Μέτζαρος

«Η νέα παγκόσμια τάξη δεν είναι ούτε κάτι προσδιορισμένο, ούτε κάτι που
γεννά αισθήματα ασφάλειας. Βρίθει αβεβαιότητας και σπαράσσεται από
βαθιές διαιρέσεις»

Anthony Giddens

« Η παγκοσμιοποίηση είναι αυτό που εμείς
εδώ στον Τρίτο Κόσμο, επί αιώνες αποκαλούσαμε Αποικιοκρατία»

Martin Khor

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....Σελ.7

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....Σελ.10

ΜΕΡΟΣ Α : ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ & ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^Ο: ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ – ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

- 1.1 Ιστορική αναδρομή..... Σελ.14
- 1.2 Το περιεχόμενο και τα όρια της παγκοσμιοποίησης..... Σελ.23
- 1.3. Τα χαρακτηριστικά του Νέου Παγκόσμιου συστήματος..... Σελ.32
 - 1.3.1 Χαρακτηριστικά του παγκόσμιου συστήματος σε πολιτικό επίπεδο..... Σελ 33
 - 1.3.2 Χαρακτηριστικά του παγκόσμιου συστήματος σε οικονομικό επίπεδο..... Σελ.38
 - 1.3.3 Παγκοσμιοποίηση και περιβάλλον..... Σελ 47
- 1.4 Η Παγκόσμια Αστάθεια – Η Παγκόσμια Χρηματιστηριακή κρίση..... Σελ.47
- 1.5. Ο Ιμπεριαλισμός στην εποχή της παγκοσμιοποίησης
 - 1.5.1 Πολιτιστικός ιμπεριαλισμός και ιδεολογία..... Σελ.51
 - 1.5.2 Ο ρόλος των ΗΠΑ..... Σελ.58
- 1.6 Κοινωνικές επιστήμες και παγκοσμιοποίηση..... Σελ.62

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^Ο: ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

- 2. Η έννοια του οικονομικού εγκλήματος
 - 2.1 Οι δυσκολίες προσέγγισης του αντικειμένου της οικονομικής εγκληματικότητας..... Σελ.70
 - 2.2 Οικονομικό έγκλημα: οι κυριότερες θεωρίες
 - 2.2.1 Παράγοντες του οικονομικού εγκλήματος..... Σελ.74
 - 2.2.2 Η θεωρία του E.H. Sutherland-
«Είναι τα 'εγκλήματα λευκού περιλαίμιου' εγκλήματα;..... Σελ.77
 - 2.2.3 Ο D. Nelken και οι τύποι της ασάφειας..... Σελ.84

2.2.4 James William Coleman: Αναζητώντας τα αίτια της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου- Προς μια ενοποιημένη θεωρία.....	Σελ90
2.2.5 C. Needleman και M. L. Needleman: μοντέλα εγκληματογένεσης.....	Σελ93
2.2.6 Steve Tombs & F. Pearce: Επιχειρηματικοί κακόφημοι δρόμοι.....	Σελ95
2.3 Η Νομική επιστήμη στην υπηρεσία του οικονομικού εγκλήματος	
2.3.1 Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο.....	Σελ.96
2.3.2 Ανδρουλάκης, Μανωλεδάκης, Κουράκης.....	Σελ97
2.4 Κατηγορίες του οικονομικού Εγκλήματος.....	Σελ102
2.5 Επιχειρηματικό Έγκλημα (Enterprise Crime)	
2.5.1 Επιχειρηματικό Έγκλημα – Ποινική Ευθύνη των Νομικών Προσώπων.....	Σελ105
2.5.1.1 Η πολυεθνική επιχείρηση – Ο ρόλος της στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης.....	Σελ110
2.5.1.2 Εγκληματικά δίκτυα.....	Σελ117
2.5.2 Η αυθαιρεσία των πολυεθνικών.....	Σελ119
2.6 Παραδοσιακές μορφές οικονομικής εγκληματικότητας.....	
2.6.1 Φοροδιαφυγή – Φοροαποφυγή.....	Σελ137
2.6.2 Τελωνιακές Παραβάσεις.....	Σελ137
2.6.3 Λαθρεμπόριο και νόθευση καταναλωτικών αγαθών.....	Σελ.139
2.6.4 Χρηματιστηριακό Έγκλημα.....	Σελ142
2.7 Οικονομικό και Οργανωμένο Έγκλημα.	
2.7.1 Διερεύνηση της σχέσης οικονομικού και οργανωμένου εγκλήματος.....	Σελ144
2.7.1.1 Το Υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα. Η σχέση των υπερεθνικών επιχειρήσεων και του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος.....	Σελ149
2.7.2 Το Ξέπλυμα Βρώμικου Χρήματος ως παράμετρος του οικονομικού εγκλήματος	
2.7.2.1 Γενικά Χαρακτηριστικά.....	Σελ152
2.7.2.2 Φορολογικοί παράδεισοι.....	Σελ155

2.7.2.3 Το διεθνές Νομοθετικό πλαίσιο.....	Σελ155
2.8 Παραδοσιακές μορφές οικονομικής – οργανωμένης εγκληματικότητας	
2.8.1Τυχερά Παιχνίδια – Καζίνο.....	Σελ157
2.8.2. Εμπόριο Ναρκωτικών.....	Σελ.158
2.9 Πληροφορική και εγκλήματα λευκού περιλαίμιου	
2.9.1 Ορισμός του πληροφορικού εγκλήματος.....	Σελ159
2.9.1.1 Το πληροφορικό έγκλημα ως υποκατηγορία του οικονομικού εγκλήματος.....	Σελ.162
2.9.2. Μορφές οικονομικής εγκληματικότητας στο Διαδίκτυο	
2.9.2.1 Σύγχρονες μορφές οικονομικής εγκληματικότητας στοΔιαδίκτυο.....	Σελ 165
2.9.2.2. Παραδοσιακές μορφές οικονομικής εγκληματικότητας στο Διαδίκτυο.....	Σελ169

ΜΕΡΟΣ Β:ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ – ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ & ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

1.1 Παγκοσμιοποίηση και Λατινική Αμερική Γενικά χαρακτηριστικά.....	Σελ174
--	--------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

2.1 Λατινική Αμερική: Παγκοσμιοποίηση & οργανωμένο – οικονομικό έγκλημα.....	Σελ. 186
---	----------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

3.Όταν η πραγματικότητα επιβεβαιώνει τη θεωρία.....	Σελ192
3.1Το παράδειγμα της Κολομβίας.....	Σελ193
3.2 Το παράδειγμα της Αργεντινής.....	Σελ207
3.3 Το παράδειγμα της Βραζιλίας.....	Σελ216
3.4 Το παράδειγμα της Ουρουγουάης & Παραγουάης	
3.4.1 Το παράδειγμα της Ουρουγουάη	Σελ229
3.4.2. Το παράδειγμα της Παραγουάη.....	Σελ230
3.5. Το παράδειγμα της Βολιβίας.....	Σελ. 230
3.6 Το παράδειγμα της Χιλής.....	Σελ239

3.7 Το παράδειγμα του Μεξικό.....	Σελ241
3.8 Το παράδειγμα της Βενεζουέλας.....	Σελ
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	Σελ246
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	Σελ257
ΠΗΓΕΣ INTERNET.....	Σελ272

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Της τελευταίας δεκαετίας, όλο και περισσότερο, γίνεται λόγος για την έννοια της παγκοσμιοποίησης. Ίσως για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία γίνεται τόση συζήτηση γύρω από μια έννοια που όχι απλά δεν έχει αποσαφηνιστεί πλήρως αλλά και που ουσιαστικά δεν έχει υπάρξει ένας ολοκληρωμένος ορισμός γύρω από τον οποίο να επιτυγχάνεται μια ευρύτερη συμφωνία. Ένα όμως είναι το σίγουρο, ότι όλοι σχεδόν οι τομείς της ζωής σήμερα, από τις οικονομικές και πολιτικές σχέσεις μέχρι τα τεχνολογικά και περιβαλλοντικά θέματα κυριαρχούνται από τη διαδικασία και την έννοια της παγκοσμιοποίησης.

Πρόκειται για έννοια που διχάζει, καθώς απέναντί της βρίσκονται είτε «φανατικοί» υπέρμαχοι, είτε «φανατικοί» επικριτές. Από όποια πλευρά όμως και αν σταθεί κανείς σίγουρα δεν πρέπει να παραβλέψει την καθοριστική σημασία που έχει διαδραματίσει τα τελευταία χρόνια στον πλανήτη, η εφαρμογή της ως νοοτροπίας, αντίληψης, πρακτικής και πολιτικής, καθώς εισέρχεται σχεδόν ως συμφραζόμενο της «νέας οικονομίας», αλλά και ως καθοριστική δύναμη που συμπαρασύρει τις όποιες κοινωνικό - πολιτικές διαδικασίες. Διαδικασίες που τόσο στον χώρο της οικονομίας με την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού γέννησαν αστάθεια και κρίσεις, αμφισβητήσεις για τον ενεργό ρόλο του κράτους, κριτική για τις αρνητικές συνέπειες στο περιβάλλον όσο και στο πεδίο πολιτισμός και εθνική ταυτότητα προκάλεσαν ποικίλες αντιφάσεις με κυρίαρχη εκείνη σύμφωνα με την οποία η υπόθεση της διεθνοποίησης έρχεται να καλύψει την επιδίωξη μεγαλύτερης εθνικής αυτοτέλειας.

Επιπλέον η ανάπτυξη και διεθνοποίηση της οικονομίας συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη και την διεθνοποίηση του εγκλήματος και κυρίως με τη δράση και την εξάπλωση υπερεθνικών εγκληματικών επιχειρήσεων. Διαμορφώνονται

δηλαδή διεθνή δίκτυα κυρίως οργανωμένης εγκληματικότητας τα οποία επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους παγκοσμίως. Δεν είναι τυχαίο ότι για παράδειγμα η Ρωσική μαφία έχει επεκτείνει τις δραστηριότητές της στην Λ. Αμερική και όχι μόνο, εκμεταλλευόμενη την έλλειψη περιοριστικών μέτρων που θα προέβαλε ο κρατικός παρεμβατισμός των προηγούμενων δεκαετιών αλλά και τα οφέλη μιας ραγδαία αναπτυσσόμενης τεχνολογίας που εκμηδενίζει αποστάσεις και διευκολύνει επικοινωνίες.

Σήμερα, όμως στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης ανοικτής οικονομίας δεν είναι μόνο η δράση των παράνομων οργανώσεων που προβληματίζει. Ίσως αυτή να είναι λίγο ως πολύ αναμενόμενη. Είναι η δράση των κατά άλλα νόμιμων πολυεθνικών επιχειρήσεων, οι οποίες έχουν επιδοθεί σε ένα ατέρμονο κυνήγι του κέρδους με αποτέλεσμα να καταπατούν συχνά κάθε έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας αλλά και να μην δείχνουν κανένα σεβασμό απέναντι στο περιβάλλον.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα επιβεβαίωσης των μειονεκτημάτων της παγκοσμιοποίησης αλλά και της παράνομης δράσης των πολυεθνικών είναι εκείνο της Λατινικής Αμερικής. Στην ευρύτερη αυτή περιοχή η παγκοσμιοποίηση και ο νεοφιλελευθερισμός όχι μόνο δεν βελτίωσαν αλλά αντιθέτως διατήρησαν και σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις επιδείνωσαν τις όψεις υπανάπτυξης των χωρών που την αποτελούν.

Εκείνο που επίσης θα πρέπει να εντοπίσει κανείς στα πλαίσια της όλης προβληματικής, είναι ότι εμφανίζεται σήμερα μια υπερεθνική τάση κυριαρχίας, στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, για επιβολή σ' όλο το σώμα του πλανήτη η οποία εμπεριέχει μια βασική αδυναμία: στην όλη διαδικασία αυτήν εμφανίζονται σαφώς δομικά προβλήματα για τους κυρίαρχους, που αποδεικνύουν τις αντινομίες και τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος (όπως π.χ. η ασιατική κρίση του 1997-98 που χτύπησε τα χρηματιστήρια τόσο της Ασίας όσο και

της Λατινικής Αμερικής και της Νέας Υόρκης) αλλά και πολλά εμπόδια και προβλήματα για την «λείανση» της κοινωνικής ζωής. Δυο είναι τα σημαντικότερα: ο φονταμενταλιστικός ισλαμισμός και η απειθαρχία της Λατινικής Αμερικής, καθώς η εθνικοποίηση των πετρελαίων και οι ενώσεις τύπου Mercosour είναι πονοκέφαλος για ΔΝΤ και ΠΤ και για την όποια διεθνιστική κυριαρχία.

Στην παρούσα εργασία λοιπόν θα μας απασχολήσει η κατάσταση στην Λατινική Αμερική, θέλοντας να μελετήσουμε τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης αλλά και την δράση κυρίως των πολυεθνικών και των παγκόσμιων οργανισμών στα πλαίσια αυτής. Αλλά και για έναν επιπλέον λόγο: ότι υπάρχει στην ευρύτερη περιοχή μια παράδοση κοινωνικών αγώνων, απειθαρχίας, κολεκτιβισμού που βλέπουμε από «τα κάτω», και η οποία μπορεί να αποδεικτεί ιδιαίτερα γόνιμη ως παράδειγμα για την ενεργητική κινητοποίηση και συμμετοχή του πολίτη στο «κοινωνικό γίγνεσθαι».

Το ζητούμενο τελικά, για το αν πρέπει να είναι θετικά ή όχι διακείμενος κανείς απέναντι στην παγκοσμιοποίηση θα πρέπει να εξαρτάται από το αν μπόρεσε ή αν θα μπορέσει να βελτιώσει την ζωή των δισεκατομμυρίων που ζουν πάνω στον πλανήτη. Θεωρητικά σχήματα περί οικουμενικότητας είναι τα ιδανικά αλλά η εμπειρία απέδειξε ότι τίποτα σχεδόν δεν πραγματοποιήθηκε από την αρχική σύλληψη. Αντιθέτως απέδειξε ότι συχνά αποτελεί ένα ακόμη εργαλείο στα χέρια των ελίτ για την χειραφέτηση των μαζών.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία, όπως ήδη προαναφέρθηκε έχει τίτλο « Παγκοσμιοποίηση - Οικονομικό έγκλημα - Λατινική Αμερική». Όπως γίνεται κατανοητό από τον τίτλο, η παρούσα μελέτη αφορά τρεις μεγάλες θεματικές ενότητες οι οποίες έπρεπε αναλυτικά να μελετηθούν. Καταρχήν η πρώτη βασική έννοια είναι αυτή της παγκοσμιοποίησης. Επειδή το θέμα παγκοσμιοποίηση τόσο σαν έννοια τυπική, όσο και σαν προοπτική είναι αστείρευτη, προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος να εξαντληθεί η εργασία στο τεράστιο υλικό που την αφορά, έγινε η προσπάθεια επικέντρωσης σε κάποια βασικά σημεία της.

Καταρχήν στο πρώτο μέρος της εργασίας, το οποίο είναι αφιερωμένο στην παγκοσμιοποίηση μέσα από μια ιστορική αναδρομή επιχειρήθηκε να προβληθεί ο μετασχηματισμός ή όχι των παραδοσιακών κοινωνιών σε μια πιο σύγχρονη μορφή καθώς και τα χαρακτηριστικά αυτής της πορείας. Η παγκοσμιοποίηση ως έννοια, ως όρος αναλύεται στην συνέχεια με στόχο να δοθεί ένας ορισμός, να ανιχνευθεί ο βαθμός που έχει πραγματοποιηθεί ως σήμερα, αν τελικά έχει πραγματοποιηθεί, μέσα από τις δυο ουσιαστικότερες θέσεις απέναντι της: την απόλυτα θετική και την απόλυτα αρνητική, χωρίς βέβαια να αποφεύγεται και η αναφορά ενδιάμεσων τάσεων περισσότερο εξισορροπιστικών. Συνεχίζοντας αναφέρονται τα χαρακτηριστικά του παγκόσμιου συστήματος σήμερα, με ιδιαίτερη έμφαση σε ζητήματα πολιτικής, οικονομίας, πολιτισμού, περιβάλλοντος, τεχνολογίας και εργασίας και γίνεται εκτενής αναφορά στις κρίσεις που τα τελευταία χρόνια ταλανίζουν το καπιταλιστικό παγκοσμιοποιημένο σύστημα αποδεικνύοντας ότι δεν είναι άτρωτο. Συνεχίζοντας, επειδή η παγκοσμιοποίηση ως έννοια οφείλει να μην εξαντλείται ούτε ως άποψη, ούτε ως κριτική στην οικονομική της προοπτική, αναλύονται ζητήματα εθνικής

κουλτούρας και εθνικών πολιτισμών, εθνικής ταυτότητας και επιβίωσης ή μη, μέσα στα πλαίσια ενός παγκόσμιου συστήματος. Σήμερα όταν μιλάει κανείς για παγκοσμιοποίηση κάνει έναν απίστευτο, αυτόματο συνειρμό: ΗΠΑ και ο ρόλος τους ως υπερδύναμης, ως παγκόσμιας ηγεμονίας όπως έχει επικρατήσει να αποκαλούνται σήμερα. Επομένως την ανάλυση περί πολιτιστικού ιμπεριαλισμού ακολουθεί η μελέτη του ρόλου των ΗΠΑ σήμερα. Το πρώτο κεφάλαιο του Α' Μέρους, κλείνει με την προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης από την πλευρά των κοινωνικών επιστημών, με κυρίαρχο το ερώτημα αν οι ήδη θεωρίες σήμερα διαθέτουν τα κατάλληλα μεθοδολογικά εργαλεία προκειμένου να την μελετήσουν.

Σχετικά με το δεύτερο κεφάλαιο η όλη προβληματική της παρούσας εργασίας περιστρέφεται γύρω από την έννοια «οικονομικό έγκλημα». Αρχικά θεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει μια πρώτη προσέγγιση του φαινομένου. Αποδίδονται οι διάφορες προσπάθειες να δοθεί ο ορισμός του οικονομικού εγκλήματος καθώς και οι δυσκολίες που συνάντησαν όλοι εκείνοι οι επιστήμονες που επιχείρησαν να το ορίσουν. Επίσης, επιχειρείται και μια ανάλυση των παραγόντων που οδηγούν στο οικονομικό έγκλημα μέσα από την παράθεση των κυριότερων θεωριών για αυτό. Επιπλέον αναφέρονται οι ασάφειες που παρουσιάζονται στο Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο, παρουσιάζεται η νομική διερεύνηση της οικονομικής εγκληματικότητας μέσα από τις απόψεις διακεκριμένων ελλήνων νομικών ενώ επιχειρείται μια κατηγοριοποίηση των οικονομικών εγκλημάτων διεθνώς.

Στην συνέχεια μελετάται η πολυεθνική επιχείρηση, ο ρόλος της σήμερα, παρουσιάζονται οι κυριότερες απόψεις αναφορικά με αυτήν ενώ παράλληλα αναφέρεται ο γενικότερος προβληματισμός γύρω από την ύπαρξη ή μη ποινικών ευθυνών των νομικών προσώπων. Ένα σημαντικό μέρος αφιερώνεται στα «εγκλήματα» των πολυεθνικών σήμερα σε βάρος του Τρίτου Κόσμου και των αναπτυσσόμενων χωρών.

Ακολουθεί λεπτομερής ανάλυση ορισμένων παραδοσιακών μορφών οικονομικής εγκληματικότητας π.χ. φοροδιαφυγή, απάτη, χρηματιστηριακό έγκλημα, λαθρεμπόριο, επιχειρηματικό έγκλημα αλλά και γίνεται λεπτομερής ανάλυση σύγχρονων μορφών οικονομικής εγκληματικότητας που απαιτούν την χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή. Παράλληλα επισημαίνεται πώς η χρήση της πληροφορικής και η κυριαρχία του Διαδικτύου στην καθημερινότητά μας μετάλλαξε παραδοσιακές μορφές οικονομικής εγκληματικότητας π.χ. απάτη. Στη συνέχεια επιχειρείται η ανακάλυψη τυχόν σχέσης ανάμεσα στο οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα με ιδιαίτερη έμφαση στο ξέπλυμα βρώμικου χρήματος ως κοινό κρίκο των δύο αυτών μορφών εγκληματικότητας.

Τέλος, στο δεύτερο μέρος έχει επιλεγθεί η ευρύτερη περιοχή της Λατινικής Αμερικής, προκειμένου να κατανοηθεί ο ρόλος της παγκοσμιοποίησης και των πολυεθνικών (κυρίως ως προς τις αρνητικές τους οικονομικές αλλά και πολιτιστικές συνέπειες). Έχουν επιλεγεί ορισμένες και μάλλον οι περισσότερες από τις χώρες της ευρύτερης αυτής περιοχής όπως Βραζιλία, Αργεντινή, Κολομβία, Ουρουγουάη, Παραγουάη, Χιλή, Βολιβία, Βενεζουέλα και Μεξικό. Το τελευταίο αν και ανήκει γεωπολιτικά στην Κεντρική Αμερική θεωρήσα σκόπιμο να το συμπεριλάβω στην μελέτη αυτή γιατί παρουσιάζει αρκετά από τα στοιχεία της ανάπτυξης ή υπανάπτυξης των παραπάνω χωρών. Η Λατινική Αμερική επιλέχθηκε γιατί συνδυάζει όλα εκείνα τα στοιχεία που αποδεικνύουν το σκοτεινό ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η παγκοσμιοποίηση σήμερα. Η παγκοσμιοποίηση -όπως και θα αναλυθεί στο τέλος της παρούσας εργασίας, όπου εξάγονται κάποια χρήσιμα συμπεράσματα- ως έννοια κατ' αρχήν στην σύλληψή της δεν είναι αρνητική. Το να μιλάει κανείς για μια κοινωνία χωρίς σύνορα, με λαούς που ζουν κάτω από πνεύμα αλληλεγγύης και συνεργασίας είναι πολύ ωραίο αλλά στην πράξη αποδεικνύεται ουτοπικό, στο βαθμό που οι πολίτες δεν

αναλαμβάνουν ενεργό δράση και πρωτοβουλίες απέναντι στα κακώς κείμενα. Η παγκοσμιοποίηση ιδωμένη υπό την ευρεία σκοπιά της οικουμενικότητας και ως σύλληψη έννοιας είναι μοναδική. Ως πρακτική όμως στο μεγαλύτερο βαθμό της αποδείχτηκε διατήρηση της υπανάπτυξης για κάποιες χώρες και όπλο στα χέρια ορισμένων, αν όχι ελαχίστων ισχυρών χωρών με στόχο την εκμετάλλευση των ανίσχυρων.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ & ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ – ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

1.1 Ιστορική αναδρομή

Προκειμένου να κατανοήσουμε την έννοια της παγκοσμιοποίησης¹, θα πρέπει να κατανοήσουμε το φάσμα της διεθνούς οικονομίας στην εξέλιξή του. Καταρχήν συνήθως ως έναρξη του διεθνούς χαρακτήρα της οικονομίας θεωρείται ο 16^{ος} και ο 17^{ος} αιώνας, ωστόσο σύμφωνα με κάποιους άλλους θεωρητικούς² οι διεθνείς εμπορευματικές δραστηριότητες στη βάση κυρίως των διασυνοριακών συναλλαγών των ιδιωτικών επιχειρήσεων, ξεκίνησαν από τον 13^ο αιώνα.

Μια ομάδα εμπόρων τον 14^ο αιώνα συμβάλλουν αποφασιστικά στην διεξαγωγή του εμπορίου της Δ. Ευρώπης και της Ανατολικής Μεσογείου, ενός εμπορίου που βασιζεται κυρίως στην παραγωγή και την πώληση αγροτικών προϊόντων αλλά και στην παραγωγή και πώληση βιομηχανικών προϊόντων σε πρώιμο στάδιο. Δειλά δειλά κάνουν την εμφάνισή τους στην Ιταλία

¹ Στα αγγλικά ο όρος «globalization» με την τρέχουσα σημασία καταχωρίζεται για πρώτη φορά στο λεξικό Webster το 1960, αν και η λέξη global με την έννοια της ολότητας ή της καθολικότητας έχει μακρύτερη ιστορία. Μάλιστα ο απαξιωτικός χαρακτηρισμός globaloney προηγείται του όρου globalization. Τον όρο τον λάνσαρε το 1943 η γερουσιαστής Claire Boothe για να ειρωνευτεί τις παγκόσμιες ιδέες που υποστήριζε με θέρμη ο τότε Αμερικανός αντιπρόεδρος, και κυρίως την πρότασή του να κατασκευαστούν αεροδρόμια σε διάφορα σημεία του κόσμου για την προαγωγή της ειρήνης. Στον τομέα των κοινωνικών επιστημών εισάγεται από τους κοινωνιολόγους στις αρχές της δεκαετίας του 70, οι οποίοι συσχετίζουν την έννοια πρώτη φορά με την έννοια του παγκόσμιου συστήματος του Wallerstein. Την έννοια της «υπερπαγκοσμιοποίησης» την διαδέχτηκε η «παγκοσμιοποίηση των αγορών», η οποία διαδόθηκε την δεκαετία του 80 από σημαντικές οικονομικές και επιχειρηματικές επιθεωρήσεις. Βλ. σκ. Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμέλ. *Παγκοσμιοποίηση, οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές όψεις*), Σειρά: Πολιτική στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σ. 17-18.

² Βλ. σκ. John H. Dunning, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison – Westey, England –Harlow, 1996.

κυρίως οι πρώτες εταιρίες³ που ασχολούνται με τις εμπορικές συναλλαγές και τραπεζικές εργασίες. Παράλληλα με την εμφάνιση του καπιταλισμού ξεκινά και η οικονομική διεθνοποίηση, εκφραζόμενη στο επίπεδο συσσώρευσης του κεφαλαίου, ενός κεφαλαίου που σύντομα ασφυκτιά από την φύση του στον περιορισμό των ορίων και επιδιώκει να περάσει στο επίπεδο οργάνωσης του καταμερισμού της εργασίας σε διεθνές επίπεδο στα πλαίσια μιας παγκόσμιας αγοράς. Ο ίδιος ο καπιταλισμός για να μπορέσει να αναπτυχθεί και να εξελιχθεί θα πρέπει να επεκταθεί και να εκμεταλλευθεί τους πόρους των ξένων χωρών και των εδαφών τους. Η έννοιας καπιταλισμός και επεκτατισμός είναι συνώνυμες και συνεπάγονται σχέσεις εξάρτησης, υποταγής και κυριαρχίας. Ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας είναι το βασικό χαρακτηριστικό του καπιταλισμού πλέον ενώ μεταξύ των κρατών διαμορφώνεται ένα πλαίσιο ανταγωνισμού και συναλλαγών. Τον 17^ο και 18^ο αιώνα, δημιουργούνται οι πρώτες μεγάλες αποικιακές εμπορικές εταιρίες χονδρικού εμπορίου, οι οποίες αναπτύχθηκαν σε αποικιακές περιοχές και μεταξύ των οποίων ήταν η Dutch Company, η British East India Company, η Muscovy Company, η Royal Africa Company, και η Hudson Bay Company.

Όμως η πραγματική επανάσταση για τον καπιταλισμό θα έρθει με την Βιομηχανική Επανάσταση, καθώς η τελευταία συνετέλεσε στην ανάπτυξη της διεθνούς βιομηχανικής παραγωγής και οδήγησε σταδιακά στην δημιουργία των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων κυρίως των βρετανικών. Φυσικό ήταν οι εταιρίες αυτές να αναζητούν γόνιμο έδαφος για επενδύσεις και να το βρουν σε περιοχές όπως η Βόρειος και Νότιος Αμερική, η

³ Υποστηρίζεται ότι στην Ιταλία μέχρι το τέλος του 14^{ου} αιώνα λειτουργούσαν πλέον καθαρά σε πολυεθνικό επίπεδο 150 παλιές εταιρίες τραπεζικών εργασιών. Βλ. οχ. Κώστας Βεργόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, η Μεγάλη Χίμαιρα*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1999.

Ωκεανία και η Αφρική. Πάντως για την αποφυγή παρεξηγήσεων θα πρέπει να τονίσουμε ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις βιομηχανικής παραγωγής εμφανίστηκαν μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου αλλά καθιερώθηκαν μετά το 1950. Οι επιχειρήσεις αυτές από την αρχή αναζήτησαν ένα εξωτερικό περιβάλλον για να στηριχθούν παρά τα στενά πλαίσια του εθνικού κράτους. Η εσωτερική αγορά στην οποία βασίζονται μέσω της επιθετικότητας που αναπτύσσουν, ήταν αναγκαία στο σημείο που θα τους εξασφάλιζε την δυνατότητα να επεκταθούν σε άλλες αγορές. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος με το μικρότερο δυνατό κόστος, και κάτι τέτοιο μπορούσε να εξασφαλιστεί τόσο από το ποσοστό κέρδους στην χώρα καταγωγής όσο και η επένδυση του πλεονάσματος κεφαλαίου σε λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, με πλούσιες πρώτες ύλες και φθηνά εργατικά χέρια.

Τέσσερις είναι οι βασικοί περίοδοι στην πορεία του καπιταλισμού, η μελέτη των οποίων είναι απαραίτητη προκειμένου να μελετήσουμε την Παγκόσμια Οικονομία και την έννοια της Παγκοσμιοποίησης.

1) **Πρώτη Περίοδος - Η Φιλελεύθερη Περίοδος:** ταυτίζεται με τον 18^ο αιώνα και την πρώτη φάση διεθνοποίησης του εμπορίου. Η περίοδος όμως αυτή κυρίως ταυτίζεται με την έναρξη της αποικιοκρατίας, με κυρίαρχες δυνάμεις την Μεγάλη Βρετανία και την Γαλλία, οι οποίες - αρχικά η πρώτη και ακολουθεί η δεύτερη- δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την Βιομηχανική Επανάσταση. Παράλληλα είναι η περίοδος που εξειδικευμένες εταιρίες κάνοντας εμπόριο δούλων, κυρίως μαύρων αποκομίζοντας τεράστια κέρδη, σε σημείο που μιλάμε για διεθνές εμπόριο μαύρων στην Αφρική. Οι τελευταίοι ανταλλάσσονται με βαμβάκι, μαλλί αλλά και μεταλλουργικά προϊόντα.

2) **Δεύτερη Περίοδος - 1850 έως 1914:** η επέκταση της Μεγάλης Βρετανίας στην Ινδία συμπίπτει με την δημιουργία του

εθνικού σιδηροδρομικού δικτύου και τις νέες τεχνολογικές εφευρέσεις. Παράλληλα νέες βιομηχανίες δημιουργούνται όπως εκείνη της κλωστοϋφαντουργίας, των χημικών προϊόντων αλλά και η ηλεκτρική βιομηχανία ενώ η εμφάνιση της ατμομηχανής και η επέκταση αυτής στα πλοία, διευρύνει το εμπόριο. Η διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ αλλά και ο τηλεγράφος αρχίζουν να...γκρεμίζουν τα σύνορα μεταξύ των διαφόρων χωρών, φέρνοντάς τις πιο κοντά. Παράλληλα η πρώτη φάση της παγκοσμιοποίησης γίνεται πραγματικότητα. Εκτός από την Μεγάλη Βρετανία⁴ η οποία διευρύνει την κυριαρχία της αλλά και την επεκτατική της πολιτική στη βάση της αποικιοκρατικής λογικής του οικονομικού της συστήματος, κάνουν δειλά δειλά την εμφάνισή τους στο παγκόσμιο σκηνικό και οι ΗΠΑ. Ο οικονομικός φιλελευθερισμός που στηρίζεται στην επεκτατική πολιτική και ο άκρατος ανταγωνισμός μεταξύ των πολυεθνικών επιχειρήσεων οδήγησαν στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ακολουθεί ο Μεσοπόλεμος (1919-1939) που ενώ χαρακτηρίζεται στο σύνολό του από μια οικονομική ανάπτυξη, στιγματίζεται το 1929 με την μεγαλύτερη κρίση στην μέχρι τότε πορεία του καπιταλιστικού συστήματος που θα ξεκινήσει από την κρίση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης. Και ακριβώς λόγω των βασικών χαρακτηριστικών του καπιταλιστικού συστήματος – διεθνοποίηση της καπιταλιστικής οικονομίας, λειτουργία του διεθνούς εμπορίου, άνοιγμα των διεθνών αγορών, λειτουργία των χρηματιστηρίων για την κίνηση των κεφαλαίων- η κρίση επεκτάθηκε σε ολόκληρο τον πλανήτη. Οι ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες και κυρίως οι ΗΠΑ ανέλαβαν δράση για να βρεθεί διέξοδος από την κρίση.

3) **Τρίτη περίοδος – 1945 έως 1979.** Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη του κράτους της κοινωνικής

⁴ Οι ξένες επενδύσεις της Μεγάλης Βρετανίας σε σύνολο ήταν περισσότερες από ότι ήταν μαζί εκείνες των ΗΠΑ, της Γερμανίας, της Γαλλίας και των Κάτω Χωρών. Hirst P. & G. Thompson, *Globalization in Question: The international Economy and the Possibilities of Governance*, Cambridge Polity Press, 1996.

πρόνοιας ή αλλιώς κεϋνσιανού ή φορντικού κράτους⁵. Με έμφαση στον κρατικό τομέα και στη λειτουργία των δημοσίων επιχειρήσεων, πολιτική συνέχεια της οικονομικής πολιτικής των ΗΠΑ στα μέσα της δεκαετίας του '30, παρατηρείται μια πολύ μεγάλη οικονομική ανάπτυξη. Η φιλελεύθερη οικονομία ύστερα από την κρίση του 1929, και υπό την απειλή της εμφάνισης του κομμουνιστικού συστήματος αναγκάζεται να αποδεκτεί έναν κοινωνικό - ταξικό συμβιβασμό που επέρχεται με την συνεργασία των συνδικάτων και των εθνικών κυβερνήσεων. Κυρίαρχο χαρακτηριστικό της νέας περιόδου είναι η δημιουργία του Bretton Woods⁶, του νομισματικού συστήματος που κάνει την εμφάνισή του το 1944, και καθιερώνει το δολάριο ως παγκόσμιο μέσο κυκλοφορίας λόγω της δυνατότητάς του να μετατρέπεται σε χρυσό, ενσαρκώνοντας στην ουσία την πεποίθηση πως μια βασισμένη σε κανόνες διεθνής οικονομία, καθώς και η ίδρυση διεθνών θεσμών που να επιβλέπουν την εφαρμογή των εν λόγω κανόνων, αποτελούσαν άμεση και επιτακτική ανάγκη. Αυτό το νομισματικό σύστημα, το οποίο διήρκεσε έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970, υπήρξε εξαιρετικά πετυχημένο. Με στόχο την διατήρηση της εσωτερικής αυτονομίας στη χάραξη πολιτικής και την διεθνή νομισματική σταθερότητα, το σύστημα βασιζόταν στις εξής αρχές: σταθερές ή κλειδωμένες συναλλαγματικές ισοτιμίες, αλλά επαρκής ευκαμψία ώστε να δίνεται η δυνατότητα στα επιμέρους κράτη να αντιμετωπίζουν έκτακτες περιστάσεις, συμπεριλαμβανομένης της επιδίωξης της πλήρους απασχόλησης, ικανοποιητικές πιστώσεις

⁵ Φορντισμός: έτσι ονομάστηκε το μεταποιητικό σύστημα της μαζικής παραγωγής τυποποιημένων προϊόντων, του αυστηρού καταμερισμού της εργασίας και της κατασκευής του προϊόντος σε ένα μόνο τόπο. Βλ. σχετ. R. Gilpin *Η πρόκληση του παγκόσμιου καπιταλισμού. Η παγκόσμια οικονομία του 21^ο αιώνα*, Κατσιλιέρης Γιώργος (μτφρ.), 4^η έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα, 2002, σ. 208.

⁶ Μέσα στα πλαίσια του συστήματος αυτού (1944 - 1971), η διεθνής νομισματική σταθερότητα είχε ως εγγυητή το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, δηλαδή τον μηχανισμό βάσει του οποίου οι ΗΠΑ ασκούσαν τα ηγεμονικά καθήκοντα στην παγκόσμια αγορά. Βλ. ο.π. Κώστας Βεργόπουλος, 1999, σ. 76.

από τα αποθέματα του ΔΝΤ σε περίπτωση κάποιου προβλήματος διεθνών πληρωμών, συμφωνία μεταξύ των κρατών – μελών να συνδέσουν τα νομίσματά τους με τον χρυσό στην τιμή των 35 δολαρίων ανά ουγκιά ή με το δολάριο, έγκριση εκ μέρους του ΔΝΤ για προσαρμογές συναλλαγματικών ισοτιμιών εφόσον ανέκυπτε κάποια θεμελιώδης ανισορροπία στο ισοζύγιο πληρωμών ενός κράτους και τέλος νομισματικά αποθέματα που μπορούσαν να διατεθούν στις χώρες που αντιμετώπιζαν έλλειμμα. Οι παραπάνω αυτές αρχές εξασφάλισαν μια επιτυχημένη λειτουργία για το σύστημα αυτό επί σχεδόν 3 δεκαετίες.

Η μεγάλη Βρετανία του 19^{ου} αιώνα παραχωρεί πλέον την θέση της σε μια νέα παγκόσμια και ηγεμονική δύναμη τις ΗΠΑ. Η χώρα αυτή στην ουσία βγήκε αλώβητη από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και καθώς διέθετε τον κατάλληλο εξοπλισμό ήταν σε θέση να ενισχύσει τις κατεστραμμένες οικονομίες της Δυτικής Ευρώπης. Το 1948 άρχισε η εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ, το οποίο είχε ως στόχο την επανόρθωση των εθνικών οικονομιών των δυτικοευρωπαϊκών χωρών. Το Σχέδιο Μάρσαλ ήταν ο κινητήρας της GATT⁷ και του Bretton Woods και συνέβαλε στην διεθνή καπιταλιστική ανασυγκρότηση αλλά και στην φιλελευθεροποίηση του διεθνούς εμπορίου. Τα αμερικάνικα κεφάλαια κατευθύνονται πλέον προς την Δυτική Ευρώπη και την Ιαπωνία, άρα τα κεφάλαια επεκτείνονται προς όλα εκείνα τα μέρη της γης που οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις θεωρούσαν αναγκαίο. Το Σχέδιο Μάρσαλ δεν θα είχε περάσει ποτέ από το Αμερικάνικο Κογκρέσο, αν δεν υπήρχε η Σοβιετική απειλή εξαιτίας της οποίας οι ΗΠΑ χρηματοδότησαν τις χώρες της

⁷ Το 1948, οι ΗΠΑ και οι κύριοι οικονομικοί εταίροι τους σύστησαν την Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT). Μετά μάλιστα την καταψήφιση του ΔΟΕ από την Γερουσία το 1950, η GATT, έγινε ο βασικός εμπορικός οργανισμός του κόσμου. Σκοπός της ήταν να προαγάγει το «το πιο ελεύθερο και πιο δίκαιο εμπόριο» κατά πρώτο λόγο μέσω μειώσεων των επίσημων δασμών που θα προέκυπταν ως καρπός διαπραγματεύσεων. Βλ. ο.π R. Gilpin, 2002, σ. 86.

Δυτικής Ευρώπης, προκειμένου να επεκτείνουν την επιρροή τους. Από το 1947 έως το 1951⁸ οι ΗΠΑ δαπανούσαν ετησίως το 2% του ΑΕΠ τους για χάρη των ευρωπαϊκών συμμαχιών τους. Ως απαραίτητη προϋπόθεση για την λήψη αμερικάνικης βοήθειας, οι κυβερνήσεις έπρεπε να συντονίσουν τα οικονομικά τους σχέδια με βάση τον ΟΕΟΣ (πρόδρομο του ΟΟΣΑ), να εισάγουν αμερικανικές τεχνικές στη βιομηχανία και την διαχείριση, ακόμη και να δεχτούν διακρίσεις σε βάρος των ευρωπαϊκών εξαγωγών υπέρ των αμερικανικών. Έτσι τα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, η μεταπολεμική διεθνής οικονομική τάξη και η διεθνής τάξη ασφάλειας συνυφάνθηκαν άρρηκτα.

Στις μεταπολεμικές συνθήκες κεφαλαιακής συσσώρευσης, μεγάλη σημασία διαδραμάτισε η στρατιωτική μηχανή των ΗΠΑ ενώ για πρώτη φορά οδηγούμαστε στην λειτουργία μιας παγκόσμιας οικονομίας που στηρίζεται στην ομογενοποίηση των πολιτιστικών στοιχείων, στην ομογενοποίηση της πληροφόρησης και στην λειτουργία μιας ενιαίας πολιτιστικής κουλτούρας που εξυπηρετεί το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα. Το τελευταίο αναζητεί το συνεκτικό του δεσμό που δεν είναι άλλος από την συγκρότηση μιας αναγκαίας ιδεολογίας, που θα επεκταθεί μέσω των ΜΜΕ, του κινηματογράφου και της μαζικής κουλτούρας που προάγει τον αμερικάνικο τρόπο ζωής. Η αμερικάνικη κοινωνία μετατρέπεται σε πρότυπο ζωής, που μέσω μιας ιδιαίτερα έξυπνης προπαγάνδας η τυπική δημοκρατική ζωή γίνεται συνώνυμη του αμερικάνικου τρόπου ζωής και η ελευθερία ταυτίζεται με τον υπερκαταναλωτισμό.

Επιπλέον η εσωτερική αγορά δεν επαρκεί για να καλύψει τις ανάγκες της επιχείρησης γιατί η σταθερότητα της μειώνει την δυνατότητα αύξησης του κέρδους των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Συνέπεια του παραπάνω γεγονότος είναι η εξαγωγή κεφαλαίων και η επέκταση σε άλλα μέρη του πλανήτη,

⁸ Βλ. ο.π. R. Gilpin, 2002, σ. 81.

γεγονός που εκφράζεται με την ίδρυση θυγατρικών εταιριών, την επέκτασή τους και την ανάγκη ενοποίησης της παγκόσμιας αγοράς. Τα εθνικά κράτη στην προσπάθεια να τονώσουν την εσωτερική ζήτηση και να μειώσουν την ανεργία, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εξαγωγική δραστηριότητα και οδηγήθηκαν σε ένα σύνολο ανταγωνιστικών μέτρων προκειμένου να ξεπεράσουν τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα άλλων ανταγωνιστριών χωρών και να προσελκύσουν ξένα κεφάλαια. Η όλη φάση της εξέλιξης θα διακοπεί από τις δυο πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του '70 ⁹(1973 και 1979).

4) **Τέταρτη Περίοδος – μετά το 1980:** είναι η φάση του μετά φορντικού και μετακεϋνσιανού κράτους. Το σύστημα Bretton Woods καταρρέει. Μερικοί από τους παράγοντες που οδήγησαν στην κατάρρευση του συστήματος ήταν: η χρηματοπιστωτική επανάσταση, η περιορισμένη φύση του διεθνούς συντονισμού πολιτικών, η κίνηση προς τον ευρωπαϊκό περιφερισμό, ο Νέος Προστατευτισμός, η συντηρητική αντεπανάσταση στα οικονομικά και ο θρίαμβος των διοικητών των κεντρικών τραπεζών.

Κατά την διάρκεια της περιόδου αυτής, η μικρή επιχείρηση επιστρέφει στο οικονομικό προσκήνιο το οποίο χαρακτηρίζεται από την μείωση της παραγωγικής δραστηριότητας. Το χρηματιστηριακό και νομισματικό κεφάλαιο αυτονομείται και συμβάλλει στην διεθνοποίηση της παραγωγής. Άλλο βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι η τάση για μετανάστευση η οποία διεθνώς παρατηρείται. Η μετακίνηση αγαθών και υπηρεσιών είναι ευκολότερη από εκείνη της εργασίας καθώς οι περισσότερες αγορές εργασίας ρυθμίζονται σε εθνικό πλαίσιο. Ακόμη και σήμερα, με Οργανισμούς όπως η

⁹ «Since the crisis of the 1970s, all the advanced capitalist states, of whatever political color, have come to accept as necessary and inevitable the same broad lines of economic policy- priority to reducing inflation over combating unemployment, carrying out deregulation and privatization, compressing social services in the interest of debt reduction, and obstructing the power of trade unions so as to keep wages and prices low enough to the competitive in world markets». Anthony McGrew, *The Transformation of democracy. Globalization and territorial democracy*, Polity Press, 1997, σ. 59.

Ευρωπαϊκή Ένωση και η NAFTA η μετακίνηση εργασίας εξακολουθεί να είναι περιορισμένη.

Αναλυτικότερα: **Χρηματοπιστωτική επανάσταση:** η ανάπτυξη της αγοράς του ευρώδολαρίου καθώς και η επέκταση των αμερικανικών τραπεζών σε υπερπόντιες χώρες στη δεκαετία του 1960, είχε οδηγήσει στην ανάδυση μιας διεθνούς χρηματοοικονομικής αγοράς. Στην δεκαετία του 1970, η ανάπτυξη του νέου διεθνούς χρηματοοικονομικού συστήματος επιταχύνθηκε με την αποκανονικοποίηση των εγχώριων χρηματοοικονομικών συστημάτων, το αυξημένο μέγεθος και την ταχύτητα των χρηματοοικονομικών ροών παγκοσμίως αλλά και την άρση των ελέγχων στη διακίνηση των κεφαλαίων. **Διεθνής συντονισμός πολιτικών:** οι μεγάλες νομισματικές ανισορροπίες ως συνέπεια της πετρελαϊκής κρίσης του 1973, οδήγησαν τις μεγάλες οικονομικές δυνάμεις, γνωστές και ως G-7 στον εγκαινιασμό του επίσημου συντονισμού των οικονομικών πολιτικών τους. Στα πλαίσια τέτοιων προσπάθειών δέσποζαν οι προσπάθειες των Αμερικανών να πείσουν τους Γερμανούς και τους Ιάπωνες να ασκήσουν επεκτατικές οικονομικές πολιτικές. Πάντως τα οικονομικά γεγονότα που ακολούθησαν απέδειξε ότι ο διεθνής συντονισμός των πολιτικών δεν συνέβαλαν σημαντικά στα προβλήματα της παγκόσμιας οικονομίας. **Η κίνηση προς τον ευρωπαϊκό περιφερισμό:** η Δυτική Ευρώπη γνώρισε ταχεία οικονομική ανάπτυξη στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και τη δεκαετία του 1960, ως συνέπεια των αμερικανικών επενδύσεων στα πλαίσια του Σχεδίου Marshall. Αυτή η εντυπωσιακή ανάπτυξη τερματίστηκε με την πετρελαϊκή κρίση του 1973. Πάντως τα γενικότερα οικονομικά προβλήματα της δεκαετίας του 1970, έπεισαν τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις για τις αρετές των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών και των ισχυρών αντιπληθωριστικών πολιτικών, ενώ οι Ευρωπαίοι σκόπευαν να σταθεροποιήσουν τις νομισματικές τους υποθέσεις με μέσο τις σχετικά σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες.

Ο Νέος Προστατευτισμός: καθ' όλη την διάρκεια της δεκαετίας του 70, ο Νέος Προστατευτισμός εμφανίζεται ως συνέπεια των οικονομικών αντιξοοτήτων αυτής της περιόδου, αλλά κυρίως ως αποτέλεσμα της αλλαγής των προτύπων του παγκόσμιου εμπορίου. Μάλιστα ο Νέος Προστατευτισμός, πήρε το όνομά του λόγω των αξιοσημείων χαρακτηριστικών του, που τον διαφοροποιούσαν από τις παλαιότερες μορφές προστασίας του εμπορίου. Πάντως, ο υποκείμενος λόγος ήταν η ανάδυση αρχικά της Ιαπωνίας και στη συνέχεια των αγορών της Ασίας και του Ειρηνικού.

1.2 Το Περιεχόμενο και τα όρια της παγκοσμιοποίησης

Σύμφωνα με τον Thomas Friedman¹⁰ των New York Times, η παγκοσμιοποίηση είναι «η επόμενη μεγάλη συζήτηση περί εξωτερικής πολιτικής». Μια συζήτηση που καθώς επεκτείνεται προκαλεί όλο και μεγαλύτερη σύγχυση¹¹. Η ιδέα ότι μία «παγκοσμιοποίηση»¹² θα έφερνε τα πάνω κάτω στην ανθρωπότητα, δεν είναι νέα. Οι Marx και Engels το υποστήριζαν ήδη, από το 1848. Ήταν πεισμένοι πως παρίστατο στην ανάδυση μίας παγκόσμιας αγοράς -ενός νέου πλανητικού συστήματος παραγωγής και κατανάλωσης, που θα καταργούσε τα εθνικά σύνορα και τις πολιτιστικές ταυτότητες. Την επανάσταση αυτή την έβλεπαν με πολύ καλό μάτι, όχι μόνο ως παραγωγό περισσότερου πλούτου, αλλά διότι ήταν πεπεισμένοι πως, χάρη σ' αυτήν, η ανθρωπότητα θα ξεπερνούσε τις αντιφάσεις τους

¹⁰ Βλ. σχετ. Τόμας Φρίντμαν, *Το Lexus και η ελιά*, Ερρίκος Μπαρτζινόπουλος (μτφρ.), Ωκεανίδα, Αθήνα, 2000.

¹¹ Βλ. σχετ. Dani Rodrik, *Τα λογικά και τα παράλογα στη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση* στο E. Kapstein, J.A. Kregel, P. Krugman, R. Lawrence, M. Obstfeld, D. Rodrik, J. Sachs, M. Slaughter, P. Swagel *Κατανοώντας την Παγκοσμιοποίηση*, Θεόδωρος Πελαγίδης (εισαγωγή – επιμέλεια), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2000, σ. 25.

¹² Βλ. σχετ. Τζόν Γκρεϊ, «Πού έκανε λάθος ο Φρίντμαν και ο Μάρξ», www.ppol.gr, 18-10-2005.

παρελθόντος. Στο πλαίσιο αυτής της παγκόσμιας αγοράς, οι εθνικισμοί και οι θρησκείες ήταν καταδικασμένες.

Μια σειρά ερωτημάτων προβάλλουν καίρια και αναζητούν απάντηση: Είναι η παγκοσμιοποίηση πηγή οικονομικής ανάπτυξης και ευημερίας ή είναι μια απειλή για την κοινωνική σταθερότητα και το φυσικό περιβάλλον; Έχει προχωρήσει η παγκοσμιοποίηση τόσο πολύ ώστε οι εθνικές οικονομίες να εμφανίζονται ανίκανες να διαχειριστούν τις οικονομίες τους; Ή μήπως τελικά η παγκοσμιοποίηση δεν είναι τίποτα άλλο από μια ηχηρή λέξη;

Υπάρχει επομένως μια έντονη συζήτηση γύρω από την παγκοσμιοποίηση. Σύμφωνα με τους Holm και Sorensen¹³ η παγκοσμιοποίηση μπορεί να ορισθεί η επίταση των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών σχέσεων εκτός των συνόρων. Υπό μια άλλη έννοια¹⁴, εμπλέκει την γεωγραφική έννοια με μια σειρά φαινομένων και ζητημάτων. Υποδηλώνει ακόμη ο ορισμός αυτός όχι μόνο μια ενδεικτική επίταση της παγκόσμιας διασύνδεσης αλλά κυρίως την συνείδηση αυτής της επίτασης παράλληλα με την συνακόλουθη μείωση της σημασίας των εδαφικών συνόρων.

Δύο είναι οι κυρίαρχες τάσεις απέναντι στην παγκοσμιοποίηση. Από τη μια πλευρά βρίσκονται εκείνοι που υπερασπίζονται φανατικά την παγκοσμιοποίηση και το άνοιγμα των αγορών. Στην αντίπερα δε όχθη βρίσκονται οι πολέμιοι της παγκοσμιοποίησης¹⁵ οι οποίοι μάχονται στο να αναδείξουν τις

¹³ Βλ. σχετ. H. Holm και G. Sorensen, *Introduction: What has changed?* στο H. Holm και G. Sorensen, *Whose word order? Uneven Globalization and the end of the Cold War*, Westview, Boulder, 1995, σ. 1-7.

¹⁴ Βλ. σχετ. C. Bretherton, *Introduction: Global Politics in the 1990s* στο C. Bretherton και G. Ponton, *Global Politics: An Introduction*, Blackwell, Cambridge, 1996, σ. 3.

¹⁵ Σύμφωνα με τους Hardt και Negri η σημερινή παγκοσμιοποίηση την οποία αποκαλούν και αυτοκρατορία, προέρχεται από έναν μηχανισμό εξουσίας ο οποίος δεν έχει σύνορα και που ενσωματώνει το σύνολο των χωρών του πλανήτη σε διαρκώς και πιο ανοικτά σύνορα. Είναι η προσπάθεια του κεφαλαίου να κυριαρχήσει στην σύγκρουσή του απέναντι στην εργασία. Βλ. σχετ. M. Hardt - A. Negri, *Labor of Dionysus*, University of Minnesota, Minneapolis, 1994.

αρνητικές πλευρές της. Όσοι επομένως διάκεινται ευνοϊκά υπέρ της διεθνούς ολοκλήρωσης απορρίπτουν τους αντιπάλους της παγκοσμιοποίησης ως ακραίους προστατευτιστές¹⁶, ανίκανους να κατανοήσουν την αρχή του συγκριτικού πλεονεκτήματος και το πολύπλοκο των εμπορικών νόμων και θεσμών. Από την άλλη οι επικριτές της παγκοσμιοποίησης κατηγορούν τους οικονομολόγους και τους ειδήμονες περί του εμπορίου για την στενή τενοκρατική οπτική τους. Άρα εκτυλίσσεται μεταξύ τους μια συζήτηση για την ποιότητα της οποίας κανείς έχει πολύ σημαντικούς λόγους να αμφιβάλλει όπου η αντίθεση είναι το κυρίαρχο σημείο.

Αναλυτικά: οι υπερασπιστές της οικονομικής αποκέντρωσης¹⁷ και κυρίως της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας υποστήριζαν ότι θεμέλιο της οικονομικής δραστηριότητας είναι η εκμετάλλευση τοπικών πηγών γνώσης και οι συνεχείς ανταλλαγές αναγορεύοντας την αγορά σε μηχανισμό που από την φύση του είναι αποκεντρωτικός. Επομένως κάθε κρατική προσπάθεια υποκατάστασης και ελέγχου της αγοράς ήταν φυσικό να αποτύχει. Η θέση της «ριζικής παγκοσμιοποίησης»¹⁸ όπως ονομάστηκε ή αλλιώς της «υπερπαγκοσμιοποίησης»¹⁹ είτε στην νεοφιλελεύθερη εκδοχή της, είτε στην εκδοχή της σχολής της δημόσιας επιλογής, είτε ακόμη και στα πλαίσια της αναβίωσης του νεοφιλευθερισμού, έφτασε στο απόγειο στην δεκαετία του 90. Οι κυριότερες θέσεις των θιασωτών της παγκοσμιοποίησης είναι οι ακόλουθες:

- 1) Ο μηχανισμός των τιμών λειτουργεί σε παγκόσμια κλίμακα, άρα σε έναν κόσμο χωρίς σύνορα αυτό θα παρείχε

¹⁶ Ο προστατευτισμός σύμφωνα με τον Κώστα Τσουκαλά τουλάχιστον προς το παρόν, έχει καταλήξει στα αζήτητα της ιστορίας. Βλ. σχετ. Φοίβος Οικονομίδης, «Αναζητώντας σύγχρονο θεωρητικό πρόταγμα», Ελευθεροτυπία 30-08-2005, www.enet.gr

¹⁷ Βλ. ο.π. Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμέλεια), 2003, σ. 14.

¹⁸ Βλ. ο.π. Hirst P. & G. Thompson, 1996.

¹⁹ Βλ. σχετ. D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, «Global Transformations: Politics, Economics and Culture», Oxford Polity, 1999.

αποτελεσματικότητα τόσο στην κατανομή των πόρων όσο και στον καταμερισμό των αγαθών και των υπηρεσιών. Επιπλέον η συναλλαγματική ελευθερία και η δυνατότητα των επενδύσεων θα πολλαπλασίαζαν τα κέρδη που απορρέουν από την εξειδίκευση και την απρόσκοπτη εκμετάλλευση των τοπικών πλεονεκτημάτων.

- 2) Η γνώση σε συνδυασμό με τις τεχνολογικές αλλαγές εγκαινιάζουν διαδικασίες που ξεπερνούν το επίπεδο των διακρατικών οικονομικών σχέσεων , δίνοντας την δυνατότητα σε όλες τις χώρες να επωφεληθούν από τις τεχνικές εξοικονόμησης εργασίας. Η διερεύνηση ενός τέτοιου πεδίου εξισορροπητικών ανταλλαγών επιτυγχάνει μείωση των ανισοτήτων ενώ η πολιτική της ανοικτής αγοράς σε παγκόσμια κλίμακα, μεταμορφώνει την οικονομική σύγκλιση σε πραγματικότητα.
- 3) Η παγκοσμιοποίηση αυξάνει τις δυνατότητες των ατόμων στη βάση του ότι καλλιεργεί την εσωτερίκευση φιλελεύθερων αξιών, κανόνων και προτιμήσεων με την απρόσκοπτη λειτουργία και την ροή πληροφοριών και ιδεών αλλά κυρίως αυξάνει τα περιθώρια επιλογής μέσω της δημιουργίας οικονομικών κλίμακας.

Βέβαια ελάχιστοι από τους θιασώτες της παγκοσμιοποίησης θα υποστήριζαν ότι οι διαδικασίες διαπλοκής κρατών ή πολιτισμών μπορούν να εξελιχθούν χωρίς προβλήματα. Ακόμη δε λιγότερες νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις θα υποστήριζαν την τυποποίηση των κοινωνικών και πολιτισμικών πεδίων ή ακόμη περισσότερο την πλανητική σύγκλιση των πολιτισμών. Αυτό ίσως το συναντάει κανείς σε συγγραφείς²⁰ που ταυτίζουν την παγκοσμιοποίηση με την αμερικανοποίηση, προσθέτοντας στην ανάλυσή τους την παράμετρο της «ηγεμονικής καταναλωτικής κοινωνίας».

Μιλώντας για παγκοσμιοποίηση, οι αρνητές της υποστηρίζουν ότι ουσιαστικά αναφερόμαστε στην περίπτωση μιας παγκόσμιας οικονομίας η οποία έχει καταργήσει τα εθνικά σύνορα, ο οικονομικός εθνικισμός έχει ξεπεραστεί και η παραγωγή

²⁰ Βλ. σχετ. W. Hutton, *The State to Come*, Vintage, London, 1997.

διεθνοποιείται. Άρα στην ουσία οι πολυεθνικές εταιρείες είναι υπερεθνικά μη κρατικά σώματα που διαμορφώνουν ένα παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας που δεν λειτουργούν στα πλαίσια μιας παγκόσμιας αλλά μια διεθνούς οικονομίας που δημιουργείται από τον συγκερασμό εθνικών κρατών και διεθνών οργανισμών (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα και Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου), οι πολιτικές των οποίων υπαγορεύονται από τα συμφέροντα των εταιριών αυτών.

Και οι δύο παραπάνω πλευρές έχουν βάσιμες αντιρρήσεις. Για παράδειγμα η όλη συζήτηση που γίνεται γύρω από τους αμερικανικούς μισθούς. Μεγάλο μέρος της συζήτησης αυτής αγνοεί τις έρευνες των οικονομολόγων που διαψεύδουν την απλουστευτική άποψη πως η φθίνουσα οικονομική κατάσταση Ευρωπαίων και Αμερικανών οφείλεται στο ανταγωνισμό των χαμηλών μισθών από το εξωτερικό. Η κυρίαρχη άποψη των οικονομικών επιστημόνων όμως αποδεικνύει ότι το εμπόριο με τις αναπτυσσόμενες χώρες ευθύνεται το πολύ για το 20% της μείωσης των εισοδημάτων²¹ των χαμηλά ειδικευμένων αμερικανών εργαζομένων. Αλλά και από την άλλη, οι οικονομολόγοι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης παραβλέπουν και δεν απαντούν σε ένα πλήθος ερωτημάτων αναφορικά με την παγκοσμιοποίηση, μεταξύ των οποίων σε ένα κυρίαρχο: Σε τί βαθμό υποσκάπτει η παγκοσμιοποίηση την ικανότητα των εθνικών κυβερνήσεων να παρέχουν τα δημόσια αγαθά που οι πολίτες τους προσδοκούν έναντι των οικονομικών ρίσκων;

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μελέτες που είναι ενταγμένες στο λεγόμενο «μετασχηματικό» στρατόπεδο²². Σύμφωνα με αυτές η έννοια της παγκοσμιοποίησης παραπέμπει στην «διερεύνηση, εμβάθυνση και επιτάχυνση των πλανητικών διασυνδέσεων». Επομένως η παγκοσμιοποίηση δεν εμφανίζεται

²¹ Βλ. ο.π. Dani Rodrik, 2000, σ. 27.

²² Βλ. ο.π. D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt & J. Perraton, 1999.

ως μια γραμμική διαδικασία αλλά στόχος είναι να δοθούν απαντήσεις σε ερωτήματα όπως η διάκριση νεωτερικότητας και παγκοσμιότητας ή στο κατά πόσο μπορεί να επιτευχθεί η σύγκλιση μεταξύ κρατών και περιοχών. Ορισμένες θέσεις των θεωρητικών αυτής της κατεύθυνσης, όπως είναι εκείνες του Giddens²³ για τον «εκτροχιασμένο κόσμο» δύσκολα ξεχωρίζουν από εκείνες των υπερασπιστών της παγκοσμιοποίησης. Πρόκειται δηλαδή για απόψεις της αναζωογονημένης φιλελεύθερης σκέψης που οραματίζονται μια υπερεθνική κοινωνία πολιτών, ενοποιημένη μέσω των αγορών, η οποία στοχεύει στην αναβάθμιση των διεθνών θεσμών με στόχο την προαγωγή της ειρήνης.

Συνεχίζοντας θα πρέπει να γίνει αναφορά στην σύνδεση παγκοσμιοποίησης και τεχνολογίας. Τα βασικά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης είναι η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών²⁴ αλλά και η μονομερής κατεύθυνση που ακολουθεί το σύνολο των χωρών σε όλο τον πλανήτη, προς μια ακραία μορφή φιλελευθεροποίησης. Σιγά σιγά οι νέες τεχνολογίες εισβάλλουν παντού και τα όρια μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα μεταβάλλονται σημαντικά ενώ η εισβολή αυτή είναι τόσο ισχυρή που η αλματώδης ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορίας σήμερα και η σύγκλιση της με την κοινωνική εξέλιξη δημιουργεί μια νέα υλική βάση η οποία οδηγεί στον μετασχηματισμό των κοινωνικών δομών και κυρίως στην λεγόμενη κοινωνία των

²³Βλ. σχετ. Antony Giddens, *A Runaway world: How globalization is Reshaping our lives*, Routledge, New York, 1999.

²⁴ Εντυπωσιακή είναι η διάδοση των δικτύων διεπιχειρησιακής συνεργασίας σε συνδυασμό με την διάδοση των ηλεκτρονικών δικτύων και των Νέων Τεχνολογιών της Πληροφορίας. Η χρήση ολοκληρωμένων πληροφοριακών συστημάτων από τις επιχειρήσεις βελτιώνει σημαντικά την ταχύτητα και την ποιότητα της επικοινωνίας και μειώνει το κόστος του εξωτερικού συντονισμού των δραστηριοτήτων. Το βασικό χαρακτηριστικό των Νέων Τεχνολογιών της Πληροφορίας είναι η σύζευξη των υπολογιστών με τις τηλεπικοινωνίες να ενσωματώνουν τη νέα λειτουργία της μεταβίβασης των πληροφοριών οποιασδήποτε μορφής. Βλ. σχετ. Γεώργιος Δουράκης, «Στον αστερισμό του εικονικού καπιταλισμού: Νέες τεχνολογίες της πληροφορίας και δίκτυα επιχειρήσεων», Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, Τόμος ΣΤ', τεύχος 30, Ιούλιος 2001, σ. 9.

δικτύων²⁵. Ο Chesnais²⁶ αναφέρει χαρακτηριστικά: «Μέσω της ολοκληρωμένης δικτύωσής του, το παγκόσμιο χρηματιστικό κεφάλαιο με όλες τις συνιστώσες του, αμείλικτος εξισωτής όλων των επιμέρους, παραγωγικών ή όχι, κεφαλαίων και δραστηριοτήτων, τείνει να αναχθεί σε ύστατο ρυθμιστή της παγκόσμιας οικονομίας, των εθνικών ισοτιμιών, της τύχης περιφερειακών οικονομιών και εντέλει της ζωής των εξατομικευμένων πολιτών»

Αναφορικά με το περιεχόμενο της παγκοσμιοποίησης, θα πρέπει να τονίσουμε ότι αυτό δεν είναι σαφές. Μάλιστα για μια μερίδα θεωρητικών²⁷ η έννοια της παγκοσμιοποίησης σκόπιμα συσκοτίζεται και το περιεχόμενό της δεν ξεκαθαρίζεται πλήρως. Κυρίως η διεθνής οικονομική ολοκλήρωση θέτει σοβαρά διλήμματα. Σύμφωνα με τον D. Rodrik²⁸ « η παγκοσμιοποίηση αυξάνει την απαίτηση για κοινωνική ασφάλιση αλλά παραδόξως ταυτόχρονα περιορίζει και την δυνατότητα που έχουν οι κυβερνήσεις να ανταποκριθούν σε αυτή την απαίτηση. Αυτό έχει σαν συνέπεια η παγκοσμιοποίηση να βαθαίνει από την μια μεριά και από την άλλη να διαβρώνεται η κοινωνική ομοφωνία, δηλαδή στοιχεία απαραίτητα για να κρατηθούν οι εγχώριες αγορές ανοικτές στο εγχώριο εμπόριο».

Επομένως δεν μπορούμε να εξάγουμε σαφή συμπεράσματα για την έννοια της παγκοσμιοποίησης καθώς είναι έννοια ιδιαίτερα αμφιλεγόμενη από την φύση της σε ένα παγκόσμιο περιβάλλον με πλήθος κοινωνικών πειραματισμών να λαμβάνουν χώρα. Αλλά και οι διεθνείς αγορές²⁹ χαρακτηρίζονται από μια διαρκή

²⁵ Βλ. σχετ. M. Castells, *The Rise of the Network Society*, Oxford, Blackwell, 1996

²⁶ Βλ. σχετ. F. Chesnais, *The mondialisation du capital*, Paris, Syros, 1994.

²⁷ Βλ. σχετ. Μαρία Νεγρεπόντη Δελιβάνη, *Ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις: επίκαιροι προβληματισμοί*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1993.

²⁸ Βλ. σχετ. Dani Rodrik, «Has globalization gone too far?», Institute for International Economics, Washington O.E.C.D, 1992, *International Direct Investment: Policies and Trends in the 1980s*, Paris: OECD

²⁹ «Υπάρχει μια γενικότερη εναντίωση ανάμεσα στην τάξη, την σταθερότητα και την διαφάνεια, ως ακρογωνιαίους λίθους ενός επαρκούς και δίκαιου συστήματος της αγοράς. Στην πραγματικότητα η ευημερία των οικονομικών

ακαταστασία που δυσκολεύει αυτούς που χρειάζονται την παγκοσμιοποίηση για να επιβάλλουν μια παγκόσμια τάξη πραγμάτων.

Ένα άλλο κρίσιμο ερώτημα στο οποίο θα πρέπει να απαντήσουμε είναι αν τελικά υπάρχει παγκοσμιοποίηση και αν ναι, ποια είναι τα όρια της. Υπάρχουν ορισμένοι θεωρητικοί που πιστεύουν ότι οι εγχώριες οικονομίες δεν έχουν συγχωνευθεί σε ένα ενιαίο παγκόσμιο οικονομικό σύνολο και παράλληλα σε μια παγκόσμια αγορά. Μάλιστα ο Hirst³⁰, αντιπρόσωπος της ριζοσπαστικής σοσιαλδημοκρατικής πτέρυγας υποστηρίζει ότι παγκόσμια οικονομία δεν υπάρχει σήμερα. Η σημερινή οικονομία είναι διεθνής. Το όλο σκεπτικό βασίζεται στο ότι οι ροές που αφορούν το διεθνές εμπόριο συγκεντρώνονται σε τρεις ζώνες και μόνο: στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στην Ν.Α. Ασία και τέλος στις ΗΠΑ (Καναδάς και NAFTA), γεγονός που αφαιρεί από την οικονομία τον παγκόσμιο χαρακτήρα της.

Από τα παραπάνω μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει ένα πλήθος ερωτημάτων που περιβάλλει την παγκοσμιοποίηση: Είναι όντως υπό εξέλιξη; Συντελεί στην σύγκλιση; Υπονομεύει το ρόλο του κράτους; Διαφέρει από την νεωτερικότητα; Μονολεκτική απάντηση δεν υπάρχει, καθώς τείνουν στην υπεραπλούστευση εκείνες που καταλογίζουν στην παγκοσμιοποίηση μόνο θετικές ή μόνο αρνητικές επιπτώσεις. Ούτε όμως και μονοδιάστατοι ορισμοί της παγκοσμιοποίησης προωθούν την μελέτη καθώς προβάλλουν μάλλον μόνο τις αρνητικές της πλευρές. Υπάρχουν όμως και ορισμοί οι οποίοι βασίζονται σε μια ποικιλία κατηγοριών με αποτέλεσμα να

αγορών εξαρτάται από την αστάθεια, τον κίνδυνο και την ικανότητα να οργανώνεται σε δίκτυα». Βλ. σχετ. J. Williams *Reflections on the private versus public policing of economic crime*, British Journal of criminology, vol.45, 2005, σ. 316-339.

³⁰ Βλ. ο.π. Hirst P. & G. Thompson, 1996.

αποκαλύπτουν το σύνολο των αντιφάσεων αλλά και την πολυπλοκότητα του όλου φαινομένου.

Κυρίως η όλη προβληματική στρέφεται γύρω από την σχέση μεταξύ χώρου και χρόνου με συχνή αναφορά σε «δίκτυα», «περιφέρειες» ή «niches», καθώς η σχέση παγκόσμιου και τοπικού³¹ απασχόλησε την θεωρία τα τελευταία 15 χρόνια πολύ έντονα. Το ενδιαφέρον πλέον στρέφεται προς τις μεταναστεύσεις, το φαινόμενο της διασποράς αλλά και για τα σύνορα και τα όρια με αποτέλεσμα να μετατοπίζεται η προσοχή από το στενά εννοούμενο «τοπικό». Τέλος οι όποιοι προβληματισμοί για την παγκοσμιοποίηση έχουν συμβάλλει στην αποδόμηση της ιδέας του «εθνικού» πολιτισμού και έχουν οδηγήσει σε έντονες διαμάχες γύρω από το θέμα αυτό με κυρίαρχες απόψεις από την μια πλευρά εκείνες που βλέπουν την αμερικανοποίηση³² ως το μόνο μέτρο που δικαιολογεί την συζήτηση περί «πολιτισμικής

³¹ Για ορισμένους νεοκλασικούς συγγραφείς όπως ο Ohmae η ύπαρξη της παγκόσμιας οικονομίας είναι συνώνυμη με το υπερεθνικό. Αυτό υποδηλώνει μια ανοικτή αγορά ελεύθερη από οποιοδήποτε τοϊκό ή θεσμικό περιορισμό. Επομένως η αντικατάσταση των εθνικών δικτύων από τα υπερεθνικά δίκτυα της οικονομικής διαντίδρασης είναι γεγονός. Η διάκριση μάλιστα είναι ευδιάκριτη: «there is a vast difference between a strictly global economy and a highly internationalized economy in which most companies trade from their bases in distinct national economies. In the former national policies are futile, since economic outcomes are determined wholly by world market forces and by the internal decisions of transnational companies. In the latter national policies remain viable, indeed they are essential in order to preserve the distinct styles and strengths of the national economic base and the companies that trade from it». Βλ. σχετ. Linda Weiss, *The Myth of the Powerless State. Governing the economy in a global Era*, Polity Press, 1998, σ. 169.

³² «Οι ΗΠΑ υποδύονται σήμερα τους δικαστικούς διαχειριστές και αναλαμβάνουν με αυτόν τον τίτλο το ρόλο στον οποίο ο ΟΗΕ απέτυχε. Υπάρχει αντίλογος; Τα ηθικά συναισθήματα μπορούν να οδηγήσουν σε λάθη, διότι αφορούν συγκεκριμένες σκηνές ή εικόνες. Κανένας δρόμος δεν μας επιτρέπει να αγκαλιάσουμε το ζήτημα της δικαιολόγησης στο σύνολό του. Παραμένει ωστόσο ένα κρίσιμο ερώτημα: είναι δυνατό και αποδεκτό να αντικατασταθεί η δικαιολόγηση με βάση το διεθνές δίκαιο από μια παγκόσμια μονομερή πολιτική;». Βλ. σχετ. Jurgen Habermas, «Το δόγμα της ηγεμονικής μονομέρειας», Σωτήρης Ντάλης (μτφρ.), *Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων*, σ. 62 και επιπλέον «Σήμερα υπάρχει μια ανεξέλεγκτη και στρατιωτικοποιημένη δράση του αμερικανικού ηγεμονισμού με παράλληλη ισοπέδωση του διεθνούς θεσμικού συστήματος (ΟΗΕ), μέσω του οποίου θα μπορούσαν τα κράτη να διαπραγματεύονται αφού ως ένα βαθμό ο διεθνής οργανισμός απειτέλεσε αντί – ηγεμονικό καταφύγιο των λιγότερο ισχυρών συντελεστών του διεθνούς συστήματος. Βλ. σχετ. Χρήστος Ιακώβου, «Ο νέος διεθνής ηγεμονισμός», *Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων*, σ. 80.

ομογενοποίησης» και από την άλλη πλευρά εκείνες που παρατηρούν μια διαδικασία αποδιάρθρωσης και αναδιάρθρωσης ταυτοτήτων ως αποτέλεσμα νέων μορφών πολιτισμικής παραγωγής³³. Οι θέσεις αυτές ανεξαρτήτως της οπτικής μέσω της οποίας αντιλαμβάνονται την έννοια της ταυτότητας συμφωνούν σε ένα και μόνο σημείο: η παγκοσμιοποίηση, ότι και αν την κινεί δεν αποτελεί μια εξισωτική δύναμη και παρουσιάζουν ένα κόσμο όπου ο παγκοσμιοποιημένος πλούτος³⁴ συνυπάρχει με την τοπική φτώχεια.

Κάποιοι ορισμοί³⁵ των νέων τάσεων που προαναφέραμε παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον, όπως εκείνος του Giddens ³⁶ ότι « το εθνικό κράτος έχει γίνει πολύ μικρό για τα μεγάλα προβλήματα της ζωής και πολύ μεγάλο για τα μικρά», ή του Robertson³⁷ που παρουσιάζει την παγκοσμιοποίηση ως συνδυασμό «της καθολίκευσης του μερικού και μερίκευσης του καθολικού» ενώ ο Castells περιγράφει μια οικονομία ικανή να λειτουργεί ως ενιαία μονάδα σε πραγματικό χρόνο και σε πλανητική κλίμακα, έναν «χώρο ροών» που ορίζει έναν «άχρονο» χρόνο.

1.3. Τα χαρακτηριστικά του Νέου Παγκόσμιου συστήματος

Τρεις είναι οι βασικές έννοιες ³⁸ γύρω από τις οποίες αρθρώνεται κατά κύριο λόγο η προβληματική του καιρού μας: η απορύθμιση, η φιλελευθεροποίηση και η παγκοσμιοποίηση.

³³ Βλ. σχετ. J. Baudrillard, «The end of the millennium or the Countdown», *Theory, Culture and Society*, Vol.15 (1), 1998, σ. 1-10

³⁴ Βλ. σχετ. Z. Bauman, *Globalization: the Human Consequences*, Polity, Oxford, 1998

³⁵ Βλ. ο.π., Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμέλ), 2003, σ. 23.

³⁶ Βλ. σχετ. Anthony, Giddens *The Global Third Way Debate*, Polity Press, Cambridge, 2001.

³⁷ Βλ. σχετ. R. Robertson, *Globalization: social theory and global culture*, Sage, London, 1992.

³⁸ Βλ. ο.π., Κώστας Βεργόπουλος, 1999, σ. 69.

Πολλοί βιάζονται να προαναγγείλουν το τέλος των εθνικών καπιταλισμών και την επικράτηση των υπερεθνικών επιχειρήσεων. Παρά όμως τις όποιες αισιόδοξες προβλέψεις, μια σειρά γεγονότων που σφραγίστηκαν από κρίσεις και αστάθειες, τις διέψευσε και έδειξε ότι πάνω και πέρα από όλα επικράτησε ένα γιγάντιο κύμα αποσταθεροποίησης που θίγει καίρια όλους τους παραδοσιακούς χώρους και όλες τις μορφές κρατικών ελέγχων. Οι θιασώτες ωστόσο της παραπάνω αισιόδοξης άποψης, όπως εκτενέστερα θα αναλυθεί παρακάτω, δεν σταματούν εδώ και υποστηρίζουν την αυτορυθμιστική ικανότητα του συστήματος μέσω της επικράτησης υπερεθνικών ελέγχων. Παρακάτω γίνεται αναλυτική αναφορά στα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο.

1.3.1 Χαρακτηριστικά του παγκόσμιου συστήματος σε πολιτικό επίπεδο

Το άνοιγμα των αγορών απαιτούσε προκειμένου να νομιμοποιηθεί το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο³⁹, την λειτουργία κανονισμών αλλά και μηχανισμών που θα έκανε το εμπόριο⁴⁰ πιο ελεύθερο αφού θα περιόριζε την δυνατότητα των εθνικών κυβερνήσεων να θέτουν φραγμούς και εμπόδια σε θέματα οικονομίας, περιβάλλοντος και εργασίας. Πολύ

³⁹ Θεωρείται ότι η αυξανόμενη εναρμόνιση των οικονομικών και χρηματοπιστωτικών θεσμών σε διεθνές επίπεδο αποτελεί μια ιδιαίτερα σημαντική όψη της παγκοσμιοποίησης. Το φαινόμενο αυτό αναπτύσσεται με την εμπέδωση της κυριαρχίας του προσανατολισμένου στην αγορά μοντέλου ανάπτυξης κατά τη δεκαετία του 80, το οποίο περιλαμβάνει την εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών σε θέματα πολιτικής που αφορούν στο εμπόριο, στις επενδύσεις, στα δικαιώματα ιδιοκτησίας κ.λ.π. Βλ.σχετ. J. Sachs, *International Economics: Unlocking the Mysteries of Globalization*, Foreign Policy, κ.τ., 1998, σ. 97-111.

⁴⁰ « A large and growing body of research confirms that the intensification of trade is best characterized as vertical rather than horizontal. Krugman argues that export to GDP ratios in the range of 30% can only be explained with reference to vertical specialization based trade. This applies in particular to countries with total trade exposure exceeding total economy value added ». Βλ.σχετ M. C. Burda, B. Dluhosch, «Fragmentation, Globalization and Labor Markets», CESifo Working Paper Series, n. 352, 10/2000.

χαρακτηριστικά ο Anthony Giddens⁴¹ για αυτήν την μετεξέλιξη των θεσμών στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης αναφέρει: «Σήμερα τα έθνη δεν αντιμετωπίζουν εχθρούς. Αντιμετωπίζουν ρίσκα και κινδύνους. Αυτό δεν ισχύει μόνο για τα έθνη αλλά και για τους θεσμούς, οι οποίοι ενώ εξωτερικά εμφανίζονται αμετάβλητοι στο εσωτερικό έχουν υποστεί ριζικές αλλαγές».

Σήμερα το γενικό και αφηρημένο κράτος της μεταφορντικής περιόδου δεν υφίσταται. Ωστόσο παραχωρεί την θέση του όχι στην απουσία του κράτους αλλά σε ένα κράτος εξειδικευμένου χαρακτήρα⁴² που «προσδιορίζεται με παρεμβάσεις άμεσες και επιλεκτικές, με στόχο την αντίστροφη αναδιανομή του κοινωνικού προϊόντος σε βάρος της εργασίας και του παραγωγικού κεφαλαίου και υπέρ των χρηματιστικών μορφών». Ακόμη το σημερινό κράτος αποδεικνύεται πολύ πιο αδιάλλακτο και αυταρχικό από ότι στο παρελθόν παρά το ότι πολλές φορές είναι ανίκανο να τονώσει την οικονομική δραστηριότητα, να ελαχιστοποιήσει την ανεργία ή να προωθήσει την κεφαλαιακή συσσώρευση⁴³, γεγονός που προδίδει μια δυναμική κοινωνική αποδιάρθρωση είτε σε διεθνή είτε σε εθνική κλίμακα. Φυσικό λοιπόν είναι να τίθενται ζητήματα σχετικά με το μέλλον των οικονομικών και κοινωνικών δομών, σχετικά με το πόσο το

⁴¹ Σε άλλο σημείο χαρακτηριστικά αναφέρεται: «Νιώθουμε αδύναμοι συχνά μπροστά στις εξελίξεις και αυτό οφείλεται στην αδυναμία των θεσμών. Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι κάτι τυχαίο ή παροδικό στη ζωή μας. Είναι μια μεταλλαγή των συνθηκών της ζωής μας. Είναι ο τρόπος που βιώνουμε το σήμερα». Βλ. σχετ. Anthony Giddens, *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών. Πως επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*, Γεωργιάς Κ. (μτφρ.), Μεταίχμιο, Αθήνα, 2001, σ.54-55.

⁴² Βλ. ο.π. Κώστας Βεργόπουλος, 1999, σ. 74

⁴³ «The consequences of these changes have largely been analyzed in relation to emerging space economies at the global and local levels. A commonly cited feature of the highly mobile capital of the emerging global economy is its capacity to circumvent the national level altogether....As a consequence, transactional capital is seen to negotiate directly with regional authorities – over the terms and conditions of their investment, including labour conditions levels of service provision and infrastructure – as much if not more than they do with national government. It is as though local and regional economies have ceased to be embedded in a national economic space, but now compete directly with other similar places in other states in a global space». Βλ.σχετ. Martin Shaw, *Politics and Globalization. Knowledge, ethics and agency*, Routledge, London, New York, 1999, σ.47

εθνικό παραμερίζεται μπροστά στο παγκόσμιο. Ένας από τους ρόλους του κράτους⁴⁴ στην σημερινή παγκόσμια οικονομία είναι να διαπραγματεύεται το όριο που υπάρχει μεταξύ της εθνικής νομοθεσίας αλλά και των ξένων δρώντων που μπορεί να είναι επιχειρήσεις, αγορές ή υπερεθνικοί οργανισμοί. Σύμφωνα με την Saskia Sassen⁴⁵ « από τη μια πλευρά έχουμε την ύπαρξη ενός εξαιρετικά λεπτομερούς σώματος νομοθεσίας, το οποίο διασφαλίζει την αποκλειστική εδαφικότητα των εθνικών κρατών σε βαθμό πρωτοφανή ανά τους αιώνες, και από την άλλη υπάρχει η σημαντική θεσμοποίηση των δικαιωμάτων των μη εθνικών επιχειρήσεων, των διασυνοριακών συναλλαγών και των υπερεθνικών οργανισμών. Δημιουργούνται έτσι οι συνθήκες για να γίνει απαραίτητη η εμπλοκή των εθνικών κρατών στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης». Το εθνικό κράτος δεν μπορεί να μείνει ένας απλός παθητικός θεατής και συμμετέχει στην όλη διαδικασία μέσω της οργάνωσης νέων νομικών πλαισίων στη βάση όμως μιας διαδικασίας αρχόμενης από εθνικοποίησης επιλεγμένων εξειδικευμένων θεσμικών ρυθμίσεων. Επομένως το κράτος εξακολουθεί να παίζει κρίσιμο αλλά όχι αποκλειστικό ρόλο στην παραγωγή νομιμότητας⁴⁶ αναφορικά με την οικονομική δραστηριότητα, αλλά και ταυτόχρονα να αναζητεί νέους τρόπους πολιτικής προκειμένου να ανελιχθεί και να

⁴⁴ Από την μια μεριά, υπάρχει ο ρόλος του κράτους να παρέχει ένα νόμιμο πλαίσιο για την αγορά και την πολιτική οικονομία και από την άλλη υπάρχει ο ρόλος στην διαχείριση της οικονομίας. Η στρατηγική της Νέας Δεξιάς, δεν βασίζεται αποκλειστικά στην πίστη της αποτελεσματικότητας της ελεύθερης αγοράς. Υπάρχει κυρίως η πεποίθηση ότι η παρέμβαση του κράτους είναι καταστροφική. Βλ.οχετ. Walker Alan, *The strategy of inequality. Poverty and income distribution in Britain 1979 – 1989* στο Taylor Ian, *The Social Effects of free market policies. An international text*, Harvester, Hertfordshire, 1990.

⁴⁵ Βλ. ο.π. Saskia Sassen, *Εγχαράσσοντας το πλανητικό στο εθνικό: επιπτώσεις στο ρόλο του κράτους στο Παγκοσμιοποίηση, οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές όψεις*, Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμέλ.), Σειρά: Πολιτική στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σ. 235.

⁴⁶ Βλ.οχετ. Saskia Sassen, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, The 1995 Columbia University Leonard Hastings Schoff Memorial Lectures - Columbia University Press, New York 1996.

επιβιώσει μέσα στις σύγχρονες δημοκρατίες: « Μια δημοκρατία⁴⁷ προϋποθέτει την ύπαρξη μιας κοινότητας πολιτών που φαντάζονται ότι έχουν ένα κοινό μέλλον και ταυτόχρονα νιώθουν ότι είναι υπεύθυνοι γι' αυτό. Σε αυτό το πλέγμα απαιτήσεων δεν ανταποκρίνεται ούτε η φυλή (η εθνοτική κοινότητα), ούτε η αυτοκρατορία, ούτε η παγκόσμια κυβέρνηση (η υπέρ-αυτοκρατορία). Ακόμα και πάντα, το έθνος ⁴⁸είναι εκείνο που μέσα στη νεωτερικότητα, εικονογραφεί με τον καλύτερο (μολονότι τελειοποιησιμο) τρόπο, το υπόδειγμα της κοινότητας των πολιτών. Το πεπρωμένο της ενεργής δημοκρατίας μου φαίνεται συνδεδεμένο για πολύ καιρό, ελλείπει μιας ικανοποιητικής εναλλαγής με αυτό του πολιτειακού έθνους».

Παρατηρείται γενικότερα μια διαδικασία διαχωρισμού του κράτους, που διαρκώς η εξάρτηση του από την όλο και μεγαλύτερη εμπλοκή του στον παγκόσμιο καταμερισμό που επιβάλλει η καπιταλιστική ορθολογικοποίηση αυξάνει, από το έθνος το οποίο οριοθετώντας την ιστορική του, πολιτιστική του ιδιαιτερότητα αντιστέκεται στην τάση προς ομοιογένεια και ομοιομορφία.

Από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω μπορούμε να διαπιστώσουμε σε πολιτικό επίπεδο στα πλαίσια διαμόρφωσης του παγκόσμιου συστήματος δύο κυρίαρχες τάσεις: από τη μια την ομοιογένεια και την ενοποίηση κυρίως στο χώρο του ευρωπαϊκού πολιτισμού, που όπως εύστοχα παρατηρεί ο Wallerstein⁴⁹ οδηγεί στην μεταμόρφωση του κόσμου σε παγκόσμιο σύστημα με τις σχέσεις όμως εξάρτησης να παραμένουν και από την άλλη μια τάση

⁴⁷ Βλ. οχετ. Pierre Andre Taguieff, Παγκοσμιοποίηση και δημοκρατία, Νίκος Κούρκουλος (μτφρ.), Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2002, σ. 140.

⁴⁸ «The nation state comprises two separate ingredients. The nation relates to people and nationality, on the one hand, and the state by comparison relates to polity governance, on the other», R. Brinkman και J. Brinkman «Corporate power and the globalization process», *International Journal of Social Economics*, vol. 29, n.9, 2002, 730-752

⁴⁹ Βλ. οχετ. I. Wallerstein, *The capitalist World- economy: essays*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

διάσπασης που εκφράζεται σε ποικίλα επίπεδα όπως η θρησκεία, η εθνικότητα κ.α.

Παρατηρείται σε πολιτικό επίπεδο μια αντίφαση. Η αναζωπύρωση των εθνικισμών σήμερα που το «διεθνές» στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης προβάλλεται πιο έντονα από ποτέ. Ωστόσο αν κανείς προχωρήσει σε βάθος θα διαπιστώσει ότι αυτό δεν είναι και τόσο παράδοξο, καθώς από την μια πλευρά η τάση διαμόρφωσης εθνικών κρατών συνοδεύει ολόκληρη την ιστορία εξάπλωσης και ανάπτυξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και από την άλλη πλευρά η ύπαρξη του καπιταλισμού προϋποθέτει την εξατομίκευση. Δηλαδή των καθορισμό των ανθρώπων νομικά και πραγματικά. Στο τελευταίο αυτό σημείο θα πρέπει να επιμείνουμε. Η αναπαραγωγή και νομιμοποίηση της εξατομίκευσης ⁵⁰ συνδέεται άμεσα με την συσχέτιση σε πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο του καπιταλισμού με την δημοκρατία και τα ατομικά δικαιώματα, όμως όπως υποστηρίζει ο Πουλαντζάς προσφέρει επίσης και την δυνατότητα για διαμόρφωση πολιτικής αντίθετα προς τα συμφέροντα και τις επιταγές του ίδιου του καπιταλισμού. Άρα μακροπρόθεσμα η σύζευξη καπιταλισμού και δημοκρατίας κρίνεται αρνητική για τον καπιταλισμό.

Η κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» άφησε ένα μεγάλο ιδεολογικό κενό, καθώς η ύπαρξή του έστω και σε θεωρητικό επίπεδο σηματοδοτούσε την δυνατότητα δημιουργίας εναλλακτικών κοινωνικών σχηματισμών πέρα από τους καθορισμούς του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η εξελικτική προοπτική που διαπερνούσε την σκέψη του Comte ή του Habermas ή η εναλλακτική επαναστατική μετάβαση έστω σε επίπεδο θεωρίας ατονεί παραχωρώντας την θέση της στην περιγραφή και την ανάλυση συγκεκριμένων συμβάντων και με αποτέλεσμα να γίνεται λόγος για το τέλος της ιδεολογίας. Ωστόσο

⁵⁰ Βλ. σχετ. Νίκος Πουλαντζάς, *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984.

ο θετικισμός μπορεί να ηττήθηκε σε επίπεδο θεωρίας όμως σε επίπεδο πράξης και τρόπου ζωής επικράτησε πανηγυρικά. Σύμφωνα με το D. Held⁵¹ στις σύγχρονες δημοκρατίες η προσέγγισή τους είναι καθαρά εσωτερική και εξαντλείται σε επίπεδο εθνικών κρατών ενώ οι αλλαγές νοούνται σε επίπεδο εσωτερικών διαδικασιών.

1.3.2 Χαρακτηριστικά του παγκόσμιου συστήματος σε οικονομικό επίπεδο.

Κυρίαρχο χαρακτηριστικό, σε οικονομικό επίπεδο είναι η ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων με στόχο την απελευθέρωση της οικονομικής δραστηριότητας από οποιαδήποτε μορφή ελέγχου αλλά ταυτόχρονα και την παροχή της δυνατότητας στις πολυεθνικές επιχειρήσεις να επεκταθούν σε περιοχές με πιο συμφέροντες οικονομικούς για αυτές όρους. Παράλληλα το σημερινό διεθνές εμπόριο διεξάγεται κατά 80%⁵² ανάμεσα στις ανεπτυγμένες χώρες, ενώ σημαντικές – υπανάπτυκτες οικονομικά – ζώνες του πλανήτη φαίνεται να μη συμμετέχουν. Το δε ενδοπεριφερειακό εμπόριο αυξήθηκε με υψηλότερους του έξω – περιφερειακού εμπορίου ρυθμούς.

Όσον αφορά το ζήτημα της εργασίας σήμερα, η μετακίνηση του εργατικού δυναμικού είναι περισσότερο δύσκολη και περίπλοκη υπόθεση καθώς τα νομικά ή θεσμικά εμπόδια και οι πολιτισμικές διαφορές εξακολουθούν να είναι εξαιρετικά σημαντικοί παράγοντες. Παρά λοιπόν όλους τους παραπάνω περιοριστικούς παράγοντες⁵³, εφόσον δέχεται κανείς την θεωρία

⁵¹ Βλ. σχετ. Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J., *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Oxford Polity, Oxford, 1999.

⁵² Βλ. σχετ. Θεόδωρος Κ. Πελαγίδης, *Πόσο έχει προχωρήσει η παγκοσμιοποίηση;* Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2001, σ. 51.

⁵³ Βλ. ο.π. Θεόδωρος Κ. Πελαγίδης, 2001, σ. 199

της παγκοσμιοποίησης, θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε τα εξής:

- 1) Το οριακό προϊόν της εργασίας και ο πραγματικός μισθός τόσο στην ημεδαπή όσο και στην αλλοδαπή, να είναι ίσα.
- 2) Ο αριθμός των μετακινούμενων εργαζομένων να είναι ιδιαίτερα υψηλός, ώστε να εκπληρούται η παραπάνω συνθήκη. Τόσο υψηλός όσο τουλάχιστον στο παρελθόν, στην προηγούμενη περίοδο της παγκοσμιοποίησης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα – αρχές του 20^{ου}, η μετακίνηση τεράστιου αριθμού μεταναστών προς το λεγόμενο «νέο κόσμο» επέδρασε καταλυτικά στην σύγκλιση των πραγματικών μισθών.

Τα στοιχεία αυτά αναφορικά με την εργασία σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία θα ήταν τα αναμενόμενα αν οι συνθήκες ήταν οι ιδανικές. Έτσι στα πλαίσια του σύγχρονου παγκόσμιου συστήματος, οι ανισότητες των μισθών είναι αυτές που κυριαρχούν. Έτσι αρχικά η πλειοψηφία των εργατών που κατευθύνονταν προς τον «νέο κόσμο» ήταν ανειδίκευτοι με αποτέλεσμα η αύξηση της προσφοράς της εργασίας αυτού του είδους να συμπιέσει τον μισθό της ανειδίκευτης εργασίας του ιθαγενούς εργάτη προς τα κάτω, σε σχέση με εκείνον του ειδικευμένου αλλά και σε σχέση με τις αμοιβές των άλλων συντελεστών της παραγωγής. Αντίθετα στην χώρα καταγωγής⁵⁴ η απουσία της προσφοράς της ανειδίκευτης εργασίας οδήγησε στην αύξηση των μισθών των ανειδίκευτων εργατών αλλά και στην πτώση του εισοδήματος άλλων παραγωγικών συντελεστών. Τα κοινωνικά προβλήματα ως συνέπεια των μισθολογικών ανισοτήτων οδήγησε σε προστατευτικές πολιτικές και σε φραγμούς στην μετανάστευση. Τις τελευταίες δυο δεκαετίες η κατάσταση άλλαξε. Αρχικά κατά την δεκαετία του 80 το εισοδηματικό χάσμα ανάμεσα στις πλούσιες και τις φτωχές

⁵⁴ Στις χώρες υποδοχής τον Νέου Κόσμου όπως η Αργεντινή υπολογίζεται ότι αν δεν συνέβαινε αυτό οι μισθοί θα ήταν υψηλότεροι κατά 46%. Βλ. σχετ. J. Williamson, «Globalization, Convergence and History», *The Journal of Economic History*, 56(2), 1996b σ. 277-303.

χώρες διευρύνθηκε ενώ το πρώτο μισό της δεκαετίας του 90⁵⁵, εξαιτίας των μεταναστευτικών περιορισμών αλλά και της ανόδου των εισοδημάτων σε ορισμένες αναδυόμενες οικονομίες παρατηρείται κάμψη των μεταναστευτικών ροών. Επίσης παρατηρείται ποιοτική διάσταση ⁵⁶ των μεταναστευτικών ροών σε σχέση με το παρελθόν καθώς η μετανάστευση σήμερα αφορά και τους ειδικευμένους εργάτες.

Οι συνδεόμενες με το άνοιγμα των αγορών αλλαγές, αποτελούν την ουσία του νεοφιλελευθερισμού, λύσεις του οποίου ακολούθησαν και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, γεγονός που αποδεικνύει ότι τα όποια αδιέξοδα του συστήματος έβρισκαν λύσεις μόνο μέσα από την απελευθέρωση των αγορών. Άρα η παγκοσμιοποίηση προβάλλει ως ο μοναδικός τρόπος για να ξεπερασθεί η δομική κρίση του συστήματος.

Στη δεκαετία του 80 το νέο παγκόσμιο σύστημα, χαρακτηρίζεται από ένα τεράστιο κύμα των άμεσων ξένων επενδύσεων, την εντυπωσιακή άνοδο των πραγματικών επιτοκίων αλλά και την δυσκαμψία των συναλλαγματικών ισοτιμιών και την διόγκωση των χρηματιστικών μορφών. Στην δεκαετία του 1980, στις περισσότερες δυτικές οικονομίες εμφανίστηκε έντονο το φαινόμενο του στάσιμο πληθωρισμού, δηλαδή εμφανίστηκε ο συνδυασμός υψηλής ανεργίας και πληθωρισμού, αποδεικνύοντας για άλλη μια φορά τις αρρυθμίες της παγκόσμιας αγοράς. Σύμφωνα με τους κοινωνικούς και πολιτικούς αναλυτές αυτό στάθηκε η αιτία για να γίνει σύγκριση ανάμεσα στην δεκαετία του 1980 και σε εκείνη του 1930. Στόχος⁵⁷ ήταν να υποστηρίξουν ότι τα είδη της απορύθμισης και

⁵⁵ Βλ. σχετ. Economist, «Thinking about Globalization: Popular Myths and economic facts», 1998, www.economist.com/bookshop/schools/brief.html

⁵⁶ Βλ. σχετ. J. Williamson, «Globalization, Labor Markets and Policy Backlash in the Past», Journal of Economic Perspectives, Vol. 12 (4), 1998, σ. 51-72.

⁵⁷ Αυτή η σύγκριση ήταν πραγματικά αιτιολογημένη λόγω της ύπαρξης της ανεργίας που εμφανίστηκε και στις δυο υπό εξέταση περιόδους, και κυρίως σε καπιταλιστικές κοινωνίες που κυριαρχούσε η βαριά βιομηχανία. Βλ. σχετ. Ian

της ατομικής απώλειας έμοιαζαν οικεία καθώς είχαν επαναληφθεί ξανά. Το συμπέρασμα στο οποίο οδηγήθηκαν λοιπόν ήταν ότι η δεκαετία του 30 χαρακτηρίστηκε από μια σταθερότητα στις κοινωνικές και ταξικές σχέσεις ενώ εκείνη του 80 από την εμφάνιση διαδικασιών εθνικής και τοπικής απορύθμισης και από πραγματικά αρνητικές συνέπειες στα άτομα και στις κοινότητες (de- industrialization). Στην δεκαετία του 30 τα υψηλά επίπεδα ανεργίας οφείλονταν στην αποτυχία του κράτους να εξασφαλίσει ευημερία ενώ στην δεκαετία του 80, υπήρξε υπό μια έννοια η άποψη, ότι οι κοινωνίες οδηγήθηκαν σε υψηλά επίπεδα ανεργίας λόγω της επέκτασης γραφειοκρατικών, αναποτελεσματικών⁵⁸ αντιλήψεων είτε ανάρμοστων συμπεριφορών στο χώρο της εργασίας.

Την περίοδο αυτή παρέχεται μια νέα νομιμοποίηση στο φιλελεύθερο οικονομικό δόγμα. Τα κράτη πλέον δεσμεύονται συμβατικά – για την διαχείριση του εξωτερικού χρέους – με το ΔΝΤ και την Παγκόσμια Τράπεζα να υιοθετήσουν προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής⁵⁹. Τα προγράμματα⁶⁰ αυτά βρέθηκαν στον αντίποδα των οικονομικών προτύπων υποκατάστασης των εισαγωγών και της συγκεντρωτικής οικονομίας. Τα προγράμματα διαρθρωτικής προσαρμογής είχαν τέσσερις κύριους άξονες:

1. Μείωση των δημοσίων δαπανών
2. Εγκαθίδρυση ενός εξισορροπημένου εξωτερικού ισοζυγίου

Taylor, *The Social Effects of free market policies. An international text*, Harvester, Hertfordshire, 1990, σ. 12-13.

⁵⁸ Στο σημείο αυτό βρίσκουν εφαρμογή οι τυπολογίες του Merton περί ανομίας. Οι Αμερικανοί αναλυτές προσπάθησαν με την έννοια της ανομίας ως εργαλείο, να ερμηνεύσουν ένα σύνολο κοινωνικών προβλημάτων, από την σχολική αποτυχία μέχρι την παραβατική συμπεριφορά. Βλ. ο.π. Ian Taylor, σ. 12-13.

⁵⁹ Βλ. σχετ. Σπυρόπουλος Γεώργιος, «Εννοιολογική προσέγγιση και ερμηνευτικός προσδιορισμός του Τρίτου Κόσμου: εμφάνιση – εξέλιξη – σημερινά δεδομένα» στο *Αγορά Χωρίς Σύνορα: Τριμηνιαία επιθεώρηση διεθνούς οικονομίας και πολιτικής*, Τόμος 8, Τεύχος 3, Δεκέμβριος-Ιανουάριος- Φεβρουάριος 2003, σ. 219.

⁶⁰ Βλ. σχετ. Bello Walden, «Is the 'Structural adjustment' approach really and truly dead?», *Business World Internet Edition*, 8/11, 1999, <http://www.bworld.com.ph/current/today>

3. Μείωση του ρόλου του κράτους ως ρυθμιστικού οικονομικού παράγοντα

4. Μεταρρύθμιση της πολιτικής στον τομέα του εξωτερικού εμπορίου.

Στη δεκαετία του 90 οι άμεσες ξένες επενδύσεις στις ανεπτυγμένες χώρες αυξάνονταν με υψηλότερους ρυθμούς. Οι επενδύσεις αυτές κατευθύνονταν σε κλάδους υψηλής τεχνολογίας και πιο συγκεκριμένα προς την αυτοκινητοβιομηχανία αλλά και στην πληροφορική και τις τηλεπικοινωνίες. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις είναι άνισα κατανεμημένες στον πλανήτη με κυρίαρχα σημεία εκείνα των ΗΠΑ, της Δυτικής Ευρώπης και της Κίνας.

Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις κυριαρχούν στην νέα εποχή, και μάλιστα η δομή και η λειτουργία τους συνέβαλλε στο σύνολο των αλλαγών που πραγματοποιήθηκαν στην παγκόσμια οικονομία αλλά και στην διαμόρφωση πολιτικών που επηρέασαν την ζωή πολλών χωρών. Οικονομική παγκοσμιοποίηση δεν μπορούσε να υπάρξει χωρίς συγκεκριμένες οικονομικές, τεχνολογικές αλλά και πολιτικές εξελίξεις. Οι αλλαγές αυτές π.χ. η μείωση των αποστάσεων στις μεταφορές, κατάφεραν να μειώσουν το κόστος του διεθνούς εμπορίου.

Σήμερα γίνεται λόγος για μια έντονη συστημική κρίση η οποία προέρχεται από αυτό που οι μαρξιστές⁶¹ αποκαλούν υποκατανάλωση, με αποτέλεσμα προκειμένου να ξεπεραστεί η κρίση να πρέπει να επέλθουν συγκεκριμένες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, στη βάση της αυστηρής λογικής εξάλειψης του πλεονάζοντος παραγωγικού δυναμικού γεγονός που συνεπάγεται την μαζική απόλυση εργαζομένων. Ο Paul Krugman⁶², θεωρεί τον υπερβάλλοντα φόβο του πληθωρισμού σε χώρες όπως η Γερμανία και η Ιαπωνία ως αιτία για το πρόβλημα του

⁶¹ Βλ. σχετ. Η υποκατανάλωση προέρχεται από τον υπερκορεσμό των μεταποιητικών αγαθών. William Greider, *One World, Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism*, Simon and Schuster, New York, 1997.

⁶² Βλ. σχετ. Paul Krugman, «Is capitalism too productive?», *Foreign Affairs*, No 5, 1997, σ. 76.

πλεονάζοντος δυναμικού, με τις κεντρικές τράπεζες να δίνουν μεγαλύτερη προτεραιότητα στην σταθερότητα των τιμών παρά στην οικονομική ανάπτυξη.

1.3.3 Παγκοσμιοποίηση και περιβάλλον

Όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1980 έγινε η διάσκεψη στο Ρίο για το περιβάλλον ⁶³δημιουργήθηκαν πολλές ελπίδες, καθώς συμφωνήθηκε μια φιλόδοξη στρατηγική ώστε να αντιμετωπιστούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Δυστυχώς όμως οι προσδοκίες διαψεύστηκαν με αποτέλεσμα οι περιβαλλοντικοί και οικολογικοί κίνδυνοι να επεκταθούν.

Προκειμένου να δούμε αυτές τις επιπτώσεις ιδιαίτερα βοηθητικό θα ήταν μελετηθεί η διαχρονική εξέλιξη της σχέσης φύσης και ανθρώπου. Είναι γεγονός λοιπόν ότι η ιστορική ύπαρξη των κοινωνιών συνοδεύτηκε με παρεμβάσεις στην φύση με στόχο την υποταγή και την εξάρτηση των φυσικών δυνάμεων προς όφελος του ανθρώπου. Μιλάει κανείς για μια εξελικτική πορεία απεξάρτησης του ανθρώπου από την φύση που εκφράστηκε, τόσο ως απεξάρτηση από τις γεωγραφικές αποστάσεις, μέχρι εκείνη από τις κληματολογικές συνθήκες. Άρα η υλική βάση της

⁶³ « The concept of ecology has had quite a success story. Today, responsibility for the condition of nature is laid at the door of ministers and managers. Evidence that the "side-effects" of products or industrial processes are endangering the basic conditions of life can cause markets to collapse, destroying political confidence as well as economic capital and belief in the superior rationality of experts» Βλ. σχετ. U. Beck, *Ecological Questions in a framework of manufactured uncertainties* στο Steven Seidman & Alexander Jeffrey, *The new social theory reader*, Routledge, London, New York, 2001.

⁶³ Βλ. σχετ. Κώστας Βεργόπουλος, *Το τέλος του κύκλου. Καταστροφή και ηγεμονία στον 21^ο αιώνα*, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2002, σ. 179.

⁶³ « The concept of ecology has had quite a success story. Today, responsibility for the condition of nature is laid at the door of ministers and managers. Evidence that the "side-effects" of products or industrial processes are endangering the basic conditions of life can cause markets to collapse, destroying political confidence as well as economic capital and belief in the superior rationality of experts» Βλ. σχετ. U. Beck, *Ecological Questions in a framework of manufactured uncertainties* στο Steven Seidman & Alexander Jeffrey, *The new social theory reader*, Routledge, London, New York, 2001.

ανθρώπινης ελευθερίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον έλεγχο της φύσης, γεγονός που άλλοτε έλυσε πολλά προβλήματα και άλλοτε δημιούργησε πολύ περισσότερα. Θα μπορούσαμε, προκειμένου να εντοπίσουμε την φύση των σύγχρονων περιβαλλοντικών προβλημάτων, να τα συγκρίνουμε με προβλήματα προηγούμενων κοινωνιών. Μια πρώτη διάκριση των κινδύνων είναι μεταξύ α) φυσικών και β)κοινωνικών – φυσικών κινδύνων. Φυσικοί κίνδυνοι είναι αυτοί που προέρχονται κυρίως από φυσικές καταστροφές. Σε μια πρώτη ανάλυση εδώ, η φύση ενεργεί – δρά, ενώ οι άνθρωποι προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες αυτής της δράσης. Οι κοινωνικοί φυσικοί κίνδυνοι προέρχονται από τα μέσα και τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία έχει οργανώσει την παραγωγή και την κατανάλωση αγαθών και άρα και τα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων. Δύο είναι τα σημεία που θα έπρεπε να επιμείνουμε: 1. Οι αρνητικές επιπτώσεις γίνονται αισθητές συνήθως εκ των υστέρων, ως συνέπειες του συλλογικού κοινωνικού πράττειν και 2. τα μέσα που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να παρεμβαίνουν στη φύση, δεν αποτελούν από μόνα τους γενεσιουργές αιτίες.

Σύμφωνα με τον D. Goldblatt ⁶⁴ « η διάκριση που συνηθίζεται μεταξύ άμεσων και δομικών αιτίων περιβαλλοντικής υποβάθμισης, όπου ως άμεσες αιτίες νοούνται τα μέσα παρέμβασης και ως βασικές αιτίες θεωρούνται: ο καπιταλισμός, η βιομηχανοποίηση, ή ο κρατικός σοσιαλισμός, συναρτά την υποβάθμιση με ιστορικά συγκεκριμένες μορφές οργάνωσης της παραγωγής και της κοινωνίας ευρύτερα, η υπέρβαση των οποίων οδηγεί στην εξάλειψη των δομικών αιτίων». Ο καπιταλισμός που εδώ μας ενδιαφέρει άμεσα, εμπεριέχει μια σειρά κοινωνικών προβλημάτων και κινδύνων, απόρροια της βιομηχανικής παραγωγής, οι οποίοι συνοδεύουν την μη προγραμματισμένη και μη ελεγχόμενη ανάπτυξη της βιομηχανίας και των αστικών

⁶⁴ Βλ. σχετ. D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt, J. Perraton, Global Transformations, The Future of Radical Politics, Oxford, Cambridge, Polity Press, 1994.

κέντρων των βιομηχανικών περιοχών. Το βασικό χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής παραγωγής, η αποξένωση από το τελικό προϊόν αρχικά της εργασίας, αντανακλάται πλέον στις κοινωνικές σχέσεις αλλά και στην σχέση ανθρώπου και φύσης. Μιλάμε δηλαδή σήμερα για μια πραγματική αποκεφαλαιοποίηση της φύσης⁶⁵. Γίνεται κατασπατάληση των μη- ανανεώσιμων πόρων αλλά κυρίως υπονομεύονται οι ίδιες οι βάσεις της παραγωγής των ανανεώσιμων πόρων, προκαλώντας βλάβες στα συστήματα που χρησιμεύουν ως υπόβαθρο για τη ζωή στο πλανήτη.

Τα σύγχρονα προβλήματα σε σχέση με το περιβάλλον δεν συνεπάγονται εξωτερικές σχέσεις κοινωνίας και φύσης καθώς η φύση δεν δέχεται πλέον παθητικά τις συνέπειες του κοινωνικού πράττειν. Φύση και κοινωνία βρίσκονται για πρώτη φορά σε πλήρη αλληλεπίδραση για αυτό και τα όποια προβλήματα αποκαλούνται πλέον κοινωνικό- φυσικά. Τα βασικότερα από αυτά τα εντοπίζουμε στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. Τα απόβλητα, των οποίων οι συνέπειες δεν αντιμετωπίζονται άμεσα χωροχρονικά.
2. Η διαρκής μείωση των ορυκτών αποθεμάτων παραγωγής ενέργειας.
3. Οι νέες πηγές παραγωγής ενέργειας
4. Οι επεμβάσεις που παρατηρούνται στην αναπαραγωγή της ίδιας της ζωής.

Σήμερα όλα τα παραπάνω είδη προβλημάτων συνυπάρχουν, ενώ οι αιτίες και οι συνέπειές τους κατανέμονται ανισομερώς στα διάφορα μέρη του πλανήτη, αντανακλώντας συχνά την διάσταση Βορρά – Νότου. Μάλιστα στον Τρίτο Κόσμο, ακόμη περισσότερο και από τις βιομηχανικές χώρες, ο επαναπροσδιορισμός⁶⁶ της ανάπτυξης περνά μέσα από τον συνυπολογισμό, τον άμεσο και

⁶⁵ Βλ. σχετ. Σάχς Ίγκνασι, *Πρός ένα επαναπροσδιορισμό της ανάπτυξης στο Μοδινό Μ. (επιμ.), Πού βαδίζει ο κόσμος; Ο πλανήτης Γη και η παγκοσμιότητα της οικολογικής κρίσης*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1992, σ. 248.

⁶⁶ Βλ. ο.π. Σάχς Ίγκνασι, 1992, σ. 247.

χωρίς περιστροφές, των κοινωνικών και οικολογικών επιπτώσεων της οικονομικής δραστηριότητας.

Εντοπίζουμε τα παρακάτω χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τους κινδύνους των τελευταίων δεκαετιών από εκείνους του παρελθόντος:

A) Δεν υπάρχει πιά φυσικό περιβάλλον ανεξάρτητο από την επιρροή του κοινωνικού περιβάλλοντος. Δηλαδή αυτό που θεωρείται φύση είναι απόλυτα διαπλεκόμενο με το 'κοινωνικό'.

B) Βασικό χαρακτηριστικό των κινδύνων και των προβλημάτων είναι η παγκοσμιοποίησή τους, υπό την έννοια ότι δεν περιορίζονται γεωγραφικά αλλά χαρακτηρίζονται από μια τάση γενίκευσης για ολόκληρο τον πλανήτη. Σύμφωνα με τον Wilenius⁶⁷ τα περισσότερα περιβαλλοντικά ζητήματα δένουν τους ανθρώπους πάνω στην γη σε ένα είδος αιτιακής αλυσίδας. Η ιδέα του γενικού συμφέροντος είναι δύσκολο να περιορισθεί στον πληθυσμό μιας μόνο χώρας, αφού η παγκόσμια δυναμική των προβλημάτων αυτών υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των επιπτώσεων της αλόγιστης ανθρώπινης δράσης στο περιβάλλον είναι η περίπτωση του Αμαζονίου. Το τροπικό δάσος του Αμαζονίου δέχεται μια παρατεταμένη και πολύχρονη επίθεση. Καταστρέφεται από υλοτόμους, χρυσοθήρες και τσιφλικάδες. Το υπουργείο Περιβάλλοντος της Βραζιλίας ανακοίνωσε ότι 26.000⁶⁸ τετραγωνικά χιλιόμετρα καταστράφηκαν το 2004. Η αποψίλωση των δασών ήταν κατά 6% μεγαλύτερη από το 2003, ενώ τα δέντρα που κόπηκαν αντικαταστάθηκαν από φυτείες σόγιας.

⁶⁷ C. Shore *Antropology of policy: critical perspectives on governance and power*, Routledge, London, 1997.

⁶⁸ «Ο Αμαζόνιος είναι γυμνός», Ελευθεροτυπία 21-05-2005, www.enet.gr.

1.4 Η Παγκόσμια Αστάθεια – Η Παγκόσμια Χρηματιστηριακή κρίση

Κύριο χαρακτηριστικό της εποχής μας είναι η απορύθμιση των αγορών και η φιλελευθεροποίησή τους. Παρά τις καλές προθέσεις ορισμένων απέναντι στην δημιουργία ενός παγκόσμιου συστήματος με ανοικτές αγορές και την πίστη τους για το τέλος των εθνικών καπιταλισμών, έχουν καταγραφεί πλήθος αποδιαρθρώσεων και καταρρεύσεων. Είναι διάχυτη δηλαδή μια ευρύτερη κρίση του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος και μάλιστα η κρίση αυτή πηγάζει από την εσωτερική αδυναμία του ίδιου του συστήματος να λειτουργήσει στο πλαίσιο των θεσμών του. Οι θιασώτες του νεοφιλελευθερισμού υποστηρίζουν ότι τα προβλήματα αυτά θα ξεπεραστούν λόγω της ικανότητας του συστήματος να αυτορυθμίζεται αλλά και της ικανότητας της ανοικτής οικονομίας να επιβάλλει υπερεθνικούς ελέγχους. Απέναντι σε ένα κράτος που συνεχώς υποχωρεί έρχεται να αντιπαρατεθεί η δύναμη των πολυεθνικών επιχειρήσεων. Εκείνο που τελικά δεν ερμηνεύουν είναι μια θεμελιώδης αντίφαση⁶⁹: δηλαδή ότι παράλληλα με την ρύθμιση των υπερεθνικών επιχειρήσεων παρατηρείται και η απορύθμιση των αγορών. Όσοι διαφωνούν με την νεοφιλελεύθερη προσέγγιση που δεν ερμηνεύει αυτή την θεμελιώδη αντίφαση και αμφισβητούν τον ρόλο του κράτους, υποστηρίζουν ότι το κράτος είναι ακόμη ένας εν δυνάμει οργανισμός που έχει την δυνατότητα να αναμορφώσει μέσω της λειτουργίας του το εθνικό και διεθνές σύστημα. Χαρακτηριστικά ο Κώστας Βεργόπουλος ⁷⁰ αναφέρει: « Θα ήταν πολύ παραδεκτή η διαπίστωση ότι στις μέρες μας, ενώ το πεδίο της αγοράς επεκτείνεται, το σύγχρονο κράτος διατηρεί πεδία συμπληρωματικά στα οποία παρεμβαίνει ασύγκριτα δυναμικά, πιο κυριαρχικά και πιο καταναγκαστικά από ότι στο παρελθόν. Φαίνεται ότι παρά τον καταιγισμό λόγων και ιδεολογημάτων,

⁶⁹Βλ. ο.π., Κώστας Βεργόπουλος, 1999, σ. 71.

⁷⁰ Βλ. ο.π Κώστας Βεργόπουλος, 1999, σ. 72.

τίποτα δεν εξαντλείται οριστικά στις μέρες μας, αλλά μετεξελίσσονται οι σχέσεις ανάμεσα στο κράτος και στην οικονομία».

Ένα άλλο θέμα που προκύπτει είναι μήπως η απαίτηση για ολική απουσία μηχανισμών κρατικού ελέγχου που θα έθεταν φραγμούς στο εμπόριο αντικατασταθεί από μηχανισμούς πιο έμμεσους αλλά ιδιαίτερα επικίνδυνους. Σύμφωνα λοιπόν με τους Hirst και Thompson⁷¹, δύο διανοητών της σοσιαλδημοκρατικής αριστεράς, η διεθνής οικονομία σήμερα συγκροτείται στην βάση των περιφερειακών συνασπισμών και ενώσεων αλλά και των εθνικών πολιτικών με αποτέλεσμα η παγκοσμιοποίηση να είναι ανύπαρκτη. Η κρίση και η αστάθεια μοιάζει τελικά αναπόφευκτη όχι μόνο γιατί αν παρατηρήσει κανείς κατά καιρούς επαναλαμβάνεται αλλά και γιατί ακόμα και αν υιοθετήσει κανείς την νεοφιλελεύθερη άποψη, τα οικονομικά υποκείμενα που δρουν ορθολογικά, αναγκαστικά θα υποπέσουν σε λάθος επενδυτικές επιλογές τις οποίες και δυστυχώς κάποια στιγμή θα τις επαναλάβουν. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε την θεωρία του Hyman Minsky⁷², την οποία και ονόμασε «Θεωρία της χρηματοοικονομικής Αστάθειας» η οποία χαρακτηρίζει και το χρηματοπιστωτικό σύστημα, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στις χρηματιστηριακές κρίσεις που κατά καιρούς παρουσιάστηκαν σε διάφορα μέρη του πλανήτη. Σύμφωνα με τον Minsky « η εξέλιξη του καπιταλισμού δεν καθορίζεται πλέον από ιδιωτικές και δημόσιες αντιδράσεις στα μηνύματα των αγορών, αλλά από την προσαρμογή των αγορών και των ατόμων στα πλαίσια που διαμορφώνουν οι παρεμβάσεις των κυβερνήσεων και των κεντρικών τραπεζών». Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η χρηματιστηριακή κρίση το 1990. Το χρηματιστηριακό κραχ

⁷¹ Βλ. σχετ. P. Hirst – G. Thompson, «The problem of globalization», *Economy and Society*, vol. 21, no 4, 11/1992.

⁷² Βλ. σχετ. Hyman Minsky, *Financial Crises and the Evolution of capitalism*, στο Gott-Diener & Komninos, *Capitalist Development and Crises Theory*, MacMillan, x.t., 1989.

ξεκίνησε από την Ανατολική Ασία ⁷³ και σύντομα εξαπλώθηκε σε ολόκληρο τον πλανήτη και στα επιμέρους εθνικά χρηματιστήρια. Σύμφωνα με τον C. Kindleberger⁷⁴, η κρίση στην Ανατολική Ασία ήταν ένα σύνολο από μανίες, πανικούς και κραχ, με αποτέλεσμα τα χρηματιστήρια το ένα μετά το άλλο να αρχίσουν να καταρρέουν και χιλιάδες επενδυτές να χάσουν μια περιουσία. Η κρίση αυτή που μετά από κάποιο σημείο έγινε παγκόσμια στην ουσία ήταν αποτέλεσμα μιας ξέφρενης πορείας που είχε προηγηθεί – ως μην ξεχνάει κανείς και την τρελή, ανοδική πορεία του ελληνικού χρηματιστηρίου – ως απόρροια της διάθεσης κάποιων για γρήγορο κέρδος, δηλαδή κερδοσκοπών και όχι μέσο μακροπρόθεσμων επενδυτών με την ουσιαστική έννοια του όρου.

Αναφορικά με ζητήματα εμφάνισης των οικονομικών κρίσεων και των αντιφάσεων επομένως ενός καπιταλιστικού συστήματος που συχνά...εξουδετερώνει τον ίδιο του τον εαυτό, παρουσιάζουν οι απόψεις των θεωρητικών της Ρύθμισης. Σύμφωνα με τον Boyer ⁷⁵ ανάλογα με το ισχύον σύστημα ρύθμισης και το περιεχόμενο που προσλαμβάνουν κάθε φορά οι κοινωνικοί αγώνες, η συσσώρευση του κεφαλαίου μπορεί να σκονιάφει πάνω σε πλήθος εμποδίων τα οποία προέρχονται άλλοτε από την σφαίρα της παραγωγής και άλλοτε από την σφαίρα της κυκλοφορίας. Οι

⁷³ Υπάρχουν 2 υποθέσεις σχετικά με την χρηματιστηριακή κρίση του 1997 στα ασιατικά χρηματιστήρια. Η πρώτη την αποδίδει στον πανικό των εγχώριων αλλά και ξένων επενδυτών ενώ η δεύτερη σε δομικές και διαστρεβλωτικές πολιτικές. Χαρακτηριστικά αναφέρεται: « It is important to establish which of these hypotheses is more plausible. If the Asian crisis was caused more by weak fundamentals, policy and institutional reforms should be designed mainly to address these weaknesses; while if the crisis was caused more by investor panic, policy reform should perhaps focus more on ways to prevent and contain investor panic. Therefore, discriminating between the two hypotheses could help the crisis – affected countries draw policy lessons, and have important policy implications for the prevention of future crises». Βλ. σχετ. J. Zhuang, M. Dowling, «Lessons of the Asian Financial Crisis: What can an early warning system model tell us», *Asian Development Review*, vol. 20, no. 1, σ. 100-113.

⁷⁴ Βλ. σχετ. Charles P. Kindleberger, *Manias, panics and crashes: a history of financial crises*, 3rd ed, John Wiley (Wiley investment classics), New York, 1996.

⁷⁵ Βλ. σχετ. R. Boyer, *Η θεωρία της Ρύθμισης*, Γ. Δουράκης (μτφρ.), Εκδόσεις Εξάντας, 1988b

αιτίες των οικονομικών κρίσεων δεν συνδέονται μονομερώς με την σφαίρα της παραγωγής και τους όρους κερδοφορίας του κεφαλαίου ή μόνο με την σφαίρα της κυκλοφορίας. Οι κρίσεις προκύπτουν από την διαλεκτική που αναπτύσσεται μεταξύ των δυο αυτών πόλων. Οι μεγάλες κρίσεις προκύπτουν δηλαδή επειδή δεν επιτυγχάνεται μια δυναμική προσαρμογή μεταξύ των συνθηκών παραγωγής της υπεραξίας και των όρων πραγματοποίησής της. Σύμφωνα επομένως με την Σχολή Ρύθμισης, η δομική κρίση αποτελεί τη διαδικασία που αποκαθιστά με βίαιο τρόπο την αντιφατική ενότητα των διαφόρων στιγμών της συσσώρευσης του κεφαλαίου, της σφαίρας παραγωγής και κατανάλωσης με τρόπο ώστε να αποκαθίσταται η σχέση ανάμεσα στις μορφές συσσώρευσης και στη μορφή ρύθμισης της μισθωτής εργασίας. Με τις απόψεις αυτές κάθε άλλο παρά γίνεται υπεράσπιση της υπερρύθμισης του καπιταλιστικού συστήματος. Αντιθέτως υποστηρίζει ότι κάθε δομική κρίση θέτει υπό αμφισβήτηση τις ισχύουσες κοινωνικές σχέσεις και άρα πιστεύει την ανατροπή του ισχύοντος τρόπου παραγωγής. Επομένως οι αντιφατικές εξελίξεις που δημιουργεί η συσσώρευση του κεφαλαίου σε εγχώρια βάση δεν είναι απαραίτητο ότι θα οδηγήσουν σε μια μεγάλη δομική κρίση αλλά μια μεγάλη οικονομική κρίση μπορεί να εκδηλωθεί μόνο όταν αυτές είναι αποτέλεσμα της συσσώρευσης που αγκαλιάζει την διεθνή κοινότητα. Όπως υποστηρίζουν οι θεωρητικοί της Ρύθμισης⁷⁶ η πτώση του ποσοστού υπεραξίας δεν θα οδηγήσει σε μια μεγάλη κρίση όταν στους κόλπους της διεθνούς κοινότητας θα εγκαθιδρυθεί ένα δυναμικό παγκόσμιο πρότυπο συσσώρευσης. Μέσα δηλαδή από μια κατάσταση συγκοινωνούντων δοχείων ή ενός φαινομένου ντόμινο στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης δεν θα αργήσει να παρουσιαστεί

⁷⁶ Βλ. σχετ. Ιωάννα Κεραμίδου, *Κρίσεις και παγκοσμότητα. Η περίπτωση της Ελλάδας*, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα, 2002, σ. 43.

μια τάση μείωσης του ποσοστού κέρδους και κάμψης των επενδύσεων και μείωσης της ζήτησης σε ολόκληρο τον πλανήτη.

Ο βρετανός οικονομολόγος, Γουόλτερ Μπέητςχοτ⁷⁷, στο έργο του *Lombard Street* το 1873, με αντικείμενο την χρηματιστική ερμηνεία των οικονομικών κρίσεων διαπίστωσε τα εξής: «κάθε μείζων κρίση αποκαλύπτει προηγηθείσα υπερβολική κερδοσκοπία από συντελεστές που ήσαν ανώτεροι πάσης υπόνοιας.....Το θετικό στις οικονομικές κρίσεις συνίσταται στο να αποκαλύπτουν πράγματα που οι έρευνες πολλών ετών δεν θα αρκούσαν για να τα εντοπίσουν».

1.5. Ο Ιμπεριαλισμός στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

1.5.1 Πολιτιστικός ιμπεριαλισμός και ιδεολογία

Ο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός είναι μια μορφή του εθνοκεντρισμού. Λέγοντας εθνοκεντρισμό⁷⁸ εννοούμε μια θεώρηση του κόσμου σύμφωνα με την οποία η κάθε εθνική, κοινωνική, πολιτιστική ή ακόμη και θρησκευτική ομάδα αντιλαμβάνεται τον εαυτό της σαν κέντρο του κόσμου, ώστε όλες οι άλλες ομάδες, διαφορετικές από αυτήν να ταυτίζονται και να αξιολογούνται σε σχέση με αυτή, σαν μη ουσιαστικές ή κατώτερες. Επομένως ο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός είναι μια μορφή ανθρωποκεντρισμού που οπλίστηκε με οργανωτικά, πολιτικά, στρατιωτικά μέσα και που τελικά έγινε ιδεολογία ή ψεύτικη συνείδηση αλλά και το προϊόν συγκεκριμένων κοινωνιών, ιστορικών εποχών και κοινωνικοοικονομικών προϋποθέσεων. «Αποτελεί εκείνο το εποικοδόμημα αρχών⁷⁹, προκαταλήψεων, προσανατολισμού αξιών και πράξης που, πέρα

⁷⁷ Βλ. σχετ. Κώστας Βεργόπουλος, *Το τέλος του κύκλου. Καταστολή και ηγεμονία στον 21^ο αιώνα*, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2002, σ. 179.

⁷⁸ Βλ. σχετ. Vittorio Lanternari, *Πολιτιστικός ιμπεριαλισμός και ιδεολογία στο Ο Πολιτιστικός Ιμπεριαλισμός*, Γιάγκος Ανδρεάδης, Περικλής Ροδάκης, Δημήτρης Σταμούλης, Μιχάλης Χαραλαμπίδης (επιμέλ.), Λήδα Ιστικοπούλου (μτφρ), Ηρόδοτος, 1987, σ.43.

⁷⁹ Βλ. ο.π. Vittorio Lanternari, 1987, σ.44.

από την κοινή και σχεδόν ενιαία βάση των εθνοκεντρισμών που εκφράζονται στο επίπεδο της ανθρώπινης συμπεριφοράς, άρχισε να αναπτύσσεται στην σύγχρονη ευρωπαϊκή κοινωνία από τον 16^ο αιώνα». Προκειμένου να δικαιολογηθούν οι νέο-αποικιακές εκμεταλλεύσεις των λαών, ο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός έγινε το επιχείρημα στο στόμα εκείνων που εφαρμόζαν τέτοιες πολιτικές και φυσικά όταν λέμε «εκείνων» μπορούμε να μιλάμε μόνο για συγκεντρωτικές, ταξικές κοινωνίες με βιομηχανικό ή βιομηχανικό τρόπο παραγωγής. Είναι φυσικό κάτι τέτοιο στο βαθμό που ο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός εκφράζει καθορισμένα, θεσμοποιημένα συμφέροντα οικονομικό πολιτικού χαρακτήρα όπως είναι λογικό να διαμορφώνει ιδεολογία που να του επιτρέπει να προετοιμάζει τους λαούς – θύματα, μέσα από πελατειακές σχέσεις και μορφές εξάρτησης να παραιτούνται από τον πολιτισμό τους και να «δυτικοποιούνται», στο βαθμό που μπορεί να θεωρηθεί δόκιμος ένας τέτοιος όρος. Μιλάμε επομένως για τον ακριβή χαρακτήρα της ιδεολογίας όπως οι Μαρξ και Ένγκελς⁸⁰ τον απέδωσαν: «Η τάξη που διαθέτει τα μέσα υλικής παραγωγής, διαθέτει ταυτόχρονα και τα μέσα πνευματικής παραγωγής, ώστε σε αυτήν υποτάσσονται οι ιδέες εκείνων στους οποίους λείπουν τα μέσα της πνευματικής παραγωγής. Οι κυρίαρχες ιδέες δεν είναι παρά η ιδανική έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων».

Ο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός είναι εμφανέστατος στην εκμετάλλευση που άσκησε η Δύση απέναντι στις χώρες του Τρίτου Κόσμου. Σήμερα την δράση της εξάρτησης και της πολιτιστικής αφομοίωσης δεν την έχουν αναλάβει όπως στο παρελθόν απροκάλυπτα τα όπλα. Σήμερα τον ενεργό αυτό ρόλο, όπως εκτενέστατα θα αναλυθεί παρακάτω, τον διαδραματίζουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις. Οι τελευταίες χρησιμοποιούν τον

⁸⁰ Βλ. σχετ. Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, « Η Γερμανική ιδεολογία», 4^η έκδοση, Gutenberg, Αθήνα, 1979, σ. 46.

Τρίτο κόσμο, στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης⁸¹, ως προμηθευτή φθηνών πρώτων υλών και φθηνής εργατικής δύναμης και επιβάλλουν την κατανάλωση ⁸² των προϊόντων τους όχι μέσα από μια ελεύθερη διαδικασία εκλογής αλλά σύμφωνα με μια οικονομική πολιτική⁸³ που εισάγει με αποκλειστικό στόχο το κέρδος,. σημαντικές τροποποιήσεις στους παραδοσιακούς πολιτισμούς διαιωνίζοντας την παλιά αποικιακή σχέση. Δρουν δηλαδή οι πολυεθνικές επιχειρήσεις ως φορείς κοινωνικοποίησης⁸⁴ και εσωτερίκευσης ενός ομοιομορφοποιημένου τρόπου ζωής που στηρίζεται στην κατανάλωση με την βοήθεια πλήθους μέσων με κυρίαρχο την διαφήμιση. Ο Bichara Khader⁸⁵ χαρακτηριστικά αναφέρει: «Για δεκαετίες το κυρίαρχο δικαίωμα των λαών του Τρίτου Κόσμου να χρησιμοποιούν τα φυσικά τους αποθέματα παραβιάστηκε από τα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα. Οι λαοί αυτοί κυριαρχήθηκαν και κυριαρχούνται, όπως ακριβώς συμβαίνει με τις πρώτες τους ύλες, τόσο στο στάδιο εξαγωγής όσο και σε εκείνο της εμπορευματοποίησης, τις περισσότερες φορές από ξένα

⁸¹ «As the African Director of the International Organization rightly points out globalization is responsible for Africa's decline in an expansionary world economy. The result of globalization is that Africans, in almost all cases, continue to undergo a disintegration of their traditional lifestyles and suffer social, political, and economic regression and instability». Βλ. σχετ. A. Macleans, X. Yang, «Rethinking Globalization in Africa Chimera», USA/Africa Institute, vol. 1 issue 1/spring 2003, σ. 27.

⁸² «Globalization in the cultural – ideological sphere follows in the wake of the subjection of the citizenry to homogenizing drives mostly deriving from what Leslie Sklair has called “the culture – ideology of consumerism”. But even consumerism itself is effective at the individual level by calling for an antiglobal, always local and localized appropriation of the product». Βλ. σχετ. Fredric Jameson, Masao Miyoshi, *The cultures of globalization*, Duke University Press, London, 1998, σ. 91.

⁸³ «Ο Εθνοτικός κατακερματισμός ακολουθεί σαν τη σκιά της την εμπορευματική και επικοινωνιακή ομοιομορφοποίηση του κόσμου, η ανάδυση του Τζιχάντ συνοδεύει τη συγκρότηση του McWorld, δηλαδή την εγκαθίδρυση ενός πλανητικού ‘οικονομικού ολοκληρωτισμού’ μιας ολικής ηγεμονίας της αγοράς που απειλεί με καταστροφή όλες τις προϋποθέσεις της δημοκρατικής ζωής». Βλ. ο.π. Pierre Andre Taguieff, 2002, σ. 110.

⁸⁴ Βλ. σχετ. Bichara Khader, *Πολυεθνικές επιχειρήσεις, μεταφορά τεχνολογίας και πολιτιστικός ιμπεριαλισμός στο Ο Πολιτιστικός Ιμπεριαλισμός*, Γιάγκος Ανδρεάδης, Περικλής Ροδάκης, Δημήτρης Σταμούλης, Μιχάλης Χαραλαμπίδης (επιμέλ.), Λήδα Ιστικοπούλου (μτφρ.), Ηρόδοτος, 1987, σ. 187.

⁸⁵ Βλ. ο.π. Bichara Khader, 1987, σ. 189-190.

συμφέροντα, ενώ ένα ισχυρό σύστημα ελέγχου επιβάλλει τους κανόνες του διεθνούς εμπορίου. Η ανεξάρτητη ανάπτυξή τους περιορίζεται από πολιτικές πιέσεις του ιμπεριαλισμού και με τον ίδιο τρόπο, στο χώρο της πληροφόρησης, οι υπό ανάπτυξη λαοί είναι θύματα της κυριαρχίας επιζήμιας για τις πιο αυθεντικές τους αξίες που συχνά διαστρέφει συστηματικά την πραγματικότητά τους, περιορίζει την απελευθερωτική τους δράση και, τελικά, υποτάσσει τα ενδιαφέροντά τους σε κείνα του ιμπεριαλισμού».

Επιχειρείται λοιπόν πέραν της οικονομικής και ένα είδος πολιτιστικής κυριαρχίας⁸⁶ η οποία μεταφράζεται σε έλεγχο και καταπίεση της τοπικής κουλτούρας κυρίως της λαϊκής αλλά και καταπίεση της ελευθερίας της σκέψης και επιβολή προτύπων κυρίως πολιτιστικών.

Η εποχή της παγκοσμιοποίησης είναι η κατεξοχήν εποχή της μαζικής κουλτούρας. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δούμε πώς σήμερα διαμορφώνεται αυτή η μαζική κουλτούρα και ποιοι τελικά είναι οι κυρίαρχοι στόχοι την εποχή που κάθε διαφορετικό τείνει να χαρακτηρίζεται ως αιρετικό και να συνθλίβεται.

Καταρχήν ο όρος κουλτούρα είναι ιδιαίτερα πολυσήμαντος. Αρχικά αναφερόταν στην διαμόρφωση και στην γενίκευση ενός πνεύματος που διαποτίζει ολόκληρο τον τρόπο ζωής ενός συγκεκριμένου λαού. Λέγοντας τρόπο ζωής εννοούμε τόσο τα υλικά όσο και τα πνευματικά τεχνουργήματα μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Σήμερα, με τον όρο κουλτούρα εννοούμε ένα σύστημα νοημάτων, ένα γενικό πνεύμα, ένα σύνολο αξιών που γεννιούνται μέσα στους κόλπους συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και τάξεων και διαποτίζουν τον τρόπο ζωής μας. Ένα σύνολο δηλαδή παραδόσεων και

⁸⁶ Βλ. οχελ. Giulio Girardi, *Απελευθέρωση των λαών και πολιτιστική ταυτότητα στο Ο Πολιτιστικός Ιμπεριαλισμός*, Γιάγκος Ανδρεάδης, Περικλής Ροδάκης, Δημήτρης Σταμούλης, Μιχάλης Χαραλαμπίδης (επιμέλ.) Λήδα Ιστικοπούλου (μτφρ.), Ηρόδοτος, 1987, σ. 219.

πρακτικών μέσω των οποίων διατυπώνονται ορισμένες αντιλήψεις, μία ευρύτερη κοσμοθεωρία. Στην τελευταία αυτή προοπτική μπορούμε να συμπεριλάβουμε και τις καλλιτεχνικές και πνευματικές δραστηριότητες, οι οποίες αποτελούν και την καρδιά της προβληματικής αναφορικά με τα ΜΜΕ. Τα τελευταία κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα ή απλά την αναπαράγουν; Είναι οι βασικοί διαμορφωτές αυτού που αποκαλούμε μαζική κουλτούρα ή απλά ανταποκρίνονται κάθε φορά στα...σημάδια των καιρών ως απλοί καθρέφτες των μηνυμάτων που απλά εισπράττουν από το κοινό; Η απάντηση μπορεί να δοθεί μόνο σε ένα μακρο-επίπεδο και όχι στο ατομικό επίπεδο καθώς στο σημείο αυτό η όλη επίδραση των ΜΜΕ αντανακλάται σ' αυτό που ο Ντυρκάϊμ αποκαλεί συλλογική συνείδηση και ο Μαρξ κυρίαρχη ιδεολογία⁸⁷. Μιλάμε επομένως, για την δημιουργία της μαζικής κουλτούρας που επιβάλλεται εκ των άνω, από συγκεκριμένες ελίτ που ελέγχουν τα μέσα. Το κοινό εμφανίζεται παθητικό μπροστά στις νέες αξίες που του επιβάλλονται, απλοί καταναλωτές συνήθως μιας κουλτούρας που φτάνει τα όρια μιας kitsch υποκουλτούρας. Είναι γεγονός ότι διαμορφώνεται λοιπόν ένα μαζικό κοινό⁸⁸ που αδηφάγα καταναλώνει απαιδευτα και γεύεται ακόρεστα ότι απλόχερα του προσφέρεται από τα μέσα, τα οποία έχουν φροντίσει εκ των προτέρων να δημιουργήσουν κοινά αισθητικά κριτήρια. Κάθε

⁸⁷ Βλ. σχετ. Μ. Σεραφετινίδου, *Κοινωνιολογία των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*, Gutenberg, Αθήνα 1995, σ. 371.

⁸⁸ «Είσι όλα τα αυθεντικά πρόσωπα αλλοιώνονται και δεν μπορούν παρά να παρωδήσουν τελετουργικά τον εαυτό τους και τα νοήματα τους. Το ανταγωνιστικό εμπορικό πνεύμα, ο μηχανικός υπολογισμός του χρόνου, τα πλούσια ντεκόρ (ώστε η πλαστότητα να ξεπερνάει κάθε ενδεχόμενη ουσία), η επαγγελματοποίηση της σόου μπίζνες (ώστε η χτυπητή χοντροκοπιά και ο αδαής ναρκισσισμός να δίνουν παντού τον τόνο), το στυλιζάρισμα της ψυχαγωγίας (ώστε η κόσμια διασκέδαση να περιορίζει τη σοβαρότητα σε μία υστερική άρνηση κάθε νοήματος, οι βιρτουόζοι χασκογελούν συνεχώς με το τίποτα), αυτή η τελετουργική κατεργασία είναι η τέχνη του όλου πράγματος, κι όλη σχεδόν η τέχνη που του αναλογεί». Όπως αναφέρεται στον Βίντμερ στο *Η ευαισθησία υπό την τεχνοκρατία: σκέψεις για την κουλτούρα των κατεργασμένων επικοινωνιών* στο Κούλεϊ, Πάρκ, Λασγουελ, Κάτζ, Μιντ, Λίπμαν, Μπούροστιν, Χάμπερμας, Μπρέχτ, Μακλούαν, Βίντμερ, *Το μήνυμα του μέσου, η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας*, Αλεξάνδρεια, 1990

διαφορετικό, θεωρείται συχνά αιρετικό και γραφικό. Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Marcuse⁸⁹ : «Η τέχνη παύει να εκφράζει τις ηττημένες δυνατότητες, τις ανεκπλήρωτες επιθυμίες, τις προδομένες υποσχέσεις, τη διάσταση του ανθρώπου και της φύσης που η πραγματικότητα καταπιέζει και απωθεί». Η στέρηση κάθε κριτικής σκέψης οδηγεί ταυτόχρονα και στο φαινόμενο που θέλει την κουλτούρα να κάνει κάθε κριτική διάσταση ή ιδιότητα, να γίνεται μονοδιάστατη, παρά το γεγονός ότι είναι περισσότερο προσιτή από ποτέ στις μάζες. Εκείνο που φαίνεται να κυριαρχεί είναι η ποσότητα σε σχέση με την ποιότητα, ενώ η πρωτοτυπία και η καινοτομία δίνουν την θέση τους στην επανάληψη και την στερεοτυπία. Στόχος είναι ο εντυπωσιασμός στην σύγχρονη μαζική κουλτούρα, καθώς λόγω της ομοιομορφίας των προϊόντων το λούστρο είναι εκείνο που καλείται να κάνει την διαφορά. Η μαζική κουλτούρα είναι η κουλτούρα της καταναλωτικής κοινωνίας. Μιας κοινωνίας που εργάζεται για να καταναλώνει και ζει για να καταναλώνει. Τα πάντα επομένως, από τις αξίες έως τα προϊόντα πλάσονται ως εμπορεύματα, ενώ τα μηνύματα μεταδίδονται ως προϊόντα με ανταλλακτική αξία.

Στόχος είναι, όπως πολύ σωστά ο Γκράμσι υποστήριξε στις καπιταλιστικές κοινωνίες να αναπτυχθεί ένα πλέγμα θεσμών που διασφαλίζουν την «ηγεμονία» της αστικής τάξης. Δηλαδή όλες εκείνες τις διεργασίες μέσω των οποίων η άρχουσα τάξη επεκτείνει τον έλεγχο της στην κοινωνία με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί να μεταμορφώνει τον δικό της τρόπο ζωής, τα δικά της ήθη και αντιλήψεις, με άλλα λόγια τη δική της κουλτούρα, στην κουλτούρα του κοινωνικού συνόλου. Μιλάμε για έναν αστικό δηλαδή βιομηχανισμό, που κατασκευάζει μία ρηχή κουλτούρα κινούμενη από το κέρδος, έναν «φειχισμό των εμπορευμάτων» όπου οι κοινωνικοί ρόλοι συρρικνώνονται σε οικονομικούς. Είναι

⁸⁹ Βλ. ο.π., Μ. Σεραφετινίδου, 1995, σ. 385

η μάζα, το “κοινό”, όπως το αποκαλεί ο Κίρκεγκααρντ⁹⁰ «Όχι μια συλλογή ανορθολογικών ατόμων, όπως η “αγέλη” του Νίτσε ή το “πλήθος” του Λε Μπον, είναι αντίθετα μία τερατώδης υπερσυστηματοποιημένη και υπερεξορθολογισμένη κατηγορία που μέσα της το άτομο χάνεται εντελώς». Οι θεωρητικοί της μαζικής κοινωνίας, όπως ο Ορτέγκα, ο Γιάσπερς και ο Μαρκουζέ, δεν κάνουν διάκριση ανάμεσα σε κοινό και μάζες. Απλά γι αυτούς, το κοινό φτάνει να αποκτά ολόένα και περισσότερο την όψη των μαζών, και να παίρνει χαρακτηριστικά από «κατασκευές» όπως «μαζική κοινωνία» και «μαζικό ακροατήριο». Μπορούμε να κατανοήσουμε κάτι τέτοιο αν σκεφτούμε το παράδειγμα της Μέκκας του κινηματογράφου σήμερα, του Χόλιγουντ. Αλλοτριωμένοι καλλιτέχνες και διανοούμενοι, απευθύνονται σε αλλοτριωμένες μάζες ξεκινώντας από αθώες μορφές μαζικής ψυχαγωγίας και φθάνοντας σε...δημιουργήματα μαζικής βίας μέσω ολοκληρωτικών “τεχνικών” υποβάθμισης της κριτικής σκέψης και της αντίληψης του “μέσου ανθρώπου”⁹¹. Ο Κάρλ Γιάσπερς ⁹² στο έργο του : «Ο άνθρωπος στη σύγχρονη εποχή», γράφει χαρακτηριστικά : «Μία προσφυγή στην ιδέα των μαζών είναι ένα σοφιστικό εργαλείο για μάταια εγχειρήματα, για να φύγει κανείς από τον εαυτό του, για να αποποιηθεί τις ευθύνες και για να απορρίψει την προσπάθεια της αληθινής ανθρωπιάς. Ανάμεσα στην ισοπεδωτική μνησικακία του μαζικού ανθρώπου από τη μία μεριά και την αναγωγή του ιδεώδους του καθολικού διαφωτισμού σε τεχνική ειδημοσύνη από την άλλη, προέκυψε μία έχθρα για την κουλτούρα, που μοχθεί να κονιορτοποιήσει ότι υπήρχε μέχρι σήμερα».

⁹⁰ Βλ. σχετ. Π. Μπραντλίντζερ, *Άριος και θεάματα, Θεωρίες για την μαζική κουλτούρα ως κοινωνική παρακμή*, Νησίδες, 1999, σ. 101

⁹¹ Βλ. ο.π. Π. Μπραντλίντζερ.... σ. 103

⁹² Βλ. ο.π. Π. Μπραντλίντζερ...., σ. 104

1.5.2 Ο Ρόλος των ΗΠΑ

Στην διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, η παγκόσμια πολιτική έχει αλλάξει θεμελιωδώς είτε λόγω πολιτιστικών και πολιτισμικών διαφορών είτε γιατί οι διεθνείς σχέσεις αναδιαμορφώθηκαν με βασικό στόχο την κατάκτηση της εξουσίας. Η παγκόσμια δομή της εξουσίας έχει αλλάξει σήμερα. Κατά την διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου ήταν κατά βάση διπολική. Σήμερα όμως υπάρχει μια μόνο υπερδύναμη, αλλά βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι ο κόσμος είναι μονοπολικός. Έχει μια περίεργη δομή⁹³ σε σχέση με το παρελθόν. Εξάλλου η επίλυση των διεθνών ζητημάτων απαιτεί δράση από τη μοναδική υπερδύναμη αλλά πάντα σε συνδυασμό με άλλα μεγάλα κράτη.

Για πολλούς οικονομικούς και πολιτικούς αναλυτές η παγκοσμιοποίηση είναι μια κατεξοχήν επιλογή των ΗΠΑ προκειμένου να εξασφαλίσουν τη διεθνή κυριαρχία τους και να επιβάλλουν τις πολιτιστικές τους αξίες και τον τρόπο ζωής τους στον πλανήτη. Όταν πριν αναφερθήκαμε στον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό ουσιαστικά αυτός συνδέεται με τη σύγχρονη μορφή της πολιτικής κυριαρχίας στη Δύση σε συνάρτηση με τις πολυεθνικές και τις διαδικασίες πληροφόρησης. Δηλαδή εδώ ο ιμπεριαλισμός δεν παρουσιάζεται μόνο υπό την οικονομική και πολιτική του μορφή αλλά σαν ένα σχέδιο παγκόσμιας ηγεμονίας,⁹⁴ σαν ένα σύστημα διάπλασης της ανθρωπότητας⁹⁵. Ο πολιτιστικός ιμπεριαλισμός αναπτύσσεται μέσα από ένα σύστημα

⁹³ Βλ. σχετ. Σάμιουελ Χάντιγκτον, «Η μοναξιά της Υπερδύναμης», Περιοδικό ΝΡQ, τεύχος 11, καλοκαίρι 1999, www.new-world-order.org

⁹⁴ Κάποιοι μαρξιστές όπως ο L. Sklair, έχουν καταδείξει την ύπαρξη μιας νέας υπερεθνικής καπιταλιστικής τάξης η οποία στην σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη οικονομία είναι η κυρίαρχη υπερεθνική ελίτ. Βλ. σχετ. L. Sklair, «The transnational capitalist class», Blackwell, Oxford, 2001.

⁹⁵ Σύμφωνα με τους Negri και Hardt, η ανθρωπότητα δεν διευκρίνεται από μια ενιαία αυτοκρατορική δύναμη όπως οι ΗΠΑ αλλά από μια αποκεντρωμένη υπερεθνική ελίτ, η οποία από μόνη της συνιστά το κέντρο εξουσίας. Βλ. σχετ. Τ. Φωτόπουλος και Αλέξανδρος Γκεζερλής, «Η Αυτοκρατορία των Negri και Hardt: Ένα νέο κομμουνιστικό μανιφέστο ή ένα ρεφορμιστικό καλωσόρισμα της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης;» www.tristero.gr, 07/2002

καναλιών που αποτελούν τον ιδεολογικό μηχανισμό⁹⁶ και τα οποία ξεκινούν από το κράτος ή από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις. Στόχος είναι μέσα από την ανασύνθεση της κουλτούρας⁹⁷ η διάπλαση της συνείδησης του κόσμου και η «εκμάθηση» του αμερικάνικου τρόπου ζωής. Το ιδανικό θα ήταν να εγκαθιδρυθεί ένα παγκόσμιο σύστημα αξιών⁹⁸ το οποίο να προκύψει ως συνδυασμός επιμέρους εθνικών ιδεολογιών και επεκτεινόμενο να οδηγήσει σε αναλογικότερο και λειτουργικότερο σύστημα κανόνων σε διεθνές επίπεδο.

Μιλάμε δηλαδή για μαζοποίηση των λαών και άσκηση κάθε μορφής χειραγώγησης η οποία δεν είναι δύσκολη στο βαθμό που η πλειοψηφία των ΜΜΕ είναι αμερικανό-κατευθυνόμενη. Προβάλλεται το «αμερικάνικο» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης ως αυθεντία, μέσω των διαμορφωτών της κοινής γνώμης που στόχο έχουν να εξουδετερώσουν ή να πάρουν με το μέρος τους το συγκροτημένο κοινό και να το μετατρέψουν σε εφεδρικό δίκτυο για την διάδοση των απόψεών τους. Εξάλλου η αυθεντία⁹⁹ είναι μια δύναμη που απροκάλυπτα ασκείται και οι άλλοι την υπακούουν λίγο πολύ εκούσια.

Η επιβολή πάντως των αμερικανικών προτύπων την τελευταία εικοσαετία, φαίνεται να είναι αποτέλεσμα όχι του ότι αυτά είναι ανώτερα αλλά γιατί δεν βρέθηκαν άλλα ισχυρότερα να τα επικαλύψουν. Αντίθετα παρουσιάστηκε κατάρρευση όλων των

⁹⁶ «The nation – state was central to Western economic and political domination. Nationalism on a global scale can be compared to racism within states: Both are driven by an ideology that assumes superiority of one group over another. This linkage is evident in the relationship between the West and the Third World and race relations between white and black communities in the U.S.» Βλ. σχετ. M. Asadi, «Constructing a global ghetto. Racism, the west & the Third World», Max Weber's Sociology of Islam. <http://www.Bangladeshsociology.org>.

⁹⁷ «Cultural identity was the defence of traditions, of history and of the moral, spiritual and ethical values handed down by past generations». Βλ. σχετ. J.M.Mitchell, *Key concepts in international relations: 3. international Cultural relations*, British Council, London, 1986, σ. 89.

⁹⁸ Βλ. σχετ. J. Whalley, «Globalization and values», CESIFO Working Paper n. 1441, 04/05, σ. 31.

⁹⁹ Βλ. σχετ. Σ.Ρ. Μιλς, «Η αριστοκρατία της εξουσίας στις ΗΠΑ», Εκδόσεις Αρσενίδης, Αθήνα, 1991, σ. 435.

άλλων προτύπων. Παρουσιάστηκε για μια εικοσαετία με μια εικόνα που δεν απέδειξε ποτέ, ντύθηκε τον μανδύα της διαφάνειας, της δικαιοσύνης και της ελευθερίας. Όμως σήμερα κάποια πράγματα άλλαξαν. Υπάρχει έντονη αμφισβήτηση τόσο στο εσωτερικό, όσο και διεθνώς. Ως απάντηση με αφορμή τρομοκρατικά κτυπήματα που θα συμβούν, επινοημένους εξωτερικούς εχθρούς που διακυβεύουν την εσωτερική της ασφάλεια, οδηγήθηκε σε μια απίστευτη κινητοποίηση της πολεμικής της μηχανής αλλά και στην σύνθλιψη ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, γεγονός που έθεσε σε αμφισβήτηση τα αμερικάνικα πρότυπα.

Πάντως εμφανίζεται το εξής παράδοξο¹⁰⁰: παρά την στρατιωτική ανωτερότητα των ΗΠΑ, από άποψη οικονομική, εμφανίζεται υπό μια κατάσταση διφορούμενη και εξαρτημένη από νέους αναπτυσσόμενους πόλους δύναμης, γύρω από τους οποίους διαμορφώνεται η νέα παγκόσμια οικονομία. Χαρακτηριστικό πλέον της αμερικανικής οικονομίας είναι το υπέρογκο εξωτερικό έλλειμμα, με αποτέλεσμα να αναφερόμαστε σε μια οικονομία άμεσα εξαρτημένη από την διεθνή αποταμίευση αλλά και από την πορεία των ξένων αγορών.

Έτσι ενώ αρχικά οι ΗΠΑ είχαν υποστηρίξει την υπόθεση της ανοικτής και διεθνούς ολοκληρωμένης οικονομίας πιστεύοντας ότι με τον τρόπο αυτό θα ενίσχυαν τη συμμαχική ενότητα μπροστά στην σοβιετική απειλή, στην συνέχεια επιδόθηκαν σε μια στενότερη και εθνικιστική εξωτερική οικονομική πολιτική, γεγονός που οδήγησε στην εγκατάλειψη της πολυμερούς εμπορικής πολιτικής υπέρ μιας πολιτικής περισσότερο πολύπλοκης. Δηλαδή μιας πολιτικής αποτελούμενης από επιμέρους πολιτικές (μονομερείς, περιφερειακές και πολυμερείς)

¹⁰⁰ Βλ. σχετ. Κ. Βεργόπουλος, *Οι ΗΠΑ και η διάρρηξη του παγκόσμιου συστήματος*, στο Βεργόπουλος Κώστας, Krugman P., Bluestone B., Harrison B., Hale D., Πελασγίδης Θ., Cohen S., Zysman J., *Η Νέα Παγκόσμια Οικονομία. Χρηματιστικό κεφάλαιο και βιομηχανική αποδιάρθρωση*, Θεωρίας Πελαγίδης (επιμ.), Εξάντας, Αθήνα, 1994.

με στόχο την εξυπηρέτηση και μόνο των αμερικάνικων συμφερόντων. Η μεταστροφή αυτή, ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 80, ως αποτέλεσμα της φθίνουσας πορείας της αμερικάνικης βιομηχανίας ενόψει της δυτικοευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της μεγάλης ανάπτυξης της ιαπωνικής οικονομίας. Η ίδρυση της Συμφωνίας Ελεύθερου Εμπορίου Βόρειας Αμερικής (NAFTA) το 1994, που απαρτίζονταν από τις ΗΠΑ, τον Καναδά και το Μεξικό, αντανάκλα αυτή την μεταστροφή της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής.

Την δεκαετία του 90, παρατηρείται νέα μεταστροφή της αμερικανικής πολιτικής. Εγκαταλείπεται η ασύνετη πολιτική απέναντι στην Ιαπωνία και επικρατεί η πεποίθηση ότι μια ανοικτή παγκόσμια αγορά είναι προς το συμφέρον της Αμερικής. Η πολιτική αυτή μεταφράστηκε σε επιθετική επέκταση των ΗΠΑ στις αναδυόμενες αγορές της Ανατολικής Ασίας προκειμένου να προωθηθούν τα αμερικανικά προϊόντα και οι αμερικανικές επενδύσεις.

Συχνά παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μια άρνηση των γενικών αρχών ισχύος από την λεγόμενη υπερδύναμη, καθώς οι ΗΠΑ τις τροποποιούν ανάλογα με τα συμφέροντα που διακυβεύονται κάθε φορά. Και εμφανίζεται άλλη μια βασική αντίφαση. Οι υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης όπως είναι η επίσημη πολιτική των ΗΠΑ¹⁰¹ και οι εκπρόσωποί της στην ουσία θέτουν με τον τρόπο αυτό την νέα τάξη πραγμάτων σε κίνδυνο, την καθιστούν λιγότερο πολυπλευρική και άρα λιγότερο παγκόσμια. Όσο οι ΗΠΑ θα συμπεριφέρονται σαν να είναι ο κόσμος μονοπολικός, θα μένουν όλο και πιο μόνες στον κόσμο. Έτσι την στιγμή που οι ΗΠΑ καταγγέλλουν συστηματικά διάφορες χώρες ως επικίνδυνα κράτη, για πολλές χώρες η Αμερική είναι και αυτή με την σειρά της μια επικίνδυνη υπερδύναμη. Ένας φορέας μιας «μονομερούς παγκοσμιοποίησης».

¹⁰¹ William Scheuerman, *The Twilight of Legality? Globalization and American Democracy*, *Global Society*, vol. 14, n. 1, 2000.

1.6 Κοινωνικές Επιστήμες και Παγκοσμιοποίηση

Πριν προχωρήσουμε στην όποια ανάλυση σχετικά με την ενασχόληση των κοινωνικών επιστημών με την έννοια της παγκοσμιοποίησης, κρίνεται σκόπιμο να διασαφηνισθεί η έννοια της «ανοιχτής» κοινωνίας. Η αντίληψη περί ανοιχτής και κλειστής κοινωνίας κατάγεται από τον Μπερξόν (στο έργο του «Οι δύο πηγές της ηθικής και της θρησκείας»), αλλά απέκτησε το σημερινό της περιεχόμενο στο έργο του Κ. Ποππερ¹⁰² «Η ανοιχτή Κοινωνία και οι εχθροί της», που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1945 και επανεκδόθηκε συμπληρωμένο το 1952, ένα χρόνο μετά την έκδοση και του βασικού βιβλίου της Χ. Αρεντ για το «Ολοκληρωτικό σύστημα». Επρόκειτο για την εποχή που ολοκληρωνόταν το θεωρητικό-ιδεολογικό οπλοστάσιο του καπιταλιστικού ψυχρού πολέμου ενάντια στον «κομμουνισμό» και τα δύο αυτά έργα είχαν συμπληρωματικό χαρακτήρα (ο όρος «ολοκληρωτισμός»¹⁰³ γίνεται αποδεκτός και χρησιμοποιείται ευρέως από τον Πόπερ στο εν λόγω έργο).

Η ανοιχτή κοινωνία αντιπαραβάλλεται με την κλειστή κοινωνία. Ως αρχέτυπο της «κλειστής κοινωνίας», κατά τον Πόπερ, ορίζεται η κοινότητα του γένους ή της φυλής, στην οποία τα πάντα ρυθμίζονται από τη θρησκεία και τα μαγικοθρησκευτικά ταμπού και όπου η εξουσία και η κοινωνική ζωή εν γένει λειτουργεί με

¹⁰² Κ. Popper, *Η Ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 1980, σ.481-485.

¹⁰³ Ο Πόπερ διαμορφώθηκε θεωρητικά υπό την επήρεια του λεγόμενου «Κύκλου της Βιέννης» (λογικός θετικισμός) και σε όλη του τη ζωή υπήρξε πολέμιος αυτού που ονόμαζε «παραδοσιακή φιλοσοφική μεταφυσική». Παρ' όλα αυτά, δείχνει να συρρικνώνεται σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις της Αρεντ (μαθήτριάς του Γιάσπερς, ενός εκ των πιο συντηρητικών εκπροσώπων του θρησκευτικού υπαρξισμού, δηλαδή μιας φιλοσοφίας που αποτελεί τον ορισμό της «μεταφυσικής» για τους νεοθετικιστές και τους επιγόνους τους) περί ολοκληρωτισμού. Φαίνεται ότι μπροστά στο ζήτημα της ανάγκης καταπολέμησης του μαρξισμού, ακόμη και η αυστηρότητα της «καθαρής επιστήμης» των θετικιστών «βάζει νερό στο κρασί της». Βλ. σχετ. Αποστόλης Χαρίσης, «Καπιταλισμός και "ανοιχτή κοινωνία": όψεις μίας ιδεολογικής αντίληψης», www.e-rooster.gr

τέτοιους όρους ώστε δεν υπάρχει η παραμικρή δυνατότητα ανάληψης πρωτοβουλίας από τα άτομα. Η κοινότητα-κοινωνία δηλαδή λειτουργεί σχεδόν σαν βιολογικός οργανισμός στον οποίο τα άτομα παίζουν το ρόλο των σωματικών μελών, όπου τα πάντα παραμένουν σταθερά και αναλλοίωτα και όπου δεν υπάρχει ούτε ατομική ελευθερία ούτε δημιουργικότητα ούτε δυνατότητα εξέλιξης προς ανώτερες κοινωνικές μορφές. Η «κλειστή» αυτή κοινωνία είναι φύση συντηρητική-αντιδραστική και η άσκηση της εξουσίας σε αυτήν είναι προσανατολισμένη ακριβώς στην κατάπνιξη οποιασδήποτε διάθεσης για αλλαγή. Η πάλη μεταξύ της «κλειστής» και της «ανοιχτής» κοινωνίας συνιστά μια μακρόχρονη ιστορική διαδικασία που διαρκεί ήδη πάνω από 2,5 χιλιετίες.

Η «ανοιχτή κοινωνία» έκανε την εμφάνισή της στην ελληνική κλασική Αρχαιότητα, στο πρόσωπο της πόλης-κράτους της Αθήνας του 5^{ου} αιώνα π.Χ., ενώ στους νεότερους χρόνους κέρδισε περαιτέρω έδαφος με την ανάπτυξη των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, του ανθρωπισμού και της δημοκρατίας. Και στις δύο περιπτώσεις, σημαντικό ρόλο για την εμφάνιση και ιχυροποίηση της νέας «ανοιχτής κοινωνίας» έπαιξε η ανάπτυξη του εμπορίου και της επικοινωνίας ανάμεσα στους λαούς, των τεχνικών εφευρέσεων και της επιστήμης, της κοσμικής (=μη θρησκευτικής ή μαγικοθρησκευτικής) σκέψης και της πολιτικής. Ως «ανοιχτή κοινωνία» λοιπόν νοείται γενικά η κοινωνία στο πλαίσιο της οποίας τα άτομα είναι υποχρεωμένα να λαμβάνουν προσωπικές αποφάσεις για όλα τα ζητήματα, ενώ ως «κλειστή (μαγική, φυλετική ή κολλεκτιβιστική) κοινωνία» εκείνη στην οποία τα πάντα ρυθμίζονται από απρόσωπες συλλογικές δομές, όπου δεν υπάρχει ο παραμικρός χώρος για ατομική λήψη αποφάσεων, ελευθερία, δημιουργικότητα και προσωπική ευθύνη και επιλογή. Η ανοιχτή κοινωνία είναι μια ορθολογική κοινωνία, στηριζόμενη στη βάση του ότι τα άτομα που ζουν σε αυτή,

εκφράζουν προσωπικές αποφάσεις και τηρούν κριτική στάση απέναντι στους θεσμούς. Η κοινωνία χαρακτηρίζεται από μεγάλη κοινωνική κινητικότητα, με πολλές κοινωνικές και ταξικές συγκρούσεις. Μεταξύ των ατόμων οι σχέσεις είναι ανταγωνιστικές, μη προσωπικές και αφηρημένες. Η εμφάνιση της «ανοιχτής κοινωνίας», κατά τον Πόππερ, αποτέλεσε μια ριζική επανάσταση στον τρόπο δόμησης της κοινωνικής ζωής και δραστηριότητας, η οποία βέβαια αναπόφευκτα συνάντησε την αντίδραση των «κλειστών κοινωνιών» που υπήρχαν από πριν. Ο Πόππερ επιτίθεται στη μαρξιστική υλιστική αντίληψη της ιστορίας την οποία ταυτίζει -ούτε λίγο ούτε πολύ- με κάποιου είδους μαγικοθρησκευτική αντίληψη, όπου την ιστορία διευθύνουν εξωϊστορικές μεταφυσικές αρχές, ιδέες, όπως η Θεία Πρόνοια κ.ο.κ. Στην ουσία αρνείται τη σοσιαλιστική αλλαγή της κοινωνίας και υποστηρίζει ότι ο σύγχρονος «νομοθετικά-θεσμικά αναπτυσσόμενος καπιταλισμός» είναι ο μόνος θεμιτός και αξιοπρεπής δρόμος για την παραπέρα ανάπτυξη της ανθρωπότητας (ακριβώς γιατί ανακαλύπτει, ως «ανοιχτή κοινωνία» που είναι ο ίδιος, τον τρόπο ώστε να μετριάζει ή να καταργεί -μέσω της οργάνωσης των πολιτών σε ομάδες συμφερόντων, της νομοθεσίας και των θεσμών- τις αρνητικές συνέπειές του, δηλαδή την εκμετάλλευση, την καταπίεση, την εξαθλίωση, τον πόλεμο κλπ.). Χωρίς να παραγνωρίζεται η σημασία των χαρακτηριστικών που αποδίδει ο Κ. Ρόππερ στην ανοιχτή κοινωνία, ο κοινωνιολόγος κινείται ένα βήμα μετά από την ανάλυση αυτή. Ο όρος όμως ανοιχτή κοινωνία έχει διαφορετική σημασία στην κοινωνιολογία, από ότι στον Ρόππερ. Ως ανοιχτή λοιπόν κοινωνία, νοείται η κοινωνία η οποία είναι ανοιχτή σε εξωτερικούς προς εκείνη καθορισμούς. Επιπλέον χαρακτηρίζεται από αυτάρκεια έναντι του περιβάλλοντος. Γενικότερα, σύμφωνα με τον Parsons¹⁰⁴, η κοινωνία είναι ένας

¹⁰⁴ Η θεωρία της λειτουργικότητας του Parsons ήταν σαφώς συνδεδεμένη με τη θεωρία της εξέλιξης. Όπως άλλες λειτουργικές αξίες της ζωής, το θέμα ήταν

τύπος κοινωνικού συστήματος που επιδιώκει το υψηλότερο επίπεδο αυτάρκειας, ως σύστημα σε σχέση με το περιβάλλον της. Κάθε σύστημα αποτελείται από τέσσερα υποσυστήματα, και αυτά υποδιαιρούνται με την σειρά τους από τέσσερα υποσυστήματα κ.λ.π. Οι σχέσεις μεταξύ των υποσυστημάτων θα πρέπει να είναι αρμονικές προκειμένου να επιτυγχάνεται η εσωτερική ολοκλήρωση. Πρόκειται δηλαδή για μια εσωτερική προσέγγιση. Η γενική θεωρία της πράξης του Parsons βασιζόταν σε τέσσερις λειτουργικές αξιώσεις: διατήρηση προτύπου, ενοποίηση μονάδων, επίτευξη στόχου, και προσαρμογή. Στα ανθρώπινα συστήματα, αυτές οι τέσσερις αξιώσεις είναι ανάλογες με την αντίστοιχη πολιτιστική οργάνωση, την κοινωνική οργάνωση, την οργάνωση της προσωπικότητας, και τον οργανισμό. Με την προσέγγιση αυτή ο Parson στοχεύει στο να εξηγήσει το ζήτημα της κοινωνικής ευστάθειας, πως δηλαδή μια κοινωνία επιβιώνει χωρίς να διαλύεται και ισορροπεί στο φυσικό περιβάλλον και στις άλλες κοινωνίες. Όσον αφορά την γενική θεωρία της πράξης του Parson πρέπει να σημειώσουμε πως ξεκινά την ανάλυση του από ένα βασικό μοντέλο ανθρώπινης δράσης. Θεωρεί δηλαδή την μονάδα δράσης, να περιλαμβάνει τους παράγοντες της δράσης και το περιβάλλον της δράσης. Οι παράγοντες είναι οι άνθρωποι οι σκοποί και τα μέσα.

Σύμφωνα με τον Giddens¹⁰⁵, η κοινωνία στην κοινωνιολογία ταυτίζεται με το εθνικό-κράτος. «Η κοινωνία των κοινωνιολόγων, εφαρμοσμένη κατά την περίοδο της νεοτερικότητας, σε κάθε

να εξηγήσει το πρόβλημα της κοινωνικής τάξης και επιβίωσης. Το κύριο ενδιαφέρον του Parson ήταν να εξηγήσει πως οι δράσεις ατόμων ανθρώπων οργανώνονται για να αποτελέσουν κοινωνικά συστήματα. Την εξήγηση την δίνει εδώ ο Parson υιοθετώντας έναν εξελικτικό τρόπο σκέψης. Εδώ δύο είναι τα κύρια σημεία στα οποία επικεντρώνει το ενδιαφέρον του. Α) Η ιδέα της κοινωνίας σαν ένα σύστημα που δίνει εξήγηση στο δομικό μέρος της λειτουργικής θεωρίας του, και Β) Η αναλογία με ένα βιολογικό σύστημα, η οποία δίνει μια αναλογία ικανή να εξηγήσει το λειτουργικό μέρος της θεωρίας. Βλ. σχετ. T. Parsons, *The Social System*, Glencoe, Illinois, 1952, σ.9.

¹⁰⁵ Giddens Anthony, *Οι συνέπειες της νεοτερικότητας*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2001.

περίπτωση είναι ένα με το εθνικό κράτος». Η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με την νεοτερικότητα και είναι άμεσα συνυφασμένη με αλλαγές των θεσμών μεταξύ των οποίων η οικονομία, η πολιτική και ο πολιτισμός. Δίνοντάς μας ο Giddens ένα νέο χαρακτηρισμό για τη φύση της νεοτερικότητας, επικεντρώνεται στα δίπολα κίνδυνος – ασφάλεια και εμπιστοσύνη – διακυβέρνηση. Διότι η νεοτερικότητα έχει δυο όψεις: Οι σύγχρονοι κοινωνικοί θεσμοί προσφέρουν στους ανθρώπους πολλαπλές ευκαιρίες για να απολαύσουν μια ασφαλή ζωή απ' όσο επέτρεπε οποιοδήποτε προνεοτερικό σύστημα. Αλλά η νεοτερικότητα έχει και τη σκοτεινή της πλευρά, που συνδέεται με την ανάπτυξη του ολοκληρωτισμού, την αλλοτρίωση και την επαπειλούμενη καταστροφή του περιβάλλοντος.

Η ενασχόληση των κοινωνικών επιστημών εξαντλείται γύρω από την προβληματική αν τελικά οι κοινωνίες παραμένουν «νεοτερικές-καπιταλιστικές» ή μετατρέπονται σε «μετα – νεοτερικές» αλλά και στο κατά πόσο μπορούν αυτές να αντιαποκριθούν σε αυτές τις αλλαγές των αντικειμένων τους.

Τρεις είναι οι βασικές θέσεις για την σχέση παγκοσμιοποίησης και κοινωνικών επιστημών¹⁰⁶. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη, οι κοινωνικές επιστήμες και συγκεκριμένα η κοινωνιολογία¹⁰⁷, είναι η κατεξοχήν επιστήμη που θα πρέπει να έχει ως αντικείμενό της την παγκοσμιοποίηση γιατί οι αρχές στις οποίες βασίζεται και τις

¹⁰⁶ «Sociology, it is often said, deals with the social life. It is difficult to conceptualize social as a category. In sociology, there are two meanings of social. Social used in the sense of Wallerstein or for that matter Marx, encompasses technology, economy, politics and culture. Sociology is interested in the understanding of these broad processes, especially at their interrelatedness. »Βλ. σχετ. Khondker Habibul, «Glocalization as Globalization: Evolution of a sociological concept», Bangladesh-e Journal of sociology, vol. 1, n.2, 07/2004.

¹⁰⁷ «A plea is made for a comparative sociology of globalization that is sensitive to local variations and to how agency, interest, and resistance mediate in the relationship between globalization causes and outcomes». Mauro F. Guillen, «Is globalization civilizing, destructive or feeble? A critique of five key debates in the social science literature», Annual Review of Sociology, vol.27, 08/2001, σ. 235-260.

οποίες πρεσβεύει είναι καθολικές. Η κοινωνιολογία¹⁰⁸ θεωρείται η επιστήμη που διαμορφώθηκε για να μελετήσει το νέο κόσμο, αποτέλεσμα της βιομηχανικής επανάστασης και της Γαλλικής Επανάστασης. Είναι δηλαδή συνυφασμένη με την νεωτερικότητα – καπιταλιστική ή βιομηχανική κοινωνία. Κυρίως η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με τις θεσμικές αλλαγές. Ο Walter¹⁰⁹, θεωρεί την παγκοσμιοποίηση ως το κλειδί για την κατανόηση της μετάβασης στην χιλιετία που διανύουμε. Αναρωτιέται αν κυρίαρχες θεωρίες στην κοινωνιολογία, όπως ο μαρξισμός και ο λειτουργισμός είναι σε θέση να μελετήσουν το φαινόμενο αυτό ή απαιτούνται νέες θεωρίες. Υποστηρίζει δε ότι οι θεωρίες που αναφέρονται στην κοινωνική αλλαγή, εξηγούν τις διαδικασίες αυτές ως καθολικές, ενώ ο όρος παγκοσμιοποίηση παρά το γεγονός ότι δεν προέρχεται από την κοινωνιολογία, μπορεί να ενσωματωθεί στην ήδη υπάρχουσα θεωρία. Αυτή η ενσωμάτωση ξένων εννοιών στην υπάρχουσα θεωρία συνηθίζεται ωστόσο προκύπτει έντονα η απορία πως η έννοια αυτή δένει λογικά με τις υπόλοιπες έννοιες. Όταν δηλαδή ο Walter ορίζει την παγκοσμιοποίηση « ως τις κοινωνικές εκείνες διαδικασίες που οδηγούν στην αναίρεση των γεωγραφικών περιορισμών για τις κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες, καθώς και στη συνειδητοποίηση εκ μέρους των ανθρώπων αυτής της αναίρεσης», προκύπτει το ερώτημα αυτή η έννοια μπορεί να ενσωματωθεί με άλλες έννοιες οι οποίες προϋποθέτουν την ύπαρξη αυτών των γεωγραφικών περιορισμών που επιβάλλει το εθνικό κράτος. Η διάσταση αυτή μεταξύ των παραδοσιακών θέσεων και μιας νέας έννοιας όπως η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί ένταση η οποία γίνεται προσπάθεια να ξεπερασθεί με

¹⁰⁸ «In short, there is a need for a sociology which recognizes that Knowledge of the social world “alters its nature, spinning it off in novel directions”, one which takes seriously the moral and political implications of its complex “transformative consequences». Βλ. Σμει. Smart Barry, *Postmodernity*, Routledge, London, New York, 1994.

¹⁰⁹ Βλ. σμει. U. Walter, *Principles of government and politics in the Middle Ages*, (4th ed.), Methuen, London, 1978.

αναγωγές της παγκοσμιοποίησης στο πεδίο έθνος – κράτος. Ο Rosenau υποστηρίζει στη βάση της λογικής αυτής την ύπαρξη δυο κόσμων, του «κράτο-κεντρικού» και του «πόλυ-κεντρικού». Και στους δυο κόσμους υπάρχουν οι ίδιοι δρώντες, αλλά υπόκεινται σε διαφορετικές δομές και διαδικασίες, επομένως και η στάση των υποκειμένων διαφοροποιείται ως προς τους κανόνες που καλούνται να εφαρμόσουν κάθε φορά. Ο Axford¹¹⁰, αναφέρεται στην παγκοσμιοποίηση ως «παγκόσμιο σύστημα». Προσπαθεί να ξεπεράσει τις όποιες εντάσεις, με την προσπάθεια εξισορρόπησης μεταξύ των κοινωνιών θεωρούμενων ως συστημάτων που οριοθετούνται από τα εθνικά κράτη και το παγκόσμιο σύστημα. Υπάρχει δηλαδή μια σχέση συστήματος και υποσυστημάτων, χωρίς όμως κάποιο από αυτά να θεωρείται καθοριστικό για τα άλλα ή ανεξάρτητο. Η παγκοσμιοποίηση δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως κάτι περισσότερο από ένα πραγματιστικό πλαίσιο, από το οποίο αναδύονται καθιερωμένες, τυποποιημένες ανταλλακτικές σχέσεις μεταξύ των κρατών. Περιορίζει δηλαδή την ανάλυσή του στο επίπεδο των συμβατικών σχέσεων και ενοτήτων ανάλυσης, παραμένοντας έτσι στα πλαίσια των παραδοσιακών προσεγγίσεων των κοινωνικών επιστημών». Άρα κατά αυτόν η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ως οι «πολύ-διάστατες εκείνες διαδικασίες μέσω των οποίων διαμορφώνεται το παγκόσμιο σύστημα». Συνεχίζει την ανάλυσή του υποστηρίζοντας, ότι ο βασικός της πυρήνας βρίσκεται στο ότι ο κόσμος βρίσκεται υπό καθεστώς μεταλλαγών οι οποίες οδηγούν σε αλληλεξαρτήσεις που δυσκολεύουν κοινωνίες, τα εθνικά κράτη ακόμη και τα άτομα να διατηρούν την ταυτότητά τους, χωρίς αναφορές σε ευρύτερες δομές και ροές.

¹¹⁰ Βλ. σχετ. Barrie Axford, *The Global System. Economics, Politics and Culture*, St. Martin's Press, New York, 1995.

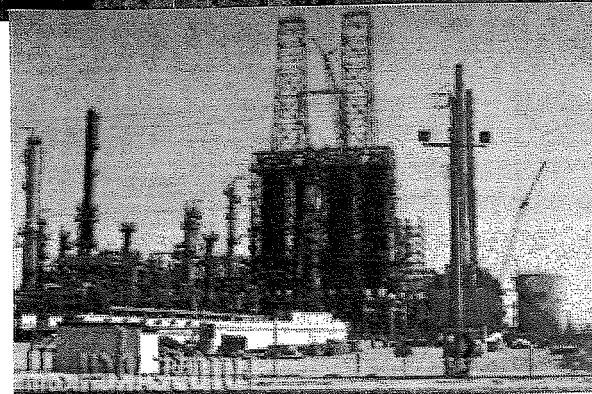
Σύμφωνα με την δεύτερη άποψη, η παγκοσμιοποίηση είναι μια νέα κατάσταση, μια νέα πραγματικότητα, άρα ως τέτοια θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο ενός κλάδου μιας νέας επιστήμης ή τουλάχιστον ενός νέου κλάδου της κοινωνιολογίας.

Σύμφωνα με τον Robertson ¹¹¹ η παγκοσμιοποίηση αποτελεί ένα παράδειγμα με μεγάλη επιρροή που αντικατέστησε την διαμάχη μεταξύ νεοτερικότητας και μετανεοτερικότητας στην κατανόηση του χώρου των κοινωνικών και πολιτισμικών αλλαγών και στην κοινωνική θεωρία. Η βασική προβληματική, σύμφωνα με τους παραπάνω, που εισάγει η παγκοσμιοποίηση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών είναι η έννοια της τοπικότητας. Η μετα νεοτερικότητα δεν θα πρέπει να θεωρείται ως μια νέα ιστορική περίοδος που διαδέχεται την νεοτερική κοινωνία αλλά ως επίγνωση των λανθασμένων παραδοχών της νεοτερικότητας. Άλλοι πάλι θεωρούν την μετα νεοτερικότητα ως ένα νέο στάδιο που διαδέχεται την νεοτερική κοινωνία, υπακούοντας την ίδια περίπου λογική με άλλες γενικές θεωρίες.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψή τους για το μέλλον του εθνικού κράτους, ως προς το οποίο είναι ιδιαίτερα απαισιόδοξοι. Οι νέες διαδικασίες που εμφανίζονται καθιστούν το εθνικό κράτος ξεπερασμένο θεσμό. Η κρίση και ο μαρασμός του εθνικού κράτους, έχει ως λογικό επακόλουθο την εγκατάλειψη του όρου κοινωνία από την κοινωνική θεωρία, καθώς ανταποκρίνονται δε δυτικά πρότυπα οργάνωσης.

Πάντως η επικρατούσα άποψη θεωρεί την παγκοσμιοποίηση ως μια συνέπεια της τάσης για καθολική επικράτηση της λογικής της νεοτερικότητας, της ορθολογικοποίησης δυτικό ευρωπαϊκού τύπου. Ως συνέπεια το συγκεκριμένο αποδεσμεύεται από τις εθνικές και τοπικές δεσμεύσεις και οδηγεί στην άρνηση των ταυτοτήτων.

¹¹¹ Βλ. Ο.π. R. Robertson, 1992.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

2. Η έννοια του οικονομικού εγκλήματος.

2.1 Οι δυσκολίες προσέγγισης του αντικειμένου της οικονομικής εγκληματικότητας.

Είναι ιδιαίτερα δύσκολο να δοθεί ένας σαφής ορισμός της έννοιας¹ του οικονομικού εγκλήματος καθώς αυτό καθ' αυτό διαφοροποιείται και από τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και από εκείνα κατά των περιουσιακών δικαιών καθώς τέλος και από αυτά που προσεγγίζουν το οικονομικό περιεχόμενο, βλάπτοντας όμως άλλο έννομο αγαθό. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι η εγκληματικότητα² που αφορά συνδέεται με την οικονομική ζωή η οποία έχει τους δικούς της κανόνες συναλλαγών, κανόνες και αρχές που αν κάποιος δεν γνωρίζει δεν θα μπορούσε να προχωρήσει στη διερεύνησή της. Επιπλέον σημαντικοί παράγοντες που καθορίζουν αυτή την ιδιαιτερότητα είναι η κοινωνική θέση των προσώπων³ - γεγονός που προκαθορίζει ως ένα βαθμό την δράση των αρμοδίων κρατικών οργάνων⁴ - καθώς και το είδος της ζημιάς και η ανωνυμία των θυμάτων⁵. Επιπλέον ο Sutherland επικεντρώνει στο πρόβλημα του νομικού ορισμού για τα «εγκλήματα λευκού περιλαίμιου», όπως ο ίδιος τα

¹ « Perhaps the most fundamental dispute is the definitional one over what actually constitutes the purview of the field », Ellen Hochstedler, *Corporations as Criminals*, Sage Publications 1984, σ. 15.

² Νέστωρ Ε. Κουράκης, *Τα Οικονομικά Εγκλήματα*, Εκδόσεις Σάκκουλας 1998, σ. 57.

³ Συχνά γίνεται λόγος για «ταξική δικαιοσύνη». Βλ. ο.π. Νέστωρ Ε. Κουράκης, 1998 σ. 58.

⁴ «Οι νομοθέτες θαυμάζουν και σέβονται τους επιχειρηματίες και δεν μπορούν να τους εννοήσουν ως εγκληματίες, δηλαδή οι επιχειρηματίες δεν ταιριάζουν με το δημοφιλές στερεότυπο του 'εγκληματία'. Οι νομοθέτες είναι βέβαιοι πως οι επιχειρηματίες θα συμμορφωθούν με ελάχιστη πίεση». Edwin H. Sutherland, «While Collar Criminality», *American Sociological Review*, February 1940, σ. 139.

⁵ «Είναι ιδιαίτερα δύσκολο να ενισχύσουμε τους κανόνες της οικονομικής ηθικής ώστε να διασαφηνισθεί σαν αποδοκιμαστέα εκείνη η συμπεριφορά που αποτελεί οικονομικό έγκλημα καθώς πολλά οικονομικά εγκλήματα δεν έχουν ένα συγκεκριμένο θύμα», Gunther Kaiser, *Ο Ποινικός Έλεγχος της βαριάς οικονομικής εγκληματικότητας*, Σειρά Ποινικά 15, σ. 16. Επιπλέον «..η ανωνυμία και η εκμηδενισμένη ιδιότητα του θύματος στην περιοχή των οικονομικών εγκλημάτων είναι προδιαγεγραμμένη μέσα από τις δομές της πραγματικότητας..», Βλ. ο.π. Kaiser, σ. 26.

ονόμασε, στο ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση συνδυάζονται τα 2 αφηρημένα κριτήρια που θεωρούνται από τους νομικούς αναγκαία για τον ορισμό του εγκλήματος γενικότερα:

«α) τη νομική περιγραφή μιας δράσης ως επιβλαβούς για την ευρύτερη κοινωνία και β) τη νομική διάταξη που θα προβλέπει μια ποινή γι' αυτήν τη δράση⁶».

Ο Sutherland ⁷ εστίασε στα εγκλήματα «λευκού περιλαίμιου» αλλά και στην επαγγελματική «κλεψιά» (professional theft) όπως χαρακτηριστικά την αναφέρει στο έργο του⁸. Υποστήριξε ότι και στις δυο κατηγορίες απαιτούνται ιδιαίτερα προσόντα και «εκπαίδευση» και κυρίως ότι δεν υπήρχε απώλεια κύρους και για τις δυο υπο-ομάδες. Παρατήρησε λοιπόν ότι η εικόνα που είχαν για τον εαυτό τους χαρακτηριζόνταν από υψηλή αυτοεκτίμηση με μια ουσιαστική όμως διαφορά⁹: «Professional thieves, when they speak honestly, admit that they are thieves, whereas white – collar criminals think of themselves as honest men».

Ο Sutherland ορίζει «το έγκλημα λευκού περιλαίμιου¹⁰ ως ένα «έγκλημα που διαπράττεται από ένα άτομο με υψηλή κοινωνική θέση (status)¹¹ κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής του/ της σταδιοδρομίας». Ο παραπάνω ορισμός δίνεται στη βάση

⁶ Βλ. ο.π., E. H. Sutherland, 1949, σ. 133.

⁷ Gilbert Geis, Robert F. Meier, Lawrence M. Salinger, *White Collar crime. Classic and contemporary views*, The Free Press, 3^η edition, New York, 1995, σ. 24.

⁸ The first article "White Collar Criminality" is the text of the landmark presidential address that E. H. Sutherland presented to a joint meeting of the American Sociological Society and the American Economics Association at the Benjamin Franklin Hotel in Philadelphia during the Christmas academic recess in 1939. Βλ. ο.π. Gilbert Geis, Robert F. Meier, Lawrence M. Salinger, 1995, σ. 23.

⁹ βλ. ο.π. Gilbert Geis, Robert F. Meier, Lawrence M. Salinger, 1995, σ. 25.

¹⁰ Ο ορισμός του Sutherland περιλαμβάνει 3 κατηγορίες: α) Παραπτώματα που αφορούν ομάδες και όχι υποκείμενα. β) Οικονομικά εγκλήματα όπως η φοροδιαφυγή. γ) Εκείνα που αφορούν τη μεσαία κοινωνική τάξη. Γρηγόρης Λάζος, *Μορφές Εγκληματικότητας I: Οικονομικό Έγκλημα* (Σημειώσεις), Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, σ. 61.

¹¹ «The criminal statistics show unequivocally that crime, as popularly conceived and officially measured, has a high incidence in the lower class and a low incidence in the upper class; Less than 2% of the persons committed to prisons in a year belong to the upper class». E. H. Sutherland, *White – Collar Criminality* στο Gilbert Geis, Robert F. Meier, Lawrence M. Salinger, 1995, σ. 29.

ορισμένων «προσωποπαγών στοιχείων» που στρέφονται γύρω από το πρόσωπο του δράστη και στηρίζεται στην προσπάθεια να διαχωριστεί ο εγκληματίας μπλε κολάρου που ανήκει σε χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα από εκείνον του λευκού που ανήκει επί το πλείστον σε ανώτερες κοινωνικές τάξεις¹².

Ο David Nelken επικεντρώνει τις όποιες δυσκολίες στο γεγονός ότι η πλειονότητα των εγκλημάτων «λευκού περιλαίμιου» δεν περιλαμβάνεται στα επίσημα στατιστικά¹³ - και εκείνες που καταγράφονται αφορούν την καταγραφή των μεθόδων ελέγχου¹⁴ - αναφέρει δε ένα πλήθος ασαφειών που ακολουθούν την προσπάθεια ορισμού του οικονομικού εγκλήματος και επισημαίνει μεταξύ αυτών: το εύρος, τις αιτίες, τους τρόπους ρύθμισης και αντιμετώπισης του εγκλήματος, τα προβλήματα ανταγωνιστικών αξιών και υψηλού κοινωνικού κόστους κ.α.¹⁵. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να πει ότι ως τέτοιο έγκλημα ορίζεται¹⁶ «η τυποποιημένη στο νόμο αξιόποινη πράξη η οποία τελείται με εκμετάλλευση των δυνατοτήτων του οικονομικού συστήματος, αποσκοπεί στην επαύξηση της περιουσίας του δράστη ή και άλλου για τον οποίο αυτός ενεργεί και κατά κανόνα βλάπτει την περιουσία του δημοσίου, των τραπεζών, των επιχειρήσεων ή των πιστωτών τους ή του καταναλωτικού κοινού».

Ο Geis¹⁷ αναφέρει ότι «το επαγγελματικό έγκλημα είναι χωρίς αμφιβολία πιο επικίνδυνο από το έγκλημα στους δρόμους, τόσο σε φυσικούς όσο και σε οικονομικούς όρους». Ο Clarke υποστηρίζει ότι το οικονομικό έγκλημα, το έγκλημα των επιχειρήσεων όπως το ονομάζει, καλύπτει ένα μεγάλο εύρος

¹² βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, 1998, σ. 29.

¹³ Βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, 1998, σ.61

¹⁴ « Στη Μ. Βρετανία οι βιομηχανίες επιθεωρούνται για παραβάσεις ασφαλείας κατά μέσο όρο μια φορά στα τέσσερα χρόνια». David Nelken, «Έγκλημα Λευκού Περιλαίμιου», Oxford Handbook of Criminology, Oxford University Press, 1994, σ. 12.

¹⁵ Βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, Σημειώσεις, σ. 23-24

¹⁶ Βασίλειος Ι. Ζησιάδης, *Η οικονομική εγκληματικότητα*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2001, σελ. 34.

¹⁷ Βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, , σ. 21

παράνομων συμπεριφορών, ζημιογόνων και ανεπιθύμητων και οι οποίες προέρχονται από ένα πλήθος χαρακτηριστικών¹⁸.

Η παραπάνω προσωποπαγή αντίληψη δίνει τη θέση της σε μια σύγχρονη πραγματοπαγή θεώρηση η οποία στηρίζεται κυρίως στον «κύκλο των προσβαλλόμενων έννομων αγαθών και των ποινικών διατάξεων οι οποίες τα προστατεύουν»¹⁹. Η επιστήμη θεωρεί ως οικονομικά εγκλήματα τα εξής: **1)** πράξεις κατά της περιουσίας, **2)** πράξεις που προβλέπονται από ειδικούς ποινικούς νόμους, **3)** πράξεις που προβλέπονται από ειδικούς νόμους και απευθύνονται σε ορισμένο κύκλο προσώπων²⁰.

Ο Günther Kaiser υποστηρίζει στα πλαίσια αυτής της προβληματικής: «η προσπάθεια βέβαια να καθορισθούν ως οικονομικά εγκλήματα όλες εκείνες οι μορφές συμπεριφοράς που είναι κοινωνικά επιβλαβείς και θέτουν σε κίνδυνο την εμπιστοσύνη στην ισχύουσα οικονομική τάξη συνολικά ή σε μερικούς από τους θεσμούς της, υπόκειται στον κίνδυνο να καταλήξει σε αδιέξοδο και επιπλέον να οδηγηθεί σε άστοχα αποτελέσματα²¹».

Απ' όλα τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι είναι ιδιαίτερα δύσκολο να δοθεί ένας ακριβής ορισμός του οικονομικού εγκλήματος, γεγονός που έγκειται τόσο στη δυσκολία προσδιορισμού των συλλογικών έννομων αγαθών που παραβιάζονται, όσο και σε άλλες σοβαρές παραμέτρους που συνδέονται μ' αυτό.

Αναλυτικά παρακάτω ακολουθεί η μελέτη των κυριότερων θεωριών γύρω από το οικονομικό έγκλημα

¹⁸ «...εξαναγκασμούς, ανικανότητα, άγνοια, έλλειψη κατάρτισης, έλλειψη καθαρότητας των κανονισμών, τυχοδιωκτισμό, τεχνικές ατέλειες ή πλήρη απώλεια πνευματικής διαύγειας και όχι από υπολογισμένη εξαπάτηση που παρακινείται από απληστία », ο.π. Γρηγόρης Λάζος, Σημειώσεις, σ. 21 ».

¹⁹ Βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, 1998, σ. 31.

²⁰ Βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, 1998, σ. 33.

²¹ Βλ. ο.π. Gunther Kaiser, σ. 23

2.2 Οικονομικό έγκλημα: οι κυριότερες θεωρίες

2.2.1 Παράγοντες του οικονομικού εγκλήματος

Προκειμένου να διαγνώσει κανείς τους παράγοντες που οδηγούν στην διάπραξη του οικονομικού εγκλήματος θα πρέπει μεταξύ άλλων να διερευνήσει και το αν και κατά πόσο το βασικό υποκείμενο που στην προκειμένη περίπτωση είναι η επιχείρηση γνωρίζει το αν και πότε περνάει την γραμμή νομιμότητας και εισέρχεται στην παρανομία. Είναι δηλαδή γνώστης ότι στη συγκεκριμένη στιγμή τέλεσης παραβιάζει τις νομικές διατάξεις. Αν αναλογιστούμε ότι σήμερα οι περισσότερες επιχειρήσεις τηρουμένων των αναλογιών συνεργάζονται με νομικούς συμβούλους η απάντηση μας θα είναι ότι η δικαιολογία αυτή μάλλον μοιάζει αστεία. Οι νομικοί της σύμβουλοι της δείχνουν τον σωστό νομικό δρόμο ή τουλάχιστον αυτό οφείλουν να πράττουν.

Αξίζει να μελετήσει κανείς δύο βασικές απόψεις γύρω από τους παράγοντες της οικονομικής εγκληματικότητας. Καταρχήν ο Sutherland²² υποστηρίζει ότι οι εκτεταμένες επαφές της επιχείρησης με οικονομικές ομάδες που υιοθετούν εγκληματικά πρότυπα την οδηγούν συχνά στην παρανομία απομακρύνοντας την από εκείνες τις κοινωνικές ομάδες που υιοθετούν μια συμπεριφορά εναρμονισμένη με τις σχετικές νομικές διατάξεις. Από μια άλλη σκοπιά, η θεωρία της κοινωνικής αποδιοργάνωσης εντάσσει την οικονομική εγκληματικότητα στην ευρύτερη παρέκκλιση από την νομιμότητα και την θεωρεί εκδήλωση μιας ευρύτερης κοινωνικής παθογένειας.

Υποστηρικτές των θεωριών ελέγχου και της έντασης προσπάθησαν να δώσουν υπόσταση στην ένταση του εγκλήματος λευκού περιλαίμιου. Οι θεωρίες²³ αυτές έλκουν την καταγωγή τους από την έννοια της ανομίας του Merton και βλέπουν τα εγκλήματα αυτά ως μια καινοτομική απάντηση του κόσμου των

²² βλ. ο.π. Βασίλειος Ζησιάδης, 2001, σ. 48.

²³ βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ.31.

επιχειρήσεων στην ένταση που προκύπτει από την δυσκολία προσαρμογής σε ιδιαίτερα ανταγωνιστικές συνθήκες. Αυτή η ένταση μπορεί να βρίσκεται στο ευρύτερο επιχειρηματικό περιβάλλον σε συγκεκριμένους βιομηχανικούς κλάδους ή σε συγκεκριμένες εταιρίες.

Οι τυπικές θεωρητικές συνθέσεις ²⁴που αφορούν το έγκλημα λευκού περιλαίμιου εστιάζουν από τη μια στα «εξαναγκαστικά» στοιχεία του καπιταλιστικού ανταγωνισμού, του αγώνα για επιβίωση και της ατομικής επιτυχίας και από την άλλη στην ποικιλία τέτοιων «τεχνικών ουδετεροποίησης».

Από την άλλη υπήρξαν θεωρίες αμφισβήτησης της ιδέας ότι ο καπιταλισμός είναι εγκληματογενής υποστηρίζοντας ότι η συγκεκριμένη θεωρία δεν μπορεί να εξηγήσει τις βελτιώσεις στην ασφάλεια και στην ποιότητα των αγαθών κάτω από συνθήκες καπιταλισμού. Δεν φαίνεται λοιπόν πειστική η άποψη ότι οι επιχειρηματίες δρουν όλοι ως «ανήθικοι υπολογιστές»²⁵ επιλέγοντας να παρανομήσουν παρά την ύπαρξη σοβαρών κυρώσεων. Υποστηρίζεται δε, ότι οι καθαρές αποδείξεις της εκμετάλλευσης και της πώλησης επικίνδυνων προϊόντων στον Τρίτο Κόσμο αντανakλούν μια κατάσταση ανωμαλίας η οποία οφείλεται την ελευθερία ελιγμών που έχουν οι πανίσχυρες πολυεθνικές μέσα στα πλαίσια ενός όχι και τόσο ανταγωνιστικού για αυτές περιβάλλοντος.

Για μερικούς σχολιαστές το κεντρικό ζήτημα που πρέπει να διευθετηθεί είναι ο βαθμός στον οποίο το έγκλημα λευκού περιλαίμιου προσιδιάζει ως προς την μεθοδολογία σε άλλους τύπους εγκληματικής συμπεριφοράς. Για παράδειγμα ο Clarke²⁶

²⁴Ο Box σε μια μαρξιστική εφαρμογή του Merton υποστηρίζει ότι οι επιχειρήσεις είναι εγκληματογενείς επειδή όταν τα νόμιμα μέσα παύουν να υφίστανται τότε προσφεύγουν σε μη νόμιμα για να διατηρήσουν την κερδοφορία τους. Steven Box, *Power, crime and mystification*, Tavistock studies in sociology, Routledge, London, 1983.

²⁵F. Pearce, S. Tombs, «Ideology, Hegemony and Empiricism Compliance Theories of Regulation», *British Journal of Criminology*, 30, σ. 423-443.

²⁶M Clarke., *Business Crime: Its Nature and Control*, Polity Press, Cambridge, 1990.

θεωρεί ότι υπάρχει μια σειρά παραγόντων που διακρίνει την διάπραξη των επιχειρηματικών εγκλημάτων. Η θέση τους δε μέσα στο κέντρο της επιχειρηματικής δραστηριότητας διευκολύνει την διάπραξή τους και βοηθά στην αποφυγή εντοπισμού τους.

Οι Hirschi και Gottfredson ²⁷προσπάθησαν να αιτιολογήσουν την οικονομική εγκληματικότητα αλλά και την εγκληματικότητα γενικότερα με βάση τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης εν γένει. Επιχείρησαν να δημιουργήσουν μια γενική θεωρία για το έγκλημα (General Theory of Crime), η οποία θα αιτιολογούσε την συχνότητα και την κατανομή της οικονομικής εγκληματικότητας και πάντα σε αναλογία με την κοινή εγκληματικότητα (ordinary criminality). Αναζήτησαν λοιπόν τους παράγοντες της σε κλασικές υποθέσεις αναφορικά με την ανθρώπινη φύση, υποστηρίζοντας ότι στόχος της είναι η απόλαυση και η αποφυγή του πόνου. Συνεχίζοντας λοιπόν υποστήριξαν ότι το έγκλημα για κάποιους είναι το μέσο για να μεγιστοποιήσουν την απόλαυση και να ελαχιστοποιήσουν τον πόνο, να κερδίσουν όσο το δυνατό γρηγορότερα με την μικρότερη δυνατή προσπάθεια.

Βέβαια δεν θα πρέπει να παραβλέπει κανείς την σημασία που αποδίδεται σε καθαρά εμπορικά κριτήρια. Σε έρευνα²⁸ που πραγματοποιήθηκε σε 5000 αναγνώστών του περιοδικού «Harvard Business Review» εκ των οποίων μόλις οι 1700 δέχτηκαν να απαντήσουν, μεταξύ των οποίων και ανώτερα διευθυντικά στελέχη προέκυψαν τα ακόλουθα συμπεράσματα: 4 στους 7 ερωτώμενους απάντησαν ότι θεωρούν πιθανή την

²⁷ «The writers put forward a 'General Theory of crime' which they base upon classical assumptions about human nature». Αναφορικά με αυτά τα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης λένε: «In our view, the concept of human nature that best organizes the data is that found in the classical assumption that human behavior is motivated by the self-interested pursuit of pleasure and the avoidance of pain. Crimes are events in which force or fraud are used to satisfy self-interest». Slapper Gary, Tombs Steve, *Corporate crime*, Longman, London, 1999, σ.115.

²⁸ βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, 1998, σ. 130-131.

παραβίαση του ηθικού κώδικα από την πλευρά του επιχειρηματία ενώ ταυτόχρονα ανέφεραν την εμπλοκή τους σε ένα πλήθος οικονομικών αδικημάτων τα οποία ήταν συνδεδεμένα με την φύση της εργασίας τους: δωροδοκία προς ανταγωνιστές (23%), αθέμιτη πολιτική στις τιμές (18%), παραπλανητική διαφήμιση (14%), αθέμιτη άσκηση ανταγωνισμού (10%) κλπ.

Συμπερασματικά λοιπόν θα πρέπει να παρατηρήσει κανείς ότι το οικονομικό έγκλημα δεν είναι εύκολα προσεγγίσιμο τόσο γιατί εμπλέκονται γενικότερα ζητήματα κοινωνικής αποδιοργάνωσης όσο και γιατί στόχος των επιχειρήσεων γενικότερα είναι το κέρδος και μπροστά στην σειρήνα του γρήγορου και εύκολου κέρδους που αποτελεί δέλεαρ, το πέρασμα από την νομιμότητα στην παρανομία δεν είναι δύσκολο.

2.2.2 Η θεωρία του E.H. Sutherland

«Είναι τα ‘εγκλήματα λευκού περιλαίμιου’ εγκλήματα;

Με αφορμή την μελέτη 547 δυσμενών αποφάσεων σύμφωνα με τις αποφάσεις δικαστηρίων και επιτροπών ενάντια στις εβδομήντα μεγαλύτερες βιομηχανικές και εμπορικές επιχειρήσεις στις ΗΠΑ, ο Sutherland προσπάθησε να απαντήσει σε δυο βασικά ερωτήματα: 1)αν η λέξη έγκλημα μπορεί να εφαρμοστεί στις εν λόγω αποφάσεις και 2)αν ισχύει αυτό γιατί οι εγκληματολόγοι δεν θεωρούν ότι τα εγκλήματα του λευκού περιλαίμιου όπως τα ονομάζει δεν έχουν κοινή βάση με τα άλλα εγκλήματα;

Ένα πρώτο και βασικό συμπέρασμα στο οποίο οδηγήθηκε στην προσπάθεια του να απαντήσει στα προηγούμενα ερωτήματα ήταν ότι τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για τον προσδιορισμό των εγκλημάτων αυτού του τύπου δεν διαφέρουν από εκείνα των άλλων αδικημάτων, συμπεριλαμβανομένων και ορισμένων

κακουργημάτων. Η διαφορά είναι, όπως προέκυψε από την μελέτη των υποθέσεων αυτών ότι η εφαρμογή του νόμου είναι αυτή που κάνει την διαφορά, και το κυριότερο είναι εκείνη που εξαφανίζει ή τουλάχιστον ελαχιστοποιεί το στίγμα του εγκλήματος. Ως παράδειγμα διαφορετικής ακόμη και επιλεκτικής εφαρμογής του νόμου αναφέρεται ο Νόμος του Sherman, το 1890, ενάντια στα τρασι στην διάρκεια της ψήφισης του οποίου από το Κογκρέσο, διαγράφηκαν οι ποινικές διαδικασίες. Άρα ενώ οι παραβιάσεις αυτών συνιστούν εγκλήματα αυτά καθ' αυτά αντιμετωπίζονται σαν να μην είναι εγκλήματα με άμεση συνέπεια και πιθανό σκοπό με στόχο την εξάλειψη του στίγματος. Μπορεί να προβλέπεται ένα σύνολο ευθυνών, είναι όμως αστικές άρα είναι στερητικές του στίγματος. Χαρακτηριστικά αναφέρεται²⁹: «Ένα αστικό πρόστιμο είναι μια χρηματική ποινή χωρίς την επιπλέον του στίγματος του εγκλήματος, ενώ η ποινή ποινικών αδικημάτων είναι η επιβολή χρηματικού προστίμου με επιπρόσθετη ποινή το στίγμα του εγκλήματος». Το στίγμα του εγκλήματος κατατάσσει τον κατηγορούμενο στην κατηγορία του εγκλήματος και του αποδίδει την ταυτότητα του εγκληματία σύμφωνα όχι μόνο με την εικόνα που αποκτούν οι άλλοι για εκείνον αλλά και ο ίδιος για τον εαυτό του. Θα ήταν το ιδανικό να εξαλειφθεί το «στίγμα» από μια μεγάλη κατηγορία εγκλημάτων όμως η κυρίαρχη απορία είναι γιατί η διαφορετική αντιμετώπιση στους εγκληματίες αυτής της κατηγορίας από ότι σε άλλους.

Τρεις είναι οι βασικοί παράγοντες σύμφωνα με τον Sutherland που εξηγούν αυτή την διαφορετική και ευνοϊκή αντιμετώπιση των εγκληματιών του λευκού κολάρου: α) το κοινωνικό status των επιχειρηματιών, β) η τάση απομάκρυνσης από την ποινή και γ) η σχετικά ανοργάνωτη δυσαρέσκεια του κοινού έναντι των εγκληματιών λευκού περιλαίμιου. Αναλυτικότερα: οι επιχειρηματίες είναι φορείς της εξουσίας που παρέχει το

²⁹ Βλ. ο.π., Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ. 11.

“χρήμα”. Είναι εκείνοι που χρηματοδοτούν συχνά τις καμπάνιες των πολιτικών κομμάτων. Θα μπορούσε στη βάση μιας τέτοιας λογικής ένα πολιτικό κόμμα να συγκρουστεί μαζί τους μέσα στα πλαίσια του συστήματος απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης, στο οποίο τελικά και εμπλέκονται δικαστές, νομοθέτες, πολιτικοί αλλά και επιχειρηματίες; Η απάντηση είναι όχι. Και αν ήταν ναι, θα ήταν ότι θα μπορούσε να το κάνει πολύ δύσκολα. Οι νομοθέτες επίσης θαυμάζουν και σέβονται τους επιχειρηματίες καθώς αυτοί δεν εμπλέκονται στο συνηθές στερεότυπο του εγκληματία και θεωρούν ότι οι επιχειρηματίες θα συμμορφωθούν με ελάχιστη πίεση. Ένα άλλο σημείο που αξίζει να τονίσουμε στο σημείο αυτό είναι ότι οι επιχειρηματίες πρακτικά δεν καταδικάζονται ως άτομα αλλά «κρύβονται» τις περισσότερες φορές γύρω από το απρόσωπο των μεγάλων επιχειρήσεων που εκπροσωπούν. Επιπλέον οι ποινή αποκτάει στην περίπτωση των αδικημάτων αυτών ένα διαφορετικό χαρακτήρα τόσο γιατί οι νόμοι για τέτοια αδικήματα σε σχέση με άλλα είναι σχετικά πρόσφατοι, όσο και γιατί υπάρχει μια σειρά κοινωνικών αλλαγών την περίοδο που ο Sutherland αναπτύσσει την θεωρία του και μια τάση μείωσης των ποινικών μεθόδων. Επίσης οι ηθικοί κανόνες αποκρυσταλλώνονται μέσα στους νόμους με στόχο την ενίσχυση τους και της κοινωνικής συναίνεσης. Στην περίπτωση των εγκλημάτων λευκού περιλαίμιου τα οποία και αποκρύπτουν την εγκληματικότητα της συμπεριφοράς αποδεικνύονται λιγότερο αποτελεσματικά σε επίπεδο νόμων στην προώθηση των ηθικών κανόνων. Όσον αφορά τον τρίτο παράγοντα, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η επίδραση των αδικημάτων αυτού του τύπου στο κοινό διαχέεται σε μια μεγάλη χρονική περίοδο αλλά και σε ένα τεράστιο αριθμό ατόμων χωρίς να υποφέρει ένα άτομο σε μεγάλο βαθμό για ένα συγκεκριμένο χρόνο. Η κοινή γνώμη, και εδώ είναι ίσως το σημαντικότερο, δεν αφυπνίζεται στην περίπτωση των αδικημάτων αυτών πρώτον γιατί συχνά δεν ενημερώνεται για

τέτοια εγκλήματα που συχνά είναι περίπλοκα και δεν προβάλλονται και κυρίως γιατί τα ΜΜΕ ελέγχονται από ισχυρά επιχειρηματικά συμφέροντα που συχνά έχουν και τα ίδια υποπέσει σε αντίστοιχες παραβάσεις. Παράλληλα³⁰ « η συναισθηματική αντίδραση σε συγκεκριμένα εγκλήματα λευκού περιλαίμιου είναι διαφορετική από αυτή σε άλλα εγκλήματα. Αυτή η διαφορετικότητα συχνά γίνεται αντικείμενο υπερβολής, όπως αυτή εκδηλώνεται στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας. Η χαρακτηριστική αντίδραση ενός μέσου πολίτη στην σύγχρονη πόλη είναι η απάθεια εκτός και αν αυτός ή το άμεσο περιβάλλον του είναι θύματα αυτής ή εκτός αν η υπόθεση έχει ένα στοιχείο θεάματος».

Είναι τελικά τα εγκλήματα λευκού περιλαίμιου αληθινά εγκλήματα; Σύμφωνα με τον Sutherland³¹, η απάντηση είναι καταφατική και το κρίσιμο ερώτημα ένα: «το κριτήριο της παράβασης του ποινικού νόμου». Θεωρεί λοιπόν ότι η οικονομική απώλεια από τα εγκλήματα λευκού περιλαίμιου όσο σημαντικά και αν είναι αυτά, είναι λιγότερο σημαντική για τις κοινωνικές σχέσεις από ότι είναι το ότι τα εγκλήματα αυτά λοιπόν καταστρατηγούν την εμπιστοσύνη και κατά συνέπεια δημιουργούν δυσπιστία η οποία υποστέλλει την κοινωνική ηθική και παράγουν κοινωνική αποδιοργάνωση σε μεγάλη κλίμακα. Άλλα αδικήματα προκαλούν σχετικά μικρότερη επίδραση στους κοινωνικούς θεσμούς ή στην κοινωνική οργάνωση.

Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα συμπεράσματα³² του στα εξής: 1) τα εγκλήματα λευκού περιλαίμιου είναι «αληθινά»

³⁰ Βλ. ο.π., Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ. 15

³¹ « White – collar crime is real crime. It is not ordinarily called crime, and calling it by this name does not make worse, just as refraining from calling it crime does not make it better than it otherwise would be. It is called crime here in order to bring it within the scope of criminology, which is justified because it is in violation of the criminal law. The crucial question in this analysis is the criterion of the criminal law». Βλ. ο.π. E. H. Sutherland στο Gilbert Geis, Robert F. Meier, Lawrence M. Salinger, 1995, σ. 33

³² βλ. ο.π. E. H. Sutherland, στο Gilbert Geis, Robert F. Meier, Lawrence M. Salinger, 1995, σ. 38

εγκλήματα που εμπίπτουν στην περίπτωση παράβασης των ποινικών νόμων, 2) τα εγκλήματα λευκού περιλαίμιου (white collar criminality) διαφέρουν από εκείνα των χαμηλών κοινωνικό οικονομικών τάξεων (lower – class criminality) αναφορικά με την εφαρμογή του ποινικού νόμου, ο οποίος και διαχωρίζει διοικητικά τους εκπροσώπους της πρώτης κατηγορίας από τους υπόλοιπους παραβάτες, 3) οι εγκληματολογικές θεωρίες που συσχετίζουν το έγκλημα με την φτώχεια ή με ψυχοπαθητικά και κοινωνικό παθολογικά φαινόμενα - τα οποία με την σειρά τους συνδέονται στατιστικά με την πρώτη είναι άκυρες: πρώτον τα πορίσματα από την μελέτη των δειγμάτων φανερώνουν μεροληψία και σεβασμό υπέρ του κοινωνικό- οικονομικού status, δεύτερον δεν απευθύνονται στους εγκληματίες του λευκού περιλαίμιου και τρίτον δεν εξηγούν την εγκληματικότητα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, 4) είναι αναγκαία μια θεωρία της εγκληματικής συμπεριφοράς που θα εξηγεί τόσο την εγκληματικότητα του λευκού περιλαίμιου όσο και κείνη των κατώτερων κοινωνικό οικονομικών τάξεων και τέλος 5) η υπόθεση της θεωρίας του μεταφράζεται σε όρους διαφορικού συγχρωτισμού (differential association) και κοινωνικής αποδιοργάνωσης. Σύμφωνα με την θεωρία των διαφορικών κοινωνικών συναρτήσεων, τα άτομα ωθούνται στο έγκλημα όταν οι επαφές που έχουν με τα εγκληματικά πρότυπα μιας οικείας τους κοινωνικής ομάδας είναι όσον αφορά στη συχνότητα, στη διάρκεια, τη χρονική προτεραιότητα και την ένταση, ισχυρότερες από τις επαφές με αντεγκληματικά πρότυπα άλλων ομάδων.

Ο Sutherland θεωρείται ως ο πρωτοπόρος στο συγκεκριμένο πεδίο μελέτης ωστόσο ο ορισμός που έδωσε δεν χαρακτηρίζεται για την λειτουργικότητα και την σαφήνειά του. Ορίζει το έγκλημα λευκού περιλαίμιου ως ένα έγκλημα που διαπράττεται από ένα άτομο με υψηλή κοινωνική θέση κατά την διάρκεια της

επαγγελματικής του σταδιοδρομίας. Βασική ασάφεια³³ του παραπάνω ορισμού εντοπίζεται στο γεγονός ότι δεν διακρίνεται το έγκλημα που διαπράττεται για λογαριασμό ενός οργανισμού ή μιας επιχείρησης από το έγκλημα που διαπράττεται σε βάρος αυτού του οργανισμού ή της επιχείρησης. Υπήρξαν πολλές ενστάσεις ως προς τον ορισμό αναφορικά με εκείνον που διαπράττει εγκλήματα αυτού του είδους, με την βασική ένταση να αφορά το γεγονός ότι ο όρος αποτελεί έναν συνδυασμό ορισμού και εξήγησης του φαινομένου με αποτέλεσμα να είναι δύσκολο να ερευνηθούν οι εμπειρικοί συσχετισμοί ³⁴ ανάμεσα στην υψηλή κοινωνική θέση και την εγκληματικότητα.

Μιλάμε για μια δημόσια αποδοχή ³⁵ της έννοιας που συνδέεται όχι τόσο με την εσωτερική της συνοχή αλλά κυρίως με το ότι κατάφερε να δώσει όνομα σε μια υποτιθέμενη απειλή και παράλληλα ότι προσπαθούσε να εστιάσει στα εγκλήματα των ισχυρών³⁶ παρά σε υποθέσεις των οποίων η τεχνικά εγκληματική συμπεριφορά διαδραματίζονταν μέσα και γύρω από επαγγέλματα στις αμέτρητες περιπτώσεις κλοπών από υπαλλήλους. Παράλληλα υποστηρίζει ότι η υψηλή κοινωνική θέση και η ευυποληψία σε καμία περίπτωση δεν αποτελούν τα καλύτερα κοινωνιολογικά κριτήρια. Παρά τις όποιες ενστάσεις³⁷, ο

³³ David Nelken, *Έγκλημα Λευκού Περιλαίμιου*, Oxford Handbook of Criminology, Oxford, University Press, Oxford, 1994.

³⁴ J. Braithwaite, «White Collar crime», Annual Review of Sociology, 11, 1985, σ. 1-25

³⁵ Βλ. ο.π., Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ. 24

³⁶ «The organisational crime in society depends on the availability of legitimate and illegitimate opportunities to achieve organisational or departmental goals» και επιπλέον «The challenge for a theory of organizational crime is to give greater specificity of content to the social conditions in which the stake in compliance will predominate and to the social conditions which tip the balance to a stake in noncompliance. I submit that the variable which plays this role is shaming» J. Braithwaite, *Crime, shame and reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, σ.340.

³⁷ Σε πιο πρόσφατες μελέτες ζητήθηκε η συγκέντρωση στα κριτήρια του αδικήματος και όχι στα χαρακτηριστικά του δράστη. S. Shapiro, «Collaring the crime, not the criminal: Reconsidering "White Collar Crime", American Sociological Review, 55, 1989 σ.346 -365.

Sutherland³⁸ είναι ασυνεπής ως προς την εστίασή του στους παραβάτες: «Στηριζόμενος στις καταγεγραμμένες παραβιάσεις των εταιριών τις περιγράφει ως καθ' ἑξίν υπότροπες, ενώ από την άλλη, χρησιμοποιεί εγκληματολογικές ερμηνείες οι οποίες αναφέρονται στην συμπεριφορά των ατόμων».

Ένα άλλο σημείο στο οποίο ασκείται έντονη κριτική είναι το εξής: γίνεται πολύ εύκολη η αποδοχή του ότι τα εγκλήματα της υπό εξεταζόμενης κατηγορίας στοχεύουν στους φτωχούς και αντιστρόφως ενώ παράλληλα δεν λαμβάνεται υπόψη ότι η μεγαλύτερη πρόσβαση στους πόρους ενός οργανισμού για την διάπραξη μιας παράβασης δεν λειτουργεί πάντα σε συνάρτηση με το υψηλό status. Άρα επιχείρηση και έγκλημα δεν περιορίζεται μόνο σε αυτούς που έχουν υψηλή θέση στην ιεραρχία.

Όσον αφορά τον ορισμό του, έχουμε ήδη αναφερθεί σε ένα σύνολο ασαφειών, οι οποίες ευθύνονται για την έλλειψη εσωτερικής συνοχής του εν λόγω ορισμού. Οι ασάφειες αυτές σύμφωνα με τον David Nelken³⁹, οι οποίες και οφείλονται στο γεγονός ότι ο ορισμός έχει δομηθεί πάνω στην επικάλυψη τριών τύπων εγκληματικών συμπεριφορών, εστιάζονται σε 3 βασικά σημεία: 1) στο ότι ο ορισμός αναφέρεται σε οποιοδήποτε έγκλημα διαπράττεται από κάποιο πρόσωπο με υψηλή κοινωνική θέση, 2) στο ότι αναφέρεται σε εγκλήματα που διαπράττονται για λογαριασμό κάποιου οργανισμού και 3) στο ότι αναφέρεται σε εγκλήματα που διαπράττονται σε βάρος οργανισμών. Οι 3 παραπάνω κατηγορίες έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό: εστιάζουν σε κείνο το κοινό σημείο όπου άτομα με υψηλή κοινωνική θέση χρησιμοποιούν τον οργανισμό έτσι ώστε να διαπράξουν εγκλήματα για λογαριασμό του. Πάντως όποιο τελικά και αν είναι το κοινό σημείο το σίγουρο είναι ότι

³⁸ D. Nelken, *Έγκλημα Λευκού Περιλαίμιου*, M. Maguire, R. Morgan, r. Reiner(επιμ.ελ.)Oxford Handbook of Criminology, Oxford University Press, Oxford, 1994, σ. 359

³⁹βλ. ο.π. D. Nelken, 1994, σ. 361

υπάρχουν εγκληματικές συμπεριφορές οι οποίες με την σειρά τους έχουν κοινά σημεία με τις παραπάνω «εγκληματικές κατηγορίες». Ωστόσο το σημείο που τελικά δημιουργεί και την όλη ένταση στην προβληματική είναι το γεγονός ότι παρά την ύπαρξη και άλλων κατηγοριών στην οικονομική εγκληματική παραβατικότητα των ατόμων υψηλής κοινωνικής θέσης, αυτά δεν εντάσσονται στον ορισμό του.

2.2.3 Ο D. Nelken και οι τύποι της ασάφειας.

Σύμφωνα με τον D. Nelken συχνά επιτυχημένες εταιρίες ή και επαγγελματίες εμπλέκονται σε σοβαρά αδικήματα. Ωστόσο συχνά δεν θεωρούνται οι συμπεριφορές αυτές ως εγκληματικές και δυστυχώς ακόμη συχνότερα οι συμπεριφορές αυτές σπάνια τιμωρούνται. Μάλιστα ο Nelken πολύ εύστοχα τα χαρακτηρίζει εγκλήματα Jekyll και Hyde, λόγω του ιδιαίτερου χαρακτήρα που αποκτούν από τη στιγμή που διαπράττονται από ευυπόληπτους πολίτες που έχουν μια διαφορετική αντιμετώπιση όταν εισέρχονται στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.

Πλήθος ερωτηματικών συνοδεύει αυτό το είδος της παραβατικής συμπεριφοράς καθώς οι δυσκολίες προσέγγισης του αντικειμένου είναι πολλές. Η κυριότερη δυσκολία ⁴⁰ συνδέεται με την εύρεση ενός αποδοτικού τρόπου τοποθέτησης δραματικών και καινοφανών υποθέσεων επιχειρηματικής παραβατικότητας μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, κυρίως γιατί τα εγκλήματα αυτής της κατηγορίας στην μεγάλη τους πλειονότητα δεν περιλαμβάνονται στις επίσημες στατιστικές. Παράλληλα στην αντίπερα όχθη υπάρχει ο φόβος διπλής καταγραφής καθώς η ίδια συμπεριφορά αντιμετωπίζεται από διάφορους φορείς ή γιατί μια επιχείρηση

⁴⁰ David Nelken, *Έγκλημα Λευκού περιλαμίου*, Oxford Handbook of Criminology, Oxford University Press, Oxford, 1994.

έχει και υπό - μονάδες που περιλαμβάνονται σε αυτήν. Ο κυριότερος επομένως κίνδυνος που προκύπτει εδώ είναι το πώς μπορεί να οριστεί η υποτροπή στην περίπτωση που υπάρχουν οι παραπάνω δυσκολίες. Γενικά οι μετρήσεις παρουσιάζουν προβλήματα και δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν ως έγκυρες. Άρα οι όποιες πληροφορίες θα πρέπει να αναζητηθούν από περιοδικά ή εφημερίδες στις οποίες η παρουσίαση της αλήθειας εμπεριέχει έντονα το στοιχείο της υποκειμενικότητας συχνά πληρωμένων δημοσιογράφων. Αποτέλεσμα αυτού είναι η απόκτηση πληροφοριών οι οποίες αμφισβητούνται για την ακρίβεια, την συχνότητα και την αντιπροσωπευτικότητά τους. Η αντιμετώπιση των οικονομικών εγκλημάτων από τα ΜΜΕ μόνο αδιάφορη δεν είναι. Απλά τα ερωτήματα που τίθενται έχουν να κάνουν με τους λόγους που συμβαίνει αυτό.

Παρά τα όποια προβλήματα έχουν διεξαχθεί ποσοτικές έρευνες οι οποίες στηρίζονται σε κρατικά ή σε δικαστικά αρχεία αλλά και σε συνεντεύξεις με τους εφαρμοστές του νόμου, σε συνεντεύξεις με επιχειρηματίες, σε βιογραφίες και αναδρομικές περιγραφές παραβατών, σε συμμετοχική παρατήρηση σε παραβατικούς οργανισμούς, σε πειραματικές πηγές και τέλος σε άλλες πηγές.

Το οικονομικό έγκλημα δεν αντιμετωπίζεται από όλες τις χώρες με τον ίδιο τρόπο. Για παράδειγμα στην Αμερική, η κοινή γνώμη είναι εχθρική απέναντι στην επιχειρηματική παραβατικότητα και οφείλεται σε αυτό που Μιλς⁴¹ αποκαλεί: « επαρχιακές αξίες των αμερικανών κοινωνικών μεταρρυθμιστών».

Όσον αφορά για τις ερμηνείες των εγκλημάτων της υπό εξεταζόμενης κατηγορίας είναι πολλές και οι διαμάχες γύρω από τον ορισμό δεν ανάγονται μόνο σε πολιτικό επίπεδο ή στην δομή του καπιταλισμού. Οι διαμάχες αυτές αντανakλούν κυρίως την φύση αυτής καθ' αυτής της συμπεριφοράς. Για παράδειγμα ο G.

⁴¹ C. Wright Mills, *White collar: the American middle classes*, Oxford University Press, London, 1951

S. Green ⁴² καταγράφει συστηματικά τα δεδομένα που αφορούν το έγκλημα λευκού περιλαίμιου και τον έλεγχό του, και το έγκλημα λευκού περιλαίμιου προσεγγίζεται ως μια πιο επικίνδυνη και ανεξέλεγκτη μορφή εγκληματικής συμπεριφοράς από ότι το κοινό ποινικό έγκλημα. Προσπαθεί να το ερμηνεύσει με βάση της κατηγορίες ανάλυσης που χρησιμοποιούνται για την εξήγηση και των άλλων εγκλημάτων. Ο Clark ⁴³ ο οποίος εστιάζει κυρίως στις διαφορές ανάμεσα στα εγκλήματα λευκού περιλαίμιου και στα κοινά εγκλήματα λέει χαρακτηριστικά: « Το έγκλημα των επιχειρήσεων με την έννοια που χρησιμοποιείται εδώ, καλύπτει ένα μεγάλο εύρος παράνομων συμπεριφορών, οι οποίες είναι παρόλα αυτά, ζημιογόνες και ανεπιθύμητες. Προέρχονται από εξαναγκασμούς, ανικανότητα, άγνοια, έλλειψη κατάρτισης, έλλειψη καθαρότητας των κανονισμών, τυχοδιωκτισμό, τεχνικές ατέλειες ή πλήρη απώλεια πνευματικής διαύγειας και όχι από υπολογισμένη εξαπάτηση που παρακινείται από απληστία».

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι υπάρχουν πολλές διαφωνίες σχετικά με το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου. Καταρχήν προκύπτει το ερώτημα σχετικά με το πόσο δύσκολο είναι να δούμε το εγκληματικό και το ευυπόληπτο πρόσωπο μέσα στην ίδια εικόνα. Πράγματι οι όποιες ασάφειες μπορεί να είναι πολλές, ωστόσο αυτό λειτουργεί δημιουργικά μορφοποιώντας το θέμα και προσφέροντας μεγαλύτερη γνώση τόσο γύρω από τα εγκλήματα αυτών των κατηγοριών όσο και γύρω από τα «κοινά» εγκλήματα. Ωστόσο η πόλωση γύρω από την ασάφεια του αντικειμένου συνεχίζεται ανάμεσα σε εκείνους που τονίζουν τις ασάφειες αυτές τονίζοντας με τον τρόπο αυτό την ανάγκη για ιδιαίτερη μεταχείριση των παραβατών αυτού του τύπου και σε εκείνους που υποστηρίζουν ότι η ασάφεια είναι κοινωνικά

⁴² G. S. Green, *Occupational crime*, Nelson – Hall, Chicago, 1990.

⁴³ M. Clarke, «The control of insurance fraud a comparative view», *British Journal of Criminology*, 30, 1990a αλλά και στο M. Clarke, *Business crime: Its nature and control*, Polity Press, Cambridge, 1990b, σ.16.

κατασκευασμένη και θα πρέπει να διαλυθεί. Στην ουσία του το White collar crime είναι ίδιο με τα κοινά εγκλήματα και η μόνη διαφοροποίησή του από αυτά προέρχεται από την κοινωνική αντίδραση απέναντί του. Σύμφωνα με τον Nelken, για να αποσαφηνιστεί ο όρος και γενικότερα το περιεχόμενο του εγκλήματος λευκού περιλαίμιου, είναι απαραίτητο να εξεταστούν ορισμένα σημεία ασάφειας που συνοδεύουν το υπό εξέταση αντικείμενο. Η πρώτη δέσμη ασαφειών αφορά τον ορισμό, η δεύτερη τις αιτίες του συγκεκριμένου εγκλήματος, η τρίτη δέσμη αφορά τους τρόπους ρύθμισης και αντιμετώπισης του εγκλήματος. Υπάρχει επομένως ένα αβέβαιο καθεστώς γύρω από τα εγκλήματα αυτής της κατηγορίας που αντανάκλα και μια διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού και κοινωνικής αλλαγής στα πλαίσια της οποίας το κοινό εμφανίζεται ανέτοιμο να αποδεκτεί εγκληματοποίηση τέτοιου είδους συμπεριφορών. Το έγκλημα αυτής της κατηγορίας σε σχέση με το κοινό έγκλημα δυσκολεύεται κυρίως γιατί «σκοινιάφτει» σε ζητήματα υψηλού κοινωνικού κόστους, σε προβλήματα ανταγωνιστικών αξιών αλλά και λόγω της ιδιωτικότητάς του. Στο τελευταίο σημείο αξίζει να σταθεί κανείς καθώς το γεγονός ότι διαπράττεται σε ιδιωτικά περιβάλλοντα διευκολύνει την διάπραξη του αλλά και παράλληλα εμποδίζει την χρήση τυπικών αστυνομικών μεθόδων ελέγχου.

Οι όποιες ασάφειες υπάρχουν στον ορισμό του Sutherland και οι οποίες εκτενώς αναφέρθηκαν παραπάνω δεν παραμερίζονται. Υπάρχει μια ομάδα συγγραφέων ⁴⁴ οι οποίοι διαπίστωσαν ότι αντίθετα με την εικόνα που συνήθως παρουσιάζεται η εικόνα των παραβατών αυτού του τύπου είναι πολύ κοντά στην καθημερινή ζωή ενός τυπικού αμερικανού. Η πλειοψηφία των παραβατών δεν στηρίζει την άμυνά της στο υψηλό κοινωνικό status. Εισάγεται δηλαδή μια νέα κατηγορία,

⁴⁴ D. Weisburd Wheeler S., Waring E., Bone N., *Crimes of the Middle Classes White Collar Offenders in the federal Courts*. Yale University Press, New Haven, London, 1991, σ.184.

οι απάτες μικρού μεγέθους πολύ σημαντική στο βαθμό που εξασφαλίζει την συνέχεια ανάμεσα στο κοινό έγκλημα και στην εγκληματικότητα λευκού περιλαίμιου.

Σύμφωνα με τον Nelken, υπάρχει ένα μεγάλο σύνολο κριτικών ⁴⁵ πάνω στον ορισμό του Sutherland, γεγονός που αναδεικνύει την ύπαρξη ενός συνόλου ασαφειών, για τις οποίες έγινε εκτενής αναφορά παραπάνω. Θεωρεί ότι ο Sutherland έφτασε σε κάποιο σημαντικό σημείο χωρίς όμως να ξεπεράσει τα όρια του εγκληματολογικού επιστημονικού κλάδου, ενώ η εγκληματολογία με τη σειρά της αφομοίωσε, έστω και κάποιες φορές δύσκολα, και ιδιοποιήθηκε το επιχείρημά του. Και αυτή θεωρείται και η σημαντικότερη συμβολή του.

Κατά τον Nelken, το ζήτημα του εγκλήματος λευκού περιλαίμιου διαφωτίζει τελικά την διαφορά ανάμεσα σε νομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς ορισμούς της εγκληματικότητας και μαζί τον τεχνητό χαρακτήρα όλων των ορισμών του εγκλήματος.

Ο ίδιος συνεχίζοντας υποστηρίζει, ότι αναζητώντας κανείς τα αίτια αυτών των εγκλημάτων θα πρέπει να μελετήσει καλύτερα το πώς (modus operandi) παρά το γιατί τέτοιων συμπεριφορών.

Είναι γεγονός ότι πολλοί εγκληματολόγοι δυσκολεύονται να ξεφύγουν από την ταξική τους καταγωγή και αποστασιοποιημένα να μελετήσουν την εγκληματική συμπεριφορά. Το κύριο πάντως ερώτημα εξακολουθεί να παραμένει ένα: Γιατί οι εγκληματίες λευκού περιλαίμιου συμπεριφέρονται με αυτό τον τρόπο; Η απάντηση γιατί απλά θέλουν το κέρδος είναι επικίνδυνα απλουστευτική ⁴⁶. Επομένως το ερώτημα παραμένει και γενικότερα το συνεχιζόμενο πρόβλημα του τι πρέπει να εξηγηθεί δημιουργεί σύγχυση στις έρευνες για τα αίτια του φαινομένου.

⁴⁵ Διακρίνει το οργανωτικό εργασιακό έγκλημα, το κρατικό εργασιακό έγκλημα, το επαγγελματικό εργασιακό έγκλημα κ.ο.κ. Βλ. ο.π., G.S Green., 1990.

⁴⁶George Vold, Thomas Bernard J., Jeffrey Snipes, *Theoretical criminology*, 4th ed, New York ,Oxford University Press, 1998, σ.338.

Γιατί υπάρχει τόση πολλή προσπάθεια απόκρυψης⁴⁷ τέτοιων εγκληματικών συμπεριφορών ακόμη και από τα μέλη του ίδιου οργανισμού; Πάντως παρά τις όποιες δυσκολίες παρουσιάζονται αξιόλογες προσπάθειες για την ερμηνεία του φαινομένου. Ωστόσο η έννοια του εγκλήματος λευκού περιλαίμιου δεν εφευρέθηκε για να υποστηρίξει τις αιτιολογικές προσεγγίσεις στην εγκληματολογία. Θεωρεί λοιπόν στην βάση αυτή ο Nelken, την θεωρία του Sutherland ως ξεπερασμένη και επιφανειακή ενώ υποστηρίζει ότι η αναζήτηση για μια καθολική θεωρία του εγκλήματος έχει πλέον εγκαταλειφθεί.

Πολλές από τις πηγές ασάφειας που αναφέρθηκαν συνδέονται με αξιακές συγκρούσεις και πολιτικά διλήμματα ενώ η ρύθμιση του εγκλήματος λευκού περιλαίμιου υπήρξε το πεδίο εφαρμογής διαφορετικών αλλά αδέξιων πολιτικών επιλογών. Το δυναμικό της εγκληματολογίας που συμβάλλει στην διαμόρφωση της δημόσιας πολιτικής και αφορά τη ρύθμιση του εγκλήματος λευκού περιλαίμιου είναι πιθανό να αυξηθεί σε σημασία αλλά είναι απίθανο οι προτάσεις της να έχουν μονοσήμαντο χαρακτήρα. Υπάρχει επίσης η ανάγκη καταγγελίας των εγκλημάτων και των ισχυρών τρόπων του που προκαλούν βλάβες. Αλλά η εμπειρία και ορισμένοι θεωρητικοί συλλογισμοί καταδεικνύουν τις δυσκολίες εφαρμογής του ποινικού νόμου έτσι ώστε να ελεγχθούν οι δυνατότερες ομάδες σε μια κοινωνία.

⁴⁷ Travis Hirschi, Michael Gottfredson, *The generality of deviance*, Transaction Publishers, New Brunswick , 1994.

2.2.4 James William Coleman: Αναζητώντας τα αίτια της εγκληματικότητας του λευκού περιλαίμιου

Προς μια ενοποιημένη θεωρία για το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου

Με αφετηρία την θεμελιώδη θεωρία της αλληλεπίδρασης των κινήτρων, στην οποία στηρίζονται οι περισσότερες κοινωνιοψυχολογικές έρευνες για το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου, ο Coleman⁴⁸ επιχειρεί την ενοποίηση της αιτιολογικής έρευνας της εγκληματικής αυτής συμπεριφοράς υπό την έννοια ότι αυτή απορρέει από την συρροή κατάλληλων κινήτρων και ευκαιριών. Υποστηρίζεται ότι οι ρίζες των συμβολικών μοντέλων των κινήτρων μπορούν να βρεθούν στην κοινωνική κατασκευή του βιομηχανικού καπιταλισμού και στην κουλτούρα του ανταγωνισμού, η οποία προήλθε από αυτόν.

Καμία θεωρία των κινήτρων ωστόσο όπως αποδεικνύεται δεν είναι αρκετή για να εξηγήσει τα αίτια του εγκλήματος λευκού περιλαίμιου. Η όλη έρευνα δημιουργεί ωστόσο ένα γενικό περίγραμμα σχετικά με τις εκλογκεύσεις για την αιτιολόγηση των εγκλημάτων λευκού περιλαίμιου. Συνεπώς αυτή η μελέτη καταλήγει σε μια ανάλυση των μοντέλων των ευκαιριών που δίνονται στα πλαίσια του σύγχρονου καπιταλισμού, με συγκριτική μελέτη ανάμεσα σε καπιταλιστικά και κομμουνιστικά έθνη καθώς τα τελευταία παρουσιάζουν πολλά από τα δομικά χαρακτηριστικά που συνετέλεσαν στην άνοδο της κουλτούρας του ανταγωνισμού.

Κυριότερο εργαλείο στην παρούσα μελέτη αποτελεί η ποσοτική διερεύνηση της σχετικής δύναμης της κουλτούρας του ανταγωνισμού και των κανονιστικών περιορισμών ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες και διαφορετικά τμήματα μερών της κοινωνίας.

⁴⁸ James William Coleman, «Προς μια ενοποιημένη θεωρία για το έγκλημα λευκού περιλαίμιου», *American Journal of Sociology*, Σεπτέμβριος 1987, 93, σ. 406-439.

Αναλυτικότερα: Στον χώρο των κοινωνικών επιστημών, ανέκαθεν δέσποζε η διαμάχη του αν και κατά πόσο η εγκληματική συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα μόνο βιολογικών ή μόνο κοινωνικών παραγόντων. Ωστόσο στην εγκληματικότητα αυτής της μορφής δεν υπήρξαν παρόμοιες προσπάθειες, γι αυτό και οι ερευνητές εστίασαν την προσοχή τους στην εξήγηση των κινήτρων των παραβάσεων τους. Οι θεωρητικοί της αλληλεπίδρασης⁴⁹ βλέπουν το κίνητρο σαν μια συμβολική κατασκευή στην βάση του ότι τα υποκείμενα αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία σε ορισμένες καταστάσεις και στις γενικές δομές της κοινωνικής πραγματικότητας των εμπειριών τους με αποτέλεσμα ορισμένες εξελίξεις της πράξης να φαίνονται κατάλληλες την ίδια στιγμή που άλλες αποκλείονται ή αγνοούνται. Μιλάμε δηλαδή για κοινωνικά δομημένες συμβολικές κατασκευές που όχι μόνο ορίζουν την πραγματικότητα αλλά που επιπλέον επιτρέπουν στα υποκείμενα να προβλέπουν τα είδη των αντιδράσεων τους που είναι πιθανό να ρυθμίσουν ανάλογα τις πράξεις τους. Από τη στιγμή επομένως που η συμπεριφορά αποτιμάται σε όρους συμβολικής κατασκευής των προσδοκούμενων από τους άλλους αντιδράσεων είναι φυσικό, η όλη προβληματική να βρίσκει γόνιμο έδαφος στο έγκλημα λευκού περιλαίμιου, που συνδέεται επί το πλείστον, όπως εξάλλου οι περισσότερες εγκληματικές δραστηριότητες με κοινωνικές προσδοκίες.

Στα πλαίσια λοιπόν αυτής της προβληματικής χρησιμοποιούνται πολλές εκλογικεύσεις για τους εγκληματίες λευκού περιλαίμιου μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουμε⁵⁰ εκείνες των Zeitlin, ο οποίος βρήκε παρόμοιες στάσεις ανάμεσα στους εργαζόμενους οι οποίοι έκλεψαν από λιανικά καταστήματα, του Balls, σύμφωνα με τον οποίο οι ιδεολογικοί στοχασμοί είναι πιθανόν λιγότερο σημαντικοί ανάμεσα στους ανθρώπους μικρότερων επιχειρήσεων από ότι η αντίληψη της δικαιοσύνης των κανονισμών, του

⁴⁹ George H Mead, *Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviourist*, The University of Chicago Press, Chicago, 1967

⁵⁰ βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ. 65-68

Clibnall, σύμφωνα με τον οποίο ορισμένοι τύποι των εγκληματικών συμπεριφορών είναι απαραίτητοι για την επίτευξη ζωτικών οικονομικών στόχων, και του Mars, για τους εργάτες ναυπηγείων έδειξε πολλούς τύπους μικροκλοπών οι οποίοι ορίζονταν σαν «ηθικά δικαιολογημένη προσθήκη στο μισθό τους». Η θεωρία της αλληλεπίδρασης παρά την όποια θετική της συνεισφορά στην ερμηνεία των κινήτρων των παραβατών εγκλημάτων λευκού περιλαίμιου, εστίασε ιδιαίτερα σε κοινωνιοψυχολογικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να αποτύχει να εξηγήσει τις ρίζες των κινήτρων που περιγράφηκαν. Το βασικό ερώτημα που δεν απαντάται είναι γιατί τα εγκλήματα αυτής της κατηγορίας είναι τόσο ελκυστικά. Είναι βέβαιο ότι το κέρδος είναι ένα μεγάλο κίνητρο. Η ιδέα μάλιστα ότι ο πλούτος και η επιτυχία είναι κεντρικοί στόχοι της ανθρώπινης προσπάθειας, είναι μέρος ενός γενικότερου συνόλου πεποιθήσεων που έχει χαρακτηριστεί ως «κουλτούρα του ανταγωνισμού». Η κουλτούρα αυτή, η οποία είναι έντονα συνδεδεμένη με το αίσθημα ανασφάλειας που γεννά ο φόβος της αποτυχίας, θέτει ένα σύνολο περιορισμών.

Τελικά σύμφωνα με τον Coleman, κάθε ανάλυση των κινήτρων που έχουν οι παραβάτες εγκλημάτων λευκού περιλαίμιου, μπορεί να εμπεριέχει μόνο περιοριστικές επεξηγηματικές αξίες, εκτός και αν αναγνωρίζονται στο πλαίσιο των πραγματικά διαθέσιμων ευκαιριών⁵¹ στα υποκείμενα. Οι ευκαιρίες μπορεί να χαρακτηριστούν ως ελκυστικές και αυτή η ελκυστικότητα καθορίζεται από 4 παράγοντες: 1) από την αντίληψη του δράστη για μεγάλο κέρδος, το οποίο περιμένει να αποκομίσει από την ευκαιρία, 2) από την αντίληψη των εν δυνάμει κινδύνων, 3) από

⁵¹ «If there is no opportunity, there is no crime. Of course, everyone has the opportunity to commit some kind of crime, and almost all white-collar workers have had the opportunity to commit a white-collar crime». James William Coleman *Motivation and opportunity. Understanding the Causes of White-collar Crime* στο ο.π. αναφέρεται Geis Gilbert, Meier Robert F., Salinger Lawrence M, 1995, σ. 372.

τον συμβιβασμό της ευκαιρίας με τις ιδέες και τις εκλογικεύσεις του υποκειμένου και 4) από την αποτίμηση μιας παράνομης ευκαιρίας, πάντα σε συνάρτηση με τις άλλες ευκαιρίες των οποίων ο δράστης είναι γνώστης. Συνεχίζοντας θεωρεί τον νόμο ως την βασικότερη από τις δυνάμεις που σχηματίζουν την κατανομή των ευκαιριών.

2.2.5 C. Needleman και M. L. Needleman: μοντέλα εγκληματογένεσης.

Η μελέτη τόσο των εγκλημάτων λευκού περιλαίμιου όσο και εκείνων του μπλε περιλαίμιου, κυριαρχείται από την εστίαση σε εξατομικευμένους δράστες. Πέρασαν χρόνια ώστε η μελέτη να στραφεί προς την ερμηνεία της όλης προβληματικής προς την ερμηνεία συμπεριφοράς του ατόμου στη βάση συμμετοχής του σε διάφορα οργανωτικά συστήματα. Συστήματα που σύμφωνα με τους Leonard και Weber ⁵² χαρακτηρίζονται ως εγκληματογενή κατά την έννοια ότι χαρακτηριστικά των εσωτερικών δομών τους διαμορφώνουν εγκληματική δραστηριότητα εντός τους ανεξάρτητα από τα κίνητρα του δράστη. Σύμφωνα με τους C. Needleman και M. L. Needleman⁵³ λοιπόν αναγνωρίζονται δυο μοντέλα εγκληματογένεσης: α) εκείνα που εξαναγκάζουν σε εγκληματική συμπεριφορά και β) αυτά που διευκολύνουν την εγκληματική συμπεριφορά.

Για να κατανοήσουμε την πρώτη περίπτωση, αρκεί να μελετήσουμε το παράδειγμα της αυτοκίνητο – βιομηχανίας, όπου οι δικαιούχοι έμποροι αυτοκινήτων εξωθούνται σε σκοτεινές πρακτικές σύμφωνα με τον Farberman,⁵⁴ προκειμένου να επιβιώσουν οικονομικά. Οι έμποροι χρησιμοποιούν την

⁵² Βλ. ο.π. Γ. Λάζος, 2001, σ. 93

⁵³ C. Needleman και M. L. Needleman, «Εγκλήματα οργανωτικών δομών: Δύο μοντέλα εγκληματογένεσης», The sociological Quarterly, n.20, Autumn 1979, σ. 517-528.

⁵⁴ Βλ. ο.π. Γ. Λάζος, 2001, σ. 95

πρακτική των «μερικών πωλήσεων» κατά την οποία ο αγοραστής πληρώνει μέρος της αξίας του αυτοκινήτου σε μετρητά, τα οποία θα «αξιοποιηθούν» για την δωροδοκία ανεξάρτητων χονδρεμπόρων που θα τους εφοδιάσουν με καλής κατάστασης μεταχειρισμένα αυτοκίνητα. Αν δεν το κάνουν αυτό θα υποστούν αντίποινα όπως η καθυστέρηση παράδοσης των αυτοκινήτων από τους χονδρεμπόρους.

Εμπειρικές μελέτες όπως η παραπάνω, περιγράφει συστήματα όπου τα μέλη είναι πιόνια απέναντι σε εγκληματογενείς πιέσεις και που η συμπεριφορά τους καθορίζεται από αυτούς που ο Taft⁵⁵ αποκαλεί επικίνδυνα άτομα.

Οι C. Needleman και M. L. Needleman καταλήγουν στα εξής: το μοντέλο του εξαναγκασμού μπορεί να εφαρμοσθεί σε υπερβολικό βαθμό ακόμη και στα υπό μελέτη συστήματα για τα οποία έχει κριθεί κατάλληλο. Δηλαδή η εξαναγκαστική εγκληματογένεση μπορεί να λειτουργεί είτε ανομοιογενώς σε ένα σύστημα είτε οι εξαναγκαστικές πιέσεις να είναι αποτελεσματικές στην παραγωγή του εγκλήματος μόνο με την συνδρομή άλλων όρων. Επιπλέον το εξαναγκαστικό μοντέλο μπορεί να εφαρμοστεί σε σχετικά λίγα από τα επιχειρηματικά συστήματα, οι δομές των οποίων προάγουν το έγκλημα. Τέλος το εξαναγκαστικό μοντέλο δεν εκτείνεται εύκολα για να καλύψει συστήματα με πιο χαλαρές δομές, οι οποίες όμως μπορεί να βρithουν με έγκλημα που φαινομενικά σχετίζεται με οργανωτικούς παράγοντες.

Όσον αφορά τα συστήματα διευκόλυνσης σε εγκληματική συμπεριφορά, τα πράγματα διαφέρουν σημαντικά αφού δεν υποχρεώνουν την υπαλληλία χαμηλού επιπέδου να παραβεί τον νόμο. Αντίθετα παρέχουν πολλές ευκαιρίες σε άτομα του συστήματος γενικότερα και εξωτερικά προς αυτά. Στην ουσία εδώ το έγκλημα είναι ένα ανεπιθύμητο αλλά ταυτόχρονα αναπόφευκτο κόστος για την διεκπεραίωση των εργασιών. Δηλαδή οι οργανισμοί εγκληματικής διευκόλυνσης, μπορούν να

⁵⁵ Βλ. ο.π. Γ. Λάζος, 2001, σ. 97

αναπτύξουν προστατευτικούς μηχανισμούς για να εξουδετερώσουν την εγκληματογένεση. Τότε θα μπορούσαμε να διακρίνουμε έναν τρίτο τύπο, τα συστήματα αντίστασης στην εγκληματική συμπεριφορά., όπου οι δομικές συνθήκες του συστήματος αποτρέπουν την παράνομη δραστηριοποίηση των μελών του ή των εξαρτημένων προς αυτό.

Αρα η βασική διαφορά των δυο παραπάνω συστημάτων είναι ότι στην πρώτη περίπτωση οι οργανωτικοί σκοποί ενισχύονται από την παρουσία του εγκλήματος, ενώ στην δεύτερη περίπτωση το έγκλημα συμπτωματικά ταυτίζεται με τους οργανωτικούς σκοπούς.

2.2.6 Steve Tombs & F. Pearce: Επιχειρηματικοί κακόφημοι δρόμοι.

Οι Steve Tombs και F. Pearce⁵⁶ υποστηρίζουν ότι υπάρχει μια εσωτερική αντίφαση ανάμεσα, από την μια, στο σκοπό για την επίτευξη κέρδους από τις επιχειρήσεις και από την άλλη στην ανάληψη υπεύθυνης κοινωνικής στάσης απέναντι στις συνέπειες αυτών των δραστηριοτήτων (εξωτερικότητες). Δηλαδή ο εξαναγκασμός των επιχειρήσεων σύμφωνα με αυτές τις εξωτερικότητες δεν οφείλεται στην καλή τους θέληση αλλά γίνεται με βάση τους περιορισμούς που θέτει η αστική κοινωνία με την ανάπτυξη ενός ισχυρού και σαφούς νομικού πλαισίου. Αναγνωρίζοντας την σημασία του παραπάνω, οι δυο αναλυτές υποστηρίζουν την χρήση τυπικών κυρώσεων από τις πρώτες φάσεις της ρυθμιστικής διαδικασίας.

Συνεχίζοντας, δεν θεωρούν τις επιχειρήσεις ανεύθυνες αλλά συχνά πιστεύουν ότι εξαναγκάζονται να είναι ανεύθυνες, καθώς τα μέλη τους μπορεί να έχουν μεν μια υπεροχή απέναντι στις λιγότερο ισχυρές ομάδες της κοινωνίας, ωστόσο περιορίζονται

⁵⁶ Steve Tombs και F. Pearce, « Αστυνομώντας επιχειρηματικούς 'κακόφημους' δρόμους – Μια απάντηση στον Keith Hawkins» British Journal of Criminology, n.31, Autumn 1991, σ. 415-426.

από το γεγονός ότι τα αποθεματικά και οι μετοχές διακινούνται μέσα στις χρηματιστηριακές αγορές. Το αίτημα επομένως για υψηλότερα κέρδη δημιούργησε τις συνθήκες σύμφωνα με τις οποίες η Διοίκηση προσπαθεί να διατηρήσει την αξιοπιστία της αλλά καθιστούν περιθωριακούς μερικούς από τους καλούς και ιδιοτελείς λόγους στην βάση των οποίων οι επιχειρήσεις θα μπορούσαν να συμπεριφερθούν περισσότερο υπεύθυνα.

2.3 Η Νομική Επιστήμη στην υπηρεσία του οικονομικού εγκλήματος

2.3.1 Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο

Το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο έχει ως αντικείμενό του τα οικονομικά εγκλήματα και είναι ορθότερος όρος από τον όρο Ποινικό Οικονομικό Δίκαιο επειδή δε πρόκειται για οικονομικό δίκαιο με ποινική χροιά αλλά για ποινικό δίκαιο ενταγμένο σε ένα ευρύτερο οικονομικό περιβάλλον. Η έννοια του παραμένει ασαφής γιατί όπως είδαμε το οικονομικό έγκλημα που αποτελεί αντικείμενό του είναι πολύ δύσκολο να οριστεί με σαφήνεια.

Θα μπορούσε κανείς να ορίσει το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο⁵⁷, ως το σύνολο των νομικών κανόνων που προβλέπουν και τιμωρούν τα οικονομικά εγκλήματα.

Επίσης είναι αμφίβολο εάν η συνολική λειτουργία του οικονομικού συστήματος μπορεί να διασφαλιστεί με ποινικά μέσα.⁵⁸ Υφίσταται τις συνέπειες των μεταβολών που παρουσιάζονται στις οικονομικές δομές και οι οποίες είναι περισσότερο ή λιγότερο βαθιές ανάλογα με τη μορφή παρέμβασης του κράτους. Αποτελεί ειδικό ποινικό δίκαιο. Για τούτο το λόγο η αρχή «κανένα έγκλημα καμία ποινή χωρίς

⁵⁷ Κ. Βουγιούκας, *Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο – Γενικό μέρος*, εκδ. Ε, 1986, σ. 26.

⁵⁸ « Αυτό έγινε ήδη αισθητό από τότε που άρχισαν οι προσπάθειες για διαμόρφωση ενός ανεξάρτητου οικονομικού ποινικού δικαίου ». Βλ. ο.π. Gunther Kaiser, σ. 24.

ενοχή» θα πρέπει να τηρείται εδώ. Βασικά χαρακτηριστικά του είναι: ότι είναι τεχνητό και χαρακτηρίζεται από ρευστότητα μεταβλητότητα και έχει αυτόνομο χαρακτήρα. Ταυτόχρονα τα οικονομικά εγκλήματα δεν θεωρούνται φυσικά εγκλήματα καθώς δεν προσβάλλουν τα βαθύτερα ανθρώπινα αισθήματα⁵⁹.

Συμπερασματικά λοιπόν μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι το οικονομικό έγκλημα θέτει το ισχύον Ποινικό Δίκαιο μπροστά σε νέα ζητήματα που συνεπάγονται την επανεξέταση παραδοσιακών του αρχών και μεθόδων καθώς η οικονομική εγκληματικότητα προσβάλλει συνήθως άυλα έννομα αγαθά ευρύτερων συνόλων πληθυσμιακά⁶⁰ γεγονός που καθιστά αναγκαίο τόσο τον επαναπροσδιορισμό της έννοιας του έννομου αγαθού στο Ποινικό Δίκαιο όσο και το γεγονός αναφορικά με την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων που αναλύεται σε επόμενο κεφάλαιο.

2.3.2 Η Νομική επιστήμη στην υπηρεσία του οικονομικού εγκλήματος – Ανδρουλάκης, Μανωλεδάκης, Κουράκης

Ο Νομικιστικός άξονας επιχειρημάτων για την ερμηνεία της οικονομικής εγκληματικότητας, υποστηρίζει ότι οι αθέμιτες οικονομικές δραστηριότητες έχουν πρωτίστως διοικητικό χαρακτήρα, στηριζόμενος στο γεγονός ότι συνήθως υπάρχει για τις πράξεις αυτές ειδικό νομικό και διαδικαστικό καθεστώς, έτσι ώστε από τη μια μεριά η εκδίκαση να γίνεται από ειδικές αρχές ενώ από την άλλη να επιβάλλονται αστικές ή διοικητικές κυρώσεις και όχι ποινικές. Η όλη επιχειρηματολογία ονομάστηκε έτσι γιατί στηρίζεται στην υπάρχουσα ρύθμιση του νόμου και τα όποια συμπεράσματα συνάγονται ως προς την

⁵⁹ βλ. ο.π. Βασίλειος Ζησιάδης, 2001, σ. 30.

⁶⁰ βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, 1998, σ. 26

ποινική σημασία των πράξεων που διώκονται. Όλη αυτή η προβληματική οδηγεί στην επανεξέταση κανόνων και αρχών του ισχύοντος ποινικού δικαίου, όπως ήδη έχει προαναφερθεί. Αυτό προκύπτει καθώς οι δράστες της οικονομικής εγκληματικότητας είναι συνήθως νομικά πρόσωπα γεγονός που απομακρύνει το ποινικό δίκαιο από τις παραδοσιακές του αρχές.

Παρακάτω παρατίθενται οι απόψεις τριών από τους πιο διακεκριμένους νομικούς της χώρας, αναφορικά με την οικονομική εγκληματικότητα.

Σύμφωνα με τον Ιωάννη Μανωλεδάκη⁶¹, το οικονομικό έγκλημα αποτελεί μια τυποποιημένη στο νόμο αξιόποινη πράξη που τελείται με εκμετάλλευση των δυνατοτήτων του οικονομικού συστήματος, αποσκοπεί στην επαύξηση της περιουσίας του δράστη και κατά κανόνα βλάπτει την περιουσία του δημοσίου, τραπεζών ή επιχειρήσεων ή πιστωτών τους ή του καταναλωτικού κοινού. Από τον ορισμό αυτό μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι αυτός παρουσιάζει κάποιες ιδιομορφίες⁶² ως προς τα ακόλουθα σημεία: 1) Ως προς το υποκείμενο της αξιόποινης πράξης, το οποίο είναι ενταγμένο στο οικονομικό σύστημα αφού μπορεί να το εκμεταλλευτεί προς όφελός του εκφράζοντάς τον παράλληλα σε πλήθος άλλες νόμιμες δραστηριότητες 2) ως προς την πράξη καθ' εαυτή, η οποία μπορεί να είναι συνήθης εγκληματική πράξη ή ποιοτικά επιτρεπόμενη πράξη που ποσοτικά ξεπερνά κάποιο όριο ή επιτρεπόμενη που κατ' αποτέλεσμα κρίνεται αθέμιτη, 3) ως προς το αντικείμενο της πράξης και της προσβολής, και του φορέα αυτού του αντικειμένου. Η ιδιομορφία του οικονομικού εγκλήματος στηρίζεται στο έννομο αγαθό που προσβάλλεται με αυτό. Η ατομική προσβολή συγκεκριμένης περιουσίας φυσικού προσώπου δεν μπορεί να χαρακτηριστεί από μόνη της οικονομικό έγκλημα. Οι παθόντες πρέπει να είναι φορείς του

⁶¹Μανωλεδάκης Ι., «Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας», Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα 2002.

⁶² βλ. ο.π., Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ. 177-179.

οικονομικού συστήματος π.χ. δημόσιο, επιχειρήσεις, τράπεζες ή το καταναλωτικό κοινό ως σύνολο. 4) Τέλος ως προς την κοινωνική λειτουργία του αξιόποινου, παρουσιάζονται ουσιώδεις αποκλίσεις από έγκλημα σε έγκλημα, καθώς τα οικονομικά εγκλήματα περισσότερο από οποιαδήποτε κατηγορία εγκλημάτων εμφανίζουν διαμετρικά αντίθετες αξιολογήσεις ως προς την απαξία τους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε το ιδιαίτερο των οικονομικών εγκλημάτων, οδηγεί σε εξειδικευμένη τυποποίησή τους, σε ειδικούς ποινικούς νόμους γεγονός που δημιουργεί κινδύνους σοβαρών αποκλίσεων από τις βασικές αρχές του ποινικού δικαίου. Καταρχήν η εξειδίκευσή του αναφορικά με το υποκείμενό του ως προς την ποινική του αντιμετώπιση οδηγεί σε πλήθος ιδιαίτερων εγκλημάτων, με επίπτωση στην αντιμετώπιση της συμμετοχής τρίτων σε αυτά. Ως προς την πράξη η τυποποίηση είναι δύσκολη, καθώς αυτή είναι λόγω των τεχνασμάτων που μηχανεύεται ο δράστης, περίπλοκη από την φύση της. Η εξειδικευμένη τυποποίηση ως προς το αντικείμενο μπορεί να καλύπτει είτε την προστασία οικονομικού έννομου αγαθού που δεν περιλαμβάνεται στον Ποινικό Κώδικα, είτε την αναγωγή σε ποινικά αδικήματα διοικητικών στην ουσία παραβάσεων. Τέλος η εξειδικευμένη τυποποίηση σε ειδικούς ποινικούς νόμους δημιουργεί τον κίνδυνο διπλής τιμωρίας του δράστη για την πράξη του.

Συμπερασματικά, από τα παραπάνω θα μπορούσε να διαπιστωθεί ότι η εξειδικευμένη τυποποίηση των οικονομικών εγκλημάτων, μάλλον δημιουργεί παρά λύνει τα όποια προβλήματα προκύπτουν. Επιπλέον πολύ εύστοχα παρατηρείται ότι με πρόφαση την ιδιαιτερότητα των οικονομικών εγκλημάτων, επιχειρείται η επέκταση της ποινικής καταστολής σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής. Η αναγωγή απλών διοικητικών παραβάσεων σε εγκλήματα, θίγει την αξιοπιστία του ποινικού

δικαίου και το μόνο που επιτυγχάνεται είναι η επέκταση του ελέγχου της κρατικής εξουσίας.

Ο Νικόλαος Ανδρουλάκης ⁶³ δεν θεωρεί ως οικονομικό έγκλημα την κάθε κλοπή ή απάτη, από την στιγμή που αυτές είναι ολοκληρωτικά έξω από την οικονομική διαδικασία. Με τον όρο αυτό εννοούμε κάτι ιδιαίτερο, καθώς ο οικονομικός εγκληματίας είναι εγκατεστημένος μέσα στην οικονομία, στο κέντρο ή στο περιθώριο της, εκμεταλλευόμενος τις δομές και τις διαδικασίες της προκειμένου να έχει ευκολότερη πρόσβαση στον γρήγορο πλουτισμό. Δεν θα μπορούσε να οριστεί το οικονομικό έγκλημα με βάση το έννομο αγαθό που πλήττεται και που λογικά θα έπρεπε να είναι η οικονομική δραστηριότητα, και αυτό γιατί η οικονομία άλλοτε βλάπτεται και άλλοτε ωφελείται από τέτοιες δραστηριότητες. Για τον Ανδρουλάκη, αν τελικά θίγεται κάτι, αυτό είναι η «δικαιότητα» όπως την αποκαλεί, καθώς κανείς που εργάζεται σκληρά σε μια κοινωνία δεν ανέχεται να βλέπει ανθρώπους να κερδοσκοπούν σε βάρος του αθέμιτα και άκοπα. Άρα ένα βασικό χαρακτηριστικό της οικονομικής εγκληματικότητας είναι το άμετρο οικονομικό όφελος και το βρώμικο χρήμα. Η έννοια λοιπόν του οικονομικού εγκλήματος, η οποία όπως προκύπτει από τα παραπάνω έχει ένα ιδιόρρυθμο ποσοτικό συστατικό, καλείται να επιτελέσει μια διπλή λειτουργία. Από την μία χρησιμεύει στην ομαδοποίηση κάποιων πράξεων που χρίζουν ειδικής ποινικής μεταχείρισης και από την άλλη μεριά συνιστά υπόδειξη ποινικοποίησης άλλων μορφών νοσηρής παρέμβασης στην οικονομική διαδικασία, των οποίων η επιβαλλόμενη ποινική πρόβλεψη είναι ανύπαρκτη ή αμφίβολη. Συνεχίζοντας θεωρεί ότι η οικονομική εγκληματικότητα έχει τοπικιστικό χαρακτήρα γιατί συνδέεται άμεσα με την μορφή, την δομή, και την ποιότητα της κάθε οικονομίας και κυρίως των αδυναμιών της, τις οποίες εκμεταλλεύεται ο οικονομικός

⁶³ Ανδρουλάκης Ν.Κ., *Ποινικόν Δίκαιον: γενικόν μέρος*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1985.

εγκληματίας για την απόκτηση εύκολου κέρδους. Ο Ανδρουλάκης, όπως και πριν ο Μανωλεδάκης, δεν επιθυμούν την επέκταση της ποινής όταν μπορούν να επιβληθούν διοικητικές κυρώσεις. Προτείνει δε, την προσφυγή στον θεσμό του αστικώς υπευθύνου έτσι ώστε να μπορεί να κηρύσσονται αλληλέγγυα συνυπεύθυνοι για την πληρωμή χρηματικής ποινής, σε όφελος εκείνου που θίγεται κάθε φορά.

Σύμφωνα με τον Νέστωρα Κουράκη⁶⁴, δυο είναι τα βασικά ζητήματα που πρέπει να εξεταστούν: 1) οι παράγοντες που σχετίζονται με την προσωπικότητα του ατόμου και 2) οι παράγοντες που συνδέονται με το άμεσο περιβάλλον του. Θεωρεί ότι οι περισσότερες υποθέσεις για την διευκρίνιση των εγκληματογόνων μηχανισμών προσανατολίζονται προς κοινωνιολογικές παρά προς ψυχολογικές θέσεις. Επομένως οι διάφορες θεωρίες μπορούν να δώσουν αποσπασματική μόνο εξήγηση της οικονομικής εγκληματικότητας είτε λόγω των ελλείψεων τους στην ερμηνεία των ψυχολογικών πλευρών του προβλήματος, είτε λόγω της μη εξέτασης απ' αυτές του βαθμού στον οποίο ασκείται εκφοβιστική επίδραση από τις απειλούμενες κυρώσεις στους οικονομικούς παραβάτες. Προκειμένου λοιπόν τα όποια προβλήματα να ξεπεραστούν και να εκτιμηθούν ορθά απαιτείται μια διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο γίνεται η πρόσληψη των νομικών ορισμών από τους οικονομικούς παραβάτες. Τί σημαίνει όμως γνώση των νομικών ορισμών; Σε ένα πρώτο επίπεδο σημαίνει ενημέρωση και εξοικείωση με αυτούς. Από τις έρευνες που κατά καιρούς έχουν γίνει προκύπτουν τρία βασικά στοιχεία: 1) ότι οι οικονομικοί παραβάτες είναι συνήθως εν γνώσει των παραβιαζομένων διατάξεων του Νόμου, 2) ότι η κυριότερη πηγή πληροφόρησης είναι ο τύπος και οι κρατικές υπηρεσίες και 3) ότι η γνώση για

⁶⁴ Κουράκης Νέστωρ, Αθανασίου Ειρήνη, Πατεράκης Νικόλαος, *Το Έγκλημα της Απάτης*, Νομική Βιβλιοθήκη 2001.

τον παράνομο χαρακτήρα δεν ασκεί ανασχετική επίδραση στον υποψήφιο δράστη.

Ως οικονομικά εγκλήματα ⁶⁵ θεωρούνται οι πράξεις κατά της περιουσίας, οι πράξεις που προβλέπονται από ειδικούς ποινικούς νόμους για χάρη της καλής λειτουργίας της οικονομίας και τρίτον οι πράξεις που προβλέπονται από ειδικούς νόμους, οι οποίοι χωρίς να εξυπηρετούν άμεσα οικονομικούς σκοπούς απευθύνονται πρωτίστως σε ορισμένο κύκλο προσώπων με οικονομική δραστηριότητα. Δηλαδή η όποια προσπάθεια να δοθεί ορισμός αποτελεί συγκερασμό των δυο πρωταρχικών τάσεων για το οικονομικό έγκλημα: της προσωποπαγούς και της πραγματιστικής αντίληψης. Άρα ορίζει⁶⁶ σύμφωνα με τα παραπάνω ως οικονομική εγκληματικότητα, το σύνολο της αθέμιτης εκείνης δραστηριότητας η οποία τελείται μέσω των επιχειρήσεων ή και η οποία έχει ως αποτέλεσμα την προσβολή της καλής λειτουργίας της οικονομίας ή λειτουργικά σημαντικών κλάδων και θεσμών της.

2.4 Κατηγορίες του οικονομικού Εγκλήματος

Παρά το γεγονός ότι τα τεχνάσματα, οι μέθοδοι και εν γένει η γενικότερη εικόνα των οικονομικών εγκληματιών δεν αποδίδεται μέσα από την κατάρτιση πινάκων με τα είδη των οικονομικών εγκλημάτων⁶⁷ ωστόσο θα ήταν χρήσιμο να δούμε ποια είναι τα εγκλήματα αυτά διεθνώς⁶⁸.

⁶⁵ Βλ. ο.π. Ν. Κουράκης, 1998, σ.32.

⁶⁶ Βλ. ο.π. Ν. Κουράκης, 1998, σ.50.

⁶⁷ Τα κυριότερα οικονομικά εγκλήματα μπορούμε να τα κατατάξουμε σε δυο κατηγορίες . Στην πρώτη περιλαμβάνονται εκείνα που η οικονομική πολιτική των ισχυρότερων κρατών διενεργεί σε βάρος των φτωχότερων χωρών μέσα από τα διαρθρωτικά Προγράμματα για τις φτωχές χώρες ενώ στην δεύτερη αυτά της «υπεξαίρεσης» σε πολύ υψηλές κλίμακες της κοινωνικής ιεραρχίας. Edward S. Herman, «War Criminals (Economics Division): The Dirty Twenty», <http://www.zmag.org>

⁶⁸ Κάθε χρόνο τα μεγαλύτερα αμερικάνικα οικονομικά περιοδικά εκδίδουν λίστες με τις έρευνες που έχουν διεξάγει αναφορικά με τις μεγαλύτερες και

Διεθνώς⁶⁹: Embargo: έχει τη μορφή αποκλεισμού στην αποστολή όπλων στις χώρες του τρίτου κόσμου. Boycotage: πρόκειται για οικονομικό έγκλημα που έλκει την καταγωγή του από τον οικονομικό αποκλεισμό του Ισραήλ κατά το λεγόμενο πόλεμο των έξι ημερών. Γενικότερα σύμφωνα με τη με τη Σύσταση Νο (81) 12 για την οικονομική εγκληματικότητα καταρτίσθηκε πίνακας στον οποίο περιλαμβάνονταν τα εξής οικονομικά εγκλήματα: 1. Εγκλήματα περί τα καρτέλ⁷⁰ 2. Αθέμιτες ενέργειες και κατάχρηση της οικονομικής κατάστασης από πολυεθνικές εταιρείες 3. Αθέμιτες προμήθειες από καταχρήσεις χορηγήσεων κρατικών ή διεθνών οργανισμών 4. Εγκλήματα στο χώρο της πληροφορικής 5. Εταιρίες φαντάσματα 6. Πλαστογράφηση ισολογισμών και μη τήρηση λογιστικών βιβλίων 7. Εξαπάτηση αναφορικά με την οικονομική κατάσταση και το εταιρικό κεφάλαιο των εταιριών 8. Παραβίαση των κανόνων ασφαλείας και της υγείας των υπαλλήλων 9. Εξαπάτηση προς ζημία των πιστωτών 10. Εξαπάτηση καταναλωτών 11.

πιο κερδοφόρες επιχειρήσεις της Αμερικής. Τέτοιες είναι: η Fortune 500, η Forbes 400, η International 800 και η Forbes Platinum 100. Αυτές οι λίστες ιεραρχούν τις επιχειρήσεις σε σχέση με τις πωλήσεις, την περιουσία, τα κέρδη, το μερίδιο αγοράς. Βασικός στόχος όμως των ερευνών αυτών είναι κυρίως η δημιουργία της λίστας The Top Corporate Criminals of the Decade ώστε το δημόσιο ενδιαφέρον να στραφεί σε αυτό το είδος εγκληματικότητας, της επιχειρηματικής, στην οποία οι πολιτικοί έχουν επιδείξει πολύ λίγο ενδιαφέρον. Κατηγοριοποιούν την επιχειρηματική εγκληματικότητα σε 14 πλαίσια: environmental (38), antitrust (20), fraud (13), campaign finance (7), food and drug (6), financial crimes (4), false statements (3), illegal boycott(1), worker death (1), bribery (1), obstruction of justice (1), public corruption (1), tax evasion (1). R. Mokhiber, « Top 100 Corporate Criminals of the Decade», Corporate Crime Reporter, n. 33(1), 13-08-2004. <http://www.corporatecrimereporter.com/top100.html>

⁶⁹ «Στην Γερμανία ο κατάλογος των εγκλημάτων της ομοσπονδιακής εγκληματολογικής εταιρίας από τον Φεβρουάριο του 1977 περιλαμβάνει 220 οικονομικά εγκλήματα ταξινομημένα με 46 κατηγορίες από 15 περιοχές της οικονομικής ζωής. Το Αυστριακό Οικονομικό Π.Δ. μαζί με τα οικονομικά εγκλήματα που τιμωρούνται διοικητικά περιέχει συνολικά περισσότερες από 500 διατάξεις ». Βλ. ο.π. Gunther Kaiser, σ. 30.

⁷⁰ Για παράδειγμα ο νόμος για την απαγόρευση των μονοπωλίων ή των συμπράξεων επιχειρήσεων (Cartel) στα σπουδαιότερα δίκαια της Δ. Ευρώπης απαγορεύει αυστηρά συμφωνίες για κοινή πολιτική των τιμών. Νούφρη Φαρμακίδη, *Το Δίκαιο της Οικονομίας στην Κοινωνική θεωρία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1985, σ. 80.

Αθέμιτος ανταγωνισμός⁷¹ 12. Φορολογικές παραβάσεις και αποφυγή των δαπανών με κοινωνικό χαρακτήρα από επιχειρήσεις 13. Τελωνειακές παραβάσεις 14. Εγκλήματα περί το νόμισμα και το συνάλλαγμα 15. Εγκλήματα στις χρηματιστηριακές και τραπεζικές συναλλαγές 16. Εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος.

Κατά μια άλλη άποψη ως οικονομικά εγκλήματα θεωρούνται στην διεθνή βιβλιογραφία τα ακόλουθα: 1) Συμφωνίες οι οποίες απαγορεύονται. Οι συμφωνίες αυτές έχουν σαν κύριο μέλημά τους να περιορίσουν τον θεμιτό ανταγωνισμό. 2) Πρακτικές αθέμιτου ανταγωνισμού που αφορούν την πληροφόρηση για τις δραστηριότητες της επιχείρησης 3) Δόλιες ενέργειες που αφορούν την ελευθερία των πλειστηριασμών.

Ανεξαρτήτως των θεωρητικών αυτών κατηγοριοποιήσεων των οικονομικών εγκλημάτων, η εμπειρία⁷² αναφέρει ως συχνότερα εμφανιζόμενα οικονομικά εγκλήματα τα ακόλουθα: φορολογικά και τελωνιακά αδικήματα (32,3%), πτωχευτικά αδικήματα (25,6%), απάτη (16,6%), απιστία (5,4%), υπεξαίρεση (2,8%). Από άποψη τέλεσης οικονομικής εγκληματικότητας την κυρίαρχη θέση⁷³ κατέχει ο οικοδομικός και κτηματομεσιτικός κλάδος (32,7%), και ακολουθούν σε αριθμητική δύναμη οι κλάδοι του εμπορίου (24,8%) και της κατασκευής αγαθών (12,3%).

⁷¹ Στις ΗΠΑ για παράδειγμα λειτουργεί μια ισχυρή κρατική υπηρεσία από το 1914, η Federal Trade Commission. Η υπηρεσία αυτή απαγορεύει τις αθέμιτες μεθόδους στον ανταγωνισμό και αφετέρου τις συμπράξεις επιχειρήσεων με σκοπό τον περιορισμό του ανταγωνισμού. Βλ. ο.π. Νούφρη Φαρμακίδη, 1985, σ. 80.

⁷² βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, 1998, σ. 66.

⁷³ Τα στοιχεία αφορούν το έτος 1978, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι τετραπλάσια εγκληματικότητα έναντι της ποσοστιαίας συμμετοχής του στην οικονομική ζωή παρουσιάζει και ο τραπεζικός κλάδος. Βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, 1998, σ. 67.

2.5 Επιχειρηματικό Έγκλημα (Corporate Crime)

2.5.1 Επιχειρηματικό Έγκλημα – Ποινική Ευθύνη των Νομικών Προσώπων

Ο όρος ⁷⁴ «επιχειρηματικό έγκλημα», διαθέτει μια ευρύτερη δυναμική από τον όρο οργανωμένο έγκλημα, καθώς περιλαμβάνει τα εγκλήματα τα οποία τελούνται και από νόμιμες επιχειρήσεις. Το βασικό όμως μειονέκτημα του όρου αυτού είναι ότι παραπέμπει σε εγκλήματα που τελούνται από επιχειρήσεις, ταυτίζεται δηλαδή εννοιολογικά καταρχήν με το οικονομικό έγκλημα. Ο Petrus van Duynne, χρησιμοποιεί τον όρο επιχειρηματικό έγκλημα σε αντιδιαστολή με εκείνο του οργανωμένου, αιτιολογώντας την επιλογή του λέγοντας ότι ο όρος είναι λιγότερο συναισθηματικά φορτισμένος χωρίς να παραπέμπει στην μαφία, ή στη διακίνηση ναρκωτικών και κυρίως δείχνει τον επιχειρηματικό δυναμικό χαρακτήρα αυτών των οργανώσεων. Ο Michael Levi⁷⁵, δικαιολογεί την χρήση του όρου αυτού με την αιτιολογία ότι η διάκριση ανάμεσα σε έγκλημα του λευκού κολάρου και οργανωμένου εγκλήματος δεν είναι δόκιμη. Οι Slapper και Tombs ⁷⁶ αναφορικά με την έννοια του επιχειρηματικού εγκλήματος εστιάζουν στις εγκληματικές ενέργειες οι οποίες μπορεί να είναι αποτέλεσμα συνειδητών αποφάσεων ή κολάσιμης αμέλειας, εκείνων οι οποίοι κατέχουν καίριες θέσεις μέσα στις επιχειρήσεις είτε σαν διευθυντικά στελέχη είτε σαν ανώτερα στελέχη γενικότερα. Αυτές οι

⁷⁴ Γεώργιος Χλούπης, «Διασυννοριακό & Υπερεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα», Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, σ. 73

⁷⁵ Levi Michael, *Fraud: organization, motivation and control*, Aldershot Hants (The international library of criminology, criminal, justice and penology, England, Ashgate, c1999.

⁷⁶ «By the concept of corporate crime, then, we wish to focus attention on criminal acts (of omission or commission) which are the result of deliberate decision making (or culpable negligence) of those who occupy structural positions within the organization as corporate executives or managers. These decisions are organizationally based – made in accordance with the normative goals (primarily corporate profit), standard operating procedures, and cultural norms of the organization – and are intended to benefit the corporation itself» Βλ. ο.π. Gary Slapper, Steve Tombs, 1999, σ.16.

αποφάσεις είναι βασισμένες σε κανονιστικούς σκοπούς (κυρίως το επιχειρηματικό κέρδος), πρότυπες επιχειρηματικές διεργασίες και πολιτιστικές νόρμες των επιχειρήσεων.

Το βασικότερο πλέον κύτταρο της οικονομικής ανάπτυξης δεν είναι το άτομο όπως ίσχυε στο παρελθόν αλλά η επιχείρηση και μάλιστα η υπερεθνική επιχείρηση. Ωστόσο το γεγονός αυτό συνεπάγεται ένα πλήθος προβλημάτων κυρίως σε νομοθετικό επίπεδο καθώς η επιχείρηση αποτελεί νομικό πρόσωπο και ως τέτοιο θέτει το ποινικό δίκαιο μπροστά σε νέα διλήμματα και προκλήσεις καθώς αντιμετωπίζει το έγκλημα ως φαινόμενο ατομικής συμπεριφοράς ή ως παράληψη των φυσικών προσώπων. Είναι επίσης γεγονός ότι οι σύγχρονες επιχειρήσεις⁷⁷ έχουν τόσο πολύπλοκες οργανωτικές δομές ώστε να μην μπορεί να αποδειχθεί η συμμετοχή κάποιου εκ των διοικούντων στην ευθύνη που τυχόν προκύπτει. Αλλά και σε επίπεδο των προσώπων που κινούνται στο χώρο της επιχείρησης υπάρχουν δυσκολίες απονομής ποινικής ευθύνης καθώς εμπλέκονται πολλά άτομα σε διάφορες κατηγορίες της ποινικής διαδικασίας. Υπάρχει δηλαδή δυσκολία εντοπισμού της ποινικής ευθύνης που εντοπίζεται στα ακόλουθα επίπεδα: 1) στο γεγονός ότι οι σχέσεις μεταξύ των στελεχών δεν είναι ισοτίμες 2) Οι αποφάσεις λαμβάνονται από συλλογικά όργανα και μάλιστα δεν είναι ομόφωνες.

Η δράση αυτών των προσώπων⁷⁸ μπορεί να έχει επίπτωση στην κακή εικόνα της επιχείρησης με αποτέλεσμα την ύπαρξη άτυπων

⁷⁷ « There are two major theories of corporate crime: identification and imputation». Βλ. ο.π., Ellen Hochstedler, 1984, σ. 48.

⁷⁸ Τα μέλη του ΔΣ προτού αποφασίσουν για ένα θέμα οφείλουν να έχουν ενημερωθεί. Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στην πολύ σημαντική απόφαση Smith Van Gorkom του Supreme Court του Delaware η οποία αποτέλεσε σταθμό στη νομολογία: Ο Van Gorkom ήταν πρόεδρος του ΔΣ της εταιρίας Trans Union και ήλθε σε επαφή με μια άλλη εταιρία η οποία ενδιαφερόταν να εξαγοράσει μετοχικά την Trans Union. Ο Van Gorkom συμφώνησε με την εξαγοράζουσα εταιρία την τιμή πώλησης στα 55 \$ ανά μετοχή. Ο Van Gorkom έφερε αιφνιδιαστικά στο θέμα στο ΔΣ χωρίς αυτό να έχει προηγούμενη ενημέρωση. Το ΔΣ συνεδρίασε μόλις 2 ώρες. Το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το ΔΣ ενήργησε με βαριά αμέλεια. Σωτηρόπουλος Γεώργιος, «Η ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου για επιχειρηματικές

κυρώσεων για την επιχείρηση όπως αρνητικές συνέπειες για την φήμη και την αξιοπιστία της, κάτι που μπορεί να οδηγήσει μελλοντικά ακόμη και σε έλλειψη της πελατείας. Το ζήτημα της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων τέθηκε πολύ έντονα και από τον ΟΗΕ τόσο για την οργανωμένη όσο και για την οικονομική εγκληματικότητα. Είναι ένα ζήτημα που τέθηκε ιδιαίτερα έντονο την δεκαετία του 90 καθώς η διεύθυνση της επιχείρησης περνάει από τα χέρια ενός ιδιοκτήτη σε μια πολυπλοκότερη ιεραρχία. Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει για την Σύσταση Νο 18 (1988)⁷⁹ που υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 20-10-1988. Ωστόσο ο Έλληνας Νομοθέτης διατηρεί επιφυλάξεις ως προς τη συμμόρφωση της Ελλάδας⁸⁰: «Θα πρέπει να γίνεται πρόβλεψη είτε για την ευθύνη των νομικών προσώπων για εγκληματικές πράξεις είτε για άλλα μέτρα με παρόμοιο αποτέλεσμα»⁸¹.

Τυχόν ανικανότητα άσκησης των καθηκόντων που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους του Δ.Σ. δεν απαλλάσσει το μέλος από τη σχετική υποχρέωση εκπλήρωσης αυτών των καθηκόντων. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση⁸² όπου το Δ.Σ. μιας εταιρίας απαρτιζόταν από τα μέλη μιας οικογένειας (μια μητέρα με τους δύο υιούς της) εκ των οποίων η μητέρα είχε εντελώς τυπική συμμετοχή χωρίς να συμμετέχει στις εργασίες του ΔΣ και χωρίς

επιλογές. Η ισχύς του 'Business Rule' στην Ελλάδα», ΔΕΕ 7/2003, έτος 9, σ.775.

⁷⁹ Business judgment rule: Άρθρο 4.01 (α) του Σχεδίου Εταιρικής Διακυβέρνησης)

Ένας διαχειριστής εκπληρώνει την υποχρέωση του εάν 1. δεν έχει προσωπικό συμφέρον στο αντικείμενο που αφορά η επιχειρηματική απόφαση 2. έχει ενημερωθεί ως προς το θέμα της απόφασης σε βαθμό που ο διαχειριστής πιστεύει εύλογα ότι είναι επαρκής από τις υφιστάμενες συνθήκες. 3. πιστεύει εύλογα ότι η επιχειρηματική επιλογή εξυπηρετεί τα συμφέροντα της εταιρίας. Η αξία του αμφισβητείται σήμερα από αρκετούς και μάλιστα με σοβαρά επιχειρήματα.

Εφαρμογή του BJR στο Ελληνικό Δίκαιο: Η ενασχόληση με την εφαρμογή του BJR στην Ελλάδα προϋποθέτει τη διερεύνηση του δικαίου της ευθύνης των μελών του Δ.Σ. πράγμα που με τη σειρά του θα πρέπει να έχει ως αφετηρία τη διακρίβωση της έννομης σχέσης που συνδέει τα μέλη του Δ.Σ. με την εταιρία. Βλ. ο.π. Γεώργιος Σωτηρόπουλος, ΔΕΕ7/2000, σ. 778-779.

⁸⁰ βλ. ο. π. Γεώργιος Σωτηρόπουλος, ΔΕΕ7/2000, σ.776.

⁸¹ βλ. ο.π. Βασίλειος Ζησιάδης, 2001, σελ. 58

⁸² Βλ. ο.π. Γεώργιος Σωτηρόπουλος, ΔΕΕ 7/2000, σ. 775.

να ενημερώνεται για την πορεία των εταιρικών υποθέσεων. Μάλιστα η μητέρα έπασχε από σοβαρά προβλήματα υγείας, είναι δε χαρακτηριστικό ότι για διάστημα 5 ετών δεν είχε διαβεί το κατώφλι των γραφείων της εταιρίας. Το δικαστήριο αποφάνθηκε ότι για τις οικονομικές ατασθαλίες που διέπραξαν οι δυο υιοί της, ευθύνεται και η μητέρα τους καθώς άσκησε πλημμελώς τα καθήκοντα της ως μέλος του Δ.Σ. παραλείποντας να ασκεί εποπτεία στον τρόπο διοίκησης της εταιρίας. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το να μελετήσει κανείς το αν όλες οι χώρες⁸³ και ποιες είναι αυτές αναγνωρίζουν ευθύνες στα νομικά πρόσωπα. Καταρχήν οι ΗΠΑ⁸⁴ αποδέχονται την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων. Παράλληλα στην Αγγλία είναι αποδεκτό το γεγονός ότι η επιχείρηση ως νομικό πρόσωπο είναι ικανή να διαπράξει κάθε έγκλημα. Η αναγνώριση της ποινικής ευθύνης εδώ στηρίζεται στην γενικότερη εφαρμογή κατασκευής ευθύνης

⁸³ Πρώτα η Ιαπωνία, η Κορέα, η Ολλανδία και η τότε Γιουγκοσλαβία αναγνώρισαν την ποινική ευθύνη στα νομικά πρόσωπα κατά τη δεκαετία του 70. Χώρες που ίσχυε η κλασική αρχή της ενοχής όπως η Νορβηγία και η Σουηδία τις ακολούθησαν τη δεκαετία του 80. Η Γαλλία εισήγαγε την ευθύνη των νομικών προσώπων το 1994 με το άρθρο 121-2 του νέου γαλλικού ποινικού κώδικα 1992/1994 και ακολούθησαν η Φιλανδία το 1995 και η Δανία 1996. Άλλες χώρες όπως η Ελβετία, το Βέλγιο, η Λιθουανία, η Ουγγαρία και η Πολωνία ετοιμάζονταν να ακολουθήσουν την τάση αυτή τα επόμενα μετά το 1996 χρόνια. Διονύσιος Δ. Σπινέλλη, « Ποινικές κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους », Ποινικά Χρονικά ΝΓ/2003, σ. 98.

⁸⁴ «Business Judgment Rule»: κανόνας του ανελέγκτου των επιχειρηματικών αποφάσεων του διοικητικού συμβουλίου, είναι δημιούργημα του αμερικάνικου δικαίου και ειδικότερα της νομολογίας των αμερικάνικων δικαστηρίων. Στόχος της προσπάθειας αυτής ήταν η οριοθέτηση της ευθύνης των μελών του διοικητικού συμβουλίου από ατυχείς επιχειρηματικές επιλογές. Αναλυτικά: α) Η σχέση που συνδέει τα μέλη του διοικητικού συμβουλίου με το νομικό πρόσωπο της εταιρίας, χαρακτηρίζεται στο αμερικάνικο δίκαιο ως σχέση εμπιστοσύνης τα δε μέλη του διοικητικού οργάνου χαρακτηρίζονται ως εμπιστευματοδόχοι. β) Υποχρεώσεις των μελών διοικητικού συμβουλίου είναι: 1) «duty of care»: υποχρέωση επιμέλειας και η οποία επιβάλλει στα μέλη της διοίκησης να ασκούν τα καθήκοντά τους με την ενδεικνυόμενη προσοχή και σύνεση. 2) «duty of loyalty»: υποχρέωση πίστης, επιβάλλει στα μέλη του διοικητικού συμβουλίου να αποφεύγουν να προάγουν τα ατομικά τους συμφέροντα σε βάρος του εταιρικού συμφέροντος. Τρεις είναι οι περιπτώσεις που έχουμε σύγκρουση συμφερόντων: α) αυτοσυμβάσεις δηλαδή τις συμβάσεις μεταξύ των μελών του διοικητικού συμβουλίου και εταιρίας – self dealing transactions β) καταχρηστική εκμετάλλευση επιχειρηματικών ευκαιριών (usurpation of corporate opportunities) γ) πράξεις ανταγωνισμού από τα μέλη του ΔΣ. Βλ. ο.π. Γεώργιος Σωτηρόπουλος, ΔΕΕ 7/2003, σ.774-775.

για τις πράξεις άλλου (vicarious liability). Στη Γαλλία αναγνωρίζεται νομοθετικά η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων. Η ποινική ευθύνη εδώ συναρτάται άμεσα με την πράξη του νομίμου εκπροσώπου ή του οργάνου του νομικού προσώπου. Χώρες της Ασίας όπως η Ιαπωνία και η Κορέα δέχονται την ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων καθώς και οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης: Δανία, Νορβηγία, Σουηδία και Ολλανδία.

Στην Ελλάδα έγινε προσπάθεια ποινικού ελέγχου της δράσης των επιχειρήσεων μέσω της ποινικοποίησης της δράσης του προϊσταμένου ή γενικότερα του εκπροσώπου του νομικού προσώπου. Η ποινική ευθύνη του διευθύνοντος επιχείρησης⁸⁵ εντοπίζεται στα ακόλουθα σημεία: 1. Καταρχήν οι διευθύνοντες την επιχείρηση ευθύνονται για πράξεις των υφισταμένων τους για τα παραπάνω αδικήματα αν ενήργησαν ευσυνείδητα δίνοντας διαταγές που επέτρεψαν με τον τρόπο αυτό την διάπραξη των αδικημάτων του Corpus Juris 2. Μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων και ποινικής ευθύνης η οποία δεν ισχύει παρά μόνο εάν αυτή είναι μερική. Δηλαδή από καθαρά ποινική άποψη προτείνεται η καθιέρωση μιας αυτοτελούς «οιονεί ποινικής ευθύνης» των νομικών προσώπων μέσω της απότισης «οικονομικών ποινών». Οι ποινές αυτές θα μπορούσαν να είναι πολύ υψηλότερες από το κέρδος το οποίο θα είχαν οι επιχειρήσεις από την τέλεση του οικονομικού εγκλήματος. Λόγω των δυσκολιών απόδοσης ποινικής ευθύνης στα νομικά πρόσωπα οι πιο συνηθισμένες διατάξεις είναι οι διοικητικές κυρώσεις. Πρόκειται για ένα μέσο διοικητικού καταναγκασμού που αποβλέπει στην διασφάλιση λειτουργίας της επιχείρησης και στην συμμόρφωση των πολιτών προς τις πράξεις της. Γίνεται δηλαδή σαφές ότι υπάρχει ένα κριτήριο διάκρισης ανάμεσα στις διοικητικές ποινικές και στις εγκληματικές ποινικές κυρώσεις.

⁸⁵ Ένωση Ευρωπαίων Νομικών, *Προς ένα Ευρωπαϊκό Δικαστικό χώρο - Corpus Juris ποινικών διατάξεων για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 1999, σ. 81.

Πρόκειται σύμφωνα με την πλειοψηφία των επιστημόνων για ποσοτική και όχι για ποιοτική διαφορά. Εκείνο που πρέπει να τονίσει κανείς είναι η ανάγκη ευελιξίας που θα πρέπει να χαρακτηρίζει τον Νομοθέτη. Θα πρέπει να αποφασίζει ο νομοθέτης ανάλογα με τη σπουδαιότητα των εννόμων αγαθών που θίγονται κάθε φορά.

2.5.1.1 Η πολυεθνική επιχείρηση - Ο ρόλος της στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης

Πριν μελετήσουμε την έννοια πολυεθνική επιχείρηση, θα πρέπει να μελετήσουμε την φύση της επιχείρησης γενικότερα. Πρώτος ο Coase⁸⁶ το 1937, θεώρησε ότι η ύπαρξη της επιχείρησης ταυτίζεται με τους σκοπούς της. Συνεχίζοντας υποστηρίζει ότι βασικό χαρακτηριστικό της είναι η προσωπική σχέση εργασίας και μάλιστα η πολυπροσωπική η οποία και είναι το αποτέλεσμα των αυξημένων πλεονεκτημάτων που προσφέρει ο καταμερισμός της εργασίας και η δυνατότητα ελέγχου της εργασίας.

Ως αιτίες για την γένεση της επιχείρησης θεωρεί την αποτυχία της αγοράς και κυρίως το κόστος αγοραιών συναλλαγών άρα στο κόστος ως αποτέλεσμα της λειτουργίας του μηχανισμού της αγοράς. Μάλιστα τα τελευταία χρόνια έγινε μια προσπάθεια να διαμορφωθεί ένα νέο κριτικό πλαίσιο της αρχικής θεωρίας με αποτέλεσμα την αντικατάσταση του όρου «κόστος της αγοράς» με τον όρο «κόστος συναλλαγών». Βασίζόμενος στην θεωρία του Coase, ο Williamson⁸⁷ ανέπτυξε την δική του θεωρία η οποία εστίαζε στην εξέταση της αποτυχίας της αγοράς στη βάση των ανθρώπινων και περιβαλλοντικών συνθηκών αλλά και στην προσπάθεια ερμηνείας της οργάνωσης και των στρατηγικών της

⁸⁶ R.H. Coase, *Firm, the market and the law*, University of Chicago Press, Chicago, 1990.

⁸⁷ J. Williamson, *Political Economy and international money*, New York University Press, New York, 1987.

επιχείρησης σε όρους εξοικονόμησης κόστους συναλλαγών (υψηλό κόστος στις αγορές πρώτων υλών και ενδιάμεσων εισροών). Δύο είναι οι βασικές μορφές του κόστους αυτού: 1) ο μικρός αριθμός των μερών συναλλαγής, δηλαδή συνθήκες μικρού αριθμού, όπου οι συνθήκες κόστους προέρχονται από οικονομίες κλίμακας, υψηλό μεταφορικό κόστος, κυβερνητικά εμπόδια και φυσική εξειδίκευση των περιουσιακών στοιχείων και 2) η διαφορά στην ποσότητα πληροφόρησης που έχουν οι δυο πλευρές. Όσον αφορά την εξειδίκευση των περιουσιακών στοιχείων που προαναφέρθηκε αυτή έχει ισχύ όταν τα δύο μέρη επενδύουν σε συναλλαγές που θα τους δώσουν την δυνατότητα να πραγματοποιήσουν ευκολότερα τις όποιες συναλλαγές. Ο φόβος αποτυχίας αυτών των συναλλαγών οδηγεί τα δυο μέρη στην σύναψη συμβολαίου το οποίο μειώνει το κόστος εφαρμογής με την έννοια ότι αν παραβιαστούν οι όροι του εμπορίου καταβάλλεται αποζημίωση από τα αρμόδια δικαστήρια. Ωστόσο τα συμβόλαια αυτά παρουσιάζουν ένα ιδιαίτερο πρόβλημα: είναι πιο δαπανηρά από τις άμεσες αγορές γιατί ένας μεγάλος αριθμός συναλλασσομένων μοιράζεται το κόστος των τοπικών αγορών και το κόστος υπογραφής συμβολαίων.

Η θεωρία της επιχείρησης στην νέα της μορφή διατυπώθηκε από την Edith Penrose⁸⁸. Σύμφωνα με την Penrose η μεγέθυνση της επιχείρησης είναι μια διαρκής διαδικασία που συνεχώς εξελίσσεται. Η εξέλιξη της αυτή βασίζεται στην γνώση των συντελεστών, που είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την σωρευτική και αιτιατή διαδικασία μεγέθυνσής της. Η τελευταία εξαρτάται από την ανθρώπινη δραστηριότητα και κυρίως την επιχειρηματική με στόχο το κέρδος. Όσο ποιοτικότερες είναι οι διοικητικές της υπηρεσίες τόσο μεγαλύτερο κέρδος μπορεί να επιτευχθεί. Μιλάει δηλαδή για έναν ορθολογισμό συνέχεια αυτού της νεοκλασικής σκέψης ο οποίος περιλαμβάνει την εμπειρία

⁸⁸ Edith Penrose, *The theory of the growth of the firm*, 3rd edition, Oxford University Press, Oxford, 1995.

που αφορά τα διοικητικά στελέχη της εταιρίας άρα μιλάει για μια μη – συνειδητή γνώση η οποία δεν μπορεί να μεταδοθεί. Άρα για να μεγεθυνθεί μια επιχείρηση απαιτείται μια βαθύτερη διαδικασία δυναμικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των δυνατοτήτων που παρέχει η αγορά και η ιδιωτική οικονομία και στους οικονομικούς πόρους της επιχείρησης.

Αν κανείς θελήσει τώρα να μελετήσει την έννοια “πολυεθνική επιχείρηση» θα έχει να αντιμετωπίσει ένα ιδιαίτερο πρόβλημα: όλοι όσοι χρησιμοποιούν τον όρο πολυεθνική εταιρία τον χρησιμοποιούν χωρίς η έννοια της εταιρίας να ορίζει τίποτα στην ιδεολογική τους ιδιαίτερη μέθοδο ανάλυσης. Δηλαδή το αντικείμενό τους δεν έχει έννοια⁸⁹. Το βασικό αντικείμενο είναι η αξιοποίηση του κεφαλαίου της εταιρίας, ατομικό στοιχείο της αξιοποίησης του κοινωνικού κεφαλαίου⁹⁰. Από την πλευρά της παραγωγής, η πολυεθνική εταιρία διασυνδέεται με άλλες εταιρίες και καμία σαφής έννοια δεν μπορεί να διατυπωθεί σε αυτό το επίπεδο. Καμία σαφής έννοια της επιχείρησης δεν μπορεί να δημιουργηθεί έξω από την αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου και η πολυεθνική εταιρία δεν κάνει τίποτα άλλο από το να ορίζει τις μορφές που επενδύεται η αξιοποίηση του κοινωνικού κεφαλαίου. Εκείνο τελικά που παρατηρείται είναι ότι το πρόβλημα της πολυεθνικής εταιρίας δεν είναι άλλο από την ιδεολογική έκφραση άλλων προβλημάτων, πιο απτών, περισσότερο ρεαλιστικών όπως είναι η διεθνοποίηση του κεφαλαίου, η πάλη των τάξεων σε διεθνή κλίμακα ή η διεθνής

⁸⁹ Δεν θα πρέπει να συγχέουμε πολιτική οικονομία και κριτική της πολιτικής οικονομίας. Εξάλλου η εταιρία σαν κατηγορία παραπέμπει στην πολιτική οικονομία και στην κριτική της. Christian Palloix, *Ο σύγχρονος Καπιταλισμός. Η Διεθνοποίηση του κεφαλαίου*, Μάριου Νικολινάκου (επιμέλ.), Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα 1978, σ. 88-89.

⁹⁰ «Το κοινωνικό κεφάλαιο δεν είναι παρά ένα μεταβλητό και κυμαινόμενο τμήμα του κοινωνικού πλούτου.... Το κοινωνικό κεφάλαιο διαιρείται σε σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο, και αυτή η αναλογία δεν μένει η ίδια στην πορεία της συσσώρευσης». Κάρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο: κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, 1.1.3, τ. 3, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 1978-1985, σ. 52.

συσσώρευση του κεφαλαίου⁹¹. Και επομένως η πολυεθνική εταιρία δεν είναι υπεράνω εθνικών διενέξεων, κρατικών συμφερόντων ή κρατικών διενέξεων. Πρόκειται στην ουσία για μια προσπάθεια αναβίωσης της νέο - κλασικής θεωρίας «μεταβίβασης της ανάπτυξης».

Τι είναι τελικά η πολυεθνική επιχείρηση; Θα μπορούσε κανείς να ορίσει την πολυεθνική επιχείρηση ως εκείνη που πραγματοποιεί το σημαντικό μέρος των επιχειρηματικών της δραστηριοτήτων εκτός της χώρας καταγωγής της. Επομένως αναφερόμαστε σε οικονομική δραστηριότητα που συντελείται τουλάχιστον σε δυο ή σε περισσότερες χώρες. Άλλο ενδεικτικό στοιχείο είναι οι αποφάσεις της διοίκησης μιας πολυεθνικής οι οποίες βασίζονται σε περιφερειακές ή παγκόσμιες επιλογές.

Οι πολυεθνικές εταιρείες⁹² επιδόθηκαν σε ένα αδιάκοπο κυνήγι του κέρδους που τους εξασφάλισε την δυνατότητα όχι μόνο για μια τεράστια οικονομική δύναμη αλλά και για μια πολύ μεγάλη κοινωνικό πολιτική επιρροή ως συνέπεια αυτής. Όπως πολύ εύστοχα υποστηρίζει ένας έγκυρος αναλυτής ⁹³ «στην πραγματικότητα οι πολυεθνικές καθορίζουν σήμερα την αιζέντα της ΕΕ, της NAFTA⁹⁴, της GATT και των Ασιατικών Τίγρεων,

⁹¹ Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις τρόπους συσσώρευσης του κεφαλαίου, οι οποίοι εμφανίστηκαν ιστορικά με τρόπο διαδοχικό ενώ οι 2 τελευταίοι τοποθετούνται σε διεθνές επίπεδο. Ο πρώτος τρόπος συσσώρευσης του κεφαλαίου συνδέεται με ένα καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής «εθνικό» σε κατάσταση διεθνοποίησης (κεφάλαιο - εμπόρευμα), με τις θεωρίες του Σμίθ, Ρικάρντο, Μάλθους και Μαρξ να δεσπόζουν. Οι δύο επόμενοι τρόποι συσσώρευσης τοποθετούνται σε διεθνές επίπεδο με κεντρική διάσταση τους, τον ιμπεριαλισμό. Ιμπεριαλισμός και κεφαλαιακή συσσώρευση είναι έννοιες στενά συνδεδεμένες, και με τον ιμπεριαλισμό να περιορίζει την αντιφατικότητα της διεθνούς συσσώρευσης. Βλ. ο.π. Christian Palloix, 1978, σ. 128.

⁹² 200 βασικές επιχειρήσεις διαχειρίζονται το 28% της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας και οι 500 μεγαλύτερες πραγματοποιούν το 70% του παγκόσμιου εμπορίου. «Η Λατινική Αμερική μετά το Κανκούν. Προς μια δεύτερη αποικιοκρατία;» [http:// search. Pathfinder.gr](http://search.Pathfinder.gr), 22-09-2003.

⁹³ Τάκης Φωτόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2002, σ.259.

⁹⁴ Το 1994 δημιουργήθηκε η Συμφωνία Ελευθέρου Εμπορίου Αμερικής ή NAFTA, η οποία αποτελούνταν από τις ΗΠΑ, τον Καναδά και το Μεξικό. Ήταν μια προσπάθεια των ΗΠΑ να ξεφύγουν από το στενό πλαίσιο της δικής τους αγοράς, γι αυτό και αρχικά στήριξαν αυτή την προσπάθεια. Όμως στη συνέχεια οι άλλες δυο χώρες κράτησαν αποστάσεις από την υπερδύναμη.

αφού μέλη τους στελεχώνουν τις συμβουλευτικές επιτροπές των διεθνών οργανισμών, των οποίων οι συνεδριάσεις δεν είναι δημόσιες. Οι ίδιες εταιρίες συμβουλεύουν τους επαγγελματίες πολιτικούς έχοντας εύκολη πρόσβαση σε κάθε κυβερνητικό επίπεδο. Η ατζέντα των εταιριών αυτών σχεδιάζεται αποκλειστικά με στόχο τη μεγιστοποίηση των εσόδων των ολίγων σε βάρος των μυριάδων πολιτών». Μιλάμε δηλαδή όχι απλά για μια πολυεθνικοποίηση⁹⁵ αλλά για μια παγκοσμιοποίηση των επιχειρήσεων η οποία και αποτελεί μια επιθετική πολιτική⁹⁶ που αποσκοπεί στην μεγιστοποίηση του επιχειρηματικού κέρδους, στη βάση μιας γενικευμένης θεωρίας περί διαχείρισης και οργάνωσης επιχειρήσεων.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο σημείο αυτό παρουσιάζει η άποψη των Kagan και Scholz ⁹⁷ σύμφωνα με την οποία διακρίνουμε τρία «πρόσωπα» για τις επιχειρήσεις: «amoral calculator», «political citizen», και «organizationally incompetent». Ιδιαίτερα ο ρόλος του «ανήθικου υπολογιστή» («amoral calculator») που συχνά διαδραματίζει – και ο οποίος μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα στην παρούσα μελέτη – καθοδηγείται από ένα αδιάκοπο παιχνίδι

Μάλιστα η αντιπαράθεση του Μεξικού με τις ΗΠΑ οξύνθηκε ιδιαίτερα με αποτέλεσμα δυναμικές αντιδράσεις εναντίον της παγκοσμιοποίησης και της φιλελευθεροποίησης από την πλευρά του πρώτου. Οι Μεξικανοί οι οποίοι ήταν αντίθετοι σε πολλά ζητήματα της συμφωνίας της NAFTA, είχαν εναντιωθεί κατά του καπιταλισμού και του αμερικανικού καπιταλισμού. R. Gilpin, *The Political Economy of international Relations*, 1987 και στο R. Gilpin, *The Challenge of Global Capitalism*, 1985. Επιπλέον η συμμετοχή επιχειρήσεων στην NAFTA τους παρέχει τα εργαλεία ώστε να κινηθούν εναντίον κυβερνήσεων σε μια άλλη χώρα που ανήκουν στον οργανισμό αυτό, όταν απειλείται το κέρδος τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της πετρελαϊκής εταιρίας Canadian Methanex Corporation η οποία στράφηκε κατά των ΗΠΑ ζητώντας αποζημίωση. Η τελευταία είχε απαγορεύσει τον εφοδιασμό της Καλιφόρνιας από καύσιμα της εν λόγω εταιρίας κατηγορώντας τα ως τοξικά. Alan Deardorff, «Who makes the rules of globalization?», CESIFO Working Paper, n. 1301, 10/2004, σ.9.

⁹⁵ Βλ. ο.π. Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, 1996, σ. 51

⁹⁶ Οι καπιταλιστές των 1.000 μεγαλύτερων πολυεθνικών στον κόσμο ελέγχουν τα 4/5 της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής. Οι 500 μεγαλύτερες επιχειρήσεις που αναφέρονται στο Global ελέγχουν το 25% του παγκόσμιου ΑΕΠ και οι 500 μεγαλύτερες του Fortune το 42% του αμερικανικού ΑΕΠ. Τα έσοδα των 10 μεγαλύτερων πολυεθνικών φθάνουν τα 801 δις δολάρια και τα οποία αντιστοιχούν σε μεγαλύτερα ποσά από τα έσοδα που εισπράττουν περισσότερο από 100 χώρες μαζί. Economist, 29/1/2000

⁹⁷ Βλ. ο.π. Slapper Gary, Tombs Steve, 1999, σ.170.

κέρδους ύστερα από προσεκτική μελέτη των ευκαιριών και του αντίστοιχου ρίσκου που εμπεριέχουν.

Επομένως η έκφραση παγκοσμιοποιημένη αντί πολυεθνική επιχείρηση είναι περισσότερο εύστοχη καθώς πλέον οι επιχειρήσεις που ενδιαφέρουν την παρούσα μελέτη οργανώνονται σε παγκόσμια δίκτυα διεπιχειρησιακής συνεργασίας που απαρτίζονται από δυναμικές και ευέλικτες μικρομεσαίες μονάδες. Τα ευέλικτα αυτά δίκτυα σηματοδοτούν το τέλος της κυριαρχίας των ολιγοπωλίων και την απαρχή της επικράτησης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, του συλλογικού ανταγωνισμού και των συμβιωτικών μορφών οικονομικής ανάπτυξης. Η άποψη αυτή πρωτοδιατυπώθηκε από τους θεωρητικούς της «ευέλικτης εξειδίκευσης»⁹⁸ και κυριαρχεί στη σχετική, αλλά και την ευρύτερη βιβλιογραφία που διερευνά την χωρική διάσταση των δικτύων.

Η σύγχρονη επιχείρηση – υπερεθνική επιχείρηση⁹⁹ είναι διασπασμένη σε πολλαπλές υποομάδες επιχειρήσεων, αποκεντρωμένων μεταξύ τους που μπορούν να συνασπίζονται και να συμφωνούν με άλλες ξένες επιχειρήσεις στα πλαίσια μιας ευέλικτης πολιτικής λήψης αποφάσεων. Αντίθετα η πολυεθνική επιχείρηση είναι εθνοκεντρική με συγκεντρωτική δομή διοίκησης. Οι παγκόσμιες επιχειρήσεις στην προσπάθειά τους να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητά τους αναζητούν συμπράξεις με ερευνητικά ιδρύματα αλλά και μετεγκαταστάσεις μονάδων παραγωγής από χώρα σε χώρα προσπαθώντας να εκμεταλλευθούν τα συγκριτικά πλεονεκτήματα των διαφόρων χωρών (π.χ. χαμηλό κόστος εργασίας, φορολογικό καθεστώς κ.α.).

⁹⁸ Γεώργιος Δουράκης, «Στον αστερισμό του εικονικού καπιταλισμού: Νέες τεχνολογίες της πληροφορίας και δίκτυα επιχειρήσεων», Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, Τόμος ΣΤ', τεύχος 30, Ιούλιος 2001, σ. 21.

⁹⁹ Υπάρχει μια μεγάλη κατηγορία συγγραφέων οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η σύγχρονη επιχείρηση είναι υπερεθνική και διατηρεί υπό τον έλεγχό της το μεγαλύτερο μέρος του διεθνούς εμπορίου και των επενδύσεων. G. Jetto – Gillies, *Globalization: Myths and Reality*, Economic Issues, 2, 1997, 73-84.

Πάντως οι υπέρμαχοι της κρατικοκεντρικής θέσης ¹⁰⁰ισχυρίζονται ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις είναι απλώς εθνικές εταιρίες που επιδίδονται σε επιχειρηματικές δραστηριότητες στο εξωτερικό και ότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις εξακολουθούν να είναι βαθιά εδραιωμένες στις εθνικές τους κοινωνίες.

Μέχρι πρόσφατα κανείς δεν αμφισβητούσε την παντοκρατορία των μεγάλων επιχειρήσεων¹⁰¹. Σήμερα με την πάροδο του χρόνου διατυπώνονται δυο απόψεις εκ διαμέτρου αντίθετες: η μια άποψη υποστηρίζει ότι το μικρό εταιρικό μέγεθος είναι καλύτερο, και ότι ζούμε στην εποχή της αναβίωσης του επιχειρηματικού πνεύματος και αποδιάρθρωσης των συγκεντρωτικών κλαδικών δομών, με τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις να διαδραματίζουν ολοένα και πιο σημαντικό ρόλο ενώ η άλλη άποψη υποστηρίζει ότι το μεγάλο μέγεθος εξακολουθεί σήμερα να είναι καλύτερο και να υπερέχει από άποψη οικονομικής αποτελεσματικότητας μέσα στα πλαίσια του ανταγωνιστικού παιχνιδιού. Ωστόσο εκείνο που η σύγχρονη πραγματικότητα αφήνει να διαφανεί είναι ότι κάθε άλλο παρά για τέλος των μεγάλων επιχειρήσεων μπορούμε να μιλάμε καθώς τα περισσότερα δίκτυα διεπιχειρησιακής συνεργασίας είναι ιεραρχικά δομημένα και στηρίζονται σε σχέσεις εξουσίας. Πρόκειται για ένα φαινόμενο¹⁰² συγκέντρωσης χωρίς συγκεντροποίηση του κεφαλαίου. Συνήθως ο στρατηγικός συντονιστής είναι κάποια μεγάλη επιχείρηση που κατέχει

¹⁰⁰ Βλ. σχετ. Gilpin R., *Παγκόσμια Πολιτική οικονομία. Η διεθνής οικονομική τάξη*. Ηρακλεία Στρούκου (μτφρ.), Ποιότητα, Αθήνα, 2003. σ. 366

¹⁰¹ Μια σημαντική ομάδα συγγραφέων αρνούνται τη σημαντική δραστηριότητα υπερεθνικών εταιριών, υποστηρίζοντας ότι στην πραγματικότητα οι μεγάλες εταιρείες συνεχίζουν να διατηρούν το μεγαλύτερο ποσοστό της παραγωγικής τους διαδικασίας σε εθνικό επίπεδο. P. Doremus, *The Myth of the Global Corporation*, Princeton University Press, Princeton 1998 αλλά και Βλ. ο.π. P. Hirst & G Thompson, 1996.

¹⁰² B. Harrison, *Lean and Mean. The changing landscape of corporate power in the age of flexibility*, Basic Books, New York, 1994.

δεσπόζουσα θέση στο εσωτερικό πυραμοειδούς δομημένων δικτύων, μορφή οργάνωσης που αναλύεται διεξοδικά παρακάτω. Αναφορικά πάντως με τον ρόλο των πολυεθνικών επιχειρήσεων υπάρχει έντονη αντιπαράθεση. Από τη μια είναι οι υπέρμαχοι οι οποίοι τις θεωρούν ευεργετικές τόσο για τις εκβιομηχανισμένες όσο και για τις εκβιομηχανιζόμενες οικονομίες, υποστηρίζοντας ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις προωθούν την αποτελεσματική αξιοποίηση των πόρων του πλανήτη αυξάνοντας τον πλούτο και την ευημερία σε ολόκληρο τον κόσμο. Από την άλλη είναι οι επικριτές, οι οποίοι τις θεωρούν ως υπονομεύτριες της δημοκρατίας, βλαπτικές των εθνικών κοινωνιών και αντιπροσώπους μιας νέας μορφής καπιταλιστικού ιμπεριαλισμού. Οι δύο απόψεις σαφώς υπερβάλλουν, καθώς ναι μεν οι πολυεθνικές ευθύνονται για πολλά από τα δεινά του αναπτυσσόμενου κόσμου μέσω της δράσης τους, όμως δεν πρέπει κανείς να παραγνωρίζει και τον ρόλο τους ως μείζονος πηγής κεφαλαίου και τεχνολογίας.

2.5.1.2 Εγκληματικά Δίκτυα

Όπως προαναφέρθηκε η δικτύωση¹⁰³ στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, ως μορφή συντονισμού και οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας προβάλλει ως το νέο υπόδειγμα. Στο εσωτερικό της επιχείρησης η δικτύωση μεταφράζεται στην αποδόμηση και ανασύσταση του τρόπου οργάνωσης και λειτουργίας της επιχείρησης. Αυτό επιτυγχάνεται με την οικοδόμηση πλέον αποτελεσματικών και ευέλικτων μηχανισμών που επιτρέπουν την στενότερη συνεργασία με τρόπο ώστε να

¹⁰³, «Η κόσμο- οικονομία περικλείει ολόκληρο τον πλανήτη, αλλά όχι όλες τις περιφέρειες και τους ανθρώπους του πλανήτη. Στην πραγματικότητα μόνο μια μειονότητα ανθρώπων είναι πραγματικά ενσωματωμένη σε αυτήν, αν και όλα τα κύρια οικονομικά και πολιτικά κέντρα από τα οποία εξαρτώνται οι άνθρωποι είναι ενσωματωμένα στα παγκόσμια οικονομικά δίκτυα», M. Castells , «European cities, the informational society and the global economy», New Left Review, n. 204, 1994.

συρρικνώνεται το κόστος της παραγωγής αλλά να αναβαθμίζεται η ποιότητα και η ενσωμάτωση καινοτομικών αναδράσεων με την αποκέντρωση¹⁰⁴ των αποφάσεων που αφορούν την παραγωγή σε μικρότερες και ιεραρχικά λιγότερο ιεραρχικά δομημένες ομάδες. Αυτή η δικτυακή λογική δεν αφορά μόνο τις επιχειρήσεις αλλά επεκτείνεται¹⁰⁵ σε όλους τους τομείς της δημόσιας δράσης με αποτέλεσμα να αναπτύσσονται νέα συστήματα σχέσεων και ανταλλαγών παγκοσμίως και τα οποία δημιουργούν νέες πολιτισμικές συνθήκες, διαμορφώνοντας κατά κάποιο τρόπο έναν ακόμη παράγοντα αποδυνάμωσης¹⁰⁶ του έθνους-κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Ιδιαίτερη σημασία στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας έχουν αποκτήσει τα κινέζικα δίκτυα¹⁰⁷ της διασποράς στην Ν.Α, στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη με την ανάπτυξη μεγάλου αριθμού επιχειρηματικών δικτύων στο εσωτερικό τους.

Η παραπάνω λογική των δικτύων φαίνεται να διέπει διαρκώς τις τύχες οικονομιών και κοινωνιών και η κατοχή τους προκειμένου για την άσκηση της εξουσίας να εξελίσσεται σε πρωταρχικό παράγοντα όσο και ο εδαφικός έλεγχος. Η παγκοσμιοποίηση παράγει σε διεθνές επίπεδο συχνά περισσότερο ετερογένεια από ότι ομογενοποίηση, καθώς υπάρχουν εκείνοι που είναι συνδεδεμένοι με τα δίκτυα και εκείνοι που βρίσκονται εκτός δικτύων επειδή δεν συνιστούν προσοδοφόρες πελατείες. Αποτέλεσμα είναι η αυξανόμενη πόλωση γύρω από τις μεγάλες

¹⁰⁴ Α. Λυμπεράκη, Α. Μουρίκη, *Η αθόρυβη Επανάσταση*, Αθήνα, Gutenberg, 1996

¹⁰⁵ Γιώργος Χάλαρης, *Παγκοσμιοποίηση και κοινωνία των δικτύων*, στο *Παγκοσμιοποίηση, οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές όψεις*, Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμέλ.), Σειρά: Πολιτική στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σ.428.

¹⁰⁶ R. Cohen, *Global Diasporas*, UCL Press, London, 1997, σ. 196

¹⁰⁷ « They are those who own private enterprises employing eight or more employees in the China today. They differ from getihu who are self – responsible individual based or family based economic units.....the term getihu in Chinese refers to two different models of production: individual artisans such as carpenters and petty peddlers and those who work in the tertiary sector of the economy». Alan Scott, *The limits of globalization. Cases and arguments*, Routledge, London, New York, 1999, σ. 144.

αγορές του πλανήτη, την Ν.Α. Ασία, την Β. Αμερική, την Δ. Ευρώπη, τις χώρες του Β. Ατλαντικού, μαζί με δευτερεύοντα κέντρα την Μ. Ανατολή και τον άξονα MERCOSUR με επίκεντρο την Βραζιλία και την Αργεντινή.

Η επέκταση της δικτυακής οργάνωσης, ως μάλιστα βασικής μορφής οργάνωσης στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης όπως προαναφέρθηκε, επεκτάθηκε και στις εγκληματικές δραστηριότητες, γεγονός που άσκησε μεγάλη επίδραση στην παγκόσμια αλλά και στην εθνική οικονομία και αποτέλεσε μέσω της διαβρωτικής του δράσης ¹⁰⁸ έναν ιδιαίτερα σοβαρό κίνδυνο.

Η μεγάλη ανάπτυξη των δικτύων διασποράς και η παράνομη μετανάστευση ευνόησαν την διεθνοποίηση των εγκληματικών δικτύων, σε συνδυασμό όμως με μια διεύρυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και αποκλεισμών στο εσωτερικό του παγκόσμιου συστήματος που ώθησε πολλά άτομα προς τις παράνομες δραστηριότητες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Castells¹⁰⁹ «ο αυξανόμενος ανά τον κόσμο αριθμός των εγκληματικών οργανώσεων οδηγεί στην σύναψη στρατηγικών συμμαχιών, υπεργολαβικών συμφωνιών και από κοινού ανάληψη επιχειρήσεων που ακολουθούν την οργανωτική λογική της δικτυακής επιχείρησης και τις αρχές της ευέλικτης παραγωγής».

2.5.2 Η αυθαιρεσία των πολυεθνικών

Το επιχειρηματικό έγκλημα είναι ένα βίαιο πολλές φορές έγκλημα. Αν μελετήσει κανείς τα εμπειρικά δεδομένα θα το διαπιστώσει αυτό. Έτσι αν συγκρίνουμε τον αριθμό των 19.000 ¹¹⁰ φόνων που συμβαίνουν στις ΗΠΑ ετησίως σύμφωνα με τα

¹⁰⁸ I. Sommier, *Les Mafias*, Montchrestien, Paris, 1998.

¹⁰⁹ M. Castells, *End of Millennium*, Blackwell, Oxford, 1998.

¹¹⁰ Επιπλέον περισσότεροι από 10.000 Αμερικανών πέφτουν θύματα από την μόλυνση, τα χαλασμένα τρόφιμα, τα επικίνδυνα καταναλωτικά προϊόντα και την κακή νοσοκομειακή περίθαλψη. Οι πρώτες τρεις επιχειρήσεις για την δεκαετία του 1990, από άποψη οικονομικής εγκληματικότητας ήταν: 1) F.

στοιχεία του FBI και των αριθμό των 56.000 θανάτων Αμερικανών που συμβαίνουν κάθε χρόνο στον χώρο της εργασίας ή που σχετίζονται με ασθένειες στο χώρο της εργασίας (π.χ. καρκίνος του πνεύμονα, ασβετώσεις κ.α.), θα διαπιστώσει ότι η επιχειρηματική εγκληματικότητα θα πρέπει διεξοδικά να μελετηθεί και ότι τελικά συχνά αποκρύπτεται ή τουλάχιστον δεν προβάλλεται στο μέγεθος που θα έπρεπε.

Για παράδειγμα είναι γνωστός ο ρόλος των πολυεθνικών εταιριών σε βάρος του Τρίτου Κόσμου, με στόχο βέβαια όπως αναφέρθηκε το εύκολο και γρήγορο κέρδος και φυσικά με το μικρότερο δυνατό κόστος. Στα εγκλήματα αυτά σπάνια δίνεται η δημοσιότητα που θα έπρεπε καθώς τα θιγόμενα συμφέροντα είναι πολύ ισχυρά.

Η τεράστια λοιπόν οικονομική δυνατότητα των παραπάνω εταιριών οδήγησε σε έντονη αλληλεξάρτηση πολλών χωρών απο αυτές με αποτέλεσμα αρκετές πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές σε χώρες αναπτυσσόμενες ή υπανάπτυκτες να επηρεάζεται έντονα από την δράση αυτών στα εδάφη τους, με πρόσχημα την ανάπτυξη¹¹¹ και την ευημερία.. Η δράση τους εντοπίζεται κυρίως στην βάση διαφθοράς των συνειδήσεων των πολιτικών κυβερνώντων –και μάλιστα με υπέρογκα ποσά να δαπανώνται σε δωροδοκίες κυβερνήσεων- αλλά και στην εκμετάλλευση αυτών

Hoffmann – La Roche Ltd., 2) Daiwa Bank Ltd., 3) BASF Aktiengesellschaft. Mokhiber, « Top 100 Corporate Criminals of the Decade», Corporate Crime Reporter, n. 33(1), 13-08-2004.
<http://www.corporatecrimereporter.com/top100.html>

¹¹¹ Η ανάπτυξη που επιδιώκτηκε στις περιοχές αυτές συνέτριψε την παραδοσιακή ζωή. Σύμφωνα με τον ρόμπερτσον, είναι πιθανότερο μια τέτοια ανάπτυξη «να γεννήσει δυστυχία, βία και τυραννία, παρά κοινωνική αρμονία». Ο Έξενσταντ επίσης θεωρεί ότι «επειδή ο εκσυγχρονισμός απαιτεί και επιβάλλει συνεχείς αλλαγές σε όλες τις μείζονος σημασίας σφαίρες της κοινωνίας, αναγκαστικά περιλαμβάνει διαδικασίες αποδιοργάνωσης και αποδιάρθρωσης μέσα από τη συνεχή ανάπτυξη κοινωνικών προβλημάτων, συγκρούσεων και αποσχίσεων μεταξύ των διαφόρων ομάδων καθώς και κινήσεις διαμαρτυρίας και αντίστασης στις αλλαγές. Η αποδιοργάνωση και η αποδιάρθρωση συνιστούν έτσι ένα μέρος εκσυγχρονισμού, που κάθε σύγχρονη ή εκσυγχρονιζόμενη κοινωνία πρέπει να αντιμετωπίσει». Γκόλντισμιθ Έντουαρτ, *Πληθυσμιακή έκρηξη*, στο Μοδινός Μ. (επιμ.), *Πού βαδίζει ο κόσμος; Ο πλανήτης Γη και η παγκοσμιότητα της οικολογικής κρίσης*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1992, σ.107.

λαών επί το πλείστον τριτοκοσμικών, ως εύκολων καταναλωτών παράνομων και ακατάλληλων για τις αγορές του Βορρά προϊόντων, αλλά και ως άμεσα επικινδύνων επενδύσεων στο χώρο τους με αποτέλεσμα μαζικούς θανάτους από ακατάλληλα φυτοφάρμακα¹¹² ή ακόμη και φάρμακα. Ιδιαίτερα σημαντική πτυχή είναι αυτή που αφορά την εκμετάλλευση του ντόπιου εργατικού δυναμικού με μισθούς που ισοδυναμούν με την αγορά ενός «κομματιού ψωμιού» κυριολεκτικά αλλά και συνθήκες εργασίας απαράδεκτες.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πολιτική εκβιομηχάνισης στις αναπτυσσόμενες χώρες επηρεάζεται έντονα από τρεις βασικές θέσεις, οι οποίες όμως μετά από ερευνητική εμπειρία τριάντα χρόνων αποδείχτηκαν εσφαλμένες. Πριν όμως αναφερθούμε αναλυτικά σε κάθε μια από τις θέσεις αυτές, θα πρέπει να πούμε ότι οι χώρες αυτές προκειμένου να επιταχύνουν τους ρυθμούς ανάπτυξης υιοθετούν συχνά ακατάλληλες στρατηγικές¹¹³.

Σύμφωνα με την πρώτη θέση¹¹⁴, η οποία θα κατευθύνει και την πολιτική εκβιομηχάνισης που προωθήθηκε από την Οικονομική Επιτροπή για τη Λατινική Αμερική (CEPAL) στην ίδια την Λατινική Αμερική ¹¹⁵από το 1950 αποτελώντας την βάση για τα πενταετή σχέδια II και III που εφαρμόστηκαν στις Ινδίες από το 1956 έως και το 1966, μόνο μερικές βιομηχανίες επιτρέπουν να εξασφαλιστεί η εξάπλωση της διαδικασίας εκβιομηχάνισης στο σύνολο της παραγωγικής δομής των χωρών του Τρίτου Κόσμου.

¹¹² Τσάλτας Ι. Γρηγόρης, *Αναπτυξιακό φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος. Πολιτικές και διεθνές δίκαιο της ανάπτυξης*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήσης, 1991, σ.83.

¹¹³ J. Yifu Lin, «Development strategies for inclusive growth in developing Asia», *Asian Development Review*, vol. 21, no. 2, σ. 1-27.

¹¹⁴ Forum των Δελφών: Μωυσής Ικόνικοφ, Κώστας Βεργόπουλος, Νίκος Μουζέλης, Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, Ισίγιο Μούτο, Ζεράρ Γκρελέ, Μπλαγκόζε Μπάμπιτς, *Κριτική και εγκώμιο των θεωριών ανάπτυξης*, Αθήνα, Εκδόσεις Εξάντας, 1989, σ.31.

¹¹⁵ Moises Ikonicoff, *Εξέλιξη της έρευνας στη Λατινική Αμερική, Πρακτικά του Συνεδρίου: Etas généraux de la Recherche et de l' Enseignement sur l' Amérique latine en France*, τ.Ι, IHEAL, 27-05-1983 ως υποσημείωση 2, σ.32 στο Forum των Δελφών: Μωυσής Ικόνικοφ, Κώστας Βεργόπουλος, Νίκος Μουζέλης, Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, Ισίγιο Μούτο, Ζεράρ Γκρελέ, Μπλαγκόζε Μπάμπιτς, 1989, σ.32.

Συνέπεια αυτής της θέσης, η οποία στηρίζεται στην παρατήρηση φαινομένων στην ιστορία της εκβιομηχάνισης από τον 18^ο αιώνα, είναι ότι η εξάπλωση αυτών των διαδικασιών εγγυάται και την αυτονομία της ανάπτυξης σε σχέση με το διεθνές οικονομικό σύστημα καθώς πολλές βιομηχανίες αποτέλεσαν την βάση μετασχηματισμού του οικονομικού συστήματος. Πρόκειται ουσιαστικά για την θέση των «εκβιομηχανιζόμενων βιομηχανιών», η οποία και διατυπώθηκε το 1964 από τον οικονομολόγο Gérard Destanne de Bernis η οποία και ουσιαστικά θέτει δύο ζητήματα: α) την εκτίμηση της ικανότητας που έχει μια βιομηχανία στο να αναδομεί τον παραγωγικό μηχανισμό και παράλληλα να διαδίδει έναν ευρύτερο ορθολογισμό στο σύνολο της κοινωνίας και β) τον ορισμό του ανεξάρτητου χαρακτήρα της ανάπτυξης που καλούνται να εξασφαλίσουν αυτές οι βιομηχανίες. Αναφορικά με το πρώτο ζήτημα μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι κατεξοχήν βιομηχανίες που αρχικά εγκαταστάθηκαν στον λεγόμενο Τρίτο Κόσμο ¹¹⁶ ή σε αναπτυσσόμενες χώρες ειδικότερα ήταν κυρίως αυτές την βαριάς μεταλλουργίας και χημείας. Σε χώρες μάλιστα όπως εκείνες της Λατινικής Αμερικής ή στην Ινδία δημιουργήθηκαν θυγατρικές, οι οποίες όμως λόγω της αναποτελεσματικότητας των εργοστασίων δεν αποδείχτηκαν ιδιαίτερα πλήρεις. Αποτέλεσμα ήταν το υψηλό και υπερτιμημένο κόστος των προϊόντων που οδήγησε σε πληθωριστικά φαινόμενα. Χάρη σε μια πολιτική κρατικού ελέγχου των τιμών αποφεύχθηκαν φαινόμενα που θα παρέσυραν στην δύνη τους,

¹¹⁶ Καμία άλλη έννοια δεν γνώρισε τόσο μεγάλη επιτυχία στον ΧΧ αιώνα όσο εκείνη του Τρίτου Κόσμου. Ο όρος πρώτο χρησιμοποιήθηκε από τον γάλλο γεωγράφο Sauvy το 1789, παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης, παραφράζοντας την περίφημη έννοια της τρίτης τάξης: «Επικαλούμαστε εύκολα τους δυο κόσμους (δυτικό, ανατολικό), αγνοώντας συχνά την ύπαρξη ενός τρίτου του πιο σπουδαίου...Είναι το σύνολο που στο γλωσσάρι του ΟΗΕ ονομάζουμε υπανάπτυκτες χώρες...Ο Τρίτος Κόσμος, αγνοούμενος, εκμεταλλευόμενος ως διακύβευση των μεγάλων δυνάμεων, όπως η Τρίτη τάξη στην προεπαναστατική Γαλλία, επιδιώκει να επιβεβαιώσει την ύπαρξη του». Η έννοια Τρίτος Κόσμος αρχικά υποδηλώνόταν με τον όρο «υπανάπτυκτες χώρες» αλλά το 1957 αντικαταστάθηκε από τον όρο «Αναπτυσσόμενα κράτη» από τον ΟΟΣΑ. Βλ. ο.π. Σπυρόπουλος Γεώργιος, Φεβρουάριος 2003, σ. 207.

ολόκληρη την οικονομική ζωή των υπό εξέταση χωρών. Η προσπάθεια όμως στήριξης αυτών των βιομηχανιών οδήγησε σε μια πολιτική εξωτερικού δανεισμού και υπερχρέωσης. Το δεύτερο ζήτημα αφορούσε την ικανότητα ορισμένων βιομηχανιών να εξασφαλίσουν την αυτονομία της ανάπτυξης. Αυτό παρά το γεγονός ότι ίσχυε κάποτε δεν φαίνεται να ισχύει και σήμερα. Η ραγδαία σήμερα τεχνολογική αλλαγή πλήττει παραδοσιακές συμπληρωματικότητες ανάμεσα στις βιομηχανοποιημένες χώρες και οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει κεκτημένη κατάσταση στον βιομηχανικό τομέα, δηλαδή οι συνθήκες εξάρτησης μιας χώρας ως προς τις άλλες συνδέονται με κάθε είδους τεχνολογικούς, οικονομικούς ή χρηματιστικούς παράγοντες εξελισσόμενους ραγδαία. Μάλιστα η θέση των εκβιομηχανιζόμενων βιομηχανιών υπό την διπλή της μορφή δηλαδή εκείνη της διάδοσης των βιομηχανικών δραστηριοτήτων αλλά και της αυτονομίας της διαδικασίας ανάπτυξης τέθηκε πολύ συχνά σε δοκιμασία κυρίως στις χώρες του Τρίτου Κόσμου ή στις αναπτυσσόμενες χώρες. Και ενώ οι δυο παραπάνω θέσεις – προβληματικές είναι περισσότερο τεχνικής τάξεως για την αναποτελεσματικότητα των βιομηχανιών, θα αναφέρουμε μια Τρίτη προβληματική η οποία συνδέεται με την δημόσια διαχείριση των επιχειρήσεων. Σε περιοχές όπως η Λατινική Αμερική η κριτική της δημόσιας διαχείρισης δημιούργησε ένα ρεύμα ευνοϊκό προς την ιδιωτικοποίηση μέρους ή του συνόλου των δημοσίων επιχειρήσεων, ενώ στην Ινδία η κυβέρνηση προτίθεται να αφήσει στον ελεύθερο ανταγωνισμό τις θυγατρικές βιομηχανίες που είναι υποταγμένες στο δημόσιο μονοπώλιο. Δεν ασκείται κριτική ουσιαστικά στην κρατική συμμετοχή αφού δεν παραγνωρίζεται η σημασία του κράτους στην εκκίνηση της διαδικασίας εκβιομηχάνισης αλλά η κριτική στρέφεται στην δογματική αντίληψη για την δράση του κράτους που προκαλεί ακαμψία στα συστήματα οικονομικών αποφάσεων. Η σημερινή κρίση των θεωριών και μοντέλων της ανάπτυξης απέχει

αναμφισβήτητα πολύ από το να αποτελεί ένα καινούργιο θέμα προβληματισμού. Παρόλα αυτά είναι ένα ζήτημα ανεπαρκώς φωτισμένο μέχρι και σήμερα και η πραγματική εξέλιξη της παγκόσμιας οικονομίας φέρνει σε δύσκολη θέση τις θεωρίες της ανάπτυξης.

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι οι τόσο οι αναπτυσσόμενες χώρες όσο και εκείνες του Τρίτου Κόσμου διαθέτουν μεγάλα αποθέματα σε χρυσάφι, διαμάντια και πολύτιμους λίθους που συχνά και μάλιστα ουσιαστικά τις καθιστούν πολύ πλουσιότερες ακόμη και από τις πλούσιες βιομηχανικές χώρες. Παρόλα αυτά στο μεγαλύτερο μέρος των χωρών αυτών αποτελείται από πληθυσμούς που ζουν στην πείνα και την εξαθλίωση αλλά και αποτελούνται από διεφθαρμένες κυβερνήσεις που επιδίδονται σε έναν ατέλειωτο αγώνα να προσελκύσουν κεφάλαια ως επένδυση και τα οποία ουσιαστικά είναι μίζες στις τοπικές ελίτ. Το ουσιαστικότερο όμως δεν είναι αυτό. Είναι ότι στις χώρες αυτές οι συνθήκες εργασίας και παραγωγής είναι αδιανόητες. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι στα ορυχεία χρυσού και στις πετρελαϊκές εγκαταστάσεις¹¹⁷ χρησιμοποιούνται δραστικά χημικά τα οποία καταστρέφουν το ζωτικό χώρο στις περιοχές αυτές, ενώ οι βιομηχανίες ειδών διατροφής αποδέχονται την χρήση επικίνδυνων φυτοφαρμάκων στις φυτείες παραγωγής τους όπου ανήλικα παιδιά εργάζονται υπό συνθήκες σκλαβιάς. Μάλιστα στην Ακτή Ελεφαντοστού χρησιμοποιούν πραγματικούς σκλάβους¹¹⁸. Στις φαρμακοβιομηχανίες χρησιμοποιούνται Αφρικανοί ασθενείς ως πειραματόζωα για επικίνδυνες δοκιμές φαρμάκων. Εταιρίες όπως η Adidas, η Chiquita, η Triumph, η Beyer και τα Mc Donalds «κατηγορούνται» για σωρεία

¹¹⁷ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Νιγηρίας. Τις τελευταίες 2 δεκαετίες το 90% των κερδών της προέρχονται από το πετρέλαιο. Οι μεγάλες πετρελαϊκές εταιρίες μεταξύ των οποίων η Chevron Texaco και η Exxon Mobil έχουν έρθει σε συμφωνία με την Νιγηριανή κυβέρνηση και εκμεταλλεύονται το 99% των κοιτασμάτων της σε αργό πετρέλαιο. S. Booker, William Minter, «The U.S. and Nigeria thinking beyond oil», Chimera (USA / Africa Institute) vol. 1, issue 4, winter 2003, σ. 26

¹¹⁸ . <http://www.antislavery.org>

αδικημάτων απέναντι στην ανθρωπότητα. Η πρώτη κατηγορείται για απάνθρωπες συνθήκες εργασίας στις επιχειρήσεις των προμηθευτών της, η δεύτερη για υπερεκμετάλλευση των εργατών των φυτειών και για την χρήση πολύ επικίνδυνων βιοκτόνων, η Τρίτη για συνεργασία με την κτηνώδη τοπική δικτατορία στην Μπούρμα, η τέταρτη διακινδυνεύει τη ζωή ασθενών με ανήθικα πειράματα φαρμάκων σε ασθενείς, διαδίδει επικίνδυνα δηλητήρια, αγωνίζεται ενάντια στην παραγωγή φθηνών φαρμάκων στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, εμπορεύεται τις πρώτες ύλες σε περιοχές εμφυλίων πολέμων και η τελευταία για τα αποτελέσματα της βιομηχανικής χρήσης των κρεάτων της και των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της εκτροφής των ζώων των προμηθευτών της. Απέναντι σε όλα τα παραπάνω οι πολυεθνικές εταιρίες προσπαθούν να απαντήσουν με μια δήθεν ανθρωπιστική και φιλανθρωπική δράση. Χαρακτηριστικά ο πρόεδρος της Mercedes, Jurrgen Schrempp¹¹⁹, υποστηρίζει: « Η αξία της επιχείρησης ανεβαίνει όταν είναι διατεθειμένη να αναλάβει κοινωνική ευθύνη στην επιχείρηση και στην κοινωνία». Όμως είναι γνωστό και στον πιο αφελή ότι κέρδος και φιλανθρωπία δεν ταιριάζουν.

Προφανώς ο Πρόεδρος της Mercedes παραβλέπει ότι θυγατρικές της συμμετέχουν στην ανάπτυξη ατομικών όπλων και στην παραγωγή ναρκών. Η NIKΕ δίνει πολύ μεγάλη σημασία στην εικόνα και στην φήμη της. Επειδή οι καταγγελίες για εκμετάλλευση ανηλίκων ¹²⁰αλλά και γενικότερα εργατών στα εργοστάσια της όλο και πλήθαιναν προχώρησε σε βελτιώσεις που έφθασαν μέχρι την προσθήκη πυροσβεστήρων στους χώρους

¹¹⁹ Γιούτα Γκόλτσιου, «Πολυεθνικές και δίκαιο εμπόριο», Ν.Σ., 2001, www.oikoen.gr

¹²⁰ Σύμφωνα με την διακήρυξη του Πόρτο Αλέγκρε « Οι επιχειρήσεις πρέπει να προσανατολισθούν προς την διακήρυξη για τα δικαιώματα του ανθρώπου και τους κανόνες των Διεθνών Εργατικών Συνδικάτων. Πρέπει να εξασφαλίσουν τη δυνατότητα συνάθροισης των εργαζομένων και τις συνδικαλιστικές ελευθερίες.. Να συμμορφωθούν σε σχέση με την απαγόρευση της παιδικής εργασίας και να ταχθούν υπέρ μιας περιβαλλοντικά αποδεκτής παραγωγής» www.oikoen.gr

εργασίας. Η Shell¹²¹ το 1995 προκειμένου να ξεφύγει από πλήθος σκανδάλων μεταξύ των οποίων και η δολοφονία ακτιβιστών, έγινε ένας από τους σημαντικότερους χορηγούς για κοινωνικά προγράμματα στην Δ. Αφρική. Σχεδόν 60 εκατ. ευρώ¹²² το χρόνο δίνει στις φτωχές περιοχές της Νιγηρίας και την κατασκευή σχολείων και νοσοκομείων. Μάλιστα η οργάνωση Human Rights Watch τη θεωρεί παράδειγμα προς μίμηση. Όμως δεν συμβαίνει το ίδιο και για τους Νιγηριανούς που έχουν να κάνουν με μια πολυεθνική εταιρία που εκμεταλλεύεται τα εδάφη τους και όχι μόνο. Η τρομοκρατία ενάντια στους διαμαρτυρόμενους και η άρνηση αποζημίωσης των θυμάτων της, είναι συνήθη φαινόμενα. Οι παθόντες στην φυλή Ογκόνι υπολογίζουν ότι η εταιρία από την αρχή των δραστηριοτήτων της άντλησε πετρέλαιο αξίας 35 δισεκατομμυρίων ευρώ. Μόνο οι ζημιές απέναντι στο περιβάλλον μέχρι το 1992 υπολογίσθηκαν στο ύψος των 4 δισεκατομμυρίων. Άρα αναλογιζόμενοι όλα αυτά τα μεγέθη, τα 60 εκατ. που χορηγεί για κοινοτικά προγράμματα μοιάζουν πολύ μικρά αλλά πολύ αποδοτικά για την διαφήμισή της.

Από τα παραπάνω συμπεραίνει κανείς ότι οι πολυεθνικές εταιρείες προσφέρουν μεν εργασία σε χιλιάδες ανθρώπους αλλά αυτό από μόνο του δεν μπορεί και δεν αρκεί να είναι το αντιστάθμισμα απέναντι στην καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που παρατηρούνται εξαιτίας των καθημερινών πρακτικών τους. Κάποια χρόνια πριν ίσως αυτή η κατάφορη παραβίαση να μην τολμούσε να θιχτεί από κανένα. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια η αύξηση της δύναμης του καταναλωτή, οι

¹²¹ Η κοινότητα Ongoni της Νότιας Νιγηρίας ηγείται της εκστρατείας κατά των περιβαλλοντικών καταστροφών και της εξάλειψης των γεωργικών πόρων εξαιτίας της εταιρίας Shell, ζητώντας μάλιστα και σχετικές αποζημιώσεις. Τα τελευταία 10 χρόνια η Shell έχει μολύνει τη γη της Νιγηρίας με περισσότερο από 5,6 εκατ. λίτρα πετρελαίου. Επίσης ευθύνεται για μια σειρά από ανθρωποκτονίες και σφαγές ανθρώπων της φυλής Ongoni. <http://users.hol.gr/Ftrade/boikotaz.htm>

¹²² Financial Times, "Nigeria protests prompt development moves", 22-02-2001.

πιέσεις που ασκούνται από τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις αλλά και η προβολή τέτοιων περιστατικών από κάποιες ακόμα ελεύθερες φωνές των ΜΜΕ έχουν οδηγήσει σε έντονες συζητήσεις σχετικά με τον κοινωνικό ρόλο της επιχείρησης αλλά και για τον ρόλο του κεφαλαίου σε συνάρτηση με αυτό που αποκαλείται «κοινωνική εταιρική ευθύνη». Συνεπεία του γεγονότος αυτού είναι «αρκετές από τις παγκοσμίου βεληνεκούς εταιρίες να αναγνωρίζουν πλέον τη διασύνδεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όχι μόνο με νομικές και οικονομικές υποχρεώσεις αλλά και με το ίδιο το εμπορικό τους σήμα», όπως αναφέρει ο Πέτερ Βόικε¹²³, εκτελεστικός αντιπρόεδρος του International Finance Corporation (IFC), που υπάγεται στην Παγκόσμια Τράπεζα που δανειοδοτεί τον ιδιωτικό τομέα στις αναπτυσσόμενες χώρες. «Μιλώντας για εμπορικό σήμα, δεν εννοούμε απλώς το πως προσλαμβάνεται το εκάστοτε τελικό προϊόν, αλλά κάτι πολύ ευρύτερο, όπως το πως η εταιρεία και ο τρόπος του επιχειρείν γίνεται αντιληπτός από το σύνολο αλλά και από τους ανθρώπους, εκείνους τους οποίους η ίδια θα χρειαστεί να προσλάβει για να διατηρήσει την ανταγωνιστικότητα της και να εξασφαλίσει βιωσιμότητα» πρόσθεσε. Οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες έχουν την δυνατότητα να επηρεάσουν με την συμπεριφορά τους τόσο ειδικότερα την ευημερία των τοπικών κοινοτήτων όσο και γενικότερα τα παγκόσμια δημόσια αγαθά¹²⁴. Αυτό από μόνο του το γεγονός εξασφαλίζει στην πολυεθνική εταιρεία μια τεράστια δύναμη και δημιουργεί σχέση εξάρτησης ανάμεσα στο συμφέρον και στο κοινό αγαθό. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του εργοστασίου της Union Carbide Corporation¹²⁵ στο Μπονάλ της Ινδίας. Πρόκειται για εργοστάσιο χημικών όπου μια τεράστια

¹²³ [http:// www.economics.gr/article Data/EP/2005](http://www.economics.gr/article>Data/EP/2005)

¹²⁴ Η ιαπωνική εταιρεία Mithsubishi εμπλέκεται με την εμπορία τροπικών ξύλων και προκαλεί καταστροφή των δασών σε χώρες όπως η Βραζιλία, η Ινδονησία, οι Φιλιππίνες, η Πάπουα Νέα Γουινέα και η Χιλή. Στο Βόρνεο της Μαλαισίας, η καταστροφή των δασών συνοδεύεται και απο μια αυξανόμενη απόπειρα εξαφάνισης πολιτισμών: Penan, Kayan, Kenyan, Kelabit και Iban. <http://users.hol.gr/Ftrade/boikotaz.htm>

¹²⁵ [http:// www.economics.gr/article Data/EP/2005](http://www.economics.gr/article>Data/EP/2005)

έκρηξη πριν είκοσι περίπου χρόνια προκάλεσε τον θάνατο σε χιλιάδες κατοίκους (20.000 νεκροί και 100.000 ζουν με χρόνιες παθήσεις) και που ακόμη και σήμερα παρά το συμβάν εξακολουθεί να μολύνει ατιμώρητα την περιοχή. Οι αποζημιώσεις που έχουν δοθεί από την εταιρεία και την ινδική κυβέρνηση κρίνονται ανεπαρκείς ενώ κανένας από την Union Carbide Corporation και την θυγατρική της Dow Chemicals, δεν έχουν λογοδοτήσει. Οι εταιρείες δεν εμφανίζονται καν στα δικαστήρια και αρνούνται ότι φέρουν ευθύνη παρά το γεγονός ότι διαπιστώθηκε ότι η συγκεκριμένη τεχνολογία που χρησιμοποιήθηκε από το εργοστάσιο ήταν υπεύθυνη για το ατύχημα. Το βασικό που συμπεραίνεται από το γεγονός είναι ότι ορισμένες φορές για την εταιρεία το κόστος αποζημίωσης των θυμάτων είναι πολύ μικρότερο από εκείνο αποτροπής των ατυχημάτων. Εξάλλου στις υπό εξέταση χώρες η αξία της ανθρώπινης ζωής φαίνεται να είναι πολύ μικρή.

Ένα άλλο πολύ σημαντικό οικονομικό έγκλημα που συντελείται από τις μεγάλες εταιρείες στις αναπτυσσόμενες και υπανάπτυκτες χώρες είναι εκείνο που αφορά την υγεία των καταναλωτών. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της εισβολής των μεταλλαγμένων¹²⁶ από την πολυεθνική ελίτ. Οι αμερικανικές πολυεθνικές πρωταγωνιστούν στην διαδικασία αυτή, αφού άλλωστε το 2000¹²⁷, όταν η καλλιέργεια μεταλλαγμένων κάλυπτε διεθνώς περίπου 45 εκατ. εκτάρια γης, το 68% απ' αυτά ήταν στις ΗΠΑ, 23% στην Αργεντινή, 7% στον Καναδά και 1% στην Κίνα. Αναφορικά με τα μεταλλαγμένα το σημείο το οποίο θα πρέπει να εστιάσει κανείς πέρα από τις οικολογικές συνέπειες αλλά και εκείνες στην υγεία του καταναλωτή είναι οι οικονομικές

¹²⁶ Τα ονομάζουν και «τρόφιμα Φρανκεστάιν», αφού στην ουσία είναι ζωντανοί οργανισμοί που δημιουργήθηκαν τεχνητά μέσα από την αλλοίωση της γενετικής τους ταυτότητας με την προσθαφαίρεση γονιδίων που προέρχονται από άλλους εντελώς διαφορετικούς οργανισμούς. http://www.media.uoa.gr/boards/wwwboard_stud/messages

¹²⁷Τάκης Φωτόπουλος, «Η εισβολή των μεταλλαγμένων και οι πολυεθνικές», ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 10-01-2004

συνέπειες που αφορούν τους τρόπους με τους οποίους οι πολυεθνικές επιχειρήσεις προσπαθούν όχι μόνο να αποκτήσουν ασφυκτικό έλεγχο πάνω στην παγκόσμια γεωργική παραγωγή¹²⁸ και ευρύτερα στην τροφική αλυσίδα, αλλά να ενσωματώσουν πλήρως στον γεωργικό τομέα στη σημερινή διεθνοποιημένη οικονομία της αγοράς. Αυτό συμβαίνει καθώς το 80% των αγροτών στο Νότο σήμερα, χρησιμοποιεί ακόμη τις παραδοσιακές μεθόδους, κρατώντας τον σπόρο από τον ένα χρόνο στον άλλο και κάνοντας άμεση ανταλλαγή με τους γείτονες τους αντί να μπουν στο κύκλωμα της αγοράς. Οικονομική βελτίωση που να συνοδεύεται από την αύξηση της απόδοσης για τον φτωχό αγρότη των αναπτυσσόμενων και όχι μόνο χωρών ουσιαστικά δεν παρατηρήθηκε. Οι πραγματικά επωφελούμενες είναι οι πολυεθνικές, οι οποίες παράγουν σπόρους που οδηγούν στην εξαφάνιση των τοπικών ποικιλιών και στην ολοκληρωτική εξάρτηση των παραγωγών από αυτές. Η μέθοδος¹²⁹ που χρησιμοποιούν είναι γνωστή. Οι αγρότες υποχρεώνονται να εγκαταλείψουν τους παραδοσιακούς τρόπους φυτικής αναπαραγωγής και την αποθήκευση σπόρων, ενώ δεσμεύονται σε μια τεχνολογία που όχι μόνο είναι ακριβή και θα σπρώξει τους μικρό- αγρότες ακόμη περισσότερο στον δανεισμό και την εξαφάνιση, αλλά και το κυριότερο σε μια τεχνολογία την οποία δεν θα ελέγχουν οι ίδιοι. Σύμφωνα με Τζέφρι Σμίθ¹³⁰ στις ΗΠΑ¹³¹

¹²⁸ Η Αντριάννα Κανμπολίνα διευθύντρια της Action Aid στην Βραζιλία θυμάται τι συνέβη στην Βραζιλία: «Την δεκαετία του '90 πραγματοποιήθηκε απελευθέρωση του εμπορίου που κατέληξε στην καταστροφή της εθνικής γεωργίας. Στο μικρό αυτό χρονικό διάστημα τα ξένα προϊόντα εισέβαλλαν στο εμπόριο αποκλείοντας τους μικρούς παραγωγούς. Στο μεταξύ οι πλούσιες χώρες υποστήριξαν τα υποκατάστατα κάνοντας dumping (δηλαδή πώληση εμπορευμάτων σε ξένη αγορά κάτω του κόστους) στις αγορές των υπό ανάπτυξη χωρών καταδυναστεύοντας τις οικονομίες τους». Σύμφωνα με τον Λουίς Ερνάντες Ναβάρο για τις ΗΠΑ η επίθεση στην τροφική επάρκεια των χωρών του κόσμου είναι μέρος του παιχνιδιού για την πλανητική κυριαρχία. Η ανάπτυξη δε στρατιωτικής βιομηχανίας, η μαζική παραγωγή σπόρων και πατεντών έχουν γίνει οι στύλοι της βορειοαμερικάνικης ηγεμονίας στην παγκόσμια οικονομία. [http:// search. Pathfinder.gr](http://search.Pathfinder.gr), 22-09-2003

¹²⁹ [http:// www.inclusivedemocracy.org.fotopoulos](http://www.inclusivedemocracy.org.fotopoulos)

¹³⁰ Ο Τζέφρι Σμίθ είναι διευθυντής του Ινστιτούτου Υπεύθυνης Έρευνας. Σχετικά με τις έρευνες που διεξάγουν οι εταιρίες βιοτεχνολογίας αναφέρει

έχει επιτραπεί στις εταιρίες βιοτεχνολογίας να διεξάγουν τις έρευνές τους μυστικά και όταν τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών διαρρέουν και αξιολογούνται από ανεξάρτητους επιστήμονες τότε είναι φανερό πόσο επιπόλαια σχεδιασμένες είναι ώστε να μην εντοπίζουν προβλήματα. Ωστόσο όταν αυτοί οι επιστήμονες τολμούν να εκφράσουν τις αμφιβολίες τους, απειλούνται, τους αφαιρείται η χρηματοδότηση ή απολύονται. Είναι γνωστή η δράση των εταιρειών Μονσάντο¹³² και Ντυπόντ στον χώρο των μεταλλαγμένων. Η Μονσάντο, είναι σήμερα ο δεύτερος παραγωγός αναπαραγωγικού υλικού στον κόσμο μετά την Pioneer, ο δεύτερος παραγωγός σπόρων μετά την Syngenta και ο πρώτος ζιζανιοκτόνων με το Roundup να είναι το ζιζανιοκτόνο με τις μεγαλύτερες πωλήσεις στον κόσμο (2,6δισ. Δολάρια για το 2000). Η ρύπανση του εδάφους, των υδάτων και του συνόλου της τροφικής αλυσίδας από τα φυτοφάρμακα αποτελεί σήμερα ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα. Τα μόρια των μολυσμένων από τα φυτοφάρμακα τροφίμων έχουν αλλεργιογόνα, νευροτοξικά, καρκινογόνα και ορμονικά αποτελέσματα, δημιουργούν μεταλλάξεις και αλλοιώνουν την ανδρική γονιμότητα. Εκτός από τις υποτιθέμενες αρετές τους οι μεταλλαγμένοι σπόροι που είναι συμβατοί με το Roundup

χαρακτηριστικά: «Δεν είναι αυτοί οι λόγοι να ψάξουμε περισσότερο; Δεν πρόκειται για σωστή επιστήμη, αλλά για πολιτική επιστήμη υποκινούμενη από οικονομικά συμφέροντα», Λίνα Γιανναρού, «Φαύλος κύκλος τα μεταλλαγμένα. Ο Τζέφρι Σμιθ μιλάει στην Καθημερινή για τους κινδύνους από τους σπόρους της εξαπάτησης», Καθημερινή, 04-06-2005

¹³¹ Στις ΗΠΑ η Υπηρεσία για την Προστασία του Περιβάλλοντος (EPA) έχει ενθαρρύνει τους αγρότες να αφιερώσουν το 20% τουλάχιστον της γης σε συμβατικές καλλιέργειες για να μπορέσουν να αναπτυχθούν έντομα τα οποία δεν θα είναι ανθεκτικά στο διαγονιδιακό βακτηρίδιο *Bacillus thuringiensis*. www.oikoen.gr/selides-genet-d

¹³² Σύμφωνα με έκθεση της Μονσάντο, αμερικανικής μεγάλης εταιρείας παραγωγής γενετικά τροποποιημένων προϊόντων, τα ποντίκια που τρέφονταν με γενετικά τροποποιημένο καλαμπόκι παρουσίασαν επιπλοκές στα εσωτερικά τους όργανα, τα νεφρά τους συρρικνώθηκαν και το αίμα τους άλλαξε σύσταση. [http:// www.oikologos.gr/oldbriefnews/briefnews2005.html](http://www.oikologos.gr/oldbriefnews/briefnews2005.html)

Επιπλέον η μόνη έρευνα σχετικά με τα μεταλλαγμένα που έχει γίνει σε ανθρώπους αφορά τη γενετικά τροποποιημένη σόγια. Σύμφωνα με αυτή την έρευνα το γονίδιο που είχαν εισάγει στο DNA της σόγιας μεταφέρονταν στο γονίδιο DNA των καταναλωτών με απρόβλεπτες συνέπειες. Βλ. ο.π. Λίνα Γιανναρού, Καθημερινή, 04-06-2005

παρουσιάζονται, παρόλα τα παραπάνω, από τη Μονσάντο ως «φιλικοί προς το κλίμα» καθώς επιτρέπει στους αγρότες να καταργήσουν τελείως το όργανο. Αυτή όμως η οικολογική κλίση της εταιρείας δεν είναι τυχαία. Συγκλίνει στα συμφέροντα των πωλητών δικαιωμάτων ρύπανσης, όπως οι γαιοκτήμονες της Μοντάνα¹³³, οι οποίοι έχουν ήδη οργανωθεί σε συνασπισμό για την πώληση δικαιωμάτων εκπομπής αερίων άνθρακα. Παράλληλα η επέκταση της Μονσάντο ¹³⁴ στην Α. Αμερική είναι καλπάζουσα με βάση την πολιτική « free operate ». Μόνο στην Βραζιλία¹³⁵ η εταιρεία υπολογίζει τα διαθέσιμα εδάφη σε εκατό εκατομμύρια εκτάρια και επενδύει 550 εκατομμύρια δολάρια στην κατασκευή ενός εργοστασίου για την παραγωγή του Roundup. Η στρατηγική της πολυεθνικής είναι επικεντρωμένη στην biotech acceptance με στόχο να κάνει αποδεκτούς στην κοινωνία τους ΓΤΟ¹³⁶ και στην συνέχεια να κατακλύσει τις αγορές με στόχο υπέρογκα κέρδη.

¹³³ <http://www.carbonoffset.org>

¹³⁴ Η Μονσάντο πουλάει τους σπόρους ενός εξαιρετικά ανθεκτικού καλαμποκιού στους ενδιαφερόμενους σε όλο τον κόσμο στην αρχή της χρονιάς, βάζοντάς τους να υπογράψουν επιπλέον το εξής συμβόλαιο: δεν δικαιούνται να κρατήσουν σπόρους από τη σοδειά, προκειμένου να τους φυτέψουν την επόμενη χρονιά, μέθοδος που ως γνωστόν ακολουθείται χιλιάδες χρόνια τώρα, αλλά κάθε νέα χρονιά θα πρέπει εκ νέου να αγοράζουν σπόρους. Επιπλέον οι αγρότες υποχρεούνται να αφήσουν την Μονσάντο να ελέγχει τα κτήματά τους όποτε θέλει. Έτσι η εταιρεία έχει στήσει έναν μηχανισμό ελέγχου εκατομμυρίων αγροτών προκειμένου να πετύχει τους στόχους της και να διαπιστώσει ότι δεν παραβιάζονται οι όροι της. Μάνος Σαριδάκης, «Μεξικό-Πολωνία. Διεθνής οργή για τα μεταλλαγμένα. Βιομηχανία μηνύσεων σε αγρότες έχει στήσει η Μονσάντο», Έτος 11^ο, Φύλλο 552, 03-02-2002, σ. 19.

¹³⁵ «Είναι ήδη η δεύτερη παγκόσμια παραγωγός μεταλλαγμένης σόγιας μετά τις ΗΠΑ και χωρίς αμφιβολία σύντομα θα καταλάβει την πρώτη θέση. Είναι η μεγαλύτερη οικονομική δύναμη της Α. Αμερικής αλλά και η μοναδική χώρα στην οποία οι φυτείες με μεταλλαγμένα φυτά δεν έχουν λάβει ακόμη άδεια. Οι δικαστές αποφάσισαν ότι η διαδικασία έγκρισης της μεταλλαγμένης σόγιας δεν ήταν νομότυπη, γιατί δεν είχαν πραγματοποιηθεί οι ενδεδειγμένες μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Έφτασαν μάλιστα στο σημείο να υποστηρίξουν ότι ο υπάρχων φορέας ρύθμισης των βιοτεχνολογιών είχε συγκροτηθεί με παράνομο τρόπο». Jean- Pierre Berian, Richard C. Lewontin, «La menace du complexe genetico- industriel», Le Monde diplomatique, Δεκέμβριος 1998

¹³⁶ Γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί. Οι εκδόσεις του Εθνικού Ινστιτούτου Γεωπονικής Έρευνας (INRA) κυκλοφόρησαν ένα βιβλίο με σχέδια (La Reine Rouge, κείμενα και εικονογράφηση της Violette de Quere Cady, Παρίσι, 1999) και λέγεται ότι η Μονσάντο συνιστά στο προσωπικό της την ανάγνωση και τη χρησιμοποίησή του. Πρόκειται για μια συνηγορία υπέρ των ΓΤΟ στο

Επιπλέον οι πολυεθνικές αυτές εταιρείες ακολουθώντας την πολιτική του πατενταρίσματος¹³⁷ δήθεν με στόχο φυσικές ποικιλίες για την δημιουργία μεταλλαγμένων πηγαίνουν σε περιοχές μεγάλης βιοποικιλότητας όπως η Ασία και η Λατινική Αμερική, εξάγουν κάτι από το φυσικό τους περιβάλλον, κάνουν μια περιγραφή και πηγαίνοντας στην συνέχεια στο Γραφείο Πατεντών το βαπτίζουν πνευματική ιδιοκτησία. Αυτό όμως που συμβαίνει στην πραγματικότητα σύμφωνα με τον Κρίστοφερ Τέιν, ακτιβιστή της Greenpeace, ειδικευμένο στον τομέα των πατεντών στους έμβιους οργανισμούς είναι ότι οι εταιρείες πηγαίνουν στην Κίνα, στην Ασία και στην Λατινική Αμερική και κάνουν έρευνες στους ιθαγενείς ¹³⁸ που μπορεί να έχουν ένα ειδικό γονιδίωμα, μια ειδική γενετική πληροφορία που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την θεραπεία μιας ασθένειας. Ο Τέιν λέει χαρακτηριστικά: «Πηγαίνουν και λένε: θέλουμε να κάνουμε κάποιες έρευνες, θέλουμε να δούμε πως μπορούμε να βοηθήσουμε εσάς και την χώρα σας. Εκείνο που στην πραγματικότητα κάνουν είναι να παίρνουν δείγματα αίματος και να τα πηγαίνουν στο εργαστήριο για να μάθουν την γονιδιακή σειρά....Είναι κάτι σαν βιοπειρατεία αλλά σε ανθρώπινο επίπεδο». Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα με την φυλή των Σαν στην έρημο Καλαχάρι και την πολυεθνική εταιρεία Phytorpharm. Το ζητούμενο για την εταιρεία ήταν οι θεραπευτικές ιδιότητες του κάκτου Χούντια, ενός φυτού που μεγαλώνει στην έρημο Καλαχάρι, πατρογονική γη των Σαν. Κυνηγοί και τροφосυλλέκτες για χιλιάδες χρόνια οι Σαν

όνομα των κινδύνων από τα εντομοκτόνα. Βλ. ο.π. Jean- Pierre Berian Richard C. Lewontin, Δεκέμβριος 1998

¹³⁷ Πατεντάρισμα: όταν βρεθεί ένα γονίδιο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για συγκεκριμένους διαγνωστικούς σκοπούς και που μπορεί να έχει κάποια συγκεκριμένη εμπορική χρήση έχει την δυνατότητα να πάρει πατέντα για την γονιδιακή σειρά. <http://www.exandas.ert.gr>

¹³⁸ Είναι πολλά τα παραδείγματα για γονιδιακά πειράματα σε ιθαγενείς. Ένα από αυτά είναι οι ιθαγενείς Γκουαγιάμι στον Παναμά. Το δείγμα από αίμα που τους πήραν έγραφε «Έρευνα αίματος παρμένα από τους ανθρώπους του Παναμά». Οι άνθρωποι αυτοί δεν ενημερώθηκαν ποτέ για τους σκοπούς της έρευνας μέχρι που ο αρχηγός της ομάδας έρευνας ήρθε στην Ευρώπη και έκανε δηλώσεις. [http:// exandas.ert.gr](http://exandas.ert.gr)

μασούσαν τον κάκτο Χούντια με αποτέλεσμα να καταλαγιάζει το αίσθημα της πείνας που ένιωθαν. Μάλιστα η φυλή αυτή είναι στην ουσία εξαιρετοι βοτανολόγοι και μπορούν να ξεχωρίσουν πάνω από 300 είδη φυτών με διαφορετικές ιδιότητες μεταξύ τους. Εδώ ακριβώς είναι το σημείο που αναλαμβάνει ρόλο η Phytopharm, εταιρεία που εδρεύει στην Αγγλία και την οποία φέρεται να προσέγγισε το Νοτιοαφρικάνικο Συμβούλιο Επιστημονικής και Βιομηχανικής Έρευνας (CSIR). Το Συμβούλιο εκμεταλλευόμενο την παραδοσιακή γνώση των Σαν και χρησιμοποιώντας κρατικούς πόρους, έκανε πειράματα και απομόνωσε τα ενεργά συστατικά του κάκτου και κυρίως το P57, ένα στοιχείο που αναστέλλει την όρεξη. Η Phytopharm αμέσως κατοχύρωσε το P57, αντιλαμβανόμενη την τεράστια αξία του ως φυσικό διαιτητικό βοήθημα που θα κατακτούσε την διαιτητική αγορά, μια αγορά 6 δις λιρών το χρόνο. Αποτέλεσμα αυτού ήταν να εκτοξευτεί η μετοχή της εταιρείας το 1998, και να πουλήσει τα δικαιώματα χρήσης του P57 στην Pfizer, γίγαντια της αμερικανικής φαρμακοβιομηχανίας. Οι μόνοι τελικά που δεν κέρδισαν από την όλη ιστορία ήταν οι Σαν των οποίων η παραδοσιακή γνώση είχε γίνει αντικείμενο λεηλασίας. Οι Σαν αποφάσισαν να διεκδικήσουν δικαστικώς μέρος από τα κέρδη τους και τότε οι συνεργοί του εγκλήματος¹³⁹ αποφάσισαν να τους δώσουν μέρος από τα κέρδη. Βάσει συμβολαίου, τελικά εξασφάλισαν ένα μερίδιο ίσο με 8% από τα δικαιώματα τα οποία θα πιστώνονταν σε τραπεζικό λογαριασμό, για να κτιστούν σχολεία, νοσοκομεία, κλπ για τους Σαν. Τα δικαιώματα βασίστηκαν σε πωλήσεις που δεν πρόκειται να ξεκινήσουν πριν το 2008.

¹³⁹ Ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα της Δύσης σε βάρος του Τρίτου Κόσμου, συνέβη όταν το Πανεπιστήμιο του Τολέδο, προσέφερε στην Αιθιοπία «τιμή ευκαιρίας» 25.000 δολαρίων για την άδεια έρευνας των φαρμακευτικών ιδιοτήτων του φυτού *Endod*. Το φυτό θεωρήθηκε ότι θεραπεύει μια σειρά ασθενειών που σχετίζονται με το νερό. Μέσα σε 4 μήνες το Πανεπιστήμιο κατοχύρωσε την Πατέντα για λογαριασμό του με αποτέλεσμα στην Αιθιοπία να πληρώσουν για να αποκτήσουν αυτό που πάντα είχαν. *New African*, no 489, Δεκέμβριος 2003

Η δράση των πολυεθνικών φαρμακευτικών εταιριών όμως σε βάρος των αναπτυσσόμενων χωρών και κυρίως του Τρίτου Κόσμου είναι η χαρακτηριστικότερη του τι σημαίνει ανθρώπινη εκμετάλλευση. Ιδίως η αφρικανική ήπειρος αντιμετωπίζεται ως «πειραματόζωο» από τις φαρμακευτικές εταιρίες. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι σε ολόκληρο τον κόσμο πραγματοποιούνται κάθε χρόνο 100.000 ¹⁴⁰ κλινικές δοκιμές δηλαδή τυποποιημένες και αυστηρές διαδικασίες. Από αυτές το 10% εφαρμόζεται στις αναπτυσσόμενες χώρες ενώ η πλειοψηφία των μελετών γίνεται στην Αφρική. Έτσι το 1999 πραγματοποιήθηκαν εκτός ΗΠΑ 4.458 δοκιμές με αμερικάνικη χρηματοδότηση έναντι 270 το 1990. Η Αφρική προσφέρεται για την διεξαγωγή τέτοιων μελετών καθώς το κόστος είναι 5 φορές χαμηλότερο από άλλες χώρες, παρουσιάζεται υψηλή συχνότητα μολυσματικών ασθενειών και οι ασθενείς είναι πιο υπάκουοι, οδηγημένοι από την απόγνωση που τους δημιουργεί η ανεπάρκεια των τοπικών υγειονομικών δομών. Η τελευταία αυτή ανάγκη σε συνάρτηση με την ανάγκη ικανοποίησης των υγειονομικών αναγκών του Τρίτου Κόσμου ευρύτερα δημιουργείται από ένα στρατηγικό ιμπεριαλισμό ο οποίος επιβάλλει συγκεκριμένους κανόνες στους φτωχούς χωρίς να τους ρωτάει εάν τους αποδέχονται. Η όλη πρακτική εντάσσεται στην ευρύτερη ιμπεριαλιστική πολιτική των πολυεθνικών εταιριών. Σύμφωνα με το Φίλιπ Κουρίλσκι ¹⁴¹ «το να επιβάλλει κανείς κανόνες που ισχύουν για τους πλούσιους σε όσους δεν έχουν την δυνατότητα να τους εφαρμόσουν αποτελεί μορφή ιδεολογικού ιμπεριαλισμού».

¹⁴⁰ Τον Αύγουστο του 2001 περίπου 30 οικογένειες από την Νιγηρία προσέφυγαν στο δικαστήριο της Νέας Υόρκης ζητώντας την καταδίκη της φαρμακευτικής εταιρίας Pfizer για τις δοκιμές του Trovan, ενός αντιβιοτικού που προορίζεται για την καταπολέμηση της μηνιγγίτιδας και το οποίο ευθύνεται το 1996 για το θάνατο 11 από τα 200 παιδιά που συμμετείχαν στις δοκιμές. J. P. Chipaux, «Η Αφρική, πειραματόζωο φαρμακευτικών εταιριών», *Le Monde Diplomatique*, n. 395, 11-09-2005 αναδημοσίευση στην Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, φύλλο 1440/ περίοδος β, 11-09-2005

¹⁴¹ Philippe Kourilsky, «Vaccination: quand l'ethique devient morale», *Pour La Science*, n.322, Παρίσι, 2004, σ. 8-11

Αναπτυσσόμενες χώρες¹⁴²
Βασικοί δείκτες

ΔΕΙΚΤΗΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΚΟΣΜΟΣ
Συνολικός πληθυσμός (2003)	5.083.370.000	6.286.228.000
Προσδόκιμο ζωής κατά την γέννηση (2003)	62	63
Βρεφική θνησιμότητ α ανά 1.000 γεννήσεις (2003)	60	54
Ποσοστό αναλφαβητι σμού ενηλίκων (2000)	74	80
Ποσοστό πληθυσμού με επαρκείς εγκαταστάσ εις υγιεινής (2002)	49	58

¹⁴² <http://www.mpa.gr/specials/unicef2005/human>

Οικονομικοί δείκτες

ΔΕΙΚΤΗΣ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΚΟΣΜΟΣ
Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα κατά κεφαλή (2003)	1.255	5.488
Ποσοστό πληθυσμού που ζει με λιγότερο από 1 δολάριο την ημέρα (1990- 2002)	22	21
Ποσοστό των δαπανών της Κεντρικής κυβέρνηση ς (1992- 2002) που καταμερίζο νται σε:		
Υγεία	3	12
Παιδεία	10	5
Άμυνα	10	10

2.6 Παραδοσιακές μορφές οικονομικής εγκληματικότητας

2.6.1 Φοροδιαφυγή – Φοροαποφυγή

Σύμφωνα με έκθεση των αρμοδίων φορολογικών αρχών του Λουξεμβούργου, η Επιτροπος του Λουξεμβούργου κατηγορείται για φοροδιαφυγή. Στη Βοσνία - Ερζεγοβίνη 54 άτομα ποσοστό που αντιπροσωπεύει το 3% του συνόλου των κρατουμένων εκτίουν ποινή φυλάκισης για φοροδιαφυγή. Πρόσφατα σε έρευνες που διενήργησαν επιθεωρητές σε 248 επιχειρήσεις διαπιστώθηκαν φοροδιαφυγές. Ο όμιλος Tyco κατηγορείται για φοροδιαφυγή. Τα γεγονότα αυτά είναι ενδεικτικά ότι η φοροδιαφυγή είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο αταξικό καθώς το να ξεγελάσουν το κράτος αποτελεί δέλεαρ τόσο για τους έχοντες όσο και για εκείνους που ανήκουν σε μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Για παράδειγμα τις ΗΠΑ¹⁴³ έχει δημιουργηθεί το δίκτυο για την αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήματος (Financial Crimes Engorgement Network- Fincen) που αντλεί πληροφορίες για τις οικονομικές συναλλαγές προσώπων που ξεπερνούν τα 10.000 δολάρια. Στην Αυστραλία λειτουργεί ένα παρόμοιο δίκτυο, ενώ στην Αγγλία λειτουργεί ειδική υπηρεσία από έμπειρους αξιωματικούς της βρετανικής αστυνομίας και των τελωνείων.

2.6.2 Τελωνιακές Παραβάσεις

Είναι μια συνηθισμένη πρακτική οικονομικής εγκληματικότητας καθώς η πολιτική της κοινότητας π. χ το καθεστώς κοινοτικής μεταφοράς όσον αφορά το άνοιγμα των συνόρων στους εγκληματίες και οδήγησε στο κλείσιμο τους στα όργανα δίωξης.

¹⁴³ Γεώργιος Χλούπης, « Νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες: περιγραφή του φαινομένου και τρόποι αντιμετώπισης », ΠοινΔικ4/2000, σ. 371.

Η θέσπιση του Κοινοτικού Τελωνιακού Κώδικα ¹⁴⁴περιλαμβάνει σύνολο διατάξεων που αφορούν στις ποινικές και διοικητικές κυρώσεις για τις διαπρατιτόμενες τελωνιακές παραβάσεις. Το Κοινοτικό Τελωνιακό Δίκαιο ¹⁴⁵και ειδικότερα ο Κοινοτικός Τελωνιακός Κώδικας θέτει υπό μορφή κανονισμών κανόνες αυτούσιους που ισχύουν άμεσα στα κράτη μέλη και ορίζουν πότε τα εμπορεύματα εισάγονται στο κοινοτικό τελωνιακό έδαφος και πότε οφείλονται δασμοί. Κατ' αυτό τον τρόπο : «όσο περισσότερο ανοίγουν τα σύνορα της εσωτερικής αγοράς, τόσο η απόσταση των νομικών συνόρων αποδεικνύεται καταστροφική¹⁴⁶». Στην Ελλάδα ¹⁴⁷ ο Ν 2960/2001 αποτελεί τον «Εθνικό Τελωνιακό Κώδικα». Σύμφωνα με αυτόν τα Τελωνεία είναι υπεύθυνα για την είσπραξη έμμεσων φόρων: α) δασμοί και λοιπές συναφείς επιβαρύνσεις β) φόροι ειδικής κατανάλωσης και γ) ο επιβαλλόμενος στα εισαγόμενα από τρίτες χώρες αγαθά ΦΠΑ. Ο εθνικός τελωνιακός Κώδικας είναι ένα νομοθέτημα του 1918 ιδιαίτερα αναχρονιστικό. Αυτό προκύπτει και από την εφαρμογή του Κοινοτικού Τελωνιακού Κώδικα και ισχύει από 01-01-1994¹⁴⁸. Πλέον η κυκλοφορία των εμπορευμάτων εντός της ΕΕ δεν συνεπάγεται είσπραξη δασμών. Οι διατάξεις συνεπώς του ΕΚΤ που διασφαλίζουν την είσπραξη δασμών δεν εξυπηρετούν

¹⁴⁴ Όταν λέμε Κοινοτικό Τελωνιακό Κώδικα εννοούμε μια Δέσμη Κανονισμών (κυρίως τους 2726/90, 2913/92, 2454/92), που διέπουν ρυθμιστικά την τελωνιακή ύλη σε υπερεθνικό επίπεδο. Γεώργιος Μ. Δούβας, «Οι Ευρωπαϊκές και το Ελληνικό Ποινικό Δίκαιο», Σάκκουλας 2002, σ 92.

¹⁴⁵ Ιωάννης Σκανδάμης «Συμβατότητα προς το Κοινοτικό Δίκαιο του Ελληνικού Δικαίου επί αποφυγής καταβολής του ΕΦΚ και του ΦΠΑ για εναποθηκευμένα πετρελαιοειδή τελούντα εν αναστολή φόρων», ΔΕΕ 3/2003, σ. 244.

¹⁴⁶ Αθανασία Συκιώτου-Ανδρουλάκη , « Νέες εξελίξεις στην ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: τα δυο σχέδια του Corpus Juris και η προοπτική μετά τη Συνθήκη του Άμστερνταμ », Ποιν. Χρον. Ν/2000, σ. 389.

¹⁴⁷ Θεόδωρος Παπακυριακού, « Το σύστημα της καταστολής της φοροδιαφυγής στην ελληνική έννομη τάξη» Ποιν.Δικ. 11/2003, σ.1198.

¹⁴⁸ Πρόκειται ειδικότερα για τον βασικό κανονισμό 2913/92 του Συμβουλίου και τον συμπληρωματικό αυτού κανονισμό εφαρμογής της Ευρωπαϊκής επιτροπής που έχουν δημοσιευθεί στην Επίσημη Εφημερίδα Κοινοτήτων L302 και L253 αντιστοίχως. Βασίλης Δημακόπουλος, «Η λαθρεμπορία στον κοινό ευρωπαϊκό χώρο», Ποιν. Χρονικά Ν/2000, σ.385.

πλέον εθνικές ανάγκες αλλά την δημοσιονομική πολιτική της ΕΕ. Κυριότεροι φόροι που επιβάλλονται κατά την εισαγωγή είναι ο ΦΠΑ και ο ειδικός φόρος κατανάλωσης (ΕΦΚ)¹⁴⁹. Η ευρωπαϊκή¹⁵⁰ αναφορικά με τα τελωνεία εμφανίζεται με 2 μορφές: είτε ως απάτες περί την εξαγωγή προϊόντων είτε ως απάτες περί τη εισαγωγή των προϊόντων. Εντοπίζονται είτε σε απουσία δήλωσης είτε σε ψευδή δήλωση των εμπορευμάτων είτε κυρίως στην αποφυγή πληρωμής αντισταθμιστικών εισφορών δηλαδή εισφορών που επιβάλλονται όταν ένα προϊόν του οποίου η τιμή GF ROTTERDAM είναι χαμηλότερη της Κοινοτικής και εισάγεται για να καταναλωθεί στην αγορά της ΕΟΚ.

2.6.3 Λαθρεμπόριο και νόθευση καταναλωτικών αγαθών

Πρόκειται¹⁵¹ για οικονομικές παραβάσεις που αφορούν την τυποποίηση διακίνηση και γενικότερα όλες τις διαδικασίες παραγωγής των προϊόντων. Είναι ένα ιδιαίτερο ευαίσθητο θέμα καθώς τις περισσότερες φορές σχετίζεται με την υγεία του

¹⁴⁹ Αφορά 3 κατηγορίες εμπορευμάτων: πετρελαιοειδή, αλκοολούχα, καπνά και τέθηκε σε εφαρμογή με τον Ν2127/93. Βλ. ο.π. Βασίλης Δημακόπουλος, Ποιν. Χρον. Ν/2000, σ.387.

¹⁵⁰ Χαρακτηριστικές στο σημείο αυτό είναι οι απάτες οι σχετικές με το ΦΠΑ. Υπάρχουν 3 τύποι νομοθεσιών αναφορικά με το ΦΠΑ: α) αυτές που τυποποιούν ιδιαιτέρως την απάτη περί το ΦΠΑ β) εκείνες που γενικώς προστατεύουν τους άμεσους φόρους γ) ορισμένες χώρες παρέχουν την ενδεχόμενη ποινική προστασία από τους προδιαγεγραμμένους κανόνες του κοινού ποινικού δικαίου. Επιπλέον το άρθρο 55 παρ. 2 Ν1642/86 προβλέπει ότι κάθε παράβαση σχετικά με το ΦΠΑ, αν τελέσθηκε κατά την εισαγωγή αγαθών από το εξωτερικό συνιστά τελωνιακή παράβαση και τιμωρείται από τις αντίστοιχες διατάξεις του Τ.Κ. μετά όμως την εισαγωγή ΚΤΚ οι περί λαθρεμπορίας διατάξεις του Εθνικού Τελωνιακού Κώδικα, δεν μπορούν να τα χουν εφαρμογής σε περίπτωση μη καταβολής του οφειλόμενου ΦΠΑ». Γεώργιος Δούβας, *Οι Ευρωπαϊκές και το Ελληνικό Ποινικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα, 2002, σ.103.

¹⁵¹ «Η με οποιοδήποτε τρόπο διαφυγή ή απόπειρα διαφυγής της καταβολής των οφειλόμενων φόρων και λοιπών επιβαρύνσεων καθώς και η μη τήρηση των διατυπώσεων που προβλέπονται από τον νόμο με σκοπό τη μη καταβολή των ως άνω φόρων και λοιπών επιβαρύνσεων χαρακτηρίζονται ως λαθρεμπορία κατά τις διατάξεις των άρθρων 89 και επόμενα του Ν1165/1918 περί Τελωνιακού Κώδικα και επισύρουν το υπό αυτών προβλεπόμενο πολλαπλού τέλους και αν ακόμη κριθεί αρμοδίως ότι δεν συντρέχουν τα στοιχεία αξιόποινου λαθρεμπορίας (Άρθρο 67 παρ.5 του Ν.2127/93). Βλ. ο.π. Ιωάννης Σκανδάλης, ΔΕΕ 3/2003, σ.245.

καταναλωτή¹⁵² καθώς αφορά νόθευση βασικών ειδών διατροφής του¹⁵³ όπως π.χ. είναι το ελαιόλαδο¹⁵⁴. Με βάση στοιχεία του ΟΕΕΕ (1992) και με βάση αναφορές του τύπου της εποχής-υπάρχουν κυκλώματα που νέμονταν τις κοινοτικές επιδοτήσεις, νόθευαν με σπορέλαια, εισήγαγαν προκειμένου να κερδοσκοπήσουν ασύστολα, λαθραία λάδι από Μαρόκο και Τυνησία. Ετησίως τυποποιούνται 5 λίτρα δοχεία (140.000 τόνοι λάδι) και χορηγούνται για το έργο αυτό κοινοτικές ενισχύσεις ύψους 19 δις. δρχ. αποτελώντας το ποσό αυτό την καλύτερη λεία για τους κερδοσκόπους. Παρατηρήθηκαν επίσης φαινόμενα πλαστογράφησης τιμολογίων για ανύπαρκτες αγορές από εμπόρους. Χαρακτηριστικές είναι οι Αγροτικές απάτες οι οποίες αποτελούν καρπό του προστατευτισμού και εντάσσονται στο πλαίσιο του Κρατικού ή διαχειριζόμενου καπιταλισμού.

Γενικά τα είδη στα οποία παρατηρούνται κρούσματα νόθευσης είναι: πετρελαιοειδή, οينوπνευματώδη, φυτικά έλαια, τσιγάρα - καπνά¹⁵⁵ κ.α. μάλιστα ιδιαίτερη έκταση έχει λάβει τα

¹⁵² Στόχος της Κοινότητας: είναι η προστασία του καταναλωτή και άρα η καταπολέμηση των καρτέλ. Χαρακτηριστική αυτής της σημασίας είναι η στατιστική που αναφέρει ότι το 2001 σε 10 αποφάσεις που αφορούσαν καρτέλ επιβλήθηκαν πρόστιμα συνολικού ύψους 1836 ευρώ εκ. σε 56 εταιρίες σύμφωνα με τα «Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς συνεδρίου της Ελληνικής Επιτροπής Ανταγωνισμού στην Αθήνα». Βικτωρία Μερτικοπούλου, «Η μεταβολή της αντιμετώπισης των εταιριών μελών καρτέλ που παραβιάζουν το άρθρο 81 ΣυνΘΕΚ και οι πρόσφατες τάσεις της πολιτικής προστίμων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής», ΔΕΕ 1/2003, σ. 44.

¹⁵³ Το θέμα της προστασίας του καταναλωτή ήταν το αγαπημένο θέμα των Αγγλων και των Γερμανών Ερευνητών στη δεκαετία του 70. Ιδιαίτερη αίσθηση προκάλεσε το βιβλίο του Κ. Σημίτη «Προστασία του καταναλωτή, Νομική Ρύθμιση ή απλό πολιτικό σύνθημα;» το οποίο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι λόγω της αδιαφάνειας και της δυσλειτουργικότητας του οικονομικού συστήματος της αγοράς δεν είναι αποτελεσματική η προστασία του καταναλωτή. Βλ. ο.π. Νούφρη Φαρμακίδη, 1985, σ. 78

¹⁵⁴ Μεγάλης έκτασης νοθεία ελαιολάδου με χρωματισμένα σπορέλαια σε αρκετές επιχειρήσεις του νομού Θεσσαλονίκης όπως διαπιστώθηκε από ελέγχους της Δ. Εμπορίου σε συνεργασία με την Αγορανομία, το Γενικό Χημείο του κράτους και την ΥΠΕΔΑ (www.hyper.gr/makthes, 10-03-2004)

¹⁵⁵ Το πρόβλημα του λαθρεμπορίου καπνού είναι ιδιαίτερα εκτεταμένο λόγω της εύκολης πρόσβασης των αλβανικών ομάδων σε μεγάλα φορτία φτηνών τσιγάρων που παράγονται στις ανατολικές ευρωπαϊκές χώρες. Willy Bruggeman, « Η καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος: δυνατότητες, προβλήματα και ευκαιρίες, με ειδικότερη έμφαση στην Ευρωπαϊκή Ένωση », ΠοινΔικ 3/2000, σ. 320.

τελευταία χρόνια και το λαθρεμπόριο καυσίμων για πλοία¹⁵⁶. Χαρακτηριστική περίπτωση ¹⁵⁷είναι εκείνη κατά την οποία τρεις τελωνιακοί υπάλληλοι καταδικάστηκαν σε ποινές 14 έως 18 μηνών για 5 εικονικούς εφοδιασμούς πλοίων στο λιμάνι του Πειραιά το 1994, με ζημιά από δασμοδιαφυγή 40 εκατ. δρχ. Ειδικότερα σύμφωνα με στοιχεία του ΣΔΟΕ για τα έτη 1998, 1999 αναφέρει σύνολο παραβάσεων 32.167.837 λίτρα για τα υγρά καύσιμα¹⁵⁸ ενώ σε έρευνες του βρέθηκαν και κατασχέθηκαν σε αποθήκη του Πειραιά στις 20/08/2003 77.000 λίτρα πετρελαίου τα οποία επρόκειτο να διανεμηθούν παράνομα στην αγορά¹⁵⁹. Μεγάλες φορολογικές απώλειες παρατηρούνται και στο παράνομο εμπόριο καπνού: από ένα φορτίο καπνού 1.400.000 πακέτων τσιγάρων, οι φορολογικές και δασμολογικές απώλειες έφτασαν τα 700 εκατ. δρχ¹⁶⁰. Όσον αφορά τις λαθρεμπορικές παραβάσεις για το οινόπνευμα σύμφωνα έχουμε τα εξής στοιχεία του ΣΔΟΕ¹⁶¹ για το 1998: παραβάσεις που αφορούσαν 298.914 κιλά και 977.577 λίτρα καθαρού οινοπνεύματος με διαφυγόντα κέρδη 4 δις δρχ. Στο άρθρο 158, ¹⁶²παρ.1 Ν2960/2001, ορίζεται ότι η ποινική δίωξη για λαθρεμπορία δεν ασκείται εφόσον δεν εξεδόθη οριστική απόφαση καταργείται όταν οι στο αντικείμενο της λαθρεμπορίας αντιστοιχούσες δασμοφορολογικές επιβαρύνσεις δεν

¹⁵⁶ Σύμφωνα με το Πρόεδρο της Ρυθμιστικής Αρχής Ενέργειας (ΡΑΕ), καθηγητή Π. Κάπρο τα 600 εκατ. Ευρώ ξεπερνά η φοροδιαφυγή από το λαθρεμπόριο καυσίμων <http://www.mpa.gr/article.html> 04-03-2004.

¹⁵⁷ βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, ΠοινΔικ6/2000, σ. 645.

¹⁵⁸ Χαρακτηριστικό περιστατικό είναι η περίπτωση ιδιαίτερα μεγάλων ποινών για λαθρεμπορία υγρών καυσίμων που προορίζονταν για εξαγωγή στη Βουλγαρία. Μεγάλες ποσότητες πετρελαίου κίνησης και βενζίνης δεν περνούσαν ποτέ από το Μεθοριακό σταθμό Προμαχώνα. Σύμφωνα με το κατηγορητήριο οι διαφυγόντες δασμοί από την υπόθεση λαθρεμπορίας ξεπερνούν τα 2 εκατ. ευρώ. <http://www.mpa.gr/article> 003-03-2004

¹⁵⁹ <http://www.eone.gr>, 27-02-2004

¹⁶⁰ Γρηγόρης Λάζος, «Το Οικονομικό έγκλημα στη σύγχρονη Ελλάδα - Σκληρά δεδομένα και βασικές συντεταγμένες», ΠοινΔικ 6/2000, σ. 656. Το 1998 κατασχέθηκαν από το ΣΔΟΕ 5.582.82 λαθραίως διακινούμενα πακέτα τσιγάρα, βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, ΠοινΔικ 6/2000 σ. 645.

¹⁶¹ Φορολογικές παραβάσεις 8.468.275 λίτρα, Τελωνιακές παραβάσεις 13.265.558 λίτρα, σχετικές παραβάσεις 10.434.004 λίτρα πετρελαίου κίνησης, μαζούτ κ.α. βλ. ο.π. Γρ. Λάζος, ΠοινΔικ 6/2000, σ. 656.

¹⁶² βλ. ο.π. Θεόδωρος Παπακυριακού, Ποιν Δικ.11/2003, σ.1201.

υπερβαίνουν στο σύνολο τα 70.000 ευρώ και οι υπόχρεοι παραιτούμενοι όλων των σχετικών ειδικών μέσων που διαθέτουν, καταβάλλουν πολλαπλό τέλος διπλάσιου ύψους σε σχέση με τις ως άνω δασμοφορολογικές επιβαρύνσεις.

2.6.4 Χρηματιστηριακό Έγκλημα

Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα επίκαιρο θέμα καθώς αποτέλεσε αντικείμενο ακόμη και πολιτικής αντιπαράθεσης λόγω των οικονομικών δυσχερειών που προκλήθηκαν σε αρκετά ελληνικά νοικοκυριά λόγω της μεγάλης πώσης του 1999¹⁶³ έως και το 2003 ύστερα από την άνηση που παρουσίαζε το 1998. Η τότε «τρελή πορεία»¹⁶⁴ του ελληνικού χρηματιστηρίου είχε σαν αποτέλεσμα την σημαντική στροφή του επενδυτικού κοινού προς τα χρηματιστηριακά αξιόγραφα με στόχο τον γρήγορο πλουτισμό. Εκμεταλλευόμενοι οι εκάστοτε επιτήδριοι αυτήν την δίψα για εύκολο κέρδος, εξασφαλίζουν την εμπιστοσύνη των επενδυτών υποσχόμενοι υπέρ αποδοτικές επενδύσεις που σε χρόνο ρεκόρ θα τους αποφέρουν τεράστια κέρδη. Συνήθως οι δράστες καλύπτονται πίσω από τις εταιρίες λήψης και διαβίβασης εντολών (ΕΛΔΕ¹⁶⁵). Τέτοιες μέθοδοι¹⁶⁶ τα τελευταία χρόνια είναι :

- 1) η πώληση αέρα ή η αγορά αέρα 2) η κατάχρηση εμπιστοσύνης του πελάτη 3) η διαφοροποίηση των όρων της πρώτης αγοράς 4) η αγορά ή πώληση του συνόλου των μετοχών 5) το παιχνίδι των ορίων της επικρατούσας τιμής. Σκάνδαλα στην Ελλάδα όπως

¹⁶³ Για παράδειγμα η συμμετοχή των κατασκευαστικών εταιρειών στο σύνολο των συναλλαγών του χρηματιστηρίου από το 20% που βρισκόταν επί 5 χρόνια έπεσε στο 2% σήμερα. <http://www.Asda.gr>, 22-01-2004

¹⁶⁴ Περί τα 400 δις ήταν η φοροδιαφυγή από 150 ΕΛΔΕ την εποχή φούσκας στη Σοφοκλέους. <http://arpi.gr/efimeres>, 27-01-2004

¹⁶⁵ Στην Ελλάδα λειτουργούν περίπου 700 ΕΛΔΕ. Νέστωρ Κουράκης, Ποιν Δικ. 6/2000, σ. 647

¹⁶⁶ Βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, Ποιν. Δικ. 6/2000, σ. 660

Λαυρεωτική¹⁶⁷, Δέλτα, ¹⁶⁸Θεσσαλική έχουν πλήξει το κύρος του χρηματιστηρίου¹⁶⁹. Αν θέλαμε να δώσουμε ένα ακριβή ορισμό θα λέγαμε ότι «δεν είναι κάθε αξιόποινη πράξη που έχει επίπτωση στα χρηματιστηριακά πράγματα. Είναι η καταχρηστική αξιοποίηση των οικονομικών ευκαιριών που δίνουν οι χρηματιστηριακές αγορές»¹⁷⁰.

Ένα νέο φαινόμενο αναφορικά με το χρηματιστηριακό έγκλημα είναι το Churning¹⁷¹ το οποίο ορίζεται ως η μη δικαιολογημένη και η αντίθετη με τα συμφέροντα του επενδυτή κίνηση του χρηματιστηριακού του λογαριασμού από το διαχειριστή με την οποία ο τελευταίος εισπράττει προμήθειες σε βάρος των πιθανοτήτων επιτυχίας του επενδυτή. Μεταφορικά αποδίδεται ως μια μορφή εξαπάτησης του επενδυτικού κοινού. Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση *Lorenz v. Watson* : «πρόκειται σαφέστατα για μια ειδικότερη μορφή απάτης. Το churning αποτελεί μια σαφή παράβαση της υποχρέωσης πίστης που υπέχει ο χρηματιστής κατά τις συναλλαγές και την παροχή συμβουλών του πελάτη του».

¹⁶⁷ Οι 11 εμπλεκόμενοι χρηματιστές, μέτοχοι και επιχειρηματίες της Λαυρεωτικής κατηγορήθηκαν γιατί μέσα σε 4 μήνες εκτίναξαν την τιμή της μετοχής της εταιρείας χωρίς αυτό να συμβαδίζει με τα πραγματικά στοιχεία της εταιρείας οπότε και η μετοχή κατέρρευσε. Νέστωρ Κουράκης, Ποιν.Δικ. 6/2000, σ. 648

¹⁶⁸ Ύστερα από πόρισμα της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς φέρετε να πρωταγωνίστησε στην κατακόρυφη τεχνητή αύξηση και συνέχεια πτώση των μετοχών των εταιρειών « Μαγρίζος» και «Παρνασσός» με αποτέλεσμα κανόνι 2,6 δις δρχ. Εφημερίδα Εξουσία, 26-05-1997, σ. 31-33, Εφημερίδα «Το Βήμα», 10-11-1996

¹⁶⁹ Η χρηματιστηριακή εταιρεία «ΑΑΓΗΣ» μετά από τον έλεγχο των υπαλλήλων του ΣΔΟΕ, βρέθηκε να κατηγορείται για μη νόμιμες συναλλαγές 1,5 δις με επενδυτές .οι οποίοι στόχο είχαν να εισπράξουν υψηλό τόκο (18% περίπου). Ήδη 50 κάτοικοι της Κρήτης με εξώδικο που έστειλαν στην Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς αναφέρουν ότι η Εταιρία τους χρωστάει 300 εκατομμύρια δρχ.

www.hri.org/1997-27-02-2004

¹⁷⁰ Νάσος Μπασαγιάννης, «Χρηματιστηριακό Έγκλημα και η αντιμετώπιση του στο Ποινικό Δίκαιο», Ποιν Δικ. 5/2003, σ. 555

¹⁷¹ Βασίλης Τουντόπουλος, «Η άσκοπη διενέργεια συναλλαγών στις συμβάσεις διαχείρισης χαρτοφυλακίου (Chuning)», ΔΕΕ 8-9/2003, σ.930

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει και στο φαινόμενο των «πυραμίδων»¹⁷² ή «insider trading». Πρόκειται για εκλεπτυσμένες μορφές χρηματιστηριακής ή παραχρηματιστηριακής απάτης όπου δεκάδες μικροεπενδυτές προσπαθούν να βγάλουν χρήματα στρατολογώντας άλλους υποψηφίους. Χαρακτηριστικότερο είναι το παράδειγμα της Αλβανίας ¹⁷³ όπου ο ιδιοκτήτης της Τράπεζας «Βέφα» κατάφερε από το 1992 έως το 1997 να κλείσει 1.000.000 συμφωνίες με συμπατριώτες του έτσι ώστε ο καθένας από αυτούς να κερδίζει 70% των χρημάτων του σε ένα χρόνο. Στην Ελλάδα παράδειγμα «πυραμίδων» είχαμε στην συμπτωτεύουσα όπου 25.000 άτομα ενεπλάκησαν σε ένα «παιχνίδι» όπου καταθέτοντας 25.000 δρχ. ο καθένας προμηθεύονταν 3 όμοιες κάρτες , που στην συνέχεια τα προμήθευαν σε γνωστά τους πρόσωπα κ.ο.κ.

2.7 Οικονομικό και Οργανωμένο Έγκλημα

2.7.1 Διερεύνηση της σχέσης οικονομικού και οργανωμένου εγκλήματος

Είναι γεγονός ότι σήμερα λόγω της ιδιαίτερης έξαρσης που παρουσιάζει τόσο η οικονομική όσο και η οργανωμένη εγκληματικότητα ¹⁷⁴ τίθεται έντονο περισσότερο από ποτέ το

¹⁷² Ανάλογες είναι και οι περιπτώσεις παρατραπεζών. Παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση 5 Ελλήνων και ενός Άγγλου με γραφεία στην Γλυφάδα και μεσίτες σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας όπως είναι τα Ιωάννινα, η Κατερίνη κ.α. όπου εκτιμάται ότι ο τζίρος των παράνομων συναλλαγών ήταν πάνω από 40 δις δρχ. Τα θυματά της κατέθεταν τα χρήματά τους στην εταιρεία που επένδυε σε αμοιβαία κεφάλαια (τόκος 20%) [http://www. Bbc.co.uk](http://www.Bbc.co.uk) 01-03-04

¹⁷³ βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, ΠοινΔικ. 6/2000, σ. 648

¹⁷⁴ Έχουν γίνει πολλές προσπάθειες να δοθεί ένας πλήρης κοινός ορισμός του οργανωμένου εγκλήματος αλλά έχουν αποτύχει. Το ουσιαστικό πάντως χαρακτηριστικό του όρου οργανωμένου εγκλήματος είναι αυτό που υποδηλώνει μια διαδικασία ή μέθοδο διάπραξης εγκλημάτων και όχι ένα προσδιορισμένο τύπο εγκλήματος αλλά ούτε και ένα προσδιορισμένο τύπο εγκληματία. Η διαδικασία είναι το στοιχείο που προσδίδει επιπρόσθετα επίπεδα κινδύνου και κοινωνικής απειλής. Βλ. ο.π. Ν. Bruggeman, ΠοινΔικ3/2000, σ.316. Επιπλέον παρά την πληθώρα των ορισμών με την οποία επιχειρείται να αποδοθεί η ουσία της οργανωμένης εγκληματικότητας,

ερώτημα: Αν τα δυο φαινόμενα αποτελούν ταυτόσημες έννοιες ή τουλάχιστον αν έχει το οργανωμένο έγκλημα στοιχεία του οικονομικού. Ένα κυρίαρχο στοιχείο το οποίο θα μας βοηθήσει στην ανάλυσή μας είναι το πρίσμα υπό το οποίο προσεγγίζει κανείς το οργανωμένο έγκλημα¹⁷⁵. Εξαρτάται που ρίχνει κανείς ιδιαίτερο βάρος: στην δομή της οργάνωσης και στις σχέσεις των μελών της ή στο είδος της δραστηριότητας την οποία αναπτύσσει ιδιαίτερα από την σκοπιά της οικονομικής επιχείρησης. Όσον αφορά την τελευταία υπόθεση, το οργανωμένο έγκλημα αποτελεί μια οργάνωση η οποία δραστηριοποιείται στην παράνομη αγορά λειτουργώντας όπως ακριβώς μια επιχείρηση στην νόμιμη αγορά, διακινώντας παράνομα αγαθά και υπηρεσίες και κάνοντας χρήση παράνομων τακτικών.

Οι Sieber και Bogel ¹⁷⁶ανέπτυξαν τη λεγόμενη «λογιστική θεωρία περί οργανωμένου εγκλήματος». Βασικό στοιχείο της θεωρίας είναι η υπόθεση ότι ο τρόπος δομής και λειτουργίας μιας εγκληματικής οργάνωσης μοιάζει στα βασικά χαρακτηριστικά της με τον αντίστοιχο τρόπο επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στη νόμιμη αγορά.

Κάνοντας μια πρώτη ανάλυση στηριζόμενοι στην παραπάνω λογική, θα μπορούσε κανείς να σημειώσει ορισμένες ομοιότητες καθώς και τα δυο είδη εγκληματικότητας λειτουργούν με την ίδια περίπτωση επιχειρηματική λογική¹⁷⁷. Αναλυτικά: το

η έννοια αυτή δεν είναι τίποτα άλλο από μια εικόνα, ένας όρος με τον οποίο χαρακτηρίζονται διαφορετικά πραγματικά σε διάφορους χρόνους και τόπους. Thomas Weigend, *Το οργανωμένο Έγκλημα από τη σκοπιά του Ποινικού Δικαίου*, Πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου, Εκδόσεις Σάκκουλας 2000, σ. 2.

¹⁷⁵ Ο Sellin αναφέρει ότι ο όρος «οργανωμένο έγκλημα» δεν είναι ακριβής, εντοπίζοντας το πρόβλημα στη λέξη «οργανωμένο» η οποία μπορεί να συμπεριλάβει πολλές ερμηνείες, το οργανωμένο έγκλημα «έχει καταστεί συνώνυμο οικονομικών επιχειρήσεων που οργανώνονται με σκοπό την διεξαγωγή παράνομων δραστηριοτήτων και οι οποίες όταν διενεργούν νόμιμες δραστηριότητες κάνουν χρήση παράνομων μεθόδων». Βλ. ο.π. Γεώργιος Χλούπης, 2005, σ. 71.

¹⁷⁶ Βλ. ο.π. Γεώργιος Χλούπης, Αθήνα, 2005, σ. 71.

¹⁷⁷ Αλέξανδρος Κωστάρας, *Έννοια, τυποποίηση και προβληματική των κυρώσεων του οργανωμένου εγκλήματος*, στο Πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου

Οργανωμένο Έγκλημα¹⁷⁸ εμφανίζει μια δική του «λογική διοικήσεως»¹⁷⁹ και έναν επαγγελματισμό¹⁸⁰ που παρουσιάζει αρκετά χαρακτηριστικά με εκείνα των οικονομικών επιχειρήσεων (π.χ. κλοπή αυτοκινήτων). Επιπλέον πρόκειται για εγκλήματα που συνήθως υποκινούνται από εκείνα τα στρώματα που αποτελούν τις ελίτ της κοινωνίας ¹⁸¹με στόχο την διάβρωση οικονομικών και κρατικών θεσμών με θύματα είτε αυτούς τους αφηρημένους θεσμούς, είτε ιδιώτες ή ευρύτερα ακόμη και ιδιωτικούς φορείς. Σε εκείνο όμως που θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση είναι ότι και στις δυο περιπτώσεις επιχειρείται συγκάλυψη των ενεργειών τους καθώς πρόκειται για παραβατικές συμπεριφορές. Από την άλλη πλευρά για να εντοπιστούν οι όποιες διαφοροποιήσεις θα πρέπει να διαγνωστεί εν προκειμένω το εκάστοτε υποκείμενο, το οποίο στο οικονομικό έγκλημα είναι η ενταγμένη στο ευρύτερο οικονομικό σύστημα επιχείρηση επομένως και ο οικονομικός εγκληματίας που δρα και λειτουργεί μέσα σε αυτό το σύστημα. Στην περίπτωση του οργανωμένου εγκλήματος το υποκείμενο είναι η εγκληματική οργάνωση η

Συνεδρίου, *Το οργανωμένο Έγκλημα από τη σκοπιά του Ποινικού Δικαίου*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα 2000, σ. 76

¹⁷⁸ Στην Γερμανία η έρευνα σχετικά με την επιχειρηματική δράση που αναπτύσσουν οι εγκληματικές οργανώσεις έχει εφαρμόσει τις αρχές ενός ειδικότερου κλάδου, της Οικονομικής των Επιχειρήσεων δηλαδή της Διοίκησης των Logistics, ο οποίος είχε αναπτυχθεί κατά τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 80. Πρόκειται για την Εγκληματολογία του συνολικού κόστους ροής των παράνομων αγαθών από το σημείο της παραγωγής στο σημείο κατανάλωσης. Νικόλαος Λίβος, *Οργανωμένο Έγκλημα: Έννοια και δικονομικοί τρόποι αντιμετώπισης του* στο Πρακτικά του Ζ Πανελληνίου Συνεδρίου, Εκδόσεις Σάκκουλας 2000, σ. 45.

¹⁷⁹ Εμφανίζεται στον επιχειρηματικό και στρατιωτικό τομέα, δηλαδή αφορά δραστηριότητες που έχουν να κάνουν με την προμήθεια, αποθήκευση έως και την παράδοση των προϊόντων. Αντώνης Βαθρακοίλης, *Το οργανωμένο έγκλημα και οι τρόποι αντιμετώπισης του*, Σάκκουλας 2001, σελ. 51

¹⁸⁰ Πρόκειται για κάτι στο οποίο δε μπορεί να ανταποκριθεί ο κοινός δράστης. Έρευνα του ιδρύματος Delphi υπογραμμίζει αυτή την επαγγελματικοποίηση και διεθνοποίηση του οργανωμένου εγκλήματος. Σταύρος Κάτσιος, 1998, σ. 50

¹⁸¹ Ήδη ο Sutherland θέλοντας να υπογραμμίσει την υψηλή κοινωνική θέση του εγκληματία είχε κάνει λόγο για εκείνο το δράστη της οικονομικής εγκληματικότητας με το λευκό κολάρο, το λευκό πουκάμισο και το κουστούμι και ο οποίος βρίσκεται σε υψηλές διοικητικές θέσεις σε αντίθεση με τον εργάτη με το μπλε κολάρο. Σταύρος Α. Κάτσιος, *Το ξέπλυμα του βρώμικου χρήματος*, Αθήνα, 1998, σ. 49

οποία δεν έχει θέση στη οικονομική ζωή άρα δεν συντελεί και στην προώθηση και ανάπτυξη της. Ένα δεύτερο στοιχείο που θα πρέπει να τονίσουμε είναι ότι η οργανωμένη εγκληματικότητα χαρακτηρίζεται από απλούστερη ή τελειότερη δομή¹⁸² με έντονο το εταιρικό στοιχείο¹⁸³ κάτι που δεν συναντάται στην οικονομική εγκληματικότητα.

Συμπερασματικά λοιπόν θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι δυο έννοιες διαφοροποιούνται στο βαθμό που το οικονομικό έγκλημα χαρακτηρίζεται από τα πεδία δράσης ενώ το οργανωμένο έγκλημα από τους τρόπους δράσης. Άρα « η έννοια του οργανωμένου εγκλήματος¹⁸⁴ είναι ευρύτερη από εκείνη του οικονομικού εγκλήματος αφού πεδίο δράσης δεν είναι μόνο η οικονομία αλλά και άλλοι τομείς, ενώ είναι στενότερη όταν στοιχειοθετείται τέλεση αξιόποινης πράξης από μια οργάνωση ενώ στο οικονομικό έγκλημα από ένα μόνο δράστη».

Ειδικότερα οι όροι «οικονομική εγκληματικότητα» και «οργανωμένο έγκλημα», αναφέρονται κατ' αρχήν σε δυο επίπεδα καθώς ο πρώτος χαρακτηρίζει τομείς δραστηριοτήτων και κατηγορίες πράξεων, ο δεύτερος χαρακτηρίζει τρόπους δράσης. Το οργανωμένο έγκλημα, ανακάλυψε στην οικονομική εγκληματικότητα ένα πεδίο δράσης¹⁸⁵, «με αποτέλεσμα να αμφισβητείται το κατά πόσο είναι δυνατός σήμερα και μέχρι ποιο βαθμό, ένας διαχωρισμός μεταξύ οικονομικής εγκληματικότητας

¹⁸² Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι της Καμμόρας και της Μαφίας. « Στις εταιρικής μορφής αυτές οργανώσεις, κυριαρχούν μια αλληλεγγύη προσωπικής εταιρίας και απόκρυφοι δεσμοί μεταξύ ατόμων, για σκοπούς που προσιδιάζουν στην ομάδα που ανήκουν.». Έτσι παρατηρείται μια αναζήτηση συνύπαρξης με την πολιτική εξουσία. Βλ. ο.π. Ζησιάδης Βασίλειος, 2001, σ. 40.

¹⁸³ « Το οργανωμένο έγκλημα δεν είναι τίποτα περισσότερο από μια οργάνωση, η οποία δραστηριοποιείται στην παράνομη αγορά και λειτουργεί όπως ακριβώς μια επιχείρηση στη νόμιμη αγορά ». Πρόκειται για την κατηγοριοποίηση των εγκληματικών οργάνωσεων Jay S. Albanese στην οποία δεν προτάσσονται η ιεραρχική δομή ή οι σχέσεις αλλά η αγορά ου επιβάλλει τους κανόνες της. Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου, *Το Οργανωμένο Έγκλημα από τη σκοπιά του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλας 2000, σ. 40.

¹⁸⁴ Βλ. ο.π. Βαθρακοίλης Αντώνης, 2001, σ.54.

¹⁸⁵ Σταύρος Κάτσιος, *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1998, σ. 49-50.

και οργανωμένου εγκλήματος». Από την άλλη, η έννοια της οικονομικής εγκληματικότητας, θα μπορούσε να έχει το χαρακτήρα οργανωμένης εγκληματικής δράσης ή να συμπεριληφθεί στην ευρύτερη έννοια του επιχειρηματικού εγκλήματος εφόσον ο τρόπος διάπραξης, ο οποίος καθορίζει και ποιοτικά το έγκλημα, διαθέτει χαρακτηριστικά οργανωμένης δράσης.

Σύμφωνα με τον Αλ. Κωστάρα¹⁸⁶ είναι ότι ενώ το οργανωμένο έγκλημα αποτελεί προϊόν, λόγω της φύσης του, μιας ομάδας ανθρώπων, το οικονομικό έγκλημα μπορεί να είναι το έργο ενός μόνο ατόμου, τονίζοντας με αυτό τον τρόπο το διαφορετικό μέγεθος επικινδυνότητας το οποίο εκφράζουν η ατομική δράση από τη μια, και η ομαδική δράση από την άλλη. Επιπλέον θεωρεί ότι ενώ η οργανωμένη εγκληματικότητα δραστηριοποιείται στην απαγορευμένη, παράνομη αγορά, η οικονομική εγκληματικότητα δραστηριοποιείται στο χώρο της νόμιμης αγοράς εκμεταλλευόμενη τις όποιες αδυναμίες της. Το οικονομικό έγκλημα διαφέρει και ως προς το εύρος δράσης, το οποίο εδώ είναι περιορισμένο, σε σχέση με το οργανωμένο έγκλημα. Τέλος θεωρεί ότι το αποφασιστικότερο κριτήριο είναι εκείνο που συναρτάται με την εγκληματική δράση. Στο οργανωμένο έγκλημα η άσκηση βίας είναι ο συνηθέστερος τρόπος επιβολής, ενώ στο οικονομικό έγκλημα η εξαπάτηση ή η δωροδοκία.

¹⁸⁶ Αλ. Κωστάρας, «Η τυποποίηση του Οργανωμένου Εγκλήματος και η προβληματική των κυρώσεών του», εισήγηση κατά το 7^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Ποινικού Δικαίου, Κομοτηνή 23-25 Οκτωβρίου 1998, *Το οργανωμένο έγκλημα από τη σκοπιά του Ποινικού Δικαίου*, Πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου, Αθήνα, Σάκκουλας, 2000, σ. 77-78.

2.7.1.1 Το Υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα. Η σχέση των υπερεθνικών επιχειρήσεων και του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος.

Στο σημείο αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος και η σχέση του με τις διεθνείς επιχειρήσεις. Καταρχήν πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση αυτής της σχέσης, θα πρέπει να ορίσουμε τι σημαίνει υπερεθνικό έγκλημα. Καταρχήν μπορεί να περιγραφεί¹⁸⁷ ως εγκληματικές πράξεις ή δραστηριότητες οι οποίες επεκτείνονται πέρα από τα σύνορα μιας χώρας. Σύμφωνα με τον Mueller¹⁸⁸ ο όρος «υπερεθνικό έγκλημα» (transnational crime) είναι όρος εγκληματολογικός και ορίζεται ως οι αξιόποινες πράξεις των οποίων η έναρξη, η πρόληψη και/ή οι άμεσες ή έμμεσες συνέπειες αφορούν περισσότερες χώρες. Είναι η εγκληματική δραστηριότητα η οποία επεκτείνεται σε διάφορες χώρες και παραβιάζει την έννομη τάξη των χωρών αυτών.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινισθεί η ύπαρξη ή μη διαφορών ανάμεσα στο διεθνές, το υπερεθνικό και το διασυνοριακό έγκλημα. Σύμφωνα με τον Dannecker¹⁸⁹ «υπερεθνικό και διασυνοριακό έγκλημα είναι η διασυνοριακή εγκληματικότητα που η διάπραξη της ή οι επιδράσεις της αφορούν πάνω από ένα κράτος. Μια ξεχωριστή κατηγορία του διασυνοριακού εγκλήματος δεν μπορεί να σχηματισθεί σε αντιπαράθεση με το υπερεθνικό έγκλημα». Ο Sieber¹⁹⁰ ως διασυνοριακά εγκλήματα θεωρεί τα εγκλήματα τα οποία αφορούν πράξεις ή παραλήψεις σε περισσότερες από μια χώρες,

¹⁸⁷ Willy Bruggeman, «Υπερεθνικό έγκλημα: Οργανωμένο έγκλημα, πρόσφατες τάσεις και μελλοντικές προοπτικές», Ευάγγελος Στεργιούλης (μτφρ.), ΠοινΔικ 1-2/1998, σ.112

¹⁸⁸ Gerhard O. W. Mueller, «Transnational crime: Definitions and Concepts», εισήγηση του σε διεθνές συνέδριο (25-27 Σεπτεμβρίου 1998, Aosta Valley Italy), με θέμα «Responding to the Challenges of Transnational Crime». Τον ορισμό υιοθέτησε το 1994 η Γενική Γραμματεία του ΟΗΕ στο πλαίσιο της τέταρτης Επιθεώρησης των συστημάτων Ποινικής Δικαιοσύνης.

¹⁸⁹ Βλ. ο.π. Γεώργιος Χλούπης, 2005, σ. 33.

¹⁹⁰ Βλ. ο.π. Γεώργιος Χλούπης, 2005, σ. 33.

ενώ θεωρεί, χωρίς να εμβαθύνει περαιτέρω, ότι το διεθνές, το υπερεθνικό και το διασυνοριακό έγκλημα αποτελούν εντελώς διαφορετικές μορφές εγκλημάτων. Σύμφωνα με τον Πασσά ¹⁹¹ δεν υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο διασυνοριακό και το υπερεθνικό έγκλημα. Θεωρεί ότι το έγκλημα αυτό αφορά παράπτωμα που συνεπάγεται αναπόφευκτη και άσκοπη βλάβη στην κοινωνία, το οποίο είναι αρκετά σοβαρό ώστε να δικαιολογήσει την παρέμβαση του κράτους και παρόμοιο με άλλου είδους πράξεις που έχουν εγκληματοποιηθεί στις χώρες που τις αφορούν ή από το διεθνή νόμο. Επιπλέον επειδή οι εθνικές νομοθεσίες ποικίλουν στην αντιμετώπιση του εγκλήματος, καθώς πολλές φορές διεφθαρμένες κυβερνήσεις ή ισχυρά οικονομικά συμφέροντα μπορεί να το ορίσουν, θα πρέπει να αναζητηθούν πιο ουσιαστικά και περιεκτικά κριτήρια για τον ορισμό του διασυνοριακού εγκλήματος. Ο Bossard ¹⁹² διακρίνει τα εξής χαρακτηριστικά για το υπερεθνικό έγκλημα:

- 1) Η διάσχιση συνόρων είτε από ανθρώπους (εγκληματίες) είτε από αντικείμενα (π.χ. όπλα), είτε ακόμη αυτής της εγκληματικής βούλησης (π.χ. απάτη με ηλεκτρονικούς υπολογιστές)
- 2) Διεθνής αναγνώριση του εγκλήματος: αν η πράξη θεωρείται ως έγκλημα μεταξύ τουλάχιστον δυο κρατών.

Η Γενική Γραμματεία του ΟΗΕ ¹⁹³ υιοθέτησε το 1994, δεκαοκτώ κατηγορίες υπερεθνικών εγκλημάτων. Στις 12-12-2000, υπεγράφη στο Παλέρμο της Ιταλίας από 154 χώρες η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, σύμφωνα με την οποία καθορίζεται ότι ένα αδίκημα είναι υπερεθνικό στις ακόλουθες περιπτώσεις:

- 1) Τελείται σε περισσότερα του ενός κράτη.

¹⁹¹ Nikos Passas, *Organized crime*, Aldershot (International library of criminology, criminal justice & penology), England, Dartmouth, c1995.

¹⁹² Βλ. ο.π. Γεώργιος Χλούπης, 2005, σ. 34

¹⁹³ Βλ. ο.π. Γεώργιος Χλούπης, 2005, σ. 36

2) Τελείται σε ένα κράτος αλλά σημαντικό τμήμα της προετοιμασίας του σχεδιασμού, της καθοδήγησης ή του ελέγχου του λαμβάνει χώρα σε άλλο κράτος.

3) Τελείται σε ένα κράτος αλλά αφορά οργανωμένη εγκληματική ομάδα που συμμετέχει σε εγκληματικές δραστηριότητες σε περισσότερα του ενός κράτη.

4) Τελείται σε ένα κράτος αλλά έχει σημαντικές επιπτώσεις σε άλλο κράτος.

Το σημείο στο οποίο όπως προαναφέρθηκε θα επιμείνουμε είναι η σχέση ανάμεσα στο υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα και στις διεθνείς επιχειρήσεις. Οι εγκληματικές οργανώσεις διαθέτουν δομές, σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, παρόμοιες με αυτές των μεγάλων επιχειρήσεων με στόχο διαρκώς την μεγιστοποίηση του κέρδους και την ελαχιστοποίηση του κόστους και των κινδύνων γενικότερα που μειώνουν την όποια ελευθερία δράσης. Η βασική διαφορά είναι ότι οι πολυεθνικές επιχειρήσεις κινούνται στο πλαίσιο της νομιμότητας και η όποια παρανομία από την πλευρά τους συνιστά οικονομικό έγκλημα και συμβαίνει κατ' εξαίρεση. Στην περίπτωση του υπερεθνικού εγκλήματος η προσβολή του νόμου είναι ο κανόνας και όχι η εξαίρεση. Η βία και η διαφθορά είναι τα μέσα που συνήθως χρησιμοποιούνται για την επιβίωση των οργανώσεων αυτών. Η βία είναι το μέσο επιβολής στο εσωτερικό προκειμένου να εξασφαλιστεί τάξη και πειθαρχία, ενώ η διαφθορά είναι το βασικό μέσο επιβίωσης και μεγιστοποίησης του κέρδους τους όταν μια εγκληματική οργάνωση έχει σύνθετη ιεραρχική δομή, υπερεθνική δράση, και εξαπλώνεται σε διάφορες έννομες τάξεις και κατ' επέκταση σε περισσότερους κινδύνους κρατικού ελέγχου. Σε περιοχές πάντως που η συγκέντρωση νόμιμου ή παράνομου κεφαλαίου είναι μεγάλη και οι μηχανισμοί ελέγχου είναι αμβλυμένοι όπως συνήθως συμβαίνει στα αναπτυσσόμενα κράτη, η διαφθορά είναι το μέσο τόσο των νόμιμων όσο και των παράνομων επιχειρήσεων για την διείσδυση στον κρατικό μηχανισμό με σκοπό ακόμη και την

υποκατάσταση σε ορισμένες περιπτώσεις της εκτελεστικής εξουσίας.

Σκοπός των πολυεθνικών επιχειρήσεων είναι η απόκτηση κέρδους και βέβαια για να το πετύχουν αυτό εκμεταλλεύονται τις ανάγκες της αγοράς προσπαθώντας ακόμη και να προκαλέσουν την ίδια την ζήτηση κυρίως μέσω της διαφήμισης και της δημιουργίας προτύπων σύμφωνα με την μόδα. Οι εγκληματικές οργανώσεις παράλληλα έχουν εφεύρει δικούς τους μηχανισμούς οι οποίοι γεννούν τάσεις ζήτησης παράνομων υπηρεσιών και προϊόντων.

Από την παραπάνω σύγκριση, έστω και συνοπτική, προκύπτει ότι υπάρχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά ανάμεσα στις πολυεθνικές επιχειρήσεις και το υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα, με κυρίαρχους τους βασικούς κανόνες της αγοράς και βασικά εκείνο της προσφοράς και της ζήτησης.

2.7.2 Το Ξέπλυμα Βρώμικου Χρήματος ως παράμετρος του οικονομικού εγκλήματος

2.7.2.1 Γενικά Χαρακτηριστικά

Κοινό σημείο συνάντησης του οργανωμένου και του οικονομικού εγκλήματος είναι το «βρώμικο χρήμα», το οποίο σαν φαινόμενο ενσωματώνει χαρακτηριστικά και των δυο. Είναι εκείνο που αποτελεί την καρδιά του οργανωμένου οικονομικού εγκλήματος¹⁹⁴ καθώς είναι εκείνο που συντηρεί την λειτουργία των εγκληματικών οργανώσεων¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Πρόκειται για συμπέρασμα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Tampere της Φιλανδίας το 1999 (15-16 Οκτωβρίου)

¹⁹⁵ Το βρώμικο χρήμα είναι αυτό που συντηρεί τις δομές και τη λειτουργία των εγκληματικών οργανώσεων διεθνώς αφού τα συνολικά ποσά είναι τέτοιων

Το φαινόμενο της νομιμοποίησης εσόδων προερχόμενων από παράνομες ή εγκληματικές δραστηριότητες οφείλεται την τελευταία δεκαετία σε όλες τις αναπτυγμένες χώρες αλλά και στην Ελλάδα σε διάφορους παράγοντες: στην απελευθέρωση της κίνησης των κεφαλαίων και στη σταδιακή κατάργηση συναλλαγματικών ελέγχων, την Παγκοσμιοποίηση του Εμπορίου και στην ελεύθερη χρηματοδότηση διεθνών εμπορικών δραστηριοτήτων, , στην αλματώδη ανάπτυξη του ηλεκτρονικού εμπορίου, στα τεράστια κέρδη του Money Laundering¹⁹⁶ (υπολογίζεται ότι σε μέγεθος ξεπερνούν το κύκλο εργασιών της παγκόσμιας βιομηχανίας αυτοκινήτων και ότι φθάνουν το 2% έως 5% του παγκόσμιου ΑΕΠ) και τέλος, στην ιδιαίτερη ευπάθεια που εμφανίζει το Χρηματοπιστωτικό Σύστημα.

Υπάρχουν αρκετοί τύποι και μορφές που μπορεί να χρησιμοποιηθούν για το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Συνήθως η πρακτική του περιλαμβάνει χρήση του ευρύτερου χρηματοπιστωτικού ¹⁹⁷συστήματος ή τη χρήση εναλλακτικών ανεπίσημων ή υποβαθμισμένων τραπεζικών συστημάτων που έχουν την καταγωγή τους αιώνες πριν, στη Μέση Ανατολή και στην Ασία¹⁹⁸, όπου ο ενδιαφερόμενος με την βοήθεια αυτών ως μεσαζόντων (προμήθειες 15% της συναλλαγής) ξεπλένει χρήμα.

μεγεθών που επιτρέπουν τα μέλη των οργανωμένων εγκληματικών ομάδων να κινούνται με άνεση, να χρησιμοποιούν τις μετακινήσεις τους και στις επαφές τους τεχνολογικό εξοπλισμό τελευταίας τεχνολογίας και ακόμη να ασκούν επιρροή και συχνά να διαβρώνουν τη δομή των κρατικών δομών. Ευάγγελος Στεργιούλης, «Europol: Ετήσια Έκθεση Δραστηριοτήτων για το έτος 1999». Ποιν. Δικ. 10/2000, σ. 1049

¹⁹⁶ Παρά την αυστηρή νομοθεσία που ισχύει στην Ελλάδα ξεπλένονται κάθε χρόνο περίπου 13 τρισεκατομμύρια δρχ. Ε. Συμεωνίδου – Καστανίδου, *Νομιμοποίηση εσόδων από Εγκληματικές πράξεις*, στο Πρακτικά του Ζ Πανελληνίου Συνεδρίου, Εκδόσεις Σάκκουλας 2000, σ. 128

¹⁹⁷ Το ξέπλυμα δεν γίνεται πάντα μέσω των Τραπεζικών ιδρυμάτων αλλά και μέσω της ίδρυσης επιχειρήσεων επικεφαλής των οποίων τοποθετούνται οι «αχυράνθρωποι» καθώς και μέσω ασφαλιστικών εργασιών. Βλ. ο.π. Συμεωνίδου- Καστανίδου, 2000, σ.120

¹⁹⁸ Ονομάζονται Fei chien ή «Flying money» (κινέζικα), Havala (ινδικά), Hundi (πακιστανικά), chiti banking (Νότια Ασία γενικά). PN. Grabosky-Russell G Smith, *Crime in the digital age*, The Federation Press, σ. 18

Επομένως το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος μπορεί να γίνει με τους παρακάτω τρόπους: ¹⁹⁹

- 1) Συναλλαγές με μετρητά
- 2) Τραπεζικοί λογαριασμοί και χρηματοθυρίδες
- 3) Επενδυτικές συναλλαγές
- 4) «φορολογικοί παράδεισοι» ή άλλες διεθνείς δραστηριότητες
- 5) μυημένες διοικήσεις τραπεζών ή απλά στελέχη
- 6) χορηγήσεις δανείων

Τρία είναι τα στάδια του **money laundering**:

- 1) το στάδιο της τοποθετήσεως ή καταθέσεως (placement) δηλαδή της τοποθέτησης του βρώμικου χρήματος σε ένα πιστωτικό ίδρυμα
- 2) το στάδιο των πολλών και ποικίλων συναλλαγών ή το στάδιο της διαστρωμάτωσης (layering) των συναλλαγών που περιλαμβάνει εκείνες τις ενέργειες σύμφωνα με τις οποίες αποκόπτονται τα έσοδα εγκληματικής προελεύσεως από την παράνομη πηγή τους
- 3) το στάδιο της ολοκληρώσεως (integration) της όλης διαδικασίας σύμφωνα με την οποία το βρώμικο χρήμα νομιμοποιείται.

Το ζήτημα του ξεπλύματος βρώμικου χρήματος είναι ένα ιδιαίτερα σοβαρό ζήτημα αν λάβει κανείς υπόψη του τα στοιχεία του Διεθνούς Νομισματικού ²⁰⁰ Ταμείου που αναφέρει ότι το 2% έως το 5% του Παγκόσμιου Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος αφορά ξέπλυμα παράνομου χρήματος. Οι εκτιμήσεις για την Ελλάδα κυμαίνονται από 1,5 και 3 τρις. δρχ. μόνο για το 1997.

¹⁹⁹ Γεώργιος Τραγάκης, Οργανωμένο Έγκλημα και Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, Νονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996, σ.252

²⁰⁰ βλ. Νικόλαος Λίβος, 2000, σ..20

2.7.2.2 Φορολογικοί παράδεισοι

Πρόκειται για χώρες που το οικονομικό τους σύστημα προσφέρει σε ξένους επενδυτές σημαντικές φορολογικές διευκολύνσεις με φόρο εισοδήματος που είναι συγκριτικά ασήμαντος, άσυλο και μυστικότητα για τη φυγή και την συγκέντρωση κεφαλαίων. Τέτοιες χώρες είναι: Λουξεμβούργο, Ελβετία, Ιρλανδία, Μάλτα, Παναμάς, Σιγκαπούρη, νησιά Καϊμάν. Μόνο στην Κύπρο υπολογίζεται ότι έχουν ιδρυθεί πάνω από 37.000 τέτοιες εταιρείες. Τους διακρίνουμε σε 2 κατηγορίες: 1. Τραπεζικοί παράδεισοι: όπου είναι εύκολο να ιδρυθεί ένα τραπεζικό ή χρηματοπιστωτικό ίδρυμα 2. Εταιρικοί παράδεισοι: είναι χρηματοπιστωτικά κέντρα όπου η δημιουργία υπεράκτιων εταιριών (off shore) σφραγίδα γίνεται με χαρακτηριστική ευκολία. Μέσω των εταιριών αυτών τα κέρδη από τις παράνομες δραστηριότητες ανακυκλώνονται. Το ΔΝΤ υπολογίζει ότι κάθε χρόνο 500 με 1.500 δισεκατομμύρια δολάρια ²⁰¹ περνούν από διαδικασίες ξεπλύματος χρήματος ενώ 42 κέντρα off shore διαχειρίζονται ποσά που ξεπερνούν τα 5 τρισεκατομμύρια δολάρια ή το 3% του παγκόσμιου πλούτου. Το τραπεζικό απόρρητο, οι ευνοϊκές φορολογικές ρυθμίσεις και η ανοχή ορισμένων κυβερνήσεων απέναντι στις εταιρίες που συμβάλλουν στο ξέπλυμα του μαύρου χρήματος παρεμποδίζουν την πάταξη του οργανωμένου εγκλήματος.

2.7.2.3. Το διεθνές Νομοθετικό πλαίσιο

Καταρχήν υπογράφηκε²⁰² το 1988 στη Βιέννη από 67 κράτη η **Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών** σύμφωνα με την οποία λαμβάνονταν τα απαραίτητα μέτρα για την καταπολέμηση του ξεπλύματος χρήματος καθώς και η άρση του τραπεζικού

²⁰¹ Βλ. ο.π. Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, 2002, σ.366

²⁰² Γεώργιος Δημήτριάδης, *Ξέπλυμα βρώμικου Χρήματος*, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2002, σ. 26

απορρήτου. Στη συνέχεια το 1989 δημιουργήθηκε η **FINANCIAL ACTION TASK FORCE (FAFT²⁰³)**, ένα διακρατικό όργανο με σκοπό την ενθάρρυνση δημιουργίας εθνικών νομοθετικών και κανονιστικών πλαισίων, ενάντια στο money laundering, υπό την καθοδήγηση του OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) και στα πλαίσια της γενικότερης πολιτικής των ΗΠΑ στον τομέα των ναρκωτικών (War on Drugs) την δεκαετία του 80.

Τα κράτη μέλη της FAFT είναι:

Ελλάδα, Αυστραλία, Αυστρία, Αργεντινή, Βέλγιο, Βραζιλία, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελβετία, ΗΠΑ, Ιαπωνία, Ιρλανδία, Ισλανδία, Ισπανία, Ιταλία, Καναδάς, Λουξεμβούργο, Μεγάλη Βρετανία, Μεξικό, Νέα Ζηλανδία, Νορβηγία, Ολλανδία, Πορτογαλία, Σιγκαπούρη, Σουηδία, Τουρκία, Φιλανδία, Χονγκ-Κονγκ. Η έκδοση 40 Συστάσεων από τη FAFT είχε ως σκοπό την παρακολούθηση υλοποίησης τους από τα κράτη μέλη, μέσω ετήσιων αναφορών ακόμη και την παρακολούθηση των κρατών που δεν συμμετέχουν στην FAFT.

Τα τελευταία χρόνια οι αρχές του Καναδά, των ΗΠΑ αλλά και της Αυστραλίας σε νομοθετικό επίπεδο ενάντια στο ξέπλυμα βρώμικου χρήματος κινούνται επιθετικά²⁰⁴. Κυρίως στρέφονται ενάντια των επιχειρήσεων τύπου 'sting' δηλαδή επιχειρήσεων που περιλαμβάνουν και το στήσιμο μιας κρυφής εμπορίας μετρητών ή ακόμη και μιας μικρής τράπεζας και προσφέρουν στο ξέπλυμα τα προϊόντα του εγκλήματος.

Πάντως το σύνολο κανόνων αναφορικά με το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος δεν είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικό. Το ίδιο συμβαίνει γενικότερα με τα οικονομικά εγκλήματα, καθώς κάθε προσπάθεια κανονικοποίησης τέτοιων συμπεριφορών είναι

²⁰³ «Since its creation the FATF has spearheaded the effort to adopt and implement measures designed to counter the use of the financial system by criminals. It established a series of FAFT Recommendations in 1990 that sets out the basic framework for anti-money laundering efforts and are intended to be of universal application ». <http://fatf-gafi.org>, 05-02-2004

²⁰⁴ Βλ. ο.π. PN. Grabosky & Russel G Smith, σ.20

εξαιρετικά δύσκολη καθώς αυτές συνδέονται με κατεστημένα συμφέροντα, τόσο οικονομικά όσο και πολιτικά. Ο Levi²⁰⁵ χαρακτηριστικά αναφέρει: «το τέχνασμα της κανονικοποίησης είναι να ελαχιστοποιήσει την άνομη-ανεπίτρεπτη εκμετάλλευση χωρίς να ανακόψει τον όποιο οικονομικό δυναμισμό».

2.8 Παραδοσιακές μορφές οικονομικής - οργανωμένης δραστηριότητας

2.8.1 Τυχερά Παιχνίδια - Καζίνο

Τα Καζίνο και τα ηλεκτρονικά παιχνίδια αποτελούν τρόπους νομιμοποίησης βρώμικου χρήματος καθώς υπάρχει μεγάλη δυσκολία στον προσδιορισμό των κερδών. Ενώ οι κυβερνήσεις αρχικά καταδίκασαν τέτοια φαινόμενα άρχισαν στη συνέχεια να χορηγούν άδειες καζίνο. Η κυβέρνηση των Φιλιππίνων ανακοίνωσε την ίδρυση του μεγαλύτερου καζίνο²⁰⁶ στην Μανίλα. Η Ουρουγουάη ανέθεσε στον όμιλο Χίλτον την ανέγερση του μεγαλύτερου καζίνο της Ν. Αμερικής. Στην Ελβετία²⁰⁷ προβλέπεται η λειτουργία επιτροπής Καζίνο η οποία αποτελείται από ανεξάρτητα μέλη μη εμπλεκόμενα στη διαχείριση των καζίνο.

Στην Ελλάδα στις αρχές του 1993 έχουμε εμφάνιση του καζίνο των φτωχών²⁰⁸ ενώ στο χρονικό διάστημα 1997-1998 εμφανίστηκαν από 80 έως 150 χιλιάδες μικρά καζίνο

²⁰⁵ M. Gill, G. Taylor, «Preventing money laundering or obstructing business? Financial companies' Perspectives on Know Your Customer' Procedures», *British Journal of Criminology*, n.44, 08-04-2004, σ. 582-594.

²⁰⁶ βλ. ο.π., Σταύρος Κάτσιος, 1998, σ.150

²⁰⁷ Στην Ελβετία σύμφωνα με το σχέδιο νόμου για τα καζίνο προκύπτουν οι παρακάτω βασικές αρχές: 1) παροχή εγγυήσεων για την ασφάλη και με διαφάνεια λειτουργία των καζίνο 2) πρόληψη και καταστολή του οργανωμένου εγκλήματος και κατά του ξεπλύματος βρώμικου χρήματος 3) διασφάλιση της οικονομικής ακεραιότητας όλων των εμπλεκόμενων 4) προστασία από κάθε κοινωνικά επιβλαβή ενέργεια των καζίνο 5) προώθηση του τουρισμού 6) προστασία των κοινωνικών συμφερόντων 7) εξασφάλιση ανάλογων εσόδων για το δημόσιο. βλ. ο.π., Σταύρος Κάτσιος, 1998, σ. 149

²⁰⁸ βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, 6/2000, σ. 659

εγκατεστημένα σε μπαρ, λέσχες κ.α. από τον Έβρο έως την Κρήτη. Συνολικά ο τζίρος ανέρχονταν σε 400 δις δρχ ανά χρόνο²⁰⁹. Επίσης λειτουργεί η Επιτροπή για τα καζίνο²¹⁰ η οποία αποτελεί ανεξάρτητο διοικητικό όργανο με κύρια ευθύνη την άσκηση εποπτικού ελέγχου στα Καζίνο της Ελλάδας. Όσον αφορά τα τυχερά παιχνίδια στην Ελλάδα σήμερα τα στοιχεία είναι απογοητευτικά. Στην Αττική λειτουργούν 45.000 καταστήματα με ηλεκτρονικά μηχανήματα συνολικής επένδυσης 20 δις. δρχ. τα οποία απασχολούν περίπου 80.000 άτομα. Έρευνα του Υπουργείου Οικονομίας το 1994 ανέφερε ότι ο τζίρος αυτός μόνο για την πόλη των Ιωαννίνων ήταν 1 δις 800 εκατομμύρια δρχ. ενώ ο τζίρος συνολικά στην Ελλάδα το 1^ο επτάμηνο του 1997 ανέρχονταν σε 200 δις δρχ με έσοδα προς το δημόσιο 18,6 δις δρχ²¹¹.

2.8.2. Εμπόριο Ναρκωτικών

Τα τελευταία 40 χρόνια το εμπόριο των ναρκωτικών γνωρίζει αλματώδη αύξηση. Η ετήσια αξία²¹² των πωλήσεων παράνομων ναρκωτικών υπολογίζεται σε 500 δις δολάρια, ποσό που είναι μεγαλύτερο και από τους εθνικούς προϋπολογισμούς πολλών χωρών. Η Task Force έχει υπολογίσει ότι οι ετήσιες πωλήσεις κοκαΐνης, ηρωΐνης και κάνναβης στις ΗΠΑ και στη Ευρώπη ανέρχονται σε 120 δις δολάρια. Με βάση τα στοιχεία του 2000²¹³, οι χρήστες ναρκωτικών στον κόσμο ξεπέρασαν τα 218,2 εκατομμύρια άτομα. Το ετήσιο εμπόριο ναρκωτικών επέφερε 566 δισεκατομμύρια δολάρια το 2000 ή το 8% του παγκόσμιου εμπορίου. Οι χώρες-παραγωγοί μπορεί να είναι περιορισμένες

²⁰⁹ βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, 6/2000 σ. 659

²¹⁰ βλ. ο.π. Χλούπης, ΠοινΔικ4/2000, σ. 372

²¹¹ βλ. ο.π., Στάυρος Κάτσιος, 1998, σ. 148

²¹² Χρήστος Παπαδόπουλος, *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος από εμπόριο ναρκωτικών*, στο Πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2000, σ.229

²¹³ βλ. ο.π. Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, 2002, σ.364

όμως οι χώρες – καταναλωτές είναι τόσες πολλές που η στρατηγική των εμπορών ναρκωτικών έχει παγκόσμιο χαρακτήρα, ενώ η παγκοσμιοποίηση διευκολύνει λόγω της απελευθέρωσης και της απορύθμισης των αγορών την υλοποίηση της στρατηγικής αυτής.

2.9 Πληροφορική και εγκλήματα λευκού περιλαίμιου

2.9.1 Ορισμός του πληροφορικού εγκλήματος

Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας²¹⁴ στις μέρες μας και ειδικότερα της πληροφορικής προσφέρει απίστευτες δυνατότητες στον σύγχρονο άνθρωπο. Η πληροφορική έχει κυριολεκτικά εισβάλλει στην καθημερινότητα μας²¹⁵, μεταμορφώνοντας κάθε πτυχή της τόσο σε επαγγελματικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο και με τρόπο ώστε να θέτει το οικονομικό ποινικό δίκαιο και γενικότερα το ποινικό δίκαιο ²¹⁶μπροστά σε νέα δογματικά και δικονομικά δεδομένα. Πέρα από τις θετικές επιδράσεις ²¹⁷της

²¹⁴ Κύρια χαρακτηριστικά της ραγδαίας αυτής τεχνολογικής ανάπτυξης στις μέρες μας είναι: α) η αντικατάσταση της παραδοσιακής αναλογικής τεχνολογίας από τη διαρκή ψηφιοποίηση των μέσων β) η κατάκτηση και εξάρτηση κάθε σφαίρας της ανθρώπινης δραστηριότητας από την ηλεκτρονική επεξεργασία στοιχείων. Ανδρέας Δ. Αργυρόπουλος, *Ηλεκτρονική εγκληματικότητα*, Σειρά Εγκληματολογικά, Εκδόσεις Σάκκουλα 2001, σ.17

²¹⁵ «Στη Γερμανία διπλασιάστηκε ο αριθμός των οικιακών ηλεκτρονικών υπολογιστών στο διάστημα μιας τριετίας (από 9,8 εκατομμύρια το 1993 σε 18,4 εκατομμύρια το 1996), ενώ εκτιμάται ότι περίπου το 27% όλων των νοικοκυριών διαθέτει ηλεκτρονικό υπολογιστή». Νικόλαος Δ. Φαραντούρης, «Σύγχρονες εγκληματικές δράσεις στο Διαδίκτυο – Εννοιολογική προσέγγιση και ποινική αντιμετώπιση του Hacking και του φαινομένου της μόλυνσης με ιούς», Ποιν.Δικ. 2/2003, σ. 191

²¹⁶ Αρχικά το πρόβλημα προκύπτει από την ικανότητα των ηλεκτρονικών υπολογιστών να συγκεντρώνουν, αποθηκεύουν, και να μεταδίδουν προσωπικές πληροφορίες στο βαθμό που αυτό είναι δυνατόν να προσβάλλει την προσωπικότητα και την ελευθερία του ατόμου. Ως συνέπεια του γεγονότος αυτού, το Συμβούλιο της Ευρώπης προέβλεψε με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση της 28-01-1981 όλα τα αναγκαία μέτρα για την «προστασία των ατόμων από την αυτόματη επεξεργασία των προσωπικών πληροφοριών». Αποστόλης Γέροντας, *Πληροφορική και Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα 1991, σ. 58

²¹⁷ «Το κύριο πλεονέκτημα του πληροφοριακού συστήματος είναι η δυνατότητα παροχής ενός τεράστιου όγκου πληροφοριών σε ελάχιστο χρόνο.

πληροφορικής που είναι αυτονόητες, καταλαβαίνει κανείς ότι οι συνέπειες δεν είναι μόνο θετικές. Η ανάπτυξη της πληροφορικής δίνει την δυνατότητα για την εμφάνιση νέων μορφών εγκληματικής δράσης. Είναι ιδιαίτερα δύσκολο να δώσει κανείς ένα ακριβή ορισμό²¹⁸ σχετικά με το πληροφορικό έγκλημα είτε γιατί αυτό προσεγγίζεται από διαφορετικές οπτικές γωνίες είτε γιατί αυτό μεταβάλλεται με γρήγορους ρυθμούς ή ακόμη γιατί είναι πολύπλοκο και δεν στρέφεται αποκλειστικά κατά ενός μόνο εννόμου αγαθού. Ένα πάντως είναι σίγουρο ότι το πληροφορικό έγκλημα δε πρέπει να συγχέεται με οποιαδήποτε απλή χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή. Αξιόποινες πράξεις στο χώρο της πληροφορικής χαρακτηρίζονται από τον ΟΟΣΑ²¹⁹ όλες «οι παράνομες, ηθικά αξιόμεμπτες ή απαγορευμένες συμπεριφορές, οι οποίες επιχειρούνται με την παρεμβολή ενός αυτόματου συστήματος επεξεργασίας ή μετάδοσης δεδομένων». Επομένως το έγκλημα στο διαδίκτυο ²²⁰(cyber crime) δεν πρέπει να συνδέεται

Είναι παράλληλα σημαντική η συμβολή αναφορικά με την αύξηση της υγειονομικής περίθαλψης π.χ. Βιο-πληροφορική (MBI), μαγνητικές δονήσεις (MR), τομογραφία με τη βοήθεια των Η/Υ (CT), πυρηνική ιατρική (NM), εξομίωση των βιομοριακών διαδικασιών με τη βοήθεια του ηλεκτρονικού υπολογιστή». Βλ. ο.π. Αποστόλης Γέροντας, 1991, σ. 20-21.

²¹⁸ Στην γερμανική βιβλιογραφία δεν συναντάται ένας ορισμός που να είναι κοινά αποδεκτός: « Η ηλεκτρονική εγκληματικότητα δεν περιλαμβάνει μόνο τα εκ δόλου, συναρτώμενα με στοιχεία της ηλεκτρονικής επεξεργασίας, αδικήματα κατά της περιουσίας. Αντίθετα οι ποικίλες παραβάσεις και καταχρήσεις που σχετίζονται με τους Η/Υ υπέδειξαν ότι μια ομοιογενής ηλεκτρονική εγκληματικότητα ως τέτοια δεν υπάρχει πλέον». Βλ. ο.π. Αποστόλης Γέροντας, 1991, σ. 20-21.

²¹⁹ βλ. ο.π. Βασίλειος Ι. Ζησιάδης, 2001, σελ. 90. Στην έκθεση του ΟΟΣΑ οριοθετούνται 5 βασικές κατηγορίες του πληροφορικού εγκλήματος: η εισαγωγή ή η μετατροπή δεδομένων χωρίς εξουσιοδότηση, η χωρίς άδεια παρείσδυση με πληροφορικά συστήματα και η αφαίρεση ή η αντιγραφή στοιχείων, η παρεμπόδιση της λειτουργίας πληροφορικών και τηλεπικοινωνιακών συστημάτων, η παραβίαση αποκλειστικών δικαιωμάτων του δημιουργού πληροφορικού υλικού. Γρηγόρης Λάζος, *Πληροφορική & Εγκλημα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2001, σ. 51

²²⁰ «Το διαδίκτυο δημιουργήθηκε το 1969 με την αρχική ονομασία ARPAnet (Advanced Research Projects Agency Network), όταν το Υπουργείο Άμυνας των ΗΠΑ, σε συνεργασία με μια ομάδα αμερικανικών πανεπιστημίων εγκατέστησε ένα σύστημα σύνδεσης διαφόρων υπολογιστών που μπορούσε να λειτουργήσει ακόμη και όταν ένας ή περισσότεροι υπολογιστές είχαν τεθεί κάποια στιγμή εκτός χρήσης. Με το χρόνο, το σύστημα εξελίχθηκε σε διεθνές επίπεδο προσβάσιμο όμως σε χρήστες που ήταν σε θέση γνωρίζοντας τους κώδικες επικοινωνίας να πραγματοποιούν συνδέσεις μεταξύ τους. Μόλις τα τέλη της δεκαετίας του 1980 ο Άγγλος Tim Berners-Lee επιστήμονας του

με το απλό συμβατικό έγκλημα με μόνη διαφορά ότι διαπράττεται σε ένα άλλο περιβάλλον, το ηλεκτρονικό. Υπάρχουν εγκλήματα όπως π.χ η συκοφαντική δυσφήμιση η οποία μπορεί να διαπράττεται με κάποιο παραδοσιακό τρόπο δηλαδή σε κοινό περιβάλλον²²¹. Ο Mandel σύμφωνα με τον οποίο το πληροφορικό έγκλημα περιλαμβάνει δύο είδη δραστηριότητας:

α) τη χρήση υπολογιστή στη διάπραξη πράξεων απάτης, κλοπής ή απόκρυψης που αποσκοπούν στο να παράσχουν οικονομικά, επιχειρηματικά, σχετιζόμενα με ιδιοκτησία ή παροχή υπηρεσιών πλεονεκτήματα

β) απειλές σε σχέση με τον ίδιο τον υπολογιστή, όπως κλοπή hardware και software²²², σαμποτάζ ή απαιτήσεις για λύτρα .

Σύμφωνα με τον Wasik²²³ το πληροφορικό έγκλημα συνδέεται με την κακοχρησία του υπολογιστή (computer misuse) όπου η τελευταία ορίζεται ως «ανήθικη ή χωρίς εξουσιοδότηση συμπεριφορά σε σχέση με τη χρήση υπολογιστών, προγραμμάτων ή δεδομένων». Οι K. Forcht, D. Thomas και K. Wigginton υποστηρίζουν ότι το πληροφορικό έγκλημα περιλαμβάνει ευρύτερα το hacking²²⁴, την βιομηχανική

Ευρωπαϊκού Κέντρου για την πυρηνική έρευνα στη Γενεύη συνέλαβε ένα νέο σύστημα πρόσβασης στις πληροφορίες που περιέχονται στο internet, το γνωστό World Wide Web. Το World Wide Web- Παγκόσμιος Ιστός είναι ένας χώρος στο περιβάλλον του internet που εισάγει μια μέθοδο οργάνωσης και παρουσίασης κάθε είδους πληροφορίας συνδέοντας την πληροφορία με οποιαδήποτε άλλη που εισάγεται στο δίκτυο μέσω internet». Έφη Τζίβα, «Το ηλεκτρονικό εμπόριο και η προστασία των καταναλωτών απέναντι σε γενικούς όρους συναλλαγών», Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών 10/2003, σ. 1039.

²²¹ Μπορούμε επομένως να διακρίνουμε τα ηλεκτρονικά εγκλήματα σε: α) Σε εκείνα που διαπράττονται και σε κοινό και σε ηλεκτρονικό περιβάλλον β) σε εκείνα τα εγκλήματα που διαπράττονται μόνο σε ηλεκτρονικό περιβάλλον και τέλος σε γ) «Γνήσια εγκλήματα Κυβερνοχώρου» π.χ. διάδοση παιδικού πορνογραφικού υλικού στο διαδίκτυο. Ιωάννης Εμμ. Αγγελής, «Διαδίκτυο (internet) και ποινικό δίκαιο», ΠοινΧρον. Ν/2000, σελ. 676-677

²²² Τον συνδυασμό hardware και software εκμεταλλεύτηκαν πολλοί επιστήμονες των κοινωνικών επιστημών π.χ ψυχολόγοι ώστε να βγάλουν συμπεράσματα σχετικά με την νόηση και τον εγκέφαλο και γι' αυτό ζητούσαν από τους επιστήμονες των ηλεκτρονικών υπολογιστών να προσπαθήσουν περισσότερο. Αυτό οδηγεί τους τελευταίους να αναζητούν απ την γλωσσολογία νέα εργαλεία προκειμένου να σχεδιαστούν καλύτερες γλώσσες προγραμματισμού. G. Johnson, *Τα Παλάτια της μνήμης*, Αθήνα 1993, σ. 24

²²³ βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ. 49

²²⁴ «Hacking»: ονομάζεται η εγκληματική δραστηριότητα της παράνομης διείσδυσης σε ηλεκτρονικά δεδομένα. Δεν είναι πάντα συνυφασμένη με

κατασκοπεία²²⁵, την πειρατεία λογισμικού, την ζημιά του υπολογιστή καθώς και την κλοπή αρχείων ή προγραμμάτων. Ο Bequaί θεωρεί ως πληροφορικό έγκλημα την «χρήση του υπολογιστή για τη διάπραξη εξαπάτησης, απόκρυψης, τεχνάσματος που έχουν ως σκοπό τους την απόκτηση ιδιοκτησίας, χρήματος, υπηρεσιών και πολιτικών και επιχειρηματικών πλεονεκτημάτων» ενώ ο S. Shackelford υποστηρίζει «έγκλημα σχετιζόμενο με τους υπολογιστές αποτελεί κάθε μη εξουσιοδοτημένη χρήση ενός υπολογιστή, συμπεριλαμβανομένης και της υπέρβασης εξουσιοδότησης ή κάθε ανάλογης προσπάθειας». Θα μπορούσαμε λοιπόν σύμφωνα με τα παραπάνω να συγκεντρώσουμε κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα²²⁶ του cyber crime: 1) είναι γρήγορο, 2) είναι εύκολο, 3) απαιτεί εξειδικευμένες γνώσεις, 4) μπορεί να διαπραχθεί χωρίς φυσική μετακίνηση 5) παρέχει την δυνατότητα να αποκρύπτει ο χρήστης την πραγματική του ταυτότητα 6) είναι έγκλημα χωρίς πατρίδα 7) εμπεριέχει την δυσκολία να εντοπιστεί ο πραγματικός τόπος τελέσεως του.

2.9.1.1 Το πληροφορικό έγκλημα ως υποκατηγορία του οικονομικού εγκλήματος

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω δεν εύκολο να δοθεί ένας ξεκάθαρος ορισμός του πληροφορικού εγκλήματος δεδομένου ότι αυτό έχει διάφορες μορφές με αποτέλεσμα πολλές φορές να μπλέκει η αθώα με την εγκληματική του μορφή: π.χ. το γεγονός

βανδαλισμούς αλλά έχει συνδεθεί και με επίδειξη των τεχνικών ικανοτήτων των hackers. Βλ. ο.π. Νικόλαος Δ. Φαραντούρης, ΠοινΔικ. 2/2003, σελ. 192

²²⁵ Είναι γνωστή η υπόθεση «KGB-Hack» (1989), η οποία συνδυάζει hacking και βιομηχανική κατασκοπεία. Το 1986 πέντε γερμανοί hackers εισέβαλλαν σε αναρίθμητα συστήματα υπολογιστών και πωλούσαν τις πληροφορίες – αφού τις αποθήκευαν σε δισκέτες- στην πάλαι ποτέ σοβιετική υπηρεσία KGB. Βλ. ο.π. Ανδρέας Αργυρόπουλος, 2001, σ. 36

²²⁶ βλ. ο.π. Ιωάννης Εμμ. Αγγελής, ΠοινΧρον Ν/2000, σ. 677

ότι δεν συνιστούν όλες οι μορφές hacking ²²⁷αξιόποινη πράξη. Στο βαθμό πάντως που η χρήση του ηλεκτρονικού υπολογιστή εμπλέκεται με το παράνομο κέρδος και όχι μόνο με απλή επίδειξη τεχνικών ικανοτήτων το πληροφορικό έγκλημα συναντά το οικονομικό και μάλιστα ως υποκατηγορία του. Σύμφωνα λοιπόν με τους Clinard και Quinney²²⁸ που υποστηρίζουν ότι το πληροφορικό έγκλημα αποτελεί είδος του επαγγελματικού ή του οικονομικού εγκλήματος ή του εγκλήματος «λευκού περιλαίμιου» διακρίνονται τα εγκλήματα αυτά σε εγκλήματα εργασίας και σε εγκλήματα επιχείρησης. Σε μια προσπάθεια σύνδεσης του πληροφορικού εγκλήματος με το οικονομικό έγκλημα ο Parker²²⁹ διατυπώνει τον ακόλουθο ορισμό: «Κάθε απόπειρα ή πρακτική που αφορά στην παρεμπόδιση της ελεύθερης επιχείρησης ή στην προώθηση του αθέμιτου ανταγωνισμού, στη διατάραξη της εμπιστοσύνης έναντι ενός ατόμου ή μιας επιχείρησης, στην παραβίαση της εργασιακής διαδικασίας, ή στην διακινδύνευση των καταναλωτών ή της πελατείας συνιστά έγκλημα λευκού περιλαίμιου». Διαπιστώνουμε τρεις τύπους που συνδέουν πληροφορικό έγκλημα και εγκλήματα λευκού περιλαίμιου κατά Wasik:²³⁰

- **Εγκλήματα επιχείρησης:** πρόκειται για εγκλήματα που διαπράττονται από τους υπεύθυνους μιας επιχείρησης ή για εγκλήματα που διαπράττει η ίδια επιχείρηση. Η βιομηχανική κατασκοπεία από μια επιχείρηση σε βάρος μιας άλλης είναι

²²⁷ Διακρίνουμε 4 κατηγορίες hacking: 1. Ο κλασικός hacker: ο οποίος αντιμετωπίζει το σπάσιμο ενός κωδικού ως παιχνίδι. Πρόκειται για νέους κατεχόμενη σε ηλικία και για αυτό τους εντάσσουν σε αντιπαράθεση με την white collar criminality σε εκείνη των «κοντών παντελονιών». 2. Οι hackers: που αλλοιώνουν τα αρχεία που επισκέπτονται και συνήθως εξυπηρετούν το οργανωμένο έγκλημα. 3. οι crashers: οι οποίοι καταστρέφουν αρχεία προκαλώντας τεράστιες οικονομικές ζημιές στους χρήστες. 4. Οι crackers: αλλάζουν τους κωδικούς πρόσβασης άρα και την προστασία των προγραμμάτων διευκολύνοντας έτσι την αντιγραφή τους. Βλ. ο. π. Ανδρέας Δ. Αργυρόπουλος, 2001, σ. 40-41

²²⁸ Clinard M. B. και Quinney R., *Criminal Behavior Systems: A Typology*, Holt, Rinehart και Winston, New York, 1967, σ. 131

²²⁹ βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ. 57

²³⁰ βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ. 9

αντιπροσωπευτική μορφή εγκληματικότητας σε αυτή την περίπτωση.

- **Εγκλήματα εργασίας (insiders):** πρόκειται για εγκλήματα που διαπράττονται από άτομα για τον εαυτό τους στο πλαίσιο της απασχόλησής τους και από εγκλήματα που διαπράττουν εργαζόμενοι σε βάρος των εργοδοτών τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα σε αυτήν την κατηγορία είναι η κλοπή υπηρεσιών ηλεκτρονικών υπολογιστών καθώς και η απάτη ²³¹διαμέσου αυτών. Επομένως κάτω από τρεις παρακάτω προϋποθέσεις κατά Κονασιχ δηλαδή α) το κίνητρο β) την εκλογίκευση της πράξης και γ) την κατάλληλη ευκαιρία, το σύνολο των εγκληματιών δε θα διαπράξουν ένα έγκλημα υπό τον κίνδυνο της σύλληψης.

- **Εγκλήματα όπου οι δράστες είναι εξωτερικοί ως προς την επιχείρηση (outsiders):** στην περίπτωση αυτή στόχος είναι η διάπραξη απάτης, η ανακάλυψη εμπιστευτικού υλικού από εξωτερικούς εγκληματίες ως προς την επιχείρηση²³².

Συμπερασματικά τέσσερα στα πέντε πληροφορικά οικονομικά εγκλήματα αφορούν εργαζόμενους εντός της επιχείρησης.

²³¹ Πράξη απάτης σύμφωνα με το αρθρ. 386 Α. ΠΚ. Είναι η πρόκληση βλάβης με τον επηρεασμό των στοιχείων του υπολογιστή που μπορεί να συντελεστεί: α) με την μη ορθή διαμόρφωση του προγράμματος, β) τη χρησιμοποίηση μη ορθών ή ελλιπών στοιχείων, γ) με οποιοδήποτε άλλο τρόπο. Η οικεία αντικειμενική υπόσταση έχει δομηθεί λειτουργικά κατά τρόπο αντίστοιχο με την κοινή απάτη. Οββαδία Ναμία, «Σύγχρονες μορφές ηλεκτρονικής απάτης», , ΠοινΧρον ΝΓ/2003, σελ. 489. «Προστατευόμενο έννομο αγαθό στην ηλεκτρονική απάτη όπως και στην κοινή απάτη είναι η περιουσία ως σύνολο, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη αν οι παθόντες είναι ένας ή περισσότεροι». Νέστωρ Κουράκης, Ειρήνη Αθανασίου, Νικόλαος Πατεράκης, *Το Έγκλημα της Απάτης*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2001, σ. 205

²³² Είναι πολύ μεγάλες οι επιπτώσεις από την δράση των hackers, αρκεί να αναλογιστεί κανείς ότι μόνο κατά το έτος 1999, το ηλεκτρονικό εμπόριο έφθασε τζίρους της τάξεως των 30 δις δολάρια.Βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, Ποιν. Δικ. 6/2000, σ. 650

2.9.2. Μορφές οικονομικής εγκληματικότητας στο

Διαδίκτυο

2.9.2.1 Σύγχρονες μορφές οικονομικής εγκληματικότητας στο Διαδίκτυο

Προτού δούμε παρακάτω πως μερικές παραδοσιακές μορφές οικονομικής εγκληματικότητας αλλάζουν χαρακτήρα και εκσυγχρονίζονται με τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή, θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον να δούμε κάποιες νέες μορφές εγκληματικότητας στο διαδίκτυο: **1) Θέματα ηλεκτρονικής κλοπής πιστωτικών καρτών**²³³: αφορά υποκλοπή στοιχείων πιστωτικών καρτών οι δικαιούχοι των οποίων έκαναν αγορές προϊόντων ή υπηρεσιών από τις virtual βιτρίνες του internet καθώς και εκμετάλλευση αυτών των στοιχείων είτε για λόγους εκβιασμού είτε για να κάνουν επιπλέον συναλλαγές²³⁴. **2) Θέματα ηλεκτρονικής κλοπής τραπεζικών κωδικών και ηλεκτρονική απάτη σε χρηματιστηριακές συναλλαγές**: Σήμερα αναπτύσσονται όλο και περισσότερο συστήματα διακίνησης περιουσιακών στοιχείων στα οποία η αυτοματοποίηση κυριαρχεί καθώς όλες οι συναλλαγές γίνονται με τη χρήση μυστικών τραπεζικών κωδικών ²³⁵που διαβάζονται από τον ηλεκτρονικό υπολογιστή.

Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα που ακολουθεί προκειμένου να διαπιστώσει κανείς πόσες ευκαιρίες προσφέρει ο ηλεκτρονικός υπολογιστής²³⁶ στην διάπραξη του οικονομικού εγκλήματος: π.χ. ο Α είναι πελάτης δικαιούχος λογαριασμού

²³³ Παρατηρούνται φαινόμενα όπως: τραπεζικά εμβάσματα από μη δικαιούχο με χρέωση άλλου, παραγγελίες αγαθών σε ξένο όνομα χωρίς δικαίωμα, κλήση και χρέωση στο όνομα άλλου για ιστοσελίδες που αφορούν διάφορες βάσεις δεδομένων. Γ. Νούσκαλης, « Απάτη με Ηλεκτρονικό Υπολογιστή », Ποιν.Δικ. 2/2003, σ. 184

²³⁴ Βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, Ποιν. Δικ. 6/2000, σ. 650

²³⁵ « Hackers υποκλέπτουν τέτοιους κωδικούς με αποτέλεσμα να εξασφαλίζουν τεράστια οικονομικά οφέλη », Βλ. ο.π. Γ. Νούσκαλης, Ποιν. Δικ. 2/2003, σ. 179

²³⁶ Χαρακτηριστική είναι η αντίληψη στις ΗΠΑ ότι «ο σύγχρονος κλέπτης μπορεί να κλέψει περισσότερα αγαθά με έναν ηλεκτρονικό υπολογιστή παρά με ένα όπλο». Νικόλαος Φαραντούρης, «Σύγχρονες Εγκληματικές δράσεις στο διαδίκτυο», Ποινική Δικαιοσύνη 2/2003, σ.193

συμβεβλημένος με την υπηρεσία internet banking. Ο Β υπάλληλος του Α αντιγράφει την λίστα TAN ²³⁷του Α και τον κωδικό πρόσβασης και με τον τρόπο αυτό μεταφέρει ένα σημαντικά μεγάλο ποσό στον λογαριασμό ²³⁸του. Το παράδειγμα αυτό από την νομολογία είναι δυνατόν να μας αποκαλύψει πως μειουσιώνεται ένα απλό οικονομικό έγκλημα όπως η τραπεζική απάτη σε νέο καθώς πλέον η όλη παράβαση ξεκινά και ολοκληρώνεται ηλεκτρονικά χωρίς την παρεμβολή κάποιου φυσικού προσώπου.

Άλλη μια κατάκτηση σήμερα είναι το ηλεκτρονικό εμπόριο. Αυτό έρχεται να ανατρέψει μια παράδοση αιώνων δημιουργώντας όμως ταυτόχρονα και αρκετά σοβαρά ζητήματα καθώς είναι πολύ δύσκολη η συνύπαρξη των νέων ηλεκτρονικών μεθόδων με την παραδοσιακή νομική πραγματικότητα. Σύμφωνα με τους Φ. Κοζύρη και Δ. Πολίτη ²³⁹« το ηλεκτρονικό εμπόριο θεωρείται ένα σύνολο από επιχειρηματικές διαδικασίες, προηγμένες τεχνολογίες πληροφορικής και δικτύων και προτύπων τρόπων διεπιχειρησιακής επικοινωνίας που αποσκοπούν στην εξάλειψη του χαρτιού ως μέσου διεκπεραίωσης εμπορικών και επιχειρηματικών συναλλαγών. Χαρακτηριστικό γνώρισμα η άμεση διαλογικότητα που αντιμετωπίζει αγαθά, εργασίες και υπηρεσίες ως διακινούμενα άϋλα αγαθά ».

Επομένως το ηλεκτρονικό εμπόριο είναι συνύπαρξη τεχνολογίας, μεθόδων με στόχο την αυτοματοποίηση των εμπορικών συναλλαγών μέσω άϋλων μηχανισμών αλλά και ηλεκτρονική κατάρτιση εμπορικών συμβάσεων καθώς χρησιμοποιείται από φυσικά και νομικά πρόσωπα του κυβερνοχώρου για την τέλεση εμπορικών πράξεων. Είναι η εξ

²³⁷ Προκειμένου να είναι ασφαλείς οι συναλλαγές του χρήστη στο internet banking χρησιμοποιεί: α) κωδικό ταυτότητας χρήστη (user/D) β) μυστικό κωδικό αναγνώρισης (Password) γ) λίστα αριθμών αυθεντικότητας συναλλαγής (TAN= Transaction authentication number). Βλ. ο.π Οββαδία Σ. Ναμία, ΠοινΧρον ΝΓ/2003, σ. 488

²³⁸ Βλ. ο.π., Οββαδία Σ. Ναμία, ΠοινΧρον ΝΓ/2003, σελ. 488

²³⁹ βλ. ο.π. Έφη Τζίβα, ΔΕΕ 10/2003, σ. 1041.

αποστάσεως πρόσβαση ²⁴⁰σε αγαθά και υπηρεσίες μέσω υπολογιστή ο οποίος ελέγχει το πιστωτικό όριο της κάρτας μέσα από ένα σύστημα που συνδέει την τράπεζα εκδότη της κάρτας και την επιχείρηση που πουλάει το αγαθό. Εφόσον συμβεί αυτό ο λογαριασμός της κάρτας χρεώνεται και τότε μόνο παρεμβαίνει ο άνθρωπος με την αποστολή του αγαθού στον αγοραστή. Η επιρροή που ασκεί το ηλεκτρονικό εμπόριο σε διάφορους τομείς του δικαίου: ιδιωτικό, ποινικό, δημόσιο καθώς και σε ζητήματα που αφορούν την προστασία του καταναλωτή, δημιουργεί αρκετά προβλήματα. Θέματα όπως η εμπορικότητα καθώς και το πλήθος και η διαφορετικότητα των συναλλαγών επαναοριοθετούνται. Ο καταναλωτής ²⁴¹πέρα από το γεγονός ότι οφείλει να έχει μια εξοικείωση με τον κυβερνοχώρο, τίθεται μπροστά σε σοβαρά ζητήματα νομικής φύσεως ²⁴²όσον αφορά τις ηλεκτρονικές συμβάσεις. Για παράδειγμα στη σελίδα www.oops.gr η οποία αποτελεί ένα πολυκατάστημα διάθεσης προϊόντων ηλεκτρονικά η εταιρία Best-e έχει δικαίωμα να τροποποιεί τους όρους των ηλεκτρονικών συμβάσεων με αποτέλεσμα οι καταναλωτές αρκετές φορές να μην ενημερώνονται για τέτοιες αλλαγές και να παραμένουν απροσδιάτευτοι²⁴³. Επιπλέον παρατηρείται το φαινόμενο υποκλοπής των στοιχείων των πιστωτικών καρτών και χρήση αυτών από άλλους που δεν είναι κάτοχοι. Παράλληλα οι συνέπειες του εμπορίου άνευ μετρητών στο ξέπλυμα βρώμικου

²⁴⁰ Βλ. ο.π. Γεώργιος Νούσκαλης, ΠοινΔικ2/2003, σ.178

²⁴¹ «Καταναλωτής σύμφωνα με τον Ν 2251/1994 είναι κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο για το οποίο προορίζονται τα προϊόντα ή οι υπηρεσίες που προσφέρονται στην αγορά ή το οποίο κάνει χρήση τέτοιων προϊόντων ή υπηρεσιών εφόσον αποτελεί το τελικό αποδέκτη τους» βλ. ο.π. Έφη Τζίβα, ΔΕΕ 10/2003, σελ. 10/2003

²⁴² Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να δοθεί σε δύο σημαντικές νομοθετικές πρωτοβουλίες για το ηλεκτρονικό εμπόριο: α) πρόκειται για το νόμο μοντέλο της UNICITRAL για το ηλεκτρονικό εμπόριο το 1996 και β) την Οδηγία 2000/31 της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το ηλεκτρονικό εμπόριο, στην εσωτερική αγορά της οποίας οι διατάξεις ενσωματώθηκαν στην ελληνική έννομη τάξη με το πρόσφατο Π. Δ 131/30-04-2003 που έχει όμως αναδρομική ισχύ από 17-01-2002. βλ. ο.π. Έφη Τζίβα, ΔΕΕ 10/2003, σ.1040

²⁴³ βλ. ο.π. Έφη Τζίβα, ΔΕΕ 10/2003, σελ. 1047

χρήματος είναι πολλές καθώς κάποιος μπορεί να έχει πρόσβαση στο λογαριασμό κάποιου άλλου πολύ μακριά και ταυτόχρονα να κάνει μια ηλεκτρονική ανάληψη από μια τράπεζα στο λογαριασμό επίσης κάποιου άλλου.

Κατανοεί δηλαδή κανείς ότι ο ηλεκτρονικός υπολογιστής είτε ως μέσο διάπραξης αδικήματος είτε ως αυτοσκοπός προσφέρει απίστευτες δυνατότητες για την τέλεση οικονομικών εγκλημάτων κυρίως στο βαθμό που ο δράστης δύσκολα μπορεί να γίνει αντιληπτός και να συλληφθεί: είτε γιατί αυτοί δεν δρουν στο διαδίκτυο με την πραγματική τους ταυτότητα είτε γιατί ελάχιστες περιπτώσεις εγκλημάτων του κυβερνοχώρου καταγγέλλονται ²⁴⁴.

²⁴⁴ Οι εταιρίες που συνήθως είναι θύματα αυτής της δράσης δεν προχωρήσουν σε καταγγελίες εύκολα από το φόβο μήπως θικτεί η αξιοπιστία και η φερεγγυότητα των συναλλαγών με αυτές. Άρα μιλάμε για μεγάλο σκοτεινό αριθμό της εγκληματικότητας στο διαδίκτυο. βλ. ο.π. Ιωάννης Αγγελής, *Ποιν Χρον* Ν/2000, σ. 677

2.9.2.2. Παραδοσιακές μορφές οικονομικής εγκληματικότητας στο Διαδίκτυο

Όπως αναφέραμε παραπάνω παραδοσιακές μορφές εγκληματικότητας διαμέσω της πληροφοριακής τεχνολογίας αποκτούν πολυπλοκότερη μορφή. Τέτοιες μορφές είναι το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος²⁴⁵, η εξαπάτηση²⁴⁶, η κλοπή υπηρεσιών²⁴⁷ και ο εκβιασμός²⁴⁸. Είναι γνωστό ότι με τον όρο **ξέπλυμα βρώμικου χρήματος (money laundering)**²⁴⁹ εννοούμε τη «διαδικασία μέσω της οποίας υποκρύπτεται η ύπαρξη, η παράνομη πηγή ή παράνομη χρήση εσόδων, τα οποία στη συνέχεια μεταμφιέζονται με τέτοιο τρόπο ώστε η προέλευσή

²⁴⁵ Ιδιαίτερα η χρήση του ψηφιακού χρήματος στις κυβερνοπληρωμές καθώς από την μια παρέχει αυξημένη ιδιωτικότητα και από την άλλη την σχεδόν τέλεια ανωνυμία στον κάτοχο/ χρήστη του, διευκολύνει το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Γρηγόρης Λάζος, «Κυβερνοχώρος, οργανωμένο έγκλημα και ξέπλυμα βρώμικου χρήματος», Ποιν Δικ 4/2000, σ. 405.

²⁴⁶ Στη θεωρία και στη νομολογία έχουν μέχρι σήμερα αντιμετωπιστεί δύο κατηγορίες περιπτώσεων: « α) περιπτώσεις που η παράνομη περιουσιακή μετάθεση έχει επιτευχθεί με ψευδείς λογιστικές καταχωρήσεις νομισματικών μονάδων στο κεντρικό ηλεκτρονικό υπολογιστή τράπεζας ή ακόμα με επέμβαση και αλλοίωση του προγράμματος Η/Υ τράπεζας, ώστε μέσω αυτού να επιτευχθεί η παράνομη περιουσιακή μετάθεση και β) περιπτώσεις που αναφέρονται σε αναλήψεις ΑΤΜ με χρήση μαγνητικής κάρτας από μη νόμιμο δικαιούχο, ο οποίος απέκτησε την κατοχή της με επιλήψιμο τρόπο (κλοπή, υπεξαίρεση κ.λ.π.) ». βλ. ο.π. Οββαδίας. Σ. Ναμιά, Ποιν Χρον ΝΓ/2003, σ. 488.

²⁴⁷ Ο Tiedemann αναφέρει το παράδειγμα αμερικανού φοιτητή στη δεκαετία του 70, ο οποίος κατάφερε να βρει πρόσβαση μέσω του δημοσίου τηλεφωνικού δικτύου στον κεντρικό υπολογιστή Pacific Telephon Corporation και να προμηθευτεί έτσι δωρεάν εμπορεύματα αξίας 1 εκατ. περίπου δολαρίων. Βλ. ο.π. Βασίλειος Ι. Ζησιάδης 2001, σ. 94

²⁴⁸ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση hacker, ο οποίος κατάφερε να αντιγράψει τα στοιχεία των πιστωτικών καρτών από 300.000 πελάτες της CD Universe, εκβιάζοντας την δημοσιοποίησή τους αν δεν έπαιρνε τα χρήματα που απαιτούσε (100.000 δολ.). Τελικά η εταιρία δεν υπέκυψε στον « κυβερνοεκβιασμό » και εκείνος έδωσε τα Χριστούγεννα του 1999 όλα τα στοιχεία όπως είχε απειλήσει. Βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, Ποιν.Δικ. 6/2000, σ. 650

²⁴⁹ Σταύρος Α. Κάτσιος, 1998, σελ. 27. Το κανονιστικό πλαίσιο που περιβάλλει προστατευτικά την οικονομική δραστηριότητα στον χρηματοπιστωτικό τομέα, εμπλουτίσθηκε σχετικά πρόσφατα με τον ειδικό ποινικό νόμο – Ν. 2331/1995 για την πρόληψη και την καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες – ο οποίος αντικατέστησε την βραχύβια διάταξη του άρθρου 394 Α ΠΚ. Νικόλαος Κουλούρης, «Προβλήματα εφαρμογής του Ν. 2331/1995», Ποιν.Δικ. 4/2000, σ. 374

τους να εμφανίζεται νόμιμη». Σήμερα η ευρύτατη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών στο χώρο των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων με τα ηλεκτρονικά συστήματα συμψηφισμού και διακανονισμού παρέχουν απίστευτες δυνατότητες. Η παραδοσιακή μορφή του χρήματος σιγά σιγά παραχωρεί την θέση της στο ηλεκτρονικό χρήμα ²⁵⁰(συστήματα ηλεκτρονικής χρέωσης και πίστωσης, έξυπνες κάρτες και πραγματικό ηλεκτρονικό χρήμα) που μετουσιώνεται σε ένα πληροφορικό νόμισμα: «...το διάνυσμα μιας εξέλιξης προς ένα παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα, βασισμένο σε ένα σύστημα τυποποίησης της πληροφορίας»²⁵¹.

Η ευρύτατη χρήση συστημάτων ηλεκτρονικής πληρωμής στα πλαίσια μιας ευρύτερης παγκόσμιας οικονομίας και η διαρκής επέκταση του κυβερνοχώρου (cyberspace) σε όλες τις συναλλαγές παρέχουν την δυνατότητα σε εγκληματικά συμφέροντα να προχωρούν σε ένα εκτεταμένο «ξέπλυμα χρήματος» καθώς οι εθνικές εποπτικές και διωκτικές αρχές δεν έχουν την δυνατότητα της άσκησης ελέγχων. Στις Ηνωμένες Πολιτείες ²⁵²συστήματα όπως αυτά της Fedwire και Chips είναι τα βασικά συστήματα, μέσα στα οποία τελούνται οι οικονομικές συναλλαγές. Η Fedwire συνδέει 11.000 ιδρύματα ενώ στις αρχές του 1990 πραγματοποιούσε πάνω από 250.000 συναλλαγές την ημέρα με μέση αξία 3 εκατομμύρια αμερικάνικα δολάρια. Η Western Union μετακινεί πάνω από 5 δις δολάρια ετησίως μέσω 24.000 πρακτόρων σε όλο τον κόσμο. Μέσα στα πλαίσια μιας παγκόσμιας νομοματικής ενοποίησης, νέες μορφές τραπεζικής

²⁵⁰ Είναι εκείνο που χρησιμοποιείται για όσες συναλλαγές γίνονται στο internet. Το χρήμα αυτό ονομάζεται και cybercash (κυβερνοχρήμα), digital-cash (ψηφιακό χρήμα) ή απλώς e-cash. Βλ. ο.π. Ιωάννης Εμμ. Αγγελής, Ποιν.Χρον. Ν/2000, σελ. 686. Μπορούμε να εντοπίσουμε τρεις βασικές κατηγορίες « ηλεκτρονικού χρήματος »: α) τα συστήματα ηλεκτρονικής χρέωσης και πίστωσης, β) τις έξυπνες κάρτες και γ) το πραγματικό ηλεκτρονικό χρήμα που έχει τα χαρακτηριστικά του ρευστού. Δηλαδή είναι το σύνολο των τεχνικών της πληροφορικής, της μαγνητικής της ηλεκτρονικής και της τηλεματικής που επιτρέπουν την ανταλλαγή κεφαλαίων χωρίς διαμεσολάβηση χαρτιού. Βλ. ο.π. Σταύρος Α. Κάτσιος, 1998, σελ. 120

²⁵¹βλ. ο.π. Σταύρος Α. Κάτσιος, 1998, σ. 122

²⁵² βλ. ο.π. Pn Grabosky & Russel G. Smith, σ. 17

εξέλιξης όπως το ηλεκτρονικό ρευστό χρήμα ²⁵³(e-cash), έξυπνες κάρτες ²⁵⁴(smart cards) κ.α. παρέχουν την δυνατότητα διακίνησης δισεκατομμυρίων χωρίς να φαίνεται η ταυτότητα εκείνων που τα διακινούν καθώς υπάρχουν εξελιγμένες τεχνικές κρυπτογράφησης²⁵⁵ που αφενός διασφαλίζουν απόλυτα το τραπεζικό και προσωπικό απόρρητο αφετέρου αφαιρούν από τις αρχές την δυνατότητα να ελέγχουν την πηγή σε περίπτωση εγκληματικών πράξεων. Οι Τράπεζες του κυβερνοχώρου²⁵⁶ δίνουν την δυνατότητα να ξεπλένονται τεράστια ποσά μετρητών χρημάτων μεταφέροντάς τα, με τη βοήθεια μεθόδων όπως είναι οι πιστωτικές κάρτες ή η μέθοδος του ηλεκτρονικού επαναδανεισμού, από υπεράκτιους φορολογικούς παραδείσους (εταιρίες offshore) και εταιρίες βιτρίνες σε ενδιάμεσους λογαριασμούς πληρωμών.

Η πληροφορική παρέχει τη δυνατότητα να διαπραχθεί πλειάδα εγκλημάτων από τους insiders και τους outsiders όπως εκείνο της **εξαπάτησης**²⁵⁷. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι εκείνο μιας ασφαλιστικής εταιρίας στην Αμερική, της Equity Funding Corporation of America, η οποία αποκόμισε τεράστια

²⁵³ Υπάρχουν σύμφωνα με την ανακοίνωση της ΟΤΟΕ 2 μορφές e-cash: α) card money: χρησιμοποιείται στις συναλλαγές πρόσωπο με πρόσωπο ή μέσω τηλεπικοινωνιακών δικτύων και συσσωρεύεται σε κάρτα με πλακίδιο ολοκληρωμένου κυκλώματος. β) network money: αποθηκεύεται σε σκληρό δίσκο H/Y και χρησιμοποιείται στα δίκτυα. <http://ine.otoe.gr/ekdoseis/euro>

²⁵⁴ Μοιάζουν με τις γνωστές πιστωτικές κάρτες με ενσωματωμένο ειδικό επεξεργαστή (τσιπ) και λειτουργούν ως ηλεκτρονικά πορτοφόλια που επαναφορτίζονται στα ΑΤΜ. βλ. ο.π. Σταύρος Α. Κάτσιος, 1998, σ. 125

²⁵⁵ Κρυπτογραφία: είναι η χρήση κωδικών για την μετατροπή δεδομένων, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορούν να διαβαστούν μόνο από συγκεκριμένο παραλήπτη με τη χρήση ενός κλειδιού. Σκοπός της είναι να αποτραπεί η πρόσβαση στα δεδομένα, σε μη εξουσιοδοτημένα άτομα ιδιαίτερα κατά την διάρκεια μετάδοσής τους. Βλ. ο.π. Ιωάννης Εμμ. Αγγελής, Ποιν Χρον Ν/2000, σ. 682

²⁵⁶ Τράπεζες του κυβερνοχώρου: Η πρώτη τράπεζα στον κυβερνοχώρο είναι η First Virtual Holdings με έδρα το Σεγιέν στις ΗΠΑ (1994). Ως όμως πρωτοπόρος θεωρείται η SFNB (1995) οι υπηρεσίες της οποίας προσφέρονται σε 24ωρη βάση με ιδιαίτερα χαμηλό κόστος. Βλ. ο.π. Σταύρος Κάτσιος, 1998, σ. 124

²⁵⁷ Ιδιαίτερη έκφανση δίνεται στο έγκλημα της πλαστογραφίας. Βλ. ο.π. Ζησιάδης Ι. Βασίλειος, 2001, σελ. 97

κέρδη μέσω εικονικών συναλλαγών και ασφαλιστικών συμβολαίων αξίας 430 εκατομμυρίων δολαρίων.

Ένα άλλο παραδοσιακό έγκλημα που αλλάζει μορφή με τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή είναι **η κλοπή υπηρεσιών ή χρονοκλοπή**. Πρόκειται για την εκμετάλλευση υπηρεσιών που προσφέρουν οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές στους υπαλλήλους μιας επιχείρησης για εξωεπιχειρησιακά προσωπικά τους οφέλη.

Τέλος **ο εκβιασμός** αποκτά μια περισσότερο εκσυγχρονισμένη μορφή μέσω της χρήσης της πληροφορικής. Συνήθεις μορφές εκβιασμού αποτελούν η καταστροφή αρχείων υπολογιστή ή η διακοπή της λειτουργίας του υπολογιστή για συγκεκριμένο ή αόριστο χρόνο. Την τριετία 1993-1995 στην Αγγλία σημειώθηκαν πάνω από 50 αναλόγου χαρακτήρα επιθέσεις.

Μια ειδική εστίαση στο πληροφορικό οικονομικό έγκλημα αποτελεί τόσο **η πειρατεία λογισμικού** ²⁵⁸όσο και η πειρατεία με αντικείμενο την πνευματική ιδιοκτησία ²⁵⁹με την ευρύτερη σημασία του όρου. Η αντιγραφή κάθε είδους λογισμικού πέρα από τα περιουσιακά και ηθικά δικαιώματα του δημιουργού που θίγει, θέτει ένα ιδιαίτερα σοβαρό ζήτημα για τις εταιρίες παραγωγής λογισμικού, τα διαφυγόντα κέρδη καθώς και απώλεια φόρων από το κράτος. Κυρίως το πρόβλημα εμφανίζεται με την παράνομη χρήση και αναπαραγωγή φορέων ήχου, όπως είναι σήμερα οι ψηφιακοί δίσκοι. Σύμφωνα με τα στοιχεία που

²⁵⁸ Για τα έτη 1998-1999 κατασχέθηκαν στην Αττική 174.938 πλαστοί ψηφιακοί δίσκοι, ενώ σύμφωνα με την Ένωση Ελληνικών Δισκογραφικών Εταιριών το σύνολο των παράνομα διακινούμενων CDs στην Ελλάδα υπερβαίνει ετησίως τα 7.000.000 τεμάχια, αποτελεί δηλαδή το 1/3 του συνόλου των κυκλοφορούντων CDs με τζίρο ύψους 13 δις δρχ. βλ. ο.π. Νέστωρ Κουράκης, ΠοινΔικ6/2000, σ. 649

²⁵⁹ Η πνευματική ιδιοκτησία αφορά όχι πράγματα αλλά δικαιώματα του προσώπου στα προϊόντα της διάνοιας του, για δικαιώματα στους καρπούς της πνευματικής του δημιουργίας. Ι. Μανωλεδάκης, *Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα 2002,σελ. 13. Επιπλέον «...η πνευματική ιδιοκτησία και η πειρατεία έχουν συνδεθεί από την αρχή. Αν η μια ορίζει ένα νέο σύνολο από ιδιοκτησιακά όρια, τότε η άλλη ορίζει τον τύπο της εγκληματικής ενέργειας που καταστρατηγεί αυτά τα όρια ». βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, 2001, σ. 144

παρουσίασε το 1998 η BSA-hellas , η πειρατεία λογισμικού αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο, είναι δε διαδεδομένη σε όλη την Ευρώπη . Κατά τα έτη 1995, 1996, 1997 στη Δ. Ευρώπη ²⁶⁰με ποσοστά 49%, 43%, 39% αντίστοιχα, τα προγράμματα λογισμικού που αγοράσθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν από τους δράστες ήταν πειρατικά.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι το cyber crime αποτελεί μια ειδικότερη μορφή του white collar crime καθώς ο cyber criminal διαθέτει αρκετά από τα γνωρίσματα²⁶¹ του white collar criminal.

²⁶⁰ Βλ. ο.π. Γρηγόρης Λάζος, Πoin.Δικ. 6/2000, σ. 655

²⁶¹ Τέτοια γνωρίσματα είναι: α) η εξειδικευμένη επιδεξιότητα, β) η γνώση, και γ) τα απαραίτητα τεχνικά και οικονομικά μέσα. Βλ. ο.π. Ιωάννης Εμμ. Αγγελής, ΠoinΧρον Ν/2000, σ. 677.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ – ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ
&
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

1.1 Παγκοσμιοποίηση και Λατινική Αμερική

Στο σημείο αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η επισκόπηση του παραδείγματος της Λατινικής Αμερικής, προκειμένου να διερευνηθούν οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Η Λ. Αμερική²⁶², σύμφωνα με μια πρόσφατη έρευνα της Παγκόσμιας Τράπεζας, χαρακτηρίζεται από έντονες ανισότητες. Το ετήσιο εισόδημα του πλουσιότερου 10% του πληθυσμού είναι περίπου 30 φορές μεγαλύτερο από του φτωχότερου 10%.

Η ευρύτερη αυτή περιοχή στην οποία διαμορφώνεται το 8,2% του παγκόσμιου ΑΕΠ²⁶³, χαρακτηρίζεται από μια αναπτυξιακή αστάθεια αλλά και σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα, συνέπεια της κρίσης του 1997 και της απομάκρυνσης των ξένων κεφαλαίων, της μεγάλης πτώσης των τιμών εμπορευμάτων και κυρίως των πολιτικών που άσκησαν οι κυβερνήσεις μετά από τις εντολές του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας και των ΗΠΑ. Σε μια προσπάθεια να μειώσουν τον υπερπληθωρισμό και την αναποτελεσματικότητα του κράτους – πάντα σύμφωνα με τις επιθυμίες του ΔΝΤ – οι λατινοαμερικάνικες κυβερνήσεις προχώρησαν σε μια σειρά από μεταρρυθμίσεις, όπως η απελευθέρωση των αγορών τους, η σύνδεσή τους με το δολάριο και οι μαζικές ιδιωτικοποιήσεις. Το μοντέλο αυτό όμως απέτυχε, εκτοξεύοντας το χρέος και την ανεργία στα ύψη, οδηγώντας ένα

²⁶² « Η εξέγερση στη Βολιβία », www.sek-ist.gr, 27-04-2005.

²⁶³ Βλ. ο.π. Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, Αθήνα, 2002, σ. 141

ακόμη μεγαλύτερο τμήμα των πληθυσμών στην εξαθλίωση και την πείνα.

Στην Λ. Αμερική και συγκεκριμένα στην Αργεντινή, στην Βραζιλία και στην Χιλή οι πολυεθνικές εταιρείες έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο κυρίως μέσω της βοήθειας που πρόσφεραν στο να ξεπεραστεί η κρίση των εισαγωγών στη δεκαετία του '50 και στις αρχές της δεκαετίας του '60 - και την στροφή προς τα βιομηχανικά προϊόντα - αλλά και στον προσανατολισμό αυτών των χωρών σε κλάδους τεχνολογικά και βιομηχανικά ανεπτυγμένους. Ωστόσο η παγκόσμια κρίση του 1973, δημιούργησε προβλήματα στο ισοζύγιο πληρωμών με αποτέλεσμα την αύξηση των ανισοτήτων²⁶⁴ και τις πολυεθνικές εταιρίες να συμβάλλουν αποτελεσματικά στην ένταση τους (δάνεια από τις τοπικές αγορές, χωρίς εισαγωγή κεφαλαίων από το εξωτερικό και επιβολή ενός πολυτελούς τρόπου ζωής²⁶⁵). Σημαντικός είναι και ο ρόλος του κράτους, καθώς η κοινωνική δομή²⁶⁶ που διαμορφώθηκε ήδη από την περίοδο του αποικισμού χαρακτηρίστηκε από ένα ισχυρό κράτος²⁶⁷ και μια

²⁶⁴ Σε ένα άρθρο του Αργεντινού οικονομολόγου R. Prebish που δημοσιεύθηκε το 1950, υποστηρίχθηκε ότι η κλασική ρικαρδιανή θεωρία του διεθνούς εμπορίου δεν ήταν προσαρμόσιμη στο περιεχόμενο του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας με αποτέλεσμα για γενική ανισότητα και μια δομική υπανάπτυξη. R. Prebish, *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*, New York, 1950

²⁶⁵ Υπάρχει ένας άκρατος υπερκαταναλωτισμός των υψηλών εισοδημάτων, ο οποίος τροφοδοτείται από τέσσερις πηγές που φέρουν έντονα τον χαρακτήρα της προσωρινότητας: 1) από την πραγματική υπερτίμηση των νομισμάτων κάτι που οδηγεί στον καταναλωτισμό και τις εισαγωγές, 2) από τις ιδιωτικοποιήσεις δημοσίων επιχειρήσεων, 3) από την διόγκωση του ελλείμματος του δημοσίου τομέα και 4) από την διόγκωση του δανεισμού τόσο δημόσιου όσο και ιδιωτικού. Βλ. ο.π. Κώστας Βεργόπουλος, 1999, σ. 247

²⁶⁶ Στην Λ. Αμερική, η παραδοσιακή πολιτική εξουσία των γαιοκτημόνων και των ιδιοκτητών των μεταλλείων υπονομεύτηκε από την κατάρρευση των όρων του εμπορίου. Το καθεστώς του ελεύθερου εμπορίου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αντικαταστάθηκε από το επαναστατικό καθεστώς στο Μεξικό και από τα αυταρχικά - απολυταρχικά καθεστώτα στην Αργεντινή, στην Βραζιλία και στη Χιλή, τα οποία επιρράστηκαν ισχυρά από τον κρατικό σχεδιασμό των κομμουνιστικών και φασιστικών καθεστώτων στην Σοβιετική Ένωση και στην Ευρώπη. Yang Xiaokai, *Economic Development and the division of labor*, Blackwell, England, 2003, σ. 6

²⁶⁷ Ιδιαίτερα ενισχυμένος ήταν ο ρόλος του κράτους στον οικονομικό σχεδιασμό καθώς σχεδίαζε την εκβιομηχάνιση της παραγωγής, έλεγχε τις τιμές, προστάτευε τις ντόπιες βιομηχανίες έναντι του ξένου ανταγωνισμού και

αδύναμη αστική κοινωνία. Όλο αυτό το σκηνικό δημιούργησε κυρίως από την πλευρά των αριστερών διανοούμενων²⁶⁸ μια έντονη συζήτηση κυρίως στην δεκαετία του '80 γύρω από τον εκδημοκρατισμό της Λ. Αμερικής.

Η ενσωμάτωση της Λ. Αμερικής στην παγκόσμια οικονομία μέσα από τον δρόμο του φιλελευθερισμού έγινε πριν οι ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης να εισαχθούν στην φάση ολοκλήρωσης του νεοφιλελευθερισμού. Παράλληλα ο εποικισμός κατάφερε να εξαφανίσει τον ντόπιο πληθυσμό με αποτέλεσμα ο ντόπιος πληθυσμός να έχει πλέον ευρωπαϊκές καταβολές. Πριν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Λατινική Αμερική σε οικονομικό επίπεδο είχε παρόμοια χαρακτηριστικά με άλλες αποικιακές περιοχές, δηλαδή εξαγωγή αγροτικών προϊόντων - με τις φυτείες να ελέγχονται έμμεσα ή άμεσα από μεγάλες ξένες εταιρίες- και εισαγωγή βιομηχανικών προϊόντων. Ωστόσο με την υποκατάσταση των εισαγωγών κατάφεραν να παράγουν αγαθά που πριν δεν μπορούσαν να αποκτηθούν από ξένες αγορές, με αποτέλεσμα να οδηγηθούν σε ένα κανονικό μοντέλο ανάπτυξης. Μάλιστα το μοντέλο της βιομηχανικής υποκατάστασης εισαγωγών έγινε το κεντρικό στοιχείο των χωρών της Λ. Αμερικής στις δεκαετίες 1950 και 1960, στα μέσα της οποίας η εγχώρα βιομηχανία παρείχε το 95% των καταναλωτικών αγαθών στο Μεξικό και το 98% στην Βραζιλία. Υπήρξαν πολλές επικρίσεις²⁶⁹ για το οικονομικό πρότυπο υποκατάστασης των εισαγωγών.

εθνικοποίησε σημαντικές βιομηχανίες. D. Green, *Silent Revolution, the rise of Market Economics in Latin America*, Λονδίνο, 1995, σ. 16.

²⁶⁸ Ο ρόλος των διανοούμενων είναι καταλυτικός στην Λ. Αμερική. Πρόκειται στην ουσία για μία ξεχωριστή τάξη σύμφωνα με τον J. Castaneda για δύο λόγους: καταρχήν γιατί ξεχώρισαν σε μια μετααποικιακή εγχώρα δομή όπου το κράτος ήταν πανίσχυρο και συνεπεία αυτού η πολιτική κοινωνία αδύναμη με ένα οικοδόμημα ελλιπές και κατά δεύτερον γιατί οι γενικότερες κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή (δικτατορίες, οικονομικό χρέος δεκαετίας του '80) τους έστρεψε στον να συσπειρωθούν ώστε να ξεπεράσουν τις νεοφιλελεύθερες προκλήσεις και τις συνέπειές τους. A. Hicks, L. Kenworthy, «Varieties of welfare capitalism», *Socio Economic Review*, 1, 2003, σ. 27-61.

²⁶⁹ E. Kawamura, «Financial innovation in multi – period economies», *Guadernos de economia*, vol. 40, n. 120, Santiago, 08/2003

Μάλιστα πολλοί ριζοσπάστες οικονομολόγοι υποστήριξαν ότι η ανάλυση της Οικονομικής Επιτροπής για την Λατινική Αμερική ήταν ανίκανη να κατανοήσει τους διαρθρωτικούς παράγοντες της υπανάπτυξης. Οι σχέσεις εξάρτησης μεταξύ των οικονομιών της περιφέρειας και των οικονομιών του κέντρου, είναι αυτές που διατηρούν τις πρώτες στην οικονομική καθυστέρηση. Οικονομολόγοι αναλυτές (Furtado, Amin, Frank, Rey) περιέγραψαν την υπανάπτυξη ως ένα τρόπο της καπιταλιστικής οικονομίας σε πλανητική κλίμακα. Για τους οικονομολόγους στρουκτουραλιστές η υποκατάσταση των εισαγωγών ευνόησε τη δημιουργία ενός βιομηχανικού τομέα όχι μόνο αμφισβητούμενου ως προς την αποτελεσματικότητά του αλλά και ως προς το ότι στράφηκε κυρίως προς τις ανάγκες προνομιούχων κοινωνικών ομάδων εθισμένων στο δυτικό πρότυπο ζωής και κατανάλωσης. Αυτός ο τρόπος ανάπτυξης δημιούργησε μια διαρκή εξάρτηση του βιομηχανικού τομέα από τη διεθνή αγορά. Το πρότυπο οδήγησε σε μια ανισομερή ανάπτυξη που αντανakλάται στον έντονο δυϊσμό των εθνικών οικονομιών. Ο παραδοσιακός τομέας δεν επωφελήθηκε επαρκώς της έγχυσης του κεφαλαίου ούτε και της διάδοσης των νέων τεχνολογιών. Επίσης δεν πραγματοποιήθηκε η αναμενόμενη κατανομή του εθνικού εισοδήματος ως σωρευτικού αποτελέσματος της εκβιομηχάνισης.

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1950 οι ρυθμοί ανάπτυξης των κοινωνιών της Λ. Αμερικής ήταν μεγαλύτεροι από τους αντίστοιχους των ανεπτυγμένων κοινωνιών της Δύσης. Μετά τα μέσα της δεκαετίας του '60 μέχρι το τέλος της το μοντέλο υποκατάστασης των εισαγωγών²⁷⁰ άρχισε να

²⁷⁰ Είναι η περίοδος που οι έννοιες ανάπτυξη και υπανάπτυξη έχουν την τιμητική τους, με διανοητές όπως οι Santos, Wallerstein και Sunkel να προσπαθούν να αποδείξουν ότι το μοντέλο της υποκατάστασης των εισαγωγών ήταν υπεύθυνο για την βαθύτατη εξάρτηση αλλά και υπανάπτυξη της Λ. Αμερικής. Η βασική τους θέση στηριζόταν στο εξής σκεπτικό: «Από την μια μεριά έχουμε μια διαδικασία εκβιομηχάνισης για να ικανοποιηθούν οι ανάγκες της ελίτ, ενώ ένα τέτοιο σχέδιο παραγωγής δημιουργούσε τις

παρακμάζει, καθώς οι πραγματικοί μισθοί δεν αυξήθηκαν ώστε να τονωθεί η ζήτηση, η ανεργία έγινε εντονότερη και οι ανισότητες εντάθηκαν με μόνη την κυρίαρχη ελίτ να καταναλώνει τα αγαθά της βιομηχανικής παραγωγής.

Οι κυβερνητικές ολιγαρχίες που δέσποζαν εξυπηρετούσαν τα δυτικά συμφέροντα. Το βασικό στοιχείο που τις χαρακτήριζε ήταν ο λαϊκισμός. Παράλληλα μια κυβερνητική ελίτ προσπαθούσε να ενώσει τους βιομηχάνους, τις αστικές μάζες και τους χωρικούς γύρω από έναν κεντρικό άξονα που δεν ήταν άλλος από τον εθνικισμό και την εθνική ανάπτυξη ενώ συχνά κατήγγειλε τον αμερικανικό ιμπεριαλισμό.

Κατά την μεταπολεμική περίοδο, η εκβιομηχάνιση και ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός βοήθησαν στο να αναδειχθεί μια νέα μεσαία αστική τάξη καθώς και νέα εργατικά στρώματα. Είναι η περίοδος που τα κοινωνικά κινήματα αρχίζουν να αναπτύσσονται και οι χαμηλές κοινωνικές τάξεις κινητοποιούνται υπό την καθοδήγηση των λαϊκών πολιτικών κομμάτων, των εργατικών και αγροτικών ενώσεων αλλά και του προοδευτικού τμήματος της εκκλησίας, με κύρια αιτήματα την αναδιανομή της γης και του εισοδήματος, τους υψηλότερους μισθούς και τα κοινωνικά προγράμματα, με αποτέλεσμα η κυρίαρχη κοινωνική τάξη να απειλείται σημαντικά. Συνέπεια αυτού, κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '60 ήταν η ανάπτυξη της αστικής τρομοκρατίας και του ανταρτοπόλεμου κάτω από την έμπνευση της Κούβας

προϋποθέσεις για βαριά εξάρτηση από τα εισαγόμενα παραγωγικά αγαθά, είτε επίσης από την εισαγόμενη τεχνολογία. Από την άλλη πλευρά, τα προβλήματα πληρωμών τα οποία προέκυπταν από το συγκεκριμένο σχέδιο εκβιομηχάνισης δημιούργησε την εξάρτηση από ξένες εταιρίες, οι οποίες μετά από πρόσκληση εγκατέστησαν εργοστάσια παραγωγής αγαθών και τεχνολογίας, σε βραχυπρόθεσμη αλλά και μακροπρόθεσμη βάση. Ο συνδυασμός μιας περιορισμένης εγχώριας αγοράς με ξένες βιομηχανικές θυγατρικές εταιρίες δημιούργησε ένα μη ικανό σύστημα παραγωγής, ενώ παράλληλα είχαμε και την διαρροή πολλών πόρων». B. Santos, «Globalizing institutions: case studies in regulation and innovation» Ashgate, Aldershot, Hampshire, England, 2000 & O. Sunkel, S.Griffit, *Debt and development crises in Latin America: the end of an illusion*, Clarendon Press, Oxford, 1986 & I. Wallerstein, *The capitalist World- economy: essays*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997

αλλά και την δεσπόζουσα μορφή του Τσε Γκεβάρα. Οι ελίτ του κατεστημένου για να αντιμετωπίσουν το ενδεχόμενο να χάσουν την εξουσία από τις όποιες επαναστατικές δυνάμεις ακολούθησαν την μέθοδο της αυταρχικής διοίκησης εγκαθιστώντας στρατιωτικές δικτατορίες.

Σε χώρες όπως η Αργεντινή, η Βραζιλία, η Χιλή και η Ουρουγουάη τα λαϊκά στρώματα είχαν να αντιμετωπίσουν ένα πλήθος προβλημάτων βασιζόμενα στον υψηλό πληθωρισμό, την οικονομική στασιμότητα, την δυσκολία πληρωμών. Στη δεκαετία του '70, την πορεία της τιμής του πετρελαίου επηρέασε σημαντικά το μέγεθος και την σύνθεση των ξένων επενδύσεων στις χώρες της Λατινικής Αμερικής καθώς θα έπρεπε να δανειστούν μεγάλα ποσά ως μη πετρελαιοπαραγωγές χώρες για να καλύψουν τα τεράστια ελλείμματα εμπορικού ισοζυγίου. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των δανείων πήγε σε ιδιωτικές και παρακρατικές εταιρίες με αποτέλεσμα την δημιουργία ευρύτερης σπατάλης και διαφθοράς και τα χρέη να εκτιναχθούν στα ύψη. Εξαιτίας όλων των παραπάνω ήταν στην δεκαετία του '80 να επιβληθούν προγράμματα λιτότητας από την Παγκόσμια Τράπεζα που οδήγησαν στην αποβιομηχάνιση και στην οικονομική συστολή η οποία και μεταφράστηκε σε περικοπή μισθών και μείωση βιοτικού επιπέδου αλλά και παράλληλα σε επιστροφή σε δημοκρατικούς θεσμούς. Ωστόσο πολλοί Λατίνο αμερικανοί οικονομολόγοι διαπιστώνουν ότι υπάρχει μια επιδείνωση των προϋποθέσεων κοινωνικής δικαιοσύνης και λειτουργίας των δημοκρατικών πολιτικών συστημάτων που συνιστούν και την κυρίαρχη αιτία για την πτώση των οικονομικών επιδόσεων της ηπείρου και βαθιάς αποδυνάμωσης της «συστηματικής ανταγωνιστικότητας»²⁷¹ των λατινοαμερικάνικων οικονομιών στον διεθνή χώρο.

²⁷¹ R. French – Davis & H. Reisen, *Mouvements des capitaux et performances des investissements*, OECD, 1998

«Παρατηρείται μια νεοφιλελεύθερη στροφή ²⁷² ως απόρροια της νεοφιλελεύθερης ενοποίησης των χωρών της ανεπτυγμένης Δύσης στο πλαίσιο της Παγκοσμιοποίησης. Τα σταθεροποιητικά προγράμματα της Παγκόσμιας Τράπεζας και τα προγράμματα προσαρμογής στη διεθνή οικονομία, τα οποία και υποστήριξαν οι ΗΠΑ δημιούργησαν νέες σχέσεις ανάμεσα στο κράτος, στην κοινωνία και στην αγορά». Ωστόσο αυτή η στροφή προς το νεοφιλελεύθερο μοντέλο οδήγησε την ευρύτερη περιοχή σε μια κατάσταση περιφερειοποίησης και εξαθλίωσης ενώ η παγκοσμιοποίηση σε ένα πολωτικό μοντέλο συσσώρευσης ²⁷³ στο οποίο η εγχώρια αγορά δεν θεωρείται πλέον ως η στρατηγική για την ανάπτυξη.

Η εγχώρια οικονομική ελίτ προκειμένου να προσελκύσει το διεθνές κεφάλαιο έπρεπε να εγκαταστήσει τις κατάλληλες συνθήκες με χαρακτηριστικά όπως η φθηνή εργασία, χαλαρές συνθήκες εργασίας, μείωση περιβαλλοντικού ελέγχου, ελάχιστη φορολογία, μείωση παροχών σε ασθενέστερες κοινωνικές τάξεις. Μάλιστα χαρακτηριστικό της όλης εικόνας στα πλαίσια της ενοποιημένης παγκόσμιας οικονομίας ήταν το 20% του πληθυσμού να πλουτίζει και το υπόλοιπο 80% να ακολουθεί την φτώχεια και την εξαθλίωση. Κατά τη δεκαετία 1980-1990²⁷⁴ υπολογίζονταν ότι το 40% του πληθυσμού της Λατινικής Αμερικής ζούσε στα όρια της φτώχειας.

Στις αρχές της δεκαετίας του '90 ²⁷⁵, όταν οι ΗΠΑ προκειμένου να αντιμετωπίσουν την οικονομική τους κρίση και να κυριαρχήσουν και πάλι οικονομικά στον κόσμο αποφάσισαν να δημιουργήσουν μια ευρεία ζώνη ελευθέρων συναλλαγών από την Αλάσκα μέχρι τη Γη του Πυρός η οικονομική κατάσταση στην

²⁷² Σημειώσεις «Παγκοσμιοποίηση και Τρίτος κόσμος», σ. 215

²⁷³ W. Robinson, «Latin America and global capitalism», *Race and Class*, special issue, «The Threat of globalism», 40 (2/3), October 1998 – March 1999, σ.133-134

²⁷⁴ Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, *Η πορεία προς την Παγκοσμιοποίηση. Η Ευρωπαϊκή στρατηγική για τον 21^ο αιώνα*, Σύνορα – Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1996 σ. 396-397

²⁷⁵ Βλ. ο.π. Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, 2002, σ. 141

Λατινική Αμερική φάνηκε να βελτιώνεται. Η προοπτική μιας αγοράς αποτελούμενης από 800 εκατομμύρια καταναλωτές, αλλά και η αλλαγή στην οικονομική και πολιτική ζωή του τόπου συνέβαλλαν στην αύξηση των επενδύσεων και στην αναπτυξιακή πορεία της ευρύτερης περιοχής. Οι μέσοι ρυθμοί ανάπτυξης²⁷⁶ κυμάνθηκαν από 3,1% (Βραζιλία) έως 8,7% (Χιλή) κατά την περίοδο 1990-1995. Μια θετική πορεία η οποία και ανακόπηκε²⁷⁷ το Δεκέμβριο του 1994, καθώς το άνοιγμα των αγορών των χωρών αυτών (ασθενικές οικονομίες) και η παγκοσμιοποίηση των χρηματαγορών κατέστησαν τις οικονομίες αυτές περισσότερο ευάλωτες.

Παρά την μικρή βελτίωση²⁷⁸ της κατάστασης μεταξύ 1990 και 1997, το ποσοστό των φτωχών παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα (36% των νοικοκυριών στις πόλεις και 54% στην επαρχία). Περισσότεροι από 200 εκατομμύρια Λατίνοαμερικανοί θεωρούνται φτωχοί, σε ένα σύνολο πληθυσμού 500 εκατομμυρίων (1999). Από αυτούς πάνω από τους μισούς είναι παιδιά ή νέοι κάτω από 20 ετών. Για τους λόγους αυτούς η ανασφάλεια, η εγκληματικότητα, η βία, η παιδική θνησιμότητα²⁷⁹ και οι δολοφονίες παιδιών έχουν πάρει επικίνδυνες διαστάσεις. Η προσπάθεια μέσω της εφαρμογής προγραμμάτων νομισματικής και δημοσιονομικής εξυγίανσης δεν επέφερε

²⁷⁶ Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, 2002, σ. 141

²⁷⁷ Η κρίση στη Ρωσία και η φυγή κεφαλαίων από τη χώρα αυτή σε συνδυασμό με μια μικρή υποτίμηση που πραγματοποίησε το Μεξικό, οδήγησαν σε μαζική εκροή κεφαλαίων από τη χώρα του Μεξικού και σε γενίκευση της κρίσης, με τον ρυθμό ανάπτυξης στην Λατινική Αμερική να περιορίζεται στο 3,1% μεταξύ 1996 και 2000. Βλ. ο.π. Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, 2002, σ. 141. Επιπλέον η άρνηση της ρωσικής κυβέρνησης να καλύψει τις υποχρεώσεις της στις ξένες τράπεζες σε σχέση με το χρέος της δημιούργησε μια κατάσταση σχεδόν πανικού στη Δύση, όχι μόνο για τις άμεσες ζημιές των τραπεζών που ήταν εκτεθειμένες (ύψος ζημιών 9 δις δολ.) αλλά κυρίως για το φόβο μήπως το παράδειγμα της ρωσικής ελίτ υιοθετηθεί και από άλλες καταχρεωμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής και αλλού, οδηγώντας σε παγκόσμια ύφεση. Τάκης Φωτόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2002, σ.253.

²⁷⁸ Βλ. ο.π. Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, 2002, σ.143

²⁷⁹ Σύμφωνα με το Κέντρο Παιδιατρικής Μέριμνας στην Λατινική Αμερική συμβαίνουν ετησίως 50-100 θάνατοι ανά 1.000 γεννήσεις. <http://www.pathfinder.gr>

σημαντικά αποτελέσματα με συνέπεια η σοβαρή χρηματοπιστωτική κρίση στο Μεξικό (1995) να είναι αναπόφευκτη και με έντονο το κίνδυνο να συμπαρασύρει μαζί της ολόκληρο το παγκόσμιο τραπεζικό σύστημα. Η διεθνής οικονομική κοινότητα χρειάστηκε να συγκεντρώσει 11 δις. δολάρια προκειμένου να αποφευχθεί η οικονομική και χρηματοπιστωτική κατάρρευση του Μεξικού. Με την συμφωνία οικονομικής συνεργασίας μεταξύ ΗΠΑ- Καναδά-Μεξικού έγινε μια σοβαρή προσπάθεια ενοποίησης του αμερικάνικου οικονομικού χώρου.

Σύμφωνα με τον Κώστα Βεργόπουλο²⁸⁰, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι οικονομική αλλά νομισματική και χρηματιστική, με αποτέλεσμα οι χώρες αυτές της ευρύτερης περιοχής – στα πλαίσια πάντα της προβληματικής για τις αναπτυσσόμενες χώρες- να μην ξεφεύγουν από τον κίνδυνο της περιθωριοποίησης²⁸¹ και των τεράστιων οικονομικών προβλημάτων. Στην Λατινική Αμερική με τον επίσημο όρο «παγκοσμιοποίηση» νοείται κυρίως η ένταξη των τοπικών νομισμάτων στις διεθνείς χρηματιστικές αγορές ενώ ο στόχος της δεν υποδηλώνει κάποια ολοκληρωμένη οικονομική πραγματικότητα αλλά επιβάλλει αδυσώπητα ένα υπόδειγμα σχέσεων ανάμεσα στην οικονομική και στην χρηματιστική σφαίρα, μια ορισμένη πολιτική για διεθνή χρηματιστική ενσωμάτωση. Στις τέσσερις μάλιστα χώρες τις Λατινικής Αμερικής όπως η Βραζιλία, η Αργεντινή, το Μεξικό και η Χιλή, οι οποίες και ελέγχουν το 80% του ΑΕΠ αυτής της ηπείρου, υπάρχουν τεράστια προβλήματα και το εργατικό δυναμικό αντιμετωπίζει συνθήκες ανέχειας. Μάλιστα το εξωτερικό χρέος

²⁸⁰ Βλ. ο.π. Κώστας Βεργόπουλος, 1999

²⁸¹ Στη διάρκεια της πρόσφατης προεκλογικής εκστρατείας του, ο Πρόεδρος της Βραζιλίας Fernando Enrique Cardoso, χρησιμοποίησε το σύνθημα «ναι στην παγκοσμιοποίηση, όχι στην περιθωριοποίηση», κάτι που φαντάζει παράδοξο σε μια χώρα που καταρρίπτεται κάθε παγκόσμια επίδοση στα ζητήματα κοινωνικής ανισότητας, κατάρρευσης της κοινωνικής συνοχής και των κοινωνικών αποκλεισμών. Βλ. ο.π. Κώστας Βεργόπουλος, 1999, σ.227

των χωρών αυτών είναι 85% του συνολικού εξωτερικού ελλείμματος της ευρύτερης περιοχής έναντι του υπολοίπου κόσμου. Όλο αυτό αποτελεί το μεγαλύτερο αγκάθι της Λατινικής Αμερικής και διογκώνεται διαρκώς. Την περίοδο 1991-1999 το έλλειμμα αυξήθηκε συνολικά κατά 60%. Στην Αργεντινή ενώ αρχικά ήταν το 33% του ΑΕΠ, το 1999 αυξήθηκε κατά 150% ενώ στην Χιλή αυξήθηκε κατά 85%.

Η ανεργία²⁸² όπως προαναφέρθηκε φτάνει σε πολύ υψηλά επίπεδα και οι κοινωνικές ανισότητες είναι πολύ μεγάλες²⁸³. Το βασικό πρόβλημα προκύπτει γιατί οι σύγχρονες παγκοσμιοποιητικές πολιτικές είναι κυρίως νομισματικές και επιβάλλουν στην οικονομία την προσαρμογή στους νομισματικούς κανόνες ενώ φέρονται προνομιακά από νομίσματα που διατηρούνται με τεχνητούς τρόπους υψηλά. Πάντως από το 1985 και μετά, κάθε μεταρρύθμιση στην Λατινική Αμερική είναι κυρίως νομισματική με αποτέλεσμα οι πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού να αποδεικνύονται αναποτελεσματικές καθώς το νόμισμα εξασθενεί ακριβώς επειδή η κυβέρνηση αποφασίζει να το στηρίξει και δεν οφείλεται στην αποτυχία να προσελκυσθούν ξένα κεφάλαια. Η πολιτική που ακολουθείται βασίζεται λοιπόν στην εισροή νομισματικών κεφαλαίων που αγοράζουν την αγοραστική αξία του νομίσματος, ωθώντας με τον τρόπο αυτό στην κατανάλωση, στα ελλείμματα και στην υπονόμευση της αρχικής ισοτιμίας. Επομένως ένα νόμισμα τεχνητά στηριζόμενο σε υψηλά επίπεδα παροτρύνει υπερβολικά την κατανάλωση και τις εισαγωγές σε βάρος της

²⁸² Το Δεκέμβριο του 1994 το Μεξικό αναγκάστηκε να υποτιμήσει το πέσο μέχρι και 50% έναντι του δολαρίου και να αυξήσει τα επιτόκια εφαρμόζοντας παράλληλα μια αυστηρή νομισματική και δημοσιονομική πολιτική, γεγονός που οδήγησε 500.000 Μεξικανούς στην ανεργία και σε μείωση της αγοραστικής τους δύναμης κατά 30%. Βλ. ο.π. Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, 2002, σ. 145

²⁸³ Η κατάσταση διαρκώς χειροτερεύει και το 5% των υψηλότερων εισοδημάτων διαθέτουν το 25% του συνολικού εθνικού εισοδήματος και το αντίστοιχο 30% των χαμηλότερων εισοδημάτων διαθέτει το 7,5% του συνολικού εισοδήματος. Sakiro Fukuda Parr «New threats to Human Security in the Era of globalization», *Journal of Human Development*, vol. 4, n. 2, 07/2003.

επένδυσης και της παραγωγής. Η μοναδική πολιτική που ενθαρρύνεται από τον Παγκόσμιο Χωροφύλακα²⁸⁴ που δεν είναι άλλος από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) είναι πάντα και χωρίς εξαίρεση εκείνη της ένταξης στα διεθνή χρηματοπιστωτικά κυκλώματα, δηλαδή εκείνης που καθιστά τους διεθνείς πιστωτές και χρηματιστές, παρά το γεγονός ότι αυτό γίνεται με κόστος την οικονομική αποδιάρθρωση σε εθνική και παγκόσμια κλίμακα αλλά και την χειροτέρευση των κοινωνικών και εισοδηματικών ανισοτήτων. Επομένως οι νεοφιλελεύθερες επιταγές του ΔΝΤ και της Παγκόσμιας Τράπεζας μπορεί κάποιες φορές να βελτίωσαν τους μακροοικονομικούς δείκτες²⁸⁵ αλλά επέφεραν σημαντική χειροτέρευση στο ήδη χαμηλό επίπεδο ζωής της σημαντικής πλειοψηφίας του πληθυσμού των χωρών αυτών. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στο γεγονός ότι οι νομισματικές κρίσεις των χωρών της Λ. Αμερικής και η προσφυγή τους στους διεθνείς χρηματοδοτικούς οργανισμούς²⁸⁶ δε δημιούργησαν μόνο κοινωνικές εκρήξεις αλλά ανάγκασαν τις χώρες αυτές να παραχωρήσουν εθνικά κυριαρχικά τους δικαιώματα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα από το Μεξικό του οποίου τα εισοδήματα από τις εξαγωγές του πετρελαίου αποφασίστηκε το 1994 να κατατίθενται σε ένα λογαριασμό στην Νέα Υόρκη ο οποίος και ελέγχονταν από την Αμερικανική Κεντρική Τράπεζα, ώστε να αποτελούν εγγύηση για την αποπληρωμή του χρέους της χώρας αυτής. Η Λατινική Αμερική επομένως εξαιτίας των νεοφιλελεύθερων πολιτικών του ΔΝΤ, είναι καταδικασμένη σε οικονομική και

²⁸⁴ βλ. ο.π. Κώστας Βεργόπουλος, 1999, σ. 235

²⁸⁵ Ευγενία Καμπάκη, «Σε αναβρασμό η Λατινική Αμερική», Εφημερίδα της Ανεξάρτητης Αριστεράς, Έτος 10^ο, φύλλο 463, 16-04-2005, σ. 23

²⁸⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της προσφυγής σε διεθνείς οργανισμούς κυρίως για δανεισμό είναι αυτό της Βραζιλίας στην οποία οι αμερικάνικες τράπεζες έχουν χορηγήσει δάνεια ύψους 27 δις δολάρια,. Ανδρέας Χρ. Δημητρίου, «Διεθνής οικονομική ανασκόπηση και Ελληνική οικονομία», <http://www.pathfinder.gr>

κοινωνική παρακμή. Μάλιστα ο Αμερικανός οικονομολόγος ²⁸⁷ Ρούντι Ντόρνμπους αναφέρει χαρακτηριστικά: « Η Λατινική Αμερική αν δεν αλλάξει μπορεί να καταντήσει σαν την Αφρική, μια περιοχή από αδύνατα κράτη με μεγάλες οικονομίες που εκτρέπονται από τους κανόνες και με διάχυτη ένδεια».

Πάντως θα πρέπει να τονίσουμε ότι εάν η λαϊκή αντίσταση²⁸⁸ απέναντι στις αρνητικές συνέπειες του νεο-φιλελευθερισμού συνεχίσει να αναπτύσσεται όπως συνέβη την τελευταία δεκαετία στην Λατινική Αμερική, τότε μπορεί να αναπτυχθεί ένα πρόγραμμα εσωτερικά προσανατολιζόμενης, βιώσιμης ανάπτυξης που θα είναι ικανό να ασκήσει έναν ευρύ δημοκρατικό έλεγχο, τόσο στο εθνικό όσο και στο υπερεθνικό επίπεδο.

Χώρες της Λατινικής Αμερικής²⁸⁹ ξεκίνησαν με την ιδέα να εξαλείφουν τα πολλά εμπόδια στο εμπόριο και να ενθαρρύνουν τις επενδύσεις, επίπεδο στο οποίο είχαν κάποια πρόοδο. Επίσης ήθελαν να ενισχύσουν το Μερκουσούρ,²⁹⁰ την λατινοαμερικάνικη Κοινή Αγορά, ως περιφερειακό όχημα διαπραγμάτευσης με τη Ζώνη Ελευθέρου Εμπορίου της Βόρειας Αμερικής (NAFTA) και ως αντίβαρο σ' αυτήν. Αλλά από την αρχή υπήρξαν σοβαρά προβλήματα. Τα περισσότερα από τα προϊόντα που πουλάνε Βραζιλία και Αργεντινή είναι τα ίδια και βρίσκονται σε ανταγωνισμό. Επίσης, οι ηγεσίες των χωρών αυτών άρχισαν να στρέφουν το βλέμμα τους προς τις διεθνείς αγορές. Έτσι αυτό που αρχικά ξεκίνησε σαν μια προσπάθεια τοπικής ολοκλήρωσης στράφηκε στην κατεύθυνση του διεθνούς εμπορίου. Βραζιλία και

²⁸⁷ Φάνης Μαλκίδης, «Λατινική Αμερική: Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η εξαθλίωση των λαών», www.google.com, 27-04-2005

²⁸⁸ Richard Harris, *Popular resistance to Neoliberalism in Latin America*, στο Adams F., Gupta S.D., Mengisteab K., *Globalization and the dilemmas of the State in the South*, Macmillan, London, 1999, σ. 96.

²⁸⁹ Τζέιμς Πέτρας, «Ιμπεριαλισμός και Λ. Αμερική», www.kkernl.gr, 08-10-2005.

²⁹⁰ «In the economic sphere Mercosur since 1991 epitomizes a serious regionalization effort towards institutionalizing economic cooperation, increasing inter-dependence, and moving in the direction of economic, if not political, integration.» Βλ. σχετ. A. Kacowicz, «Regionalization, globalization and nationalism: Convergent, divergent or overlapping?» Working Paper, n. 262, 12/1998, <http://www.nd.edu/Kellogg/wps>.

Αργεντινή εξάγουν περίπου τα ίδια προϊόντα στην ασιατική αγορά. Η ιδέα λοιπόν της κοινής λατινοαμερικάνικης αγοράς έρχεται σε σύγκρουση με τα ιδιαίτερα συμφέροντα της κάθε τοπικής άρχουσας τάξης. Ο Πρόεδρος της Βενεζουέλας, ο Τσάβες, σήμερα επαναφέρει την ιδέα της ένωσης των χωρών της Λατινικής Αμερικής αλλά αυτή τη φορά βασισμένη στο πετρέλαιο. Το εγχείρημα αυτό δεν περπατάει γιατί καταρχήν οι ΗΠΑ δεν θέλουν να ανοίξουν την αγορά τους, ούτε καν σε αγροτικά προϊόντα. Υπάρχει έτσι μια σύγκρουση όπου οι ΗΠΑ θέλουν οι άλλοι να ανοίξουν τις αγορές τους αλλά όχι και τη δική τους. Έτσι σήμερα η ΑΛΚΑ λειτουργεί με τις πιο αδύναμες χώρες της Λατινικής Αμερικής που δρουν συμπληρωματικά ως προς την οικονομία των ΗΠΑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

2.1 Λατινική Αμερική: Παγκοσμιοποίηση & οργανωμένο – οικονομικό έγκλημα

Η μακρά θεσμική αδυναμία των περισσότερων χωρών της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής σε συνδυασμό με την ύπαρξη ισχυρά επικερδούς υπόγειου εμπορίου ναρκωτικών στο δυτικό ημισφαίριο, κάνει τις χώρες αυτές όχι μόνο στο να είναι ιδιαίτερα επιρρεπείς στο εγκώριο οργανωμένο έγκλημα αλλά και στο να είναι ιδιαίτερα ελκυστικές για τις υπερεθνικές εγκληματικές επιχειρήσεις. Στις περισσότερες από αυτές τις χώρες οι δυναμική που διαμόρφωσε η παγκοσμιοποίηση, ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες, έχουν συντελέσει στην δημιουργία ιδανικών συνθηκών που επιτρέπουν την διείσδυση και την ανάπτυξη για το υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα. Παρατηρώντας κανείς την κατάσταση στην Λ. Αμερική, θα διαπιστώσει ότι έχει δεκτεί επιρροές από το ρωσικό οργανωμένο έγκλημα.

Είναι γεγονός ότι το οργανωμένο έγκλημα βρίσκει πρόσφορο έδαφος σε χώρες που δεν είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένες. Οι χώρες αυτές δίνουν κυριολεκτικά εθνικότητα στο διεθνές έγκλημα, παρέχοντας μια ανοικτή πρόσκληση να εγκατασταθεί στις περιοχές αυτές. Σύμφωνα με τον Tom Farer²⁹¹: « συχνά όταν οι χώρες είναι 'ασθενείς', αλλά φέρονται ως ισχυρές αναφορικά με την δημιουργία κανονιστικών πλαισίων με στόχο τον περιορισμό της ιδιωτικής πρωτοβουλίας χωρίς ουσιαστικά να έχουν την δυνατότητα να επιβάλλουν την θέλησή τους, δημιουργείται ένα κενό ανάμεσα στην πραγματικότητα και την νομιμότητα. Αυτό το κενό γίνεται συχνά αντικείμενο εκμετάλλευσης από το οργανωμένο έγκλημα, αποτελώντας παράλληλα μια ατυχή επίπτωση της παγκοσμιοποίησης».

Υπό μια ευρεία έννοια, η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται σε συρρίκνωση της απόστασης σε παγκόσμια κλίμακα διαμέσω της ανάπτυξης ισχυρών τεχνολογικών, κοινωνικών, πολιτικών και περιβαλλοντικών δικτύων. Σύμφωνα με όσα σημειώνουν διάφοροι αναλυτές, οι πρόσφατες αυτές αλλαγές που παρουσιάζονται στο παγκόσμιο σύστημα δεν είναι ένα εντελώς νέο φαινόμενο. Εκείνο που τις διαφοροποιεί είναι το μέγεθος της επίδρασής τους αναφορικά με τα κράτη και τις κοινωνίες γενικότερα.

Οι υπερεθνικοί εγκληματικοί οργανισμοί, είναι ικανοί να αξιοποιήσουν τις αλλαγές που έχει επιφέρει η παγκοσμιοποίηση με κυρίαρχη την αυξανόμενη απουσία εμποδίων στις διεθνείς μετακινήσεις και μεταφορές, την φιλελευθεροποίηση των μεταναστευτικών πολιτικών, την επέκταση του διεθνούς εμπορίου καθώς και την εξάπλωση της υψηλής τεχνολογίας ²⁹² αλλά και

²⁹¹Βλ. σχετ. Bruce Bagley, «Globalization and Latin America and Caribbean organized crime», *Global crime*, vol. 6, n.1, 02/2004, σ. 32.

²⁹² P.Williams, «Organised crime and cybercrime: Synergies, Trends and responses», *Global Issues: An Electronic Journal of the department of State*, 6/2, σ. 22.

την έλλειψη κανονιστικού πλαισίου αναφορικά με τα διεθνή οικονομικά δίκτυα ιδίως σε σχέση με το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, προκειμένου να επεκτείνουν ²⁹³ τις δραστηριότητές τους πέραν των ορίων των χωρών προέλευσης.

Κοινωνίες όπως αυτές των χωρών της Λ. Αμερικής, όπως προαναφέρθηκε, χαρακτηρίζονται από την ταχύτατη ένταξή τους στην παγκόσμια οικονομία κατά τις τελευταίες δεκαετίες με την εφαρμογή οδυνηρών οικονομικών πολιτικών λιτότητας από τις εθνικές τους κυβερνήσεις αλλά και έναν περιορισμό της κρατικής παρέμβασης γενικότερα. Μάλιστα υπό το λάβαρο της αμερικανοποίησης» και του νεοφιλελευθερισμού, ο κρατικός παρεμβατισμός και οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις, ανάλογα βέβαια και με την χώρα, υπέφεραν δραματικά αλλά και διαβρώθηκαν ως επακόλουθο των τοπικών κρίσεων κυρίως κατά το 1982. Αποτέλεσμα αυτής της κρίσης ήταν οι κρατικές αρχές, κατά την δεκαετία του 90 να εμφανίζονται ελλιπείς σε θεσμικό και οικονομικό επίπεδο, αναφορικά κυρίως με την αντιμετώπιση της διεθνούς οργανωμένης εγκληματικής δραστηριότητας. Καθ' όλη την παραπάνω χρονική περίοδο, τα κέντρα επιβολής νόμων στην Λ. Αμερική παρέμειναν ανεπαρκή αλλά κυρίως διεφθαρμένα, όπως αποδεικνύει η μελέτη θεσμών όπως οι φυλακές και τα δικαστήρια. Παράλληλα η διαφθορά είναι διαδεδομένη στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, και επιδεινώνεται συνεχώς παρά την επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας που πρέσβευε την μείωση του παράνομου κέρδους και των ευκαιριών διάπραξης²⁹⁴ από τους κατόχους της πολιτικής εξουσίας. Αντίθετα η τάση των νεοφιλελεύθερων αλλαγών να επιδεινώσουν

²⁹³ P.Williams, «Organising Transnational crime: Networks, Markets and Hierarchies», *Transnational Organised Crime*, vol.4, n.3, Autumn/Winter, σ.4

²⁹⁴ L.Whitehead, *High – level political corruption in Latin America A transitional phenomenon? In combating corruption in Latin America*, J. S. Tulchin & R.H. Espach, Washington DC, 2000.

το χάσμα ανάμεσα στην φτώχεια και στο πλούτο στην Λ. Αμερική και μάλιστα να επιτείνουν την φτώχεια και την μιζέρια των κατώτερων τάξεων, δυστυχώς δεν έχει επηρεασθεί από τα αιτήματα των τάξεων αυτών τόσο για επέκταση του εκδημοκρατισμού αλλά και για γενικότερες πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Ταυτόχρονα, η αυτόνομη κρατική δραστηριότητα στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπως είναι αυτές της Λ. Αμερικής, είναι χαρακτηριστικά περιορισμένη ενώ οι πολιτικές με στόχο την ευημερία απουσιάζουν ή όποτε εφαρμόζονται αποδεικνύονται αναποτελεσματικές.

Μπροστά σε μια επέκταση της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας ο ρόλος των πολιτικών ελίτ στην Λ. Αμερική, έχει περιορισθεί στην διαπραγμάτευση υπαγωγής, υπό όρους υποτέλειας, στο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα. Ανίκανες να αντισταθούν σε διεθνείς εθνικές δυνάμεις και απρόθυμες να υιοθετήσουν περισσότερο ευέλικτα συστήματα πολιτικής αντιπροσώπευσης αλλά και σχεδιασμένες να εκμοντερνίσουν και να νομιμοποιήσουν το κράτος, οι κυβερνητικές και ευρύτερα οι πολιτικές ελίτ, πασχίζουν να διατηρήσουν τις βασικές δομές της εξουσίας αλλά και την κυριαρχία τους άθικτη. Απέναντι στις πιέσεις και στα αιτήματα για κοινωνικό – οικονομική ισότητα των καταπιεσμένων λαϊκών στρωμάτων, οι δομές αυτές αποδεικνύονται ιδιαίτερα ανθεκτικές χρησιμοποιώντας έναν ευρύ και συστηματικό κυβερνητικό εξαναγκασμό.

Στην Λ. Αμερική λοιπόν, οι δυναμικές της παγκοσμιοποίησης κατά την διάρκεια των τελευταίων 2 δεκαετιών, έχουν οδηγήσει σε μια ταχύτατη διάδοση του διεθνούς οργανωμένου εγκλήματος λόγω κυρίως των παραπάνω περιγραφόμενων συνθηκών που δημιούργησαν ένα ιδιαίτερα πρόσφορο έδαφος. Ένα καζάνι που βράζει οι εκατοντάδες χιλιάδες φτωχοί και περιθωριοποιημένοι, συμβάλουν στην ανάπτυξη των διαφόρων μορφών της εγκληματικότητας. Παρουσιάζεται δηλαδή στις χώρες αυτές όπως θα φανεί και από την περιπτώσιολογία που ακολουθεί παρακάτω

(π.χ. βλ. Βραζιλία και φαβέλες), ότι η εμπλοκή σε εγκληματικές δραστηριότητες, μεταξύ των οποίων και το οργανωμένο έγκλημα, μπορεί να ιδωθεί ως μια στρατηγική λογική επιβίωσης, ενόψει των περιορισμένων ευκαιριών ζωής και επιλογών που δίδονται στα περιθωριοποιημένα λαϊκά στρώματα. Επιπλέον η φτώχεια εξαχρειώνει και παράλληλα νομιμοποιεί τα κράτη να αποδεικνύονται σε καθημερινή βάση ανίκανα, να ικανοποιούν επαρκώς τις καθημερινές ανάγκες των περιθωριοποιημένων τμημάτων των πληθυσμών τους ή να αποτρέψουν την εξάπλωση της κοινής αλλά και της οργανωμένης εγκληματικότητας²⁹⁵.

Η οργανωμένη εγκληματικότητα της Λ. Αμερικής συνδέεται άμεσα με την Ρώσικη Μαφία και τις μεθόδους της. Ήδη από το 2001, η σύνδεση των ρωσικών εγκληματικών οργανώσεων με εκείνων της Λ. Αμερικής είναι γεγονός. Σε χώρες όπως η Βραζιλία, η Κολομβία και το Μεξικό, διευρύνεται το φάσμα συνεργασίας ανάμεσα στις τοπικές εγκληματικές οργανώσεις, κυρίως παραστρατιωτικές και την Ρώσικη μαφία, με στόχο την ευκολότερη πρόσβαση σε παράνομες αγορές και σε διαδικασίες ξεπλύματος βρώμικου χρήματος. Με στόχο το παράνομο κέρδος και την αποφυγή της εθνικής και διεθνούς νομοθεσίας, είναι φυσική τάση των ρωσικών εγκληματικών οργανώσεων να σφυρηλατούν ισχυρούς δεσμούς με την Λ. Αμερική, την Καραϊβική και τους ομολόγους τους σε αυτές. Αυτοί οι σύνδεσμοι επιτρέπουν στους Ρώσους σε συνεργασία με διεθνή εγκληματικά κέντρα, να διεξάγουν εγκληματικές δραστηριότητες υπό ένα χαμηλό προφίλ, αποφεύγοντας έτσι, την εμπλοκή με τις Αρχές άρα και τον κίνδυνο σύλληψής τους και απώλειας των κερδών τους.

Σύμφωνα με την Έκθεση της Ίντερπολ²⁹⁶, στην Λ. Αμερική και στην Καραϊβική, οι βασικές δραστηριότητες με τις οποίες εμπλέκεται η ρωσική μαφία, είναι το εμπόριο ναρκωτικών, το

²⁹⁵ L. Paoli, «Criminal fraternities or criminal enterprises», *Transnational Organised crime*, vol. 4, n. 3, Autumn/Winter, 1998, σ.4

²⁹⁶Βλ. ο.π. Bagley Bruce, 2004, σ. 35

εμπόριο όπλων και το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Επιπλέον δραστηριότητες είναι η παιδική πορνογραφία, το έγκλημα με ηλεκτρονικό υπολογιστή, η απάτη με πιστωτικές κάρτες, η πορνεία, η παραχάραξη κ.α. Συχνά λειτουργούν υπό την προστασία των τοπικών παραγόντων, προσφέροντας υπηρεσίες στον τομέα βρώμικο χρήμα με δραστηριότητα που φτάνει στο 30% της όλης διαδικασίας.

Γενικότερα η εγκληματική δραστηριότητα ποικίλει από χώρα σε χώρα. Το Μεξικό για παράδειγμα αποτελεί μια από τις σημαντικότερες πηγές του εμπορίου ναρκωτικών ²⁹⁷προς τις ΗΠΑ με επτά καρτέλ να είναι κυρίαρχα. Η Κολομβία είναι η πρώτη χώρα σε παραγωγή κοκαΐνης παγκοσμίως. Η Κούβα ωστόσο λόγω του εμπάργκο από τις ΗΠΑ και της περιορισμένης της συμμετοχής στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα, δεν αποτελεί πόλο έλξης για το οργανωμένο έγκλημα. Η Βραζιλία από την άλλη μεριά, με τις φτωχογειτονιές προσφέρεται για την ταχύτερη εξάπλωση των εγκληματικών οργανώσεων κυρίως στο εμπόριο ναρκωτικών κάτι που δεν συμβαίνει στην Αργεντινή, όπου το εμπόριο όπλων και τα εγκλήματα βίας είναι κυρίαρχα.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι χαρακτηριστικά των κοινωνιών της Λ. Αμερικής, με κυρίαρχα εκείνα της γραφειοκρατίας και των πελατειακών σχέσεων αλλά και της διαφθοράς ενθάρρυναν και διευκόλυναν τις εκάστοτε οργανώσεις του οργανωμένου εγκλήματος ²⁹⁸να δραστηριοποιηθούν στις χώρες αυτές και κυρίως στον τομέα των ναρκωτικών. Οι Ρώσοι κυρίως είναι εκείνοι που τα τελευταία χρόνια ένιωσαν έντονη «έλξη» για την ευρύτερη περιοχή προχωρώντας σε συμφωνίες με τα καρτέλ και τα εθνικά εγκληματικά δίκτυα και μετατρέποντας τις χώρες αυτές σε πραγματικές ζώνες πολέμου. Η Βραζιλία για παράδειγμα με τις φαβέλες να κυριαρχούν, έγινε πραγματική

²⁹⁷Βλ. σχετ. Kawell J., «Drug economies of the Americas», North American Congress on Latin America, vol. 36, n.2, 09/10/2002.

²⁹⁸ Βλ. σχετ S. Fukuda Parr, «New Threats to Human Security in the Era of globalization», Journal of human development, vol.4, n. 2, 07/2003.

ζώνη πολέμου λόγω του ρωσικού εμπορίου ναρκωτικών και όπλων αλλά και της δράσης των τοπικών εγκληματικών δικτύων. Παρομοίως οι *maras* της Κεντρικής Αμερικής οπλισμένες σαν στρατόπεδα απειλούν την κοινωνική σταθερότητα εξαιτίας των διασυνδέσεων τους με το Ρώσικο διεθνές οργανωμένο έγκλημα. Βέβαια η Ρωσία δεν είναι η μόνη που τροφοδοτεί με όπλα την Λ. Αμερική. Σημαντικός είναι και ο ρόλος των ΗΠΑ. Προκειμένου πάντως να αντιμετωπιστεί η όλη κατάσταση χρειάζονται πραγματικά γενναίες θεσμικές αλλαγές στις χώρες αυτές με κυρίαρχα τα μέτρα κατά της διαφθοράς. Κυρίως όμως απαιτείται η συνειδητοποίηση από την πλευρά των τοπικών ελίτ σχετικά με τα προβλήματα που έχουν να αντιμετωπίσουν στις χώρες τους αλλά και του ότι πρέπει να ξεπεραστούν οι απαρχαιωμένες παραδοσιακές αντιλήψεις για την εθνική κυριαρχία, βασιζόμενες σε έναν ψευδή εθνικισμό που αντιστρατεύεται οποιαδήποτε γόνιμη διεθνή συνεργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

3. Όταν η πραγματικότητα επιβεβαιώνει τη θεωρία

Μερικά εμπειρικά δεδομένα, καταδεικνύουν τις πολυσχιδείς σχέσεις, διαμέσω των χαρακτηριστικών της παγκοσμιοποίησης που αναφέραμε παραπάνω, οι οποίες και αποτυπώνονται σε τοπικό επίπεδο αν εξετάσουμε τα διαφορετικά παραδείγματα των διαφορετικών χωρών της Λ. Αμερικής. Στο παράδειγμα της Λ. Αμερικής, το οποίο γι αυτό και επιλέχτηκε εδώ, αναδεικνύονται τα παραδείγματα τοπικότητας και ενσωμάτωσης, καθώς και η εισαγωγή της έννοιας «περιοχή» στην οικονομική

παγκοσμιοποίηση, του εθνικισμού και του ρόλου που διαδραματίζει το κράτος.

3.1 Το παράδειγμα της Κολομβίας

Σύμφωνα με τις ανθρωπιστικές οργανώσεις 3.000.000 Κολομβιανοί²⁹⁹ και 1.500.000 σύμφωνα με την Κυβέρνηση εγκατέλειψαν τις εστίες τους τα τελευταία χρόνια λόγω της συνεχιζόμενης βίας. Οι άνθρωποι αυτοί, κυρίως παιδιά και γυναίκες κατευθύνονται κυρίως σε καταυλισμούς στα σύνορα της χώρας και ζουν υπό άθλιες συνθήκες. Μάλιστα σιγά σιγά αποτελούν τον κυριότερο «υλικό» για τις εμπόλεμες ομάδες με αποτέλεσμα η βία που τους ξερίζωσε από τα σπίτια τους να ανακυκλώνεται από τους ίδιους. Επειδή πρόκειται για εσωτερική μετανάστευση οι άνθρωποι αυτοί δεν θεωρούνται πρόσφυγες, με αποτέλεσμα να μην αντιμετωπίζονται με την δέουσα προσοχή.

Η Κολομβία παράγει το 80% της συνολικής ποσότητας κοκαΐνης³⁰⁰ παγκοσμίως και εισάγει κατά κύριο λόγο τα φύλλα από την Βολιβία και το Περού. Παρόλα αυτά η οικιακή καλλιέργεια τα τελευταία 3 χρόνια αυξήθηκε κατά 20%. Η κυρίως όμως καλλιέργεια γίνεται σε μεγάλες φυτείες στις νότιες

²⁹⁹ Σύμφωνα με την οργάνωση «Συμβούλιο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τις Μετατοπίσεις» με έδρα την Μποκότα, μόνο το 2002 περίπου 412.000 άνθρωποι αναγκάστηκαν σε μετακίνηση από την μόνιμη περιοχική διαμονής τους και μάλιστα σε ποσοστό που ήταν 20% περισσότερο από το 2001. Υπολογίζεται ότι το 30% των πληθυσμιακών μετατοπίσεων οφείλεται στην δράση των παραστρατιωτικών οργανώσεων, οι οποίες αναπτύχθηκαν κυρίως κατά την διάρκεια της διακυβέρνησης του Προέδρου Πασράνα (1998-2002). Σύμφωνα με το Κέντρο Διεθνούς Πολιτικής στην Ουάσινγκτον οι παραστρατιωτικοί ευθύνονται για το 75% των πολιτικών δολοφονιών αλλά και την πλειοψηφία των μαζικών μετατοπίσεων πληθυσμού στην χώρα. Η πρακτική τους είναι γνωστή: με μια λίστα υπόπτων στο χέρι φτάνουν στις κοινότητες που είναι φιλικά προσκείμενες στους αντάρτες. Όσοι είναι στη λίστα σκοτώνονται μπροστά στις οικογένειες τους με το πιο βίαιο τρόπο. Αλλά και οι αντάρτες ευθύνονται για το 14% των μετατοπίσεων καθώς επιτιθέμενοι σε κυβερνητικούς στόχους φοβίζουν τους πολίτες. «Ο πόλεμος της κοκαΐνης – Κολομβία» [http:// exandas.ert.gr/cocaine/ektos.htm](http://exandas.ert.gr/cocaine/ektos.htm)

³⁰⁰ Το πυκνόφυλλο αυτό φυτό το καλλιεργούσαν επί αιώνες οι Ιθαγενείς της Νοτίου Αμερικής καθώς το χρησιμοποιούσαν σε πολλές κοινωνικές και θρησκευτικές τελετές. Κυρίως όμως μασούσαν τα φύλλα του για να βελτιώσουν την κυκλοφορία του οξυγόνου και να αντιμετωπίσουν τις επιδράσεις του μεγάλου υψομέτρου. Βλ. ο.π. «Ο πόλεμος της κοκαΐνης – Κολομβία» [http:// exandas.ert.gr/cocaine/coca.htm](http://exandas.ert.gr/cocaine/coca.htm)

και κεντρικές περιοχές, με ιδιαίτερα προηγμένη τεχνολογία που εξασφαλίζει την υψηλή απόδοση των εδαφών. Τα φύλλα της κοκαΐνης υποβάλλονται σε μια σειρά μετατροπών σε μυστικά εργαστήρια τα οποία βρίσκονται μακριά από τις φυτείες και που οι μεγάλες ποσότητες τοξικών χημικών που χρησιμοποιούνται για να αποκτήσει η κόκα την τελική κρυσταλλική της μορφή προκαλούν τεράστιες ζημιές στο οικοσύστημα της περιοχής.

Στην Κολομβιανή βιομηχανία παραγωγής κόκας απασχολούνται περίπου 200.000 άνθρωποι, οι οποίοι επί το πλείστον είναι φτωχοί αγρότες³⁰¹. Περίπου 39.397 άνθρωποι το 2002 και 75.597 από το 2000 μετατοπίστηκαν εξαιτίας των ψεκασμών στις καλλιέργειες κόκας. Οι ψεκασμοί αυτοί στέρησαν τα μέσα επιβίωσης των χωρικών καθώς καταστράφηκαν αδιακρίτως οι σοδειές τους - η άλλοτε γόνιμη γη τους δεν τους παρέχει τα απαραίτητα ως προς το ζην- τα κοπάδια τους εξαφανίστηκαν ενώ οι υδάτινοι πόροι μολύνθηκαν, με αποτέλεσμα να βρίσκουν εργασία μόνο στις φυτείες. Πρόκειται για ένα αμφιλεγόμενο πρόγραμμα που εισήχθη το 1984 από την κολομβιανή κυβέρνηση με στόχο την εξάλειψη της παραγωγής κοκαΐνης που από το 2000 με τα 1,3 δις δολάρια της αμερικάνικης βοήθειας εξελίχθηκε σε μαζική επιχείρηση. Το πρόγραμμα βασίζονταν σε ψεκασμό με φυτοκτόνα όπου η κυρίαρχη ουσία ήταν το «Roundup», μια χημική ουσία που προκαλεί τον μαρασμό των φυτών αλλά παράλληλα περιέχει την διοξίνη, μια καρκινογόνο ουσία που βλάπτει το δέρμα και τα μαλλιά. Συνέπεια αυτού ήταν η παρέμβαση των Ηνωμένων Εθνών με το Πρόγραμμα Ελέγχου των Ναρκωτικών με στόχο την δημιουργία ενός διεθνούς Παρατηρητηρίου για την μέθοδο των ψεκασμών. Ωστόσο τα

³⁰¹ Προκειμένου οι εκάστοτε κυβερνήσεις να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα των παράνομων ναρκωτικών -παράγονται και μεγάλες ποσότητες κράκ, δηλαδή νοθευμένης με μπέηκιν πάουντερ κοκαΐνης- δίνουν τακτικούς μισθούς σε οικογένειες που αποφάσισαν να αντικαταστήσουν την καλλιέργεια της κόκα με άλλες νόμιμες καλλιέργειες όπως η γιούκα και το καλαμπόκι ή ψεκάζουν τις φυτείες με φυτοκτόνα. Ο πόλεμος της κοκαΐνης - Κολομβία/<http://exandas.ert.gr/cocaine/coca.htm>

καρτέλ των ναρκωτικών ανέπτυξαν ένα γενετικά τροποποιημένο δέντρο³⁰² κόκας, το οποίο παράγει μεγαλύτερες ποσότητες ναρκωτικού και είναι ανθεκτικό στους ψεκασμούς σύμφωνα με την οικονομική εφημερίδα Φαϊνάνσιαλ Τάιμς.

Η Κολομβία αποτελεί, λόγω της γεωγραφικής της θέσης – πρόσβαση στην Καραϊβική, στον Ισθμό του Παναμά και στον Ειρηνικό Ωκεανό- έναν από τις μεγαλύτερους εξαγωγείς σε ναρκωτικά, με καλά οργανωμένα καρτελ σε πόλεις όπως το Μέντελιν, το Κάλι και η Μποκοιά. Τα καρτέλ της Κολομβίας είναι ομάδες που σχηματίζονται από εμπόρους ναρκωτικών, από την ίδια πόλη που έρχονται σε συνεργασία. Το πιο γνωστό είναι το καρτέλ του Μεντεγίν το οποίο σχηματίστηκε το 1978, από τον μεγαλέμπορο Κάρλος Λέχτερ ο οποίος αγόρασε ένα μεγάλο μέρος του Νόρμανς Κέι, ενός μικρού νησιού κοντά στις ακτές των Μπαχάμας. Το νησί αυτό αποτέλεσε την βάση για έναν σύνδεσμο αποκαλούμενο Μεντεγίν και αποτελούμενο από τον Λέχτερ, τον Εσκομπάρ και τους τρεις αδερφούς Οισόα. Στην δεκαετία του '80 διεξήγαγε πόλεμο κατά της κυβέρνησης και συνδέθηκε με ενέργειες όπως με την δολοφονία του τότε υποψηφίου προέδρου καθώς και με μια ανατίναξη αεροπλάνου. Αμέσως πάντως μετά από την δολοφονία του Εσκομπάρ το 1994, το καρτέλ του Μεντεγίν όπως και εκείνο του Κάλι κατέρρευσαν.

Οι εξαγωγές του Μεντεγίν κατευθύνονται κυρίως προς τις ΗΠΑ (σύμφωνα με το Γραφείο Εθνικής Πολιτικής ³⁰³ για τον έλεγχο

³⁰² Με την βοήθεια ξένων επιστημόνων προς τα καρτέλ δημιουργήθηκε ένα ανθεκτικό φυτό, που φθάνει τα 2,7 μέτρα, το διπλάσιο δηλαδή από τα κανονικά της κόκας. Το δέντρο αυτό παράγει 8 φορές περισσότερη κοκαΐνη από το κανονικό φυτό. Πάντως η κολομβιανή κυβέρνηση με την βοήθεια της Νυνκοπ, αμερικάνικης ιδιωτικής εταιρίας υπηρεσιών ασφαλείας προσπαθεί να ρίξει την Κολομβία από την πρώτη θέση του καταλόγου των χωρών που παράγουν ναρκωτικά αλλά παρόλα αυτά και ενώ από το 2000 η περιοχή όπου καλλιεργείται κόκα στην Κολομβία έχει μειωθεί, η παραγωγικότητα ανά εκτάριο αυξάνεται. [http:// www. Naftemporiki.gr/news/story-7-12-2004](http://www.Naftemporiki.gr/news/story-7-12-2004)

³⁰³ Η Υπηρεσία Δίωξης Ναρκωτικών των ΗΠΑ αναφέρει ότι όλοι οι κλάδοι της κυβέρνησης στην Κολομβία είναι αναμεμιγμένοι σε δωροδοκία σχετικά με ναρκωτικά. Τον Νοέμβριο του 1998, το τελωνείο των ΗΠΑ και η Υπηρεσία Δίωξης Ναρκωτικών βρήκαν 415 κιλά κοκαΐνης και 6 κιλά ηρωΐνης σε ένα κολομβιανό πολεμικό αεροπλάνο με αποτέλεσμα την σύλληψη πολλών ανώτατων στελεχών της πολεμικής αεροπορίας. Βλ. σχετικά Noam Chomsky,

των ναρκωτικών του Λευκού Οίκου το 90% της κοκαΐνης προέρχεται από την Κολομβία), την Βραζιλία και την Ευρώπη με τζίρο 2,2 – 5 εκατ. δολάρια το χρόνο. Τα περισσότερα από τα κέρδη επιστρέφουν στην Κολομβία μέσα από περίπλοκες διαδικασίες ξεπλύματος χρήματος που πλήττουν την αξιοπιστία του δικαστικού συστήματος και καταμαρτυρούν διαφθορά που φτάνει τα ανώτατα κυβερνητικά κλιμάκια. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Προέδρου Ερνέστο Σαμπέρ, που το 1998 κατηγορήθηκε ότι έλαβε αρκετά εκατομμύρια από καρτέλ ναρκωτικών ως δωρεές για την προεκλογική του εκστρατεία.

Το γεγονός στο οποίο θα πρέπει όμως να σταθεί κανείς είναι η αντιμετώπιση των Ιθαγενών στην χώρα αυτή της Λατινικής Αμερικής και κυρίως σε σχέση με την δράση των πολυεθνικών εταιριών. Καταρχήν στον Αμαζόνιο σήμερα και στην ευρύτερη περιοχή των Άνδεων ζουν περίπου 65 φυλές Ινδιάνων, περίπου δηλαδή 800.000 άνθρωποι (2% του συνολικού πληθυσμού). Το «δυστύχημα» για τους ινδιάνους είναι ότι κάτω από την γη τους υπάρχουν τεράστια αποθέματα πετρελαίου με αποτέλεσμα να βρίσκονται οι κοινότητες τους στο επίκεντρο της έντασης. Η πετρελαϊκή ανάπτυξη έχει συνδεθεί με την στρατικοποίηση και τον διωγμό των Ινδιάνων σε σημείο που προκαλείται η αντίδραση πολλών ινδιάνικων οργανώσεων που κάνουν απεγνωσμένες εκκλήσεις για ειρήνη αντιστεκόμενοι στην εξόρυξη των κοιτασμάτων, στην στρατικοποίηση αλλά και στο να σταματήσει η βοήθεια των ΗΠΑ προς την Κολομβία. Η βοήθεια αυτή περιλαμβάνεται στο επονομαζόμενο «Σχέδιο Κολομβία» που εισήχθη το 1999 από τον Πρόεδρο Αντρές Παστράνα και το οποίο περιελάμβανε την διάθεση 7,5 δις δολαρίων μέσα σε μια τριετία για την καταπολέμηση των ανταρτών και της θεσμικής διαφθοράς. Η κολομβιανή κυβέρνηση διέθεσε 4 δις δολάρια και τα υπόλοιπα 2 δις δολάρια προσπάθησε να τα εξασφαλίσει από

« The Colombia Plan: April 2000. Through the 1990s, Colombia was the leading recipient of U.S. military aid in Latin America», 04/2000, <http://www.zmag.org/ZMag/articles/chomskyjune2000.htm>

τις ΗΠΑ και από άλλους πολυεθνικούς θεσμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Πράγματι τον Ιούλιο 2000, οι ΗΠΑ³⁰⁴ προσέφεραν 1,3 δισεκατομμύρια δολάρια μέσω του Αμερικάνικου Κογκρέσο επί προεδρίας Κλίντον (900 εκατ. δόθηκαν σε στρατιωτικό ³⁰⁵ και αστυνομικό εξοπλισμό) και το Σχέδιο τέθηκε σε εφαρμογή με βασικούς στόχους την οικονομική, θεσμική, κοινωνική ανάρρωση, την παύση των εχθροπραξιών και την καταπολέμηση της βιομηχανίας των ναρκωτικών. Το Σχέδιο αυτό δεν έτυχε ιδιαίτερης υποδοχής από την Διεθνή Αμνηστία, η οποία εξέφρασε τις επιφυλάξεις της ως προς τις ευθύνες και των κολομβιανών κυβερνήσεων στην κρίση και στην παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο Κλίντον πάντως σθεναρά το υπερασπίστηκε θέλοντας να ενισχύσει την εικόνα του κόμματός του στον αγώνα κατά των ναρκωτικών. Μάλιστα το πιο αμφιλεγόμενο ³⁰⁶ κομμάτι του Σχεδίου είναι εκείνο που ονομάζεται «Ωθηση στην Νότια Κολομβία» και αφορά την επέμβαση των αμερικανικών ειδικών δυνάμεων στην Σαραβένα και στην Αράουκα, προκειμένου να

³⁰⁴ Σύμφωνα με το Αμερικάνικο Υπουργείο Εξωτερικών διατέθηκαν 465,6 εκατ. δολάρια για την καταπολέμηση του εμπορίου ναρκωτικών, 115,6 εκατ. δολάρια για την υποστήριξη της κολομβιανής Εθνικής Αστυνομίας, 174 εκατ. δολάρια για εναλλακτικούς τρόπους οικονομικής ανάπτυξης, 122 εκατ. δολάρια για την ενίσχυση της κυβερνητικής ικανότητας και των θεσμών και 441,9 εκατ. δολάρια για το πρόγραμμα ώθησης στην Νότια Κολομβία. <http://exandas.ert.gr/cocaine/plan.htm>

³⁰⁵ Το 80% του ποσού των 1,3 εκατ. δολαρίων προορίστηκε για την αγορά ελικοπτέρων Huey και Black Hawk. Hector Mondragon, «Οι ΗΠΑ και το Σχέδιο Κολομβία», www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/free/colombia, Δεκέμβριος 2000.

³⁰⁶ Ο Stan Goff, πρώην λοχίας των Αμερικανικών Ειδικών Δυνάμεων Κατασκοπίας, στην εργασία του στην Κολομβία αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η αλλαγή στην πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών για την στρατιωτική ενίσχυση της Κολομβίας είναι προφανής, στις προτάσεις από τον Πρόεδρο Bush, να επεκτείνει τη χρήση της ενίσχυσης στις διαδικασίες αντί - εξέγερσης και την προστασία υποδομής πετρελαίου. Το πρόσφατο αίτημα του Προέδρου για 98 εκατ. δολάρια, να ωθήσει την ασφάλεια της συχνά βομβαρδισμένης σωλήνωσης πετρελαίου Cano Limon, που είναι μέρος -ιδιοκτησία της Δυτικό Πετρελαιο αμερικανικής επιχείρησης OXY, αποτελεί μια πρωτοφανή δημόσια αποκάλυψη του σχεδίου του Προέδρου Bush, για να τρυπήσει το κολομβιανό πετρέλαιο. Η στρατιωτική ενίσχυση έχει επιδεινώσει μόνο τον κύκλο βίας στην Κολομβία, όμως η ανάγκη να εξασφαλιστεί η πρόσβαση στο πετρέλαιο οδηγεί τις ΗΠΑ βαθύτερα στον κολομβιανό εμφύλιο πόλεμο. <http://www.colombiamobilization.org>

εκπαιδεύσουν τους Κολομβιανούς στρατιώτες εναντίον των ανταρτών. Επιπλέον το Σχέδιο Κολομβία επέκτεινε το πρόγραμμα του ψεκασμού των φυτειών³⁰⁷. Σύμφωνα με τον εγκληματολόγο Μάικλ Τόνρυ «οι σχεδιαστές του πολέμου γνώριζαν ακριβώς τι κάνουν. Πρώτον θα ξεφορτώνονταν τον περιττό πληθυσμό, τους διαθέσιμους ανθρώπους, που στην Κολομβία εξοντώνονται με κοινωνικές εκκαθαρίσεις, και δεύτερον θα τρομοκρατούσαν όλους τους άλλους, έργο όχι ασήμαντο σε μια περίοδο που επιβάλλεται μια εγκώρια μορφή δομικών αλλαγών, με σημαντικό κόστος για την πλειοψηφία του πληθυσμού.

Εκείνο που θα έπρεπε να παρατηρήσει κανείς αναφορικά με το Σχέδιο είναι ότι από την στιγμή που τελικά δεν έφερε πραγματική πτώση στην παραγωγή των ναρκωτικών για ποιο λόγο τελικά δημιουργήθηκε; Αν γνωρίζει κανείς την κατάσταση στην Κολομβία θα απαντούσε ευθέως πως ο λόγος είναι προφανής. Οι αγρότες! Το σχέδιο είναι η μόνη διέξοδος για χιλιάδες αγρότες και εργάτες γης οι οποίοι καταστράφηκαν λόγω της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας άρα και της αύξησης των εισαγωγών υπό την καθοδήγηση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου. Χαρακτηριστικά η οικονομολόγος Susan Strange αναλύει πολύ εύστοχα την κατάσταση. Οι κυβερνήσεις του G77, την δεκαετία του '60 δημοσίευσαν κάλεσμα για μια «νέα παγκόσμια οικονομική τάξη» σύμφωνα με τις ανάγκες της πλειοψηφίας των ανθρώπων. Για το λόγο αυτό σχηματίστηκαν ειδικές προτάσεις απο το Συμβούλιο Εμπορίου και Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (UNCTAD) το 1964, με στόχο την οικοδόμηση ενός διεθνούς εμπορικού συστήματος για την προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Οι προτάσεις όμως αυτές απορρίφθηκαν από τις μεγάλες δυνάμεις

³⁰⁷ Το 1999 καταστράφηκαν 16.000 εκτάρια κόκας και παπαρούνας αλλά η έκταση αυτών των καλλιεργειών αυξήθηκε κατά 22.000 εκτάρια. Έτσι σήμερα η έκταση των καλλιεργειών κόκας και παπαρούνας περιλαμβάνει 38.000 εκτάρια γης. Βλ. ο.π. Hector Mondragon, Δεκέμβριος 2000.

με τις ΗΠΑ να πρωτοστατούν στην άρνηση και να επιμένουν ότι η ανάπτυξη δεν είναι δικαίωμα, ότι είναι εξωφρενικό να υποστηρίζει κάποιος το αντίθετο κινούμενοι σε αυτό που ωμά έθεσε η Μάργκαρετ Θάτσερ: «...η θεσμοποιημένη μορφή παγκοσμιοποίησης απεικονίζεται σαν μια αμείλικτη διαδικασία ως προς την οποία δεν υπάρχει εναλλακτική λύση».

Αποτέλεσμα ήταν ο Οργανισμός να περιθωριοποιηθεί και κυρίως να συμμορφωθεί αλλά και οι αγρότες να στραφούν σε σοδειές με σταθερή αγορά. Οι έμποροι ναρκωτικών έβρισκαν λοιπόν πλέον ευκολότερα αγρότες για την καλλιέργεια κόκας, κάνναβης και οπίου, ναρκωτικά για τα οποία η αγορά των πλούσιων κοινωνιών ήταν έτοιμη. Έτσι οι αγρότες αναγκάστηκαν να στραφούν στην Κολομβία στην καλλιέργεια κόκας και παπαρούνας καθώς η έκταση της γης που προορίζονταν για νόμιμες καλλιέργειες έχει μειωθεί κατά 1.500.000 εκτάρια³⁰⁸ ενώ οι εισαγωγές αγροτικών προϊόντων έχουν αυξηθεί κατά 700% και μάλιστα του καφέ που αποτελούσε για χρόνια βασικό είδος που καλλιεργούσαν. Επομένως τρεις παράγοντες θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε υπεύθυνους για την απομάκρυνση των αγροτών από την γη τους. Α) Η εξάπλωση των ενόπλων παραστρατιωτικών ομάδων με αύξηση των σφαγών, Β) Το εμπόριο ναρκωτικών που δημιούργησε μια μεγάλη κατηγορία αγοραστών γης, τους μεγαλογαιοκτήμονες και Γ) Το ελεύθερο εμπόριο ³⁰⁹ που αύξησε την εισαγωγή τροφίμων κατά 700% και προκάλεσε δραστική μείωση των καλλιεργούμενων γαιών. Ο Hector Mondragon ³¹⁰ στο άρθρο «Οι ΗΠΑ και το Σχέδιο Κολομβία», γράφει

³⁰⁸ <http://www.athens.indymedia.org/old/front> 27-02-2002

³⁰⁹ Η Κολομβία ήταν κάποτε μεγάλη σιτο - παραγωγός χώρα, θέση που υπονομεύτηκε όταν κατά την δεκαετία του '50 εισήχθη το πρόγραμμα βοήθειας Τροφή για την Ειρήνη το οποίο παρείχε φορολογικές διευκολύνσεις στις Αμερικανικές αγροτικές επιχειρήσεις και ανάλογα κεφάλαια σε αμερικάνικες αγροτικές επιχειρήσεις. Επιπλέον η διεθνής συμφωνία για τον καφέ τέθηκε σε εκκρεμότητα υπό την πίεση των ΗΠΑ με την δικαιολογία της παραβίασης του δίκαιου εμπορίου. Αποτέλεσμα ήταν η πτώση των τιμών περισσότερο από 40% μέσα σε δυο μήνες.
<http://www.athens.indymedia.org/old/front>

³¹⁰ Βλ. ο.π. Hawk. Hector Mondragon, Δεκέμβριος 2000

χαρακτηριστικά: « Ο πραγματικός στόχος του Σχεδίου Κολομβία είναι η ενδυνάμωση του ελεύθερου εμπορίου μέσω του Π.Ο.Ε., πράγμα που αποτελεί τον καλύτερο τρόπο για την διασφάλιση της συνεχιζόμενης ύπαρξης παράνομων καλλιεργειών. Οι αγρότες³¹¹ που τα χωράφια τους έχουν καταστραφεί από τους ψεκασμούς, πρέπει να επιβιώσουν. Και έτσι πουλούν τη γή τους σε εμπόρους ναρκωτικών ή σε μεγαλογαιοκτήμονες οι οποίοι τη χρησιμοποιούν για την εκτροφή βοοειδών. Στο μεταξύ οι αγρότες αναγκάζονται να μετακινηθούν μέσα στο δάσος της Αμαζονίας όπου είναι υποχρεωμένοι να καλλιεργούν περισσότερη κόκα από ότι πριν, αφού το κόστος παραγωγής αυξάνει στα νέα εδάφη του τροπικού δάσους».

Η συγκέντρωση γης στους μεγάλους γαιοκτήμονες συνδέεται στενά με την έξαρση βίας, με αποκορύφωμα μια περίοδο που ονομάζεται La Violencia (1948-1958) με την εξόντωση φιλελεύθερων, κομμουνιστών και προτεσταντών όπου οι μαζικές δολοφονίες έφτασαν τους 200.000 νεκρούς³¹² και οι μαζικοί εκτοπισμοί τους 2.000.000 χωρικούς. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε ότι οι εγκατελειμμένες γαίες πέρασαν στην κατοχή των πολιτικών gamonales ενώ στην κοιλάδα του ποταμού Cauca όλα τα εδάφη πέρασαν στα χέρια μεγαλογαιοκτημόνων με κυρίαρχες καλλιέργειες εκείνες του ζαχαροκάλαμου και του βάμβακος. Τα λατιφούντια, οι τεράστιες εκτάσεις, κάλυπταν το 32% των επίσημα καταγεγραμμένων εκτάσεων το 1984, το 36% το 1988 και έφθασε στο 45% το 1997.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι τόσο στα στενότερα πλαίσια του «Σχεδίου Κολομβία» όσο και στα ευρύτερα

³¹¹ Ο πραγματικός στόχος των ΗΠΑ μέσω του Σχεδίου, ήταν τελικά όχι η καταστροφή των καρτέλ που θησαυρίζουν από το εμπόριο κοκαΐνης, αλλά των μικροαγροτών . Τα χρήματα από το Σχέδιο δεν κατευθύνθηκαν σε ενίσχυση των φτωχών τάξεων αλλά το 85%, δηλαδή 1.247 εκατομμύρια δολάρια, προορίστηκαν για την αγορά στρατιωτικού υλικού για το στρατό της Κολομβίας, ανάμεσά του και 30 ελικόπτερα «Μπλάκχοκ». «Σχέδιο Κολομβία ή Σχέδιο Αντικολομβία», Διεθνής Αλληλεγγύη, τεύχος 24, Ιανουάριος – Μάρτιος 2000

³¹² <http://www.athens.indymedia.org/old/front> 27-02-2002

της εξάπλωσης του πολυεθνικού κεφαλαίου καθώς και του μοντέλου της παγκοσμιοποίησης, η αγροτιά αποτελεί εμπόδιο, αφού στόχος είναι η εκκαθάριση των εδαφών που αυτή κατέχει και η ανάπτυξη στην θέση τους, τομέων πετρελαίου, ορυχείων, ηλεκτρικής ενέργειας και αυτοκινητοδρόμων αλλά και η πραγματοποίηση στα εδάφη αυτά βιο-γενετικών πειραματικών καλλιεργειών. Οι ΗΠΑ εισάγουν περισσότερο πετρέλαιο από την Κολομβία αλλά και από τις όμορες χώρες όπως η Βενεζουέλα και ο Ισημερινός από ότι από όλο τον Περσικό κόλπο. Κατανοεί λοιπόν κανείς ότι τα πετρέλαια της Κολομβίας είναι στρατηγικής σημασίας των ΗΠΑ καθώς τους εξασφαλίζουν ανεξαρτησία τόσο απέναντι στην Μέση Αμερική όσο και απέναντι στην Βενεζουέλα και στην πολιτική του προέδρου Chavez. Παράλληλα οι νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις που ενσωματώθηκαν στο Σύνταγμα του 1991 αύξησαν την «δυστυχία» για το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού αυξάνοντας σε ανησυχητικό βαθμό τα επίπεδα ανισότητας και φτώχειας, με το 55% του πληθυσμού να ζει κάτω από το επίπεδο της ένδειας.

Χαρακτηριστική περίπτωση, της δράσης των πολυεθνικών είναι εκείνη εναντίον της φυλής Ούβα. Οι πετρελαϊκές εταιρίες OXY και SHELL, το 1992 σε συνεργασία με την κολομβιανή κυβέρνηση ζήτησαν τα δικαιώματα εξόρυξης στην πατρογονική γη των Ούβα. Ήδη από το 1999 η Κολομβία είχε αυξήσει τα συμβολαία της με αμερικανικές, καναδικές και βρετανικές εταιρίες πετρελαίου μεταξύ των οποίων ήταν η Occidental Petroleum, BP-Amoco, Chevron -Texaco, Shell, Exxon, Canadian Oxy, Talisman και Alberta Energy. Το Putumayo είναι η περιοχή σύμφωνα με το Σχέδιο που μοιράστηκε στις πετρελαϊκές εταιρείες. Η Oxy (Occidental Petroleum) ³¹³ της οποίας οι περισσότερες μετοχές ανήκουν στην οικογένεια του Αλ Γκορ, πρώην αντιπροέδρου των ΗΠΑ, άσκησε πιέσεις στο Κονγκρέσο για την εφαρμογή του «Σχεδίου Κολομβία». Έτσι η Oxy

³¹³ http://www.geocities.com/anar_gr/gr/subcolob.htm

προσπάθησε να διώξει τους Ούβα από την γή τους προκειμένου να διεξαγει εκεί πετρελαϊκές έρευνες. Η εξόρυξη των κοιτασμάτων για τους Ούβα δεν σημαίνει μόνο την φυσική αλλά και την πολιτισμική τους εξόντωση καθώς οι Ινδιάνοι θεωρούν το πετρέλαιο ως το αίμα της μητέρας γης. Η Oxy μάλιστα έχει παραδεχτεί πως πληρώνει τις ομάδες ανταρτών FARK και ELN οι οποίες αποτέλεσαν μάλιστα το κεφάλαιο εκκίνησης για την δράση τους. Ο κολομβιανός στρατός διαθέτει το ένα τέταρτο των στρατιωτών του για την προστασία των πετρελαϊκών εγκαταστάσεων ενώ η προτεινόμενη επένδυση των 98 εκατ. δολαρίων θα επεκτείνει την στρατιωτικοποίηση αυτών των εδαφών καθώς και την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η OXY με την σφαγή του Santo Domingo το 1998 - με την στρατιωτική μονάδα που ενεπλάκη στην σφαγή να λαμβάνει οικονομική ενίσχυση για εξοπλισμό και εκπαίδευση- καθώς και πολλές άλλες πετρελαϊκές εταιρίες ευθύνονται για την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ευρύτερη περιοχή.

Οι εκθέσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων³¹⁴ υποστηρίζουν ότι τα βάνουσα παραστρατιωτικά στοιχεία έχουν λάβει πάνω από 2 εκατ. δολάρια για την προστασία των σωληνώσεων. Επιπλέον η Canadian Oxy έχει συνυπογράψει το μεγαλύτερο συμβόλαιο για

³¹⁴ Η μεγάλη πλειοψηφία των αγριστιών αποδίδεται στις παραστρατιωτικές δυνάμεις που είναι συνδεδεμένες με τον στρατό σύμφωνα με την Έκθεση από το Human Rights Watch-Παρατηρητήριο των ανθρωπίνων Δικαιωμάτων- τον Φεβρουάριο του 2000. Τον Απρίλιο του 2000 σύμφωνα με μια μελέτη των Η.Ε. οι Κολομβιανές δυνάμεις ασφαλείας διατηρούν στενή σχέση με τα αποσπάσματα θανάτου, οργανώνουν τις παραστρατιωτικές δυνάμεις και είτε συμμετέχουν άμεσα στις σφαγές τους είτε τις υποβοηθούν στους φονικούς στόχους τους. Η Κολομβιανή Επιτροπή Νομικών ανέφερε ότι τον Σεπτέμβριο του 1999 οι δολοφονίες είχαν αυξηθεί κατά 20% σε σχέση με το προηγούμενο έτος και ότι από αυτές η αναλογία που έπρεπε να αποδοθεί στους παραστρατιωτικούς είχε αυξηθεί από 46% το 1995 σε σχεδόν 80% το 1998, συνεχίζοντας με τον ίδιο ρυθμό και το 1999. Το Γραφείο του Επιτρόπου του Πολίτη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα της κολομβιανής κυβέρνησης ανέφερε αύξηση κατά 68% στις σφαγές το πρώτο εξάμηνο του 1999 σε σύγκριση με την ίδια περίοδο του 1998, που φθάνει σε περισσότερους του ενός φόνου κάθε μέρα, αιματηρή δραστηριότητα που αποδίδεται στις παραστρατιωτικές ομάδες που χρηματοδότησε το αμερικανικό «Σχέδιο Κολομβία». Βλ. ο.π. Noam Chomsky, 04/2000

την εξόρυξη πετρελαίου στη ιστορία της Κολομβίας, στην περιοχή Sumapaz, κοντά στην Μποκοτά η οποία και χαρακτηρίστηκε ως εμπόλεμη ζώνη από την πρώτη στιγμή εφαρμογής του Σχεδίου. Στη διάρκεια συζήτησης του Σχεδίου στο Κογκρέσο, γερουσιαστές υποστήριξαν την ανάγκη να δοθεί προτεραιότητα στις πετρελαϊκές επενδύσεις. Η Ουάσιγκτον Πόστ γράφει χαρακτηριστικά τον Απρίλιο του 2000 δια στόματος Coverdell: «η ανάγκη προστασίας των πετρελαϊκών συμφερόντων στη Βενεζουέλα³¹⁵... δικαιολογεί την επέμβαση των ΗΠΑ στην Κολομβία». Το 1997 υπό την αντίδραση των ανθρωπιστικών και περιβαλλοντικών οργανώσεων η SHELL αποσύρθηκε από το πρόγραμμα και το 2002 την ακολούθησε και η OXY.

Πάντως αίσια κατάληξη δεν είχαν όλες οι περιπτώσεις, καθώς οι φυλές των ινδιάνων γνώρισαν διωγμούς με στόχο την εκμετάλλευση υδάτινων πόρων και χρυσωρυχείων και μάλιστα τουλάχιστον 365 ηγέτες ινδιάνικων κοινοτήτων δολοφονήθηκαν την τελευταία δεκαετία ενώ σύμφωνα με εκτίμηση της Ένωσης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα τον Ιούνιο του 2001, ενώ τουλάχιστον οι μισοί ιθαγενείς βρίσκονται αντιμέτωποι με την εξαφάνιση.

Το κολομβιανό κράτος έχει προχωρήσει σε συμφωνίες με τις πολυεθνικές για την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων αγνοώντας τις κραυγές αγωνίας των ιθαγενών που θίγεται η κουλτούρα, το οικοσύστημα τους, τα δικαιώματά τους πάνω στη γή αλλά και γενικότερα η ίδια η ύπαρξή τους. Άλλο ένα τραντακτικό παράδειγμα καταπίεσης ιθαγενών από πολυεθνικές εταιρίες είναι αυτό των Empera Katío απέναντι στην πολυεθνική

³¹⁵ Η κυβέρνηση της Βενεζουέλας του Ούγκο Τσάβεζ, είχε προκαλέσει την δυσαρέσκεια των ΗΠΑ, καθώς σε συνεννόηση με τον OPEC ζήτησε την ρύθμιση της πετρελαϊκής αγοράς, σε συνεργασία με Ιράκ και Κούβα, προς όφελος των χωρών εξαγωγέων. Μάλιστα ο αντιπρόεδρος της Oxy ζήτησε την εφαρμογή του Σχεδίου στα σύνορα με την Βενεζουέλα, στην περιοχή των Ούβα και στο Catatumbo, περιοχή ενός νέου συμβολαίου όπου την μερίδα του λέοντος έπαιρνε η εταιρεία BP-Amoco και την εκκαθάριση της οποίας είχαν αναλάβει οι παραστρατιωτικοί.
<http://www.athens.indymedia.org/old/front> 27-02-2002

Urra S.A. Οι Ινδιάνοι Empera Katio³¹⁶ συγκρούστηκαν με την υδροηλεκτρική εταιρεία Urra S.A. εξαιτίας της εγκατάστασης της τελευταίας στα προγονικά τους εδάφη. Στις 25-10-2004 οι ιθαγενείς κατέλαβαν τις εγκαταστάσεις της εταιρίας και προχώρησαν σε διαμαρτυρία στον Περίβολο του Υπουργείου Περιβάλλοντος μέχρι την βίαιη εκδίωξή τους τα ξημερώματα της 23ης Δεκεμβρίου 2004. Από τότε ζουν 500 περίπου Emperas εκτοπισμένοι, στοιβαγμένοι υπό άθλιες συνθήκες, σε πολύ χαμηλές θερμοκρασίες σε εγκαταστάσεις της ONIC – Ιθαγενικής Οργάνωσης της Κολομβίας και περικυκλωμένοι από κατασταλτικές δυνάμεις.

Πάντως εκείνο που θα πρέπει να επισημάνουμε αναφορικά με τους Ιθαγενείς είναι ότι στην Κολομβία μιλάμε ακόμη και για Κοινωνική Γενοκτονία³¹⁷. Ινδιάνοι, Αφρο-Κολομβιανοί και αγρότες διώκονται σε τέτοιο βαθμό στα Κολομβιανά εδάφη που αυτό να αποτελεί μια κοινωνική γενοκτονία. Μάλιστα το 2001 μιλάμε για 425 σφαγές. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε: η περιοχή που βρίσκεται κοντά στις εγκαταστάσεις της πετρελαϊκής εταιρίας Chevron στην ακτή της Καραϊβικής, εκκαθαρίστηκε

³¹⁶ <http://www.athens.indymedia.org/old/front>

³¹⁷ Ο Alfredo Carrizosa, πρόεδρος της Κολομβιανής Μόνιμης Επιτροπής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και πρώην υπουργός Εξωτερικών, γράφει χαρακτηριστικά: « η ένδεια και ο ανεπαρκής αναδασμός της γης έχει κάνει την Κολομβία μια από τις πιο τραγικές χώρες της Λατινικής Αμερικής ενώ η βία έχει επιδεινωθεί από εξωτερικούς παράγοντες όπως πρωτοβουλίες ήδη από την κυβέρνηση Κένεντι η οποία κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια για να μετασχηματίσει τον κανονικό στρατό ξηράς σε αντι- αντάρτικες ταξιαρχίες. Αυτές οι πρωτοβουλίες προανήγγειλαν αυτό που είναι γνωστό στη Λατινική Αμερική ως εθνικό δόγμα ασφάλειας και που δεν θεωρείται ως υπεράσπιση από έναν εξωτερικό εχθρό αλλά μάλλον ο εσωτερικός εχθρός. Η νέα στρατηγική των ομάδων θανάτου δίνει στο στρατό το δικαίωμα να πολεμήσει και να εξολοθρεύσει τους κοινωνικούς λειτουργούς, τους συνδικαλιστές, τους άνδρες και τις γυναίκες που δεν υποστηρίζουν το κατεστημένο και που θεωρούνται κομμουνιστές εξτρεμιστές. Ως τμήμα της στρατηγικής που προβλέπει την μετατροπή των λατινοαμερικανικών στρατών από υπερασπιστές του ημισφαιρίου σε εσωτερική ασφάλεια –εννοώντας τον πόλεμο ενάντια στον εσωτερικό πληθυσμό- ο Κένεντι έστειλε μια στρατιωτική αποστολή στην Κολομβία το 1962, υπό την διοίκηση του στρατηγού των ειδικών δυνάμεων William Yarborough. Πρότεινε μεταρρυθμίσεις που επιτρέπουν στις δυνάμεις ασφαλείας ανάλογα με τις ανάγκες να εκτελούν παραστρατιωτικές δραστηριότητες δολιοφθοράς ή/ και τρομοκρατικές δραστηριότητες ενάντια στους γνωστούς υπερασπιστές των κομμουνιστών – τους κομμουνιστές εξτρεμιστές.» Βλ. ο.π. Noam Chomsky, 04/2000

από τις κοινότητες των αγροτών και των Αφρο-Κολομβιανών που κατοικούσαν εκεί. Το 1999, οι μισοί από τους συνδικαλιστές που δολοφονήθηκαν ήταν Κολομβιανοί. Επιπλέον από το 1987 μέχρι το 2001, έχουν δολοφονηθεί πέντε υποψήφιοι για την προεδρία της χώρας καθώς και 3.500 ακτιβιστές της αντιπολίτευσης. Ο Κολομβιανός ιερέας Giraldo, εξάιρετο μέλος μεταξύ των επιφανών ακτιβιστών που διαφεύγουν στο εξωτερικό κάτω από απειλές θανάτου και ηγέτης της βασανισμένης Εκκλησίας ομάδας ανθρωπίνων δικαιωμάτων «Δικαιοσύνη και Ειρήνη», αποκαλεί το καθεστώς της χώρας «Γενοκτονική Δημοκρατία» ενώ παράλληλα ο Ουρουγουανός συγγραφέας Galeano «Δημοκρατορία».

Πάντως η αμερικανική κυβέρνηση θεωρεί την Κολομβία ως την «αρχαιότερη δημοκρατία³¹⁸ της Λατινικής Αμερικής». Το AFL-CIO αναφέρει ότι αρκετοί συνδικαλιστές δολοφονούνται κάθε βδομάδα ενώ οι εκτοπίσεις το 1998 ήταν 20% πάνω από το 1997. Σύμφωνα με την International Confederation Free Trade Unions, 184 από τις 213 παγκοσμίως επιβεβαιωμένες δολοφονίες συνδικαλιστών γίνονται στην Κολομβία.

Αναφορικά μάλιστα με την αντιμετώπιση των συνδικαλιστών θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς την στάση μιας πολυεθνικής εταιρίας, με το πιο αναγνωρίσιμο σήμα αυτή την στιγμή στον κόσμο, της coca -cola³¹⁹. Στις 31-10-2002 ο Adolfo de Jesus Munera Lopez έπεφτε νεκρός στην πόρτα του σπιτιού της μητέρας του από δυο οπλοφόρους. Ήταν απολυμένος συνδικαλιστής του συνδικάτου των εργαζομένων στα τρόφιμα και στα ποτά, του Sinaltrainal. Το 1997 πολλοί ηγέτες του

³¹⁸ Σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση 2003 της Διεθνούς Αμνηστίας για την...αρχαιότερη δημοκρατία της Λατινικής Αμερικής σημειώνονται τα ακόλουθα: κατά το 2002 περισσότεροι από 500 άνθρωποι εξαφανίστηκαν, περισσότεροι από 4.000 άμαχοι φονεύθηκαν με πολιτικά κίνητρα, περισσότεροι από 350.000 άνθρωποι εκτοπίστηκαν στο εσωτερικό της χώρας τους πρώτους 9 μήνες του έτους, ενώ περισσότεροι από 2.700 άνθρωποι απήχθησαν από αντάρτικες ομάδες ή παραστρατιωτικές δυνάμεις. Βλ. σχετ. Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας για το 2003. <http://www.amnestyusa.org>

³¹⁹ Βλ. σχετ. <http://www.KillerCoke.org>

Sinaltrainal κατηγορήθηκαν ως τρομοκράτες και φυλακίστηκαν. Όλοι οι παραπάνω άνθρωποι είχαν ένα κοινό στοιχείο. Ήταν υπάλληλοι της coca -cola στην Κολομβία. Απο το 1986 έχουν δολοφονηθεί 14 ηγέτες συνδικάτων του Sinaltrainal, 48 εργαζόμενοι της coca -cola έχουν απολυθεί ενώ 67 ζουν υπό καθεσώς εκφοβισμού με συχνές απαγωγές των οικογενειών τους. Ο Javier Correa³²⁰, πρόεδρος του Sinaltrainal αναφέρει τα εξής: « Οι παραστρατιωτικοί γράφουν στους τοίχους των εγκαταστάσεων εμφιάλωσης απειλές και κατηγορίες. Ο στρατός περιπολεί στα κτίρια. Υπάρχει τόση καταστολή που οι εργαζόμενοι των σωματείων ακολουθούνται ακόμη και στην τουαλέτα. Ένας εργαζόμενος αυτοκτόνησε. Στο σημείωμα αυτοκτονίας του κατηγορήσε την coca -cola. Η coca -cola έχει μεταπηδήσει από την εποχή της εκμετάλλευσης στην εποχή της σκλαβιάς. Επειδή οι εργαζόμενοι συνεχίζουν να αντιστέκονται σε αυτήν την καταπίεση, οι παραστρατιωτικοί προσπαθούν τώρα να απαγάγουν τα μέλη των οικογενειών τους, καίνε τις έδρες των σωματείων και καταστρέφουν τα οποιαδήποτε στοιχεία και έτσι δεν μπορούμε να στραφούμε δικαστικά εναντίον τους». Συχνά η εταιρεία³²¹ έχει κατηγορηθεί για απάτες και όχι μόνο μέσα στον επιχειρησιακό κόσμο. Καταρχήν φέρεται να κατεύθυνε έρευνα αγοράς πληρώνοντας παιδιά να πάνε στο Burger King και να αγοράσουν παγωμένες coca -cola, με αποτέλεσμα η πρώτη να κάνει λόγω

³²⁰ Βλ. σχετ. <http://www.athens.indymedia.org/old/front>

³²¹ Χαρακτηριστικές είναι οι ...παραβάσεις της εταιρίας και σε άλλες χώρες, με πρωταγωνίστρια μεταξύ αυτών την Ινδία. Η εταιρία ευθύνεται για υπεράντληση υπογείων υδάτων στις περιοχές που έχει εγκαταστήσει τα εργοστάσιά της, για μόλυνση των νερών των ποταμών, πηγαδιών και πηγών με τα τοξικά απόβλητα των εργοστασίων. Επιπλέον σε μια προσπάθεια «καλής θέλησης» διένειμε τα στερεά απόβλητα των εργοστασίων της στους αγρότες των κοινοτήτων Plachimada και Mehdiaganj προκειμένου να τα χρησιμοποιήσουν ως λίπασμα. Από έρευνες όμως βρέθηκε ότι τα απόβλητα διέθεταν μεγάλες ποσότητες καδμίου και μολύβδου, γεγονός που τα καθιστούσε άκρως επικίνδυνα για την δημόσια υγεία. Το Κέντρο για την Επιστήμη και το Περιβάλλον της Ινδίας, μετά την ανάλυση δειγμάτων δώδεκα μη αλκοολούχων ποτών (ανάμεσά τους η κόκα κόλα και η πέτσι κόλα) διαπίστωσε ότι όλα τα δείγματα περιείχαν υπολείμματα τεσσάρων εξαιρετικά τοξικών φυτοφαρμάκων και εντομοκτόνων. Οι μολυσματικοί παράγοντες στα δείγματα της κόκα κόλα ήταν 45 φορές υψηλότεροι. Βλ. σχετ. <http://www.rizospastis.gr>

για παραπλάνηση που της στοίχισε μια επένδυση εκατομμυρίων. Επιπλέον κατηγορήθηκε ότι υποβάθμισε την αξία του εξοπλισμού αυτόματων πωλητών αναψυκτικών κατά εκατομμύρια με αποτέλεσμα την υποχώρηση – όταν αυτό μαθεύτηκε – της τιμής μετοχής κατά 4%.

3.2 Το παράδειγμα της Αργεντινής

Όλος ο προβληματισμός γύρω από την Αργεντινή συνοψίζεται σε μία και μόνο λέξη: υποβάθμιση³²², η οποία και χαρακτηρίζει από το 1930 και ύστερα τις υποδομές, τον παραγωγικό μηχανισμό, τις παραγωγικές σχέσεις και την λειτουργία των θεσμών, δηλαδή εκδηλώθηκε σε όλους τους τομείς της κοινωνίας.

Η κοινωνικό-οικονομική εξέλιξη στην Αργεντινή αποτελεί την πιο αποκαλυπτική διαδικασία για τις θεωρίες ανάπτυξης. Συνήθως η Αργεντινή εντάσσεται από τους επίσημους οικονομολόγους στην κατηγορία των ‘αναδυόμενων αγορών’ ή των ‘υπό ανάπτυξη οικονομιών’. Η συνέπεια αυτής της παραδοχής είναι ότι η Αργεντινή βρίσκεται σε μια μεταβατική φάση από φτωχή αγροτική χώρα σε αναπτυσσόμενη βιομηχανική, και επομένως όλα τα προβλήματά της οφείλονται στο γεγονός ότι αυτή η μετάβαση δεν γίνεται αρκετά γρήγορα. Πολλοί μάλιστα αριστεροί διανοούμενοι μιλούν για εξαρτημένη οικονομία, για τριτοκοσμική χώρα ή για μισο-αποικία³²³. Η άποψη αυτή μπορεί όμως να είναι σωστή μόνο για χώρες στις οποίες οι συνεχείς

³²² Βλ. ο.π. Moises Ikonicoff, στο Forum των Δελφών: Μωυσής Ικόνικοφ, Κώστας Βεργόπουλος, Νίκος Μουζέλης, Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, Ισίγιο Μούτο, Ζεράρ Γκρελέ, Μπλαγκόζε Μπάμπιτς, 1989, σ.235

³²³ Στην αριστερά της Αργεντινής, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος ο όρος ‘ήμι - αποικία’. Πολλές μάλιστα φορές μάλιστα χρησιμοποιείται ως συνώνυμο της ‘εξαθλιωμένης’. Αλλά σε άλλες περιπτώσεις υποδηλώνει ότι η ντόπια αστική τάξη της δεν διαθέτει την πολιτική κυριαρχία γιατί είναι οικονομικά αδύνατη και για αυτό αναγκάζεται να έχει υποτελή θέση στις οικονομικές σχέσεις της με πιο πλούσιες και ισχυρές χώρες. Βλ. σχετ. «Ο χαρακτήρας της πάλης στην Αργεντινή», www.sek-ist.gr/documents/is94/Argentina

εξωτερικές στρατιωτικές επεμβάσεις συνθλίβουν κάθε έννοια πολιτικής ανεξαρτησίας. Δεν ταιριάζει όμως σε μια χώρα όπου η άρχουσα τάξη διαχειρίζεται το δικό της κράτος διατηρώντας το εσωτερικό μονοπώλιο της ένοπλης δύναμης. Ο Λένιν³²⁴ στο «Ιμπεριαλισμός: Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού», υποστηρίζει ότι η Αργεντινή ήταν πολιτικά ανεξάρτητη παρόλο που οικονομικά ήταν εξαρτημένη από τη Βρετανία: «Στην Αργεντινή έχουμε μια άλλη μορφή εξάρτησης πέρα από αυτή της ημι-αποικίας όπου το βρετανικό χρηματιστικό κεφάλαιο διατηρεί στενούς δεσμούς με την αργεντινική αστική τάξη, με τους κύκλους που ελέγχουν την οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας».

Δύο είναι τα σημαντικότερα πνευματικά ρεύματα που συγκρούονται στην ερμηνεία των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων, χαρακτηριστικών στην ιστορική διαδικασία της χώρας αυτής. Στο πρώτο ρεύμα, με κύριο εκπρόσωπο τον Ρόστοου, η ιδέα της ανάπτυξης ταυτίζεται με την ιδέα της οικουμενικής προόδου ενώ στο δεύτερο ρεύμα δίνεται έμφαση στην ασυμμετρία που υπάρχει στις διεθνείς σχέσεις, με κύρια ερμηνευτική της υπανάπτυξης την σχέση ανάμεσα στο κέντρο και στην περιφέρεια. Αναφορικά με το πρώτο ρεύμα, οι απόψεις του Ρόστοου μπορεί να παρουσιάζουν κάποιο θεωρητικό ενδιαφέρον για την περίοδο 1880-1970, δεν μπορούν ωστόσο να εξηγήσουν την οικονομική ύφεση που συμβαίνει τα τελευταία 17 χρόνια.

Σύμφωνα με το δεύτερο ρεύμα, η κρίση της δεκαετίας του 1930 σηματοδοτεί μια ιστορική τομή και η εξέλιξη της Αργεντινής επεκτεινόμενη και σε άλλες χώρες της Λατινικής Αμερικής, υποδιαιρείται σε δυο μεγάλες φάσεις. Η πρώτη φάση αντιστοιχεί στην ένταξη αυτών των χωρών στην παγκόσμια αγορά και στην οργάνωση ενός πρωτογενούς παραγωγικού συστήματος, το οποίο

³²⁴Βλ. σχετ. V.I. Lenin, Imperialism the highest stage of capitalism a popular outline, International Publishers, New York, 1982.

επινοήθηκε ουσιαστικά για να ικανοποιήσει τις οργανικές ανάγκες της οικονομικής μεγένθυσης των ευρωπαϊκών χωρών και κυρίως της Αγγλίας. Αποτέλεσμα ήταν το σύνολο των εξαγωγών κρέατος κυρίως να κατευθύνονται στην Αγγλία αλλά και οι ξένες επενδύσεις στην Αργεντινή να προέρχονται κατά 65% από την Αγγλία³²⁵. Επιπλέον αποτέλεσμα ήταν τόσο το σύστημα ιδιοποίησης της γης αλλά και οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας να δημιουργήσει μια μειοψηφία δεμένη με την ιδιοκτησία της γης και τις εξαγωγές των κτηνοτροφικών προϊόντων αλλά και να αναπαραχθεί στην χώρα αυτή και το καταναλωτικό πρότυπο των βιομηχανικών χωρών. Τα δυο αυτά γεγονότα θα επηρεάσουν την μετέπειτα εξέλιξη της Αργεντινής και θα διαμορφώσουν την εκβιομηχάνισή της.

Από το 1930 έως το 1970, η εκβιομηχάνιση μέσω υποκατάστασης εισαγωγών διανύει τρεις φάσεις: α) από το 1930-1950, με κυρίαρχη την ελαφριά βιομηχανία, β) κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1950, ίδρυση της βαριάς βιομηχανίας κάτω από τον κρατικό έλεγχο και γ) από το 1960 έως το 1970 δίνεται έμφαση σε μια κερδοσκοπική οικονομία η οποία και αναπτύσσεται σε βάρος της παραγωγικής δραστηριότητας.

Από το 1970³²⁶ και μετά παρουσιάζονται διάφορα στάδια μετάβασης της οικονομίας με αποκορύφωμα την πληθωριστική έκρηξη του 1975 με ένα ρυθμό ανώτερο του 300%. Για την επόμενη οκταετία, έως το 1983 δηλαδή, ο ετήσιος μέσος ρυθμός του πληθωρισμού είχε ξεπεράσει το 200%. Αποτέλεσμα τόσο της διάρκειας όσο και του μέσου ετήσιου ρυθμού του πληθωρισμού (σκαρφάλωσε στο 1200% το 1985), ήταν η καταστροφή της σταθερότητας του συστήματος των σχετικών τιμών και η

³²⁵ Βλ. ο.π. Forum των Δελφών: Μωυσής Ικόνικοφ, Κώστας Βεργόπουλος, Νίκος Μουζέλης, Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, Ισίγιο Μούτο, Ζεράρ Γκρελέ, Μπλαγκόζε Μπάμπιτς, 1989, σ.240

³²⁶ Βλ. ο.π. Forum των Δελφών: Μωυσής Ικόνικοφ, Κώστας Βεργόπουλος, Νίκος Μουζέλης, Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, Ισίγιο Μούτο, Ζεράρ Γκρελέ, Μπλαγκόζε Μπάμπιτς, 1989, σ.244

εκμηδένιση του εθνικού νομισματικού συστήματος. Μετά την αποτυχία της οικονομικής πολιτικής που είχε ακολουθηθεί μέχρι τότε, τα ηγία αναλαμβάνει ένα καινούργιο επιτελείο που συμβάλλει στην διατήρηση ενός αυξανόμενου ρυθμού πληθωρισμού μέσω ενός σχεδίου αποκαλούμενου ως Σχέδιο του Νότου. Σύμφωνα το σχέδιο αυτό οι στόχοι ήταν δύο: από τη μια μεριά η αφαίρεση από τους πληθωριστικούς παράγοντες της ικανότητάς τους να τιμαριθμοποιούν τα μεγέθη της οικονομίας επιβάλλοντας πάγωμα των τιμών και των μισθών και από την άλλη τον περιορισμό των πληθωριστικών προσδοκιών μέσα από μια σταδιακή από-τιμαριθμοποίηση, ως ενδιάμεσο της νομισματικής μεταρρύθμισης. Το Σχέδιο του Νότου σύντομα έφερε αποτελέσματα αλλά όμως τροφοδότησε τις κερδοσκοπικές αγορές μετατρέποντας την Αργεντινή σε μια «ελεύθερη χρηματιστική ζώνη» όπου συναντάται το μεγαλύτερο πλήθος δυνατοτήτων χρηματιστικής κερδοσκοπίας στον κόσμο. Φυσικό επακόλουθο σε τέτοιες οικονομικές συνθήκες είναι η κοινωνία να βυθίζεται όλο και περισσότερο σε συνθήκες ανομίας και οι ευρύτεροι κανόνες του «παιχνιδιού» να παύουν να είναι σεβαστοί. Με βάση αυτό το σκηνικό εξηγείται η διάβρωση των ενόπλων δυνάμεων και η εμπλοκή τους στο πολιτικό σκηνικό. Μέσα στους κόλπους τους εξαφανίζεται η όποια ιεράρχηση σε όφελος των φατριών, οι οποίες και συγκρούονται με αληθινές ένοπλες συρράξεις. Μιλάμε για διάσπαση των ενόπλων δυνάμεων η οποία αντανakλάται στο σύνολο της ευρύτερης κοινωνίας.

Στην ανάλυσή μας για την Λατινική Αμερική αναφερθήκαμε στις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης μέσω της δολαριοποίησης (σταθερή ισοτιμία έναντι του δολαρίου) που ενώ εξασφάλιζε σταθερότητα για κάποιες περιόδους - επειδή περιορίζει το κίνδυνο από κερδοσκοπικού χαρακτήρα επιθέσεις ενάντια στα εθνικά νομίσματα - σε περιόδους κρίσης είχε καταστρεπτικές συνέπειες.

Από τις τραγικότερες επιπτώσεις ³²⁷ είχε η κρίση που ξέσπασε το Δεκέμβριο του 2001 στην Αργεντινή. Όλα ξεκίνησαν ύστερα από απόφαση της κυβέρνησης για δέσμευση των καταθέσεων προκειμένου να πληρωθεί το εξωτερικό χρέος ύστερα από άρνηση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου για βοήθεια 1,2 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Ακολούθησαν αιματηρές συγκρούσεις με τους διαδηλωτές που είχαν αρχίσει να διαμαρτύρονται στους δρόμους του Μπουένος Άιρες αλλά και οι παραιτήσεις του Υπουργού Οικονομικών Ντ. Καβάλο και του Προέδρου της Δημοκρατίας Φ. Ντε Λα Ρουά. Βασικό σύνθημα ³²⁸ της εξέγερσης τον Δεκέμβρη του 2001 ήταν το σύνθημα «que se vayan todos» δηλαδή ‘φύγετε όλοι σας’, που ενώ αρχικά στρεφόταν κατά των επαγγελματιών πολιτικών που είχαν οδηγήσει την χώρα στην μεγαλύτερη κρίση της, γρήγορα οδήγησε στο αίτημα να φύγει το ίδιο το σύστημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και στο να δημιουργηθούν λαϊκές συνελεύσεις.

Είχε προηγηθεί μια σειρά γεγονότων με βασικότερο όλων την κίνηση του Υπουργού Οικονομικών, που είχε εγκαινιάσει πρώτος το 1991 την πολιτική της δολαριοποίησης - προκειμένου να ελεγχθεί ο υπερπληθωρισμός (4.900% το 1989) - να μηδενίσει τον Ιούλιο του 2001 το δημοσιονομικό έλλειμμα, με την

³²⁷ Σχετικά με την κατάσταση της Αργεντινής η περιγραφή που γίνεται στο παρακάτω άρθρο των *The New York Times* είναι χαρακτηριστική: «Ενώ εμείς στις ΗΠΑ ασχολούμαστε με το μακρινό Ιράκ, οι νότιοι γείτονές μας καταρρέουν χωρίς να κουνηθεί φύλλο. Χθες η Μαρία Αμέλια Μιράντα στεκόταν στην παραγκούπολη του Μοντε Τσιγκόλο, νότια του Μπουένος Άιρες και έκλαιγε. Τα τρία από τα επτά παιδιά της – κορίτσια ηλικίας 8,7 και 3- έχουν παράσιτα στα έντερα, που φθάνουν σε μήκος τα 30 εκατοστά και τα οποία κατά καιρούς βγάζει ο πρωκτός τους. Το φάρμακο κοστίζει 1,40 δολάρια ανά παιδί και η Μιράντα δεν έχει χρήματα και για φαγητό και για φάρμακα. Ο σύζυγός της είναι μηχανικός και βρίσκει μόνο δουλειές του ποδαριού, ενώ η τιμή του ψωμιού έχει διπλασιαστεί μέσα σε ένα χρόνο. Τώρα η Μιράντα χρησιμοποιεί ότι χρήματα έχει για φαγητό και ελπίζει να μην επιδεινωθεί η κατάσταση με τα παράσιτα. Ως τώρα το μόνο μέρος του κόσμου στο οποίο τα εισοδήματα έπεφταν συστηματικά ήταν η Αφρική. Όμως τώρα, η Νότια και η Κεντρική Αμερική κινδυνεύουν να γίνουν μια δεύτερη Αφρική. Βλ. σχετ. Nicholas D. Kristof, «Η απειλή μιας νέας Αφρικής», *The New York Times*, 12-12-2002

³²⁸ Βλ. σχετ. Τάκης Φωτόπουλος, «Το δημοκρατικό κίνημα στην Λατινική Αμερική», *Ελευθεροτυπία*, 06-09-2003

σύμφωνη γνώμη του Κοινοβουλίου. Έτσι προχώρησε στη μείωση των αμοιβών των δημοσίων υπαλλήλων κατά 13% και των άλλων κρατικών δαπανών κατά 18,6% σε σχέση με τον προϋπολογισμό του 2001 και στην συνέχεια εφάρμοσε ένα ιδιαίτερα αντιλαϊκό μέτρο την δέσμευση των τραπεζικών καταθέσεων των αποταμιευτών. Οι καταθέτες δεν μπορούσαν να κάνουν αναλήψεις πάνω από 250 δολάρια την εβδομάδα, ενώ οι προμήθειες για τις πιστωτικές κάρτες ανέβηκαν στο 40% για πιστώσεις σε εθνικό νόμισμα και στο 29% σε δολάρια. Η νέα κυβέρνηση του Ντε Λα Ρουά αποφάσισε να αναβάλλει προσωρινά την αποπληρωμή του εξωτερικού χρέους και να αποκαταστήσει τις σχέσεις εμπιστοσύνης με το ΔΝΤ και τις ΗΠΑ. Είναι γεγονός ότι ο Ντε Λα Ρουά πριν χάσει την εξουσία επιχείρησε να επιβάλλει μέτρα προστατευτισμού και μέτρα αλλαγής της νομισματικής ισοτιμίας δολαρίου – πέσο στο εξωτερικό εμπόριο και με δασμούς στις εισαγωγές. Αλλά αυτά επιδείνωσαν την φυγή του κεφαλαίου. Τότε ακριβώς και για αυτό το λόγο ο Ντε Λα Ρουά περιόρισε το δικαίωμα των καταθετών να αποσύρουν λεφτά από τις Τράπεζες, το περίφημο «corralito». Τότε ξεκίνησαν οι διαδηλώσεις των μεσοστρωμάτων κάτω από την καθοδήγηση των δεξιών Περονιστών. Αυτή η εξέγερση είχε 30 νεκρούς και ο Ντέλα Ρουά διέφυγε στο εξωτερικό. Τα προστατευτικά μέτρα του Ντέλα Ρουά κτυπήθηκαν από 2 πλευρές: από την μια από το ντόπιο και διεθνές κεφάλαιο και από την άλλη από τον λαϊκίστικο περονισμό που χρησιμοποίησε την λαϊκή δυσφορία για να οδηγήσει στην πολιτική χρεοκοπία τους δυτικόφιλους και να καταλάβει την εξουσία.

Αυτή η αυξανόμενη ανισορροπία έκανε την ισοτιμία δολαρίου όλο και πιο ευνοϊκή για το πέσο. Όλο και περισσότερο το πέσο έπαιρνε μια πλασματική αξία. Ήδη το 1998³²⁹ η πραγματική σχέση ήταν 1 δολάριο – 0,75 πέσο. Αυτό το ένωσε το παγκόσμιο χρηματιστικό κεφάλαιο που σταμάτησε να επενδύει στην

³²⁹ Βλ. σχετ. <http://Athens.Indymedia.org/old>

Αργεντινή. Το Δ.Ν.Τ. άρχισε να δανείζει δεκάδες δις δολάρια αλλά δυσπιστώντας όλο και περισσότερο απέναντι στην Αργεντινή. Μέσα στο κλίμα αυτό όσοι βρίσκονταν με πέσος στην Αργεντινή μυρίστηκαν την κρίση και άρχισαν να μετατρέπουν τα πέσος σε δολάρια και να τα στέλνουν στο εξωτερικό. Συνολικά 100 δις δολάρια βγήκαν έξω δηλαδή ακριβώς όσα πολύτιμα κεφάλαια εισαχθήκανε στα προηγούμενα χρόνια.

Η στάση αυτή του ΔΝΤ ³³⁰ οδήγησε τη χώρα αυτή σε πτώχευση, μείωση της αγοραστικής δύναμης κατά 50%, ανεργία (20%), φτώχεια (14 εκατομμύρια άτομα σε σύνολο πληθυσμού 37 εκατομμυρίων) και κοινωνική αναρχία. Σήμερα η κατάσταση στην Αργεντινή προσλαμβάνει εφιαλτικές διαστάσεις. Ο μισός πληθυσμός³³¹ ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας (150 δολάρια το μήνα η τετραμελής οικογένεια), η ανεργία υπολογίζεται στο 25%, ο πραγματικός πληθωρισμός στο 40%, τα δημόσια έσοδα το 2002 έπεσαν κατά 18,5% ενώ την στάση πληρωμών το 2001 για το εξωτερικό χρέος επακολούθησε η κατάρρευση του πέσο (έχασε το 75% της αξίας του ήδη αυτό το χρόνο). Την κατάσταση επιδεινώσε και η κυβερνητική απόφαση για επιτάμνηο πάγωμα των τραπεζικών λογαριασμών. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας, το Μάιο του 2002 πάνω από 3 εκατομμύρια άνθρωποι ήταν χωρίς δουλειά, υποαπασχολούμενοι ήταν πάνω από 2,6 εκατομμύρια (ποσοστό 18,6%), ενώ το 49,7% των κατοίκων του Μπουένος Άιρες και της περιφέρειας ζουν σε συνθήκες φτώχειας³³².

³³⁰ Βλ. ο.π. Παναγιώτης Β. Ρουμελιώτης, 2002, σ. 147

³³¹ Βλ. σχετ. Φάνης Μαλκίδης, «Λατινική Αμερική: Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η εξαθλίωση των λαών», www.google.com, 27-04-2005

³³² Τραγική είναι η κατάσταση στις φτωχές επαρχίες της Αργεντινής, όπου μικρά παιδιά πεθαίνουν καθημερινά από υποσιτισμό εξαιτίας της μεγάλης οικονομικής κρίσης. Το Κέντρο Μελετών Παιδικής Διατροφής, που παρέχει συμβουλές στην Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, αναφέρει ότι το 20% των παιδιών της Αργεντινής υποφέρουν από υποσιτισμό. Ο δρ. Όσκαρ Χιλάλ, διευθυντής του Παιδιατρικού Νοσοκομείου της Τουκουμάν, δήλωσε: «Εδώ δεν είναι Αφρική, είναι Αργεντινή, όπου υπάρχουν 50 εκατομμύρια βοοειδή και 39 εκατομμύρια άνθρωποι. Έχουμε όμως μια κυβέρνηση που έχει χάσει κάθε επαφή με τις ανάγκες των ανθρώπων». Όπως επισημαίνει η *Gardian*, από τον περασμένο Οκτώβριο, έχουν χαθεί 450.000 θέσεις εργασίας, αφήνοντας 1

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι η Αργεντινή υποφέρει εδώ και 2,5 δεκαετίες από το Δ.Ν.Τ³³³ το οποίο υποστηρίζει την επικράτηση της ελεύθερης αγοράς, που σημαίνει την προώθηση της πολιτικής των ιδιωτικοποιήσεων, όπως: του νερού, των τηλεφώνων, των ταχυδρομείων, ακόμα και των ζωολογικών κήπων. Υποστήριξε επιπλέον την περικοπή των κοινωνικών δαπανών με αποτέλεσμα την περικοπή των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων ως και 13%.

Πέρα από την οικονομική ύφεση της Αργεντινής αποτέλεσμα σε μεγάλο βαθμό της παγκοσμιοποίησης και των πολιτικών του ΔΝΤ, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η δράση των πολυεθνικών επιχειρήσεων που στο όνομα του κέρδους καταδυναστεύουν τον λαό της Αργεντινής.

Η Ιταλική εταιρία Benetton για παράδειγμα είναι ο νέος βασιλιάς της Παταγονίας. Η πολυεθνική αυτή εταιρεία είναι πασίγνωστη με τις ποικίλες δραστηριότητες της που ξεκινούν από τα...μοδάτα ρούχα της και τις περίφημες διαφημίσεις και τελειώνουν σε δραστηριότητες που φθάνουν σε άγνωστες στον πολύ κόσμο δραστηριότητές της, όπως είναι η εκμετάλλευση δρόμων και σιδηροδρομικών σταθμών, κτηματομεσιτικές, ξενοδοχειακές και τηλεπικοινωνιακές επιχειρήσεις. Ο ετήσιος τζίρος της φθάνει σε 7 δισεκατομμύρια ευρώ. Η πολυεθνική αυτή εταιρεία κατέχει πάνω από 900.000 εκτάρια γης στην Παταγονία. Πρόκειται για εδάφη που ανήκουν στους ιθαγενείς λαούς που κατοικούσαν στην Παταγονία, δηλαδή το σημερινό κράτος της Αργεντινής. Η φυλή που κυριαρχεί στα εδάφη αυτά είναι οι Mapuche, ιθαγενικός λαός της Νοτίου Αμερικής που ζει στην οροσειρά των Άνδεων, στις διοικητικές περιφέρειες της

στους 5 ανθρώπους άνεργους και καταδικάζοντας έναν στους δύο να ζει σε συνθήκες φτώχειας. Οι μισθοί έχουν χάσει το 70% της αξίας τους και η οικονομική ανάπτυξη επιβραδύνεται κατά 14% με τον πληθωρισμό να τρέχει στο 40%. Βλ. σχετ. Nicola Bullard, « Before they Killed us with Guns, now they do it with hunger- Some Moments from the Argentina Social Forum», <http://Athens.Indymedia.org/old>

³³³ Βλ. σχετ. www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/free/imf/argentina

Αργεντινής και της Χιλής. Πολλές οικογένειες των *Mapuche* αγωνίζονται και προσπαθούν να δουλέψουν και να ζήσουν σε αυτά τα εδάφη όμως εκδιώκονται βίαια.

Η κατάσταση στην Λ. Αμερική είναι όπως προαναφέρθηκε το αποτέλεσμα των επιλογών της Παγκόσμιας Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, των κατεχουσών οργάνων του Παγκόσμιου Νεοφιλελευθερισμού. Οι οργανισμοί αυτοί με το πρόσχημα ότι το άλλοτε «αγαπημένο» τους παιδί η Αργεντινή αρνείται να τους πληρώσει το εξωτερικό της χρέος της αρνήθηκαν κάθε βοήθεια. Αρνήθηκαν οποιοδήποτε στήριγμα, σε μια χώρα που υπολογίζονταν ότι το 2002, 11.200 άνθρωποι³³⁴ ημερησίως έπεφταν κάτω από το όριο της φτώχειας, ζώντας με 3 δολάρια την ημέρα. Χιλιάδες παιδιά δεν είχαν επαρκή τροφή, ενώ υπολογίζονταν ότι το 50% του πληθυσμού έτρωγε μια φορά την ημέρα.

Εκείνο πάντως που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση, είναι πώς μια χώρα που την αποκαλούσαν 'σιτοβολώνα του κόσμου', και που στο ξεκίνημα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου πλησίαζε πολύ στο να αποκτήσει τα χαρακτηριστικά ενός σύγχρονου καπιταλιστικού κράτους έφτασε στο σημείο αυτό. Το πρόβλημα ήταν ότι η αργεντινική άρχουσα τάξη είχε στον έλεγχό της ένα κράτος με σχετικά μικρή ντόπια αγορά και σχετικά λίγες πηγές, μέσα σε ένα κόσμο πολύ πλουσιότερων αρχουσών τάξεων με μεγαλύτερες αγορές και πολύ περισσότερες πηγές. Έτσι όταν η παγκόσμια τιμή των αγροτικών προϊόντων άρχισε να πέφτει, η τιμή του σιταριού έπεσε κατά 75%. Ο M.A. García³³⁵, αναφέρει: « η αστική τάξη της Αργεντινής, που πίστευε ότι ήταν τμήμα μιας ισχυρής παγκόσμιας ελίτ, ανακάλυψε το πόσο εύθραυστη ήταν η ισορροπία πάνω στην οποία στήριζε τον πλούτο της...Ήταν σε θέση να χρησιμοποιήσει βία για να χαράξει τα σύνορά της με την

³³⁴Βλ. σχετ. «Η Λ. Αμερική βαράει Διάλυση», <http://users.hol.gr>, 12-09-2005.

³³⁵Βλ. σχετ. «Ο χαρακτήρας της πάλης στην Αργεντινή», www.sek-ist.gr/documents/is94/Argentina

Χιλή ή την Βολιβία, αλλά δεν μπορούσε να εξαναγκάσει την Γαλλία να εισάγει το σάρι ή το κρέας της».

3.3 Το παράδειγμα της Βραζιλίας

Η Βραζιλία βρισκόταν το 2002 στο χείλος της χρεοκοπίας παρά το δάνειο ύψους 30 δισ. δολαρίων που αποφάσισε να χορηγήσει το ΔΝΤ. Η Βραζιλία είναι ο μεγαλύτερος οφειλέτης στην διεθνή αγορά ομολόγων. Το συνολικό χρέος της³³⁶ ανέρχεται σε 344 δισεκατομμύρια δολάρια από τα οποία τα 102 αντιπροσωπεύουν ευρωομόλογα και δάνεια σε ισχυρά νομίσματα. Η εισροή ξένων κεφαλαίων στη χώρα είναι ζωτικής σημασίας για την οικονομική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα η κατά 23% μείωση των επενδύσεων σε ολόκληρη την περιοχή να αποβεί ολέθρια.

Μελέτη της Βραζιλίας όμως χωρίς την γνώση γύρω από τις φαβέλες, την δομή και την οργάνωσή τους δεν υφίσταται. Τι είναι όμως οι φαβέλες; Είναι οι αυθαίρετοι συνοικισμοί παραγκών στους λόφους και τα περίχωρα του Ρίο, πόλεις μέσα στην πόλη, ή καλύτερα παραγκούπολεις μέσα στην πόλη που συγκεντρώνουν το 1/3 του πληθυσμού. Οι πρώτες φαβέλες δημιουργήθηκαν το 1897³³⁷, με την κατάληψη των λόφων του Santo Antonio και Providencia και από εκεί πήραν και το όνομά τους, όταν στρατιώτες που γυρνούσαν από τον πόλεμο του Κανούντιου, έλαβαν διαταγή να εγκατασταθούν προσωρινά εκεί. Ο λόφος Morro de Providencia πήρε σύντομα την ονομασία Morro da Favela από ένα φυτό που υπήρχε σε αφθονία στην περιοχή Κανούντιου και ονομαζόνταν φαβέλα. Την δεκαετία του

³³⁶ Βλ. σχετ. Φάνης Μαλκίδης, «Λατινική Αμερική: Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η εξαθλίωση των λαών», www.google.com, 27-04-2005

³³⁷ Η πρώτη φαβέλα, η Morro da Favela το 1904, είχε 100 παράγκες ενώ το 1920 έφτασε τις 839. Το 1933 ο αριθμός αυτός έφτασε τις 1500. Η φαβέλα του Santo Antonio το 1910 μετρούσε 1314 καλύβες. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων» [http:// exandas.ert.gr/brazil](http://exandas.ert.gr/brazil)

1920 οι φαβέλες επεκτάθηκαν και έφτασαν μέχρι τα προάστια της πόλης, «ενιοχυμένες» από την πολιτική των εκάστοτε κυβερνήσεων οι οποίες δεν μπορούσαν να λύσουν το πρόβλημα της στέγης των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων. Αντιθέτως εξαφάνισαν τα corticos δηλαδή τις εργατικές πολυκατοικίες όπου το 1890 ζούσαν 100.000 άτομα. Επιπλέον οι αγροτικοί πληθυσμοί που έφταναν στις πόλεις αναζητώντας μια καλύτερη τύχη ήταν φυσικό να εγκαθίσταται στους λόφους του Ρίο που ήταν πιο κοντά στις δουλειές τους.

Σήμερα η ζωή στις φαβέλες³³⁸ χαρακτηρίζεται από την βία, με το εμπόριο όπλων και ναρκωτικών³³⁹ να δεσπόζει, παρόλο που μόνο το 3% του πληθυσμού τους εμπλέκεται με παράνομες δραστηριότητες. Οι περισσότεροι κάτοικοι είναι φιλήσυχτοι και μένουν εδώ λόγω φτώχειας³⁴⁰ καθώς με το μισθό που παίρνουν δεν θα μπορούσαν να πληρώσουν σπίτι κάπου αλλού. Ακριβής υπολογισμός του πληθυσμού στις φαβέλες δεν μπορεί να γίνει είτε λόγω της απουσίας του κράτους³⁴¹ είτε γιατί ο αριθμός των εξαφανισθέντων και των δολοφονηθέντων μέσα στις παραγκουπόλεις είναι ασαφής.

Την εξουσία στις φαβέλες την έχουν οι συμμορίες και κυρίως οι έμποροι των ναρκωτικών, ενώ οι κάτοικοι είναι πάμφτωχοι, χωρίς

³³⁸ Συνολικά στο Ρίο υπάρχουν πάνω από 600 φαβέλες. Οι πιο σημαντικές είναι η Ροσίνια (250.000 κάτοικοι) και η Πόλη του Θεού (150.000 κάτοικοι). Η χειρότερη από άποψη φτώχειας και εγκληματικότητας είναι η λεγόμενη Πόλη του Βούρκου που βρίσκεται μέσα στην Πόλη του Θεού. Βλ. σχετ. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων» [http:// exandas.ert.gr/brazil](http://exandas.ert.gr/brazil)

³³⁹ «As a result of surging drug trafficking, violent crime rates have soared in Brazil's major urban centres and many of the country's sprawling urban slums have become armed camps run by drug commands or gangs that often act as alternative governments in their neighborhoods». βλ. ο.π. Bruce Bagley, 02/2004, σ. 43.

³⁴⁰ Βλ. σχετ. F. Ferreira, J. Litchfield, *Education or Inflation? The Micro and macroeconomics of the Brazilian income distribution during 1981-1995*, *Quadernos de economia*, vol. 38, n. 114, Santiago, 08/2001.

³⁴¹ Από την πλευρά του κράτους υπάρχουν δυο πολιτικές: η επίσημη από την SENAD (διοίκηση του στρατού), που επιβάλλεται από τις ΗΠΑ και είναι παρόμοια με κείνη της Κολομβίας και στηρίζεται στο ...ρίξιμο αεροπλάνων που είναι ύποπτα για μεταφορά ναρκωτικών. Η άλλη πολιτική είναι αυτή της harm reduction, δηλαδή της μείωσης του κόστους από τη χρήση των ναρκωτικών μέσω του διαχωρισμού του χρήστη από τον έμπορο. Μάλιστα ο Πρόεδρος Λούλα πέρασε νόμο με τον οποίο δεν θα φυλακίζεται ο χρήστης. Βλ. σχετ. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων» [http:// exandas.ert.gr/brazil](http://exandas.ert.gr/brazil)

καμία προστασία ή κανένα δικαίωμα. Συνήθως δεν ολοκληρώνουν ούτε την πρώτη βαθμίδα εκπαίδευσης, δεν έχουν υγειονομική περίθαλψη, έχουν έντονο το αίσθημα του φόβου και της ανασφάλειας λόγω της βίας και της εγκληματικότητας ενώ ζουν σε «σπίτια» - παράγκες χωρίς νερό και ρεύμα.

Τα παιδιά στις φαβέλες είναι συνήθως χαμηλού μορφωτικού επιπέδου. Ζούνε φτωχά και εξασθλιωμένα, γι αυτό και συχνά αποτελούν εύκολο στόχο για τις συμμορίες³⁴², οι οποίες τα προσεγγίζουν μέσω των ναρκωτικών. Μάλιστα εκτός από την πώληση των ναρκωτικών αναλαμβάνουν να φέρουν σε πέρας δολοφονίες ακολουθώντας τις εντολές των ανωτέρων τους. Τα μικρότερα σε ηλικία³⁴³ παιδιά παίζουν το ρόλο του «τσιλιαδόρου», ειδοποιώντας με πυροτεχνήματα όταν η αστυνομία ή οι αντίπαλες συμμορίες πλησιάζουν την περιοχή τους. Για αντάλλαγμα παίρνουν χρήματα και ναρκωτικά δωρεάν. Το να γίνουν μέλη των συμμοριών συνεπάγεται γι αυτά κύρος όταν μεγαλώσουν αλλά και πρόσβαση σε άλλα επίπεδα δημόσιας ζωής όπως η διοργάνωση πάρτι με φάνκι και χιπ-χοπ μουσική³⁴⁴.

Οι νεανικές αυτές συμμορίες ουσιαστικά αποτελούν³⁴⁵ κοινωνικά στρωματοποιημένες ομάδες, «νεανικές υποπολιτισμικές μεταφορές κοινωνικών τύπων» που δεν είναι άμεσα ταξικά

³⁴² Τα τελευταία 14 χρόνια, περίπου 4.000 ανήλικοι σκοτώθηκαν κατά τις ανταλλαγές πυροβολισμών στο Ρίο Ντε Τζανέιρο. Βλ. σχετ. «Οι ανήλικοι και τα ναρκωτικά του Ρίο», [http:// www.bbc.co.uk/greek/news/brazil](http://www.bbc.co.uk/greek/news/brazil) , 10-09-2002

³⁴³ Υπάρχει μια μη κυβερνητική οργάνωση η Viva Rio η οποία μάχεται ενάντια στο εμπόριο ναρκωτικών επικεντρώνοντας στο να πείσει τα μικρά παιδιά να μην εμπλακούν σε αυτό και δημιουργώντας προγράμματα πρόληψης και διαπαιδαγώγησης. Το κυριότερο από αυτό είναι το Πρόγραμμα «Παλέψτε για την Ειρήνη», το οποίο διαθέτει ένα χώρο στο οποίο διδάσκεται πυγμαχία σε παιδιά ηλικίας άνω των 10 ετών. Βλ. σχετ. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων» [http:// exandas.ert.gr/brazil](http://exandas.ert.gr/brazil)

³⁴⁴ «Apparently some 2 million people are dancing funk every night in Rio – accompanied by another formulaic discourse about the insatiable rhythm of the poor – but the northern working – class areas are not safe to go to for middle – class types». Βλ. σχετ. Paul Rabinow, *A modern tour in Brazil*, στο Scott Lash & Friedman Jonathan, *Modernity & Identity*, Blackwell, Oxford, 1993.

σ.253

³⁴⁵ Βλ. σχετ. Αντώνης Ασρινάκης, *Νεανικές Υποκουλτούρες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1991, σ.211

καθορισμένες³⁴⁶. Πρόκειται για παρεκκλίνοντες υποπολιτισμούς της νεολαίας της εργατικής τάξης με δομικές αντιθέσεις που βιώνονται ως προβλήματα κοινωνικής τάξης, στρώματος ή ομάδας. Ουσιαστικότερα όμως πρόκειται για το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μιας εδραιωμένης συνοικιακής κουλτούρας με παραβατικές υποκουλτούρες και με δομές παράνομων ευκαιριών.

Οι πιο επικίνδυνες φαβέλες είναι αυτές των λόφων και οι παράνομοι αυτών των παραγκουπόλεων ονομάζονται και «άνθρωποι των λόφων». Οι συμμορίες είναι αυτές που ελέγχουν τα πάντα μέσα στις φαβέλες. Ευθύνονται για την διακίνηση ναρκωτικών³⁴⁷ και συνεχώς συγκρούονται είτε με μέλη άλλων συμμοριών είτε με την αστυνομία. Την διακίνηση των ναρκωτικών έχουν αναλάβει 3 μεγάλες συμμορίες: Η Κόκκινη Διοίκηση, η Τρίτη Διοίκηση και οι Φίλοι των Φίλων. Σύμφωνα με την Ομοσπονδιακή Αστυνομία το 20% της κοκαΐνης που μπαίνει στο Ρίο δεν εξάγεται, αλλά καταναλώνεται στην εσωτερική αγορά. Αυτό μεταφράζεται σε 40-50 τόνους κοκαΐνης ετησίως, η αξία των οποίων και φτάνει σε 170 εκατομμύρια δολάρια ετησίως καθιστώντας την Βραζιλία το δεύτερο μεγαλύτερο καταναλωτή κόκας παγκοσμίως.

Άλλες μορφές εγκληματικότητας όπως βιασμοί ή κλοπές παρουσιάζουν πολύ μικρά ποσοστά. Το παράδοξο είναι ότι οι συμμορίες φροντίζουν για αυτό θέλοντας να κρατήσουν έξω την

³⁴⁶ Βλ. σχετ. H & J Schwendinger, *Adolescent subcultures and Delinquency*, Praeger, 1985.

³⁴⁷ Το εμπόριο ναρκωτικών χωρίζεται σε 3 επίπεδα: 1) Πρώτο επίπεδο: atacadistas και matutos. Οι πρώτοι είναι οι άνθρωποι που είναι υπεύθυνοι για την εισαγωγή των όπλων και της κοκαΐνης στην Βραζιλία. Συνήθως δεν ανήκουν σε συμμορίες αλλά έχουν τις απαραίτητες διεθνείς διασυνδέσεις στις χώρες παραγωγής της κόκας. Οι δεύτεροι είναι αυτοί που παίρνουν από τους atacadistas τα όπλα και τα ναρκωτικά και τα μεταφέρουν μέσα στις φαβέλες. 2) Δεύτερο επίπεδο: donos: έτσι ονομάζονται οι αρχηγοί των περιοχών που διακινούν ναρκωτικά και οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους με ένα δίκτυο αμοιβαίας συμπαράστασης το οποίο λειτουργεί εντός και εκτός των φυλακών. 3) Τρίτο επίπεδο: Η φαβέλα: Στόχος είναι η αναζήτηση πελατών για τα ναρκωτικά μέσα στις φαβέλες, στις οποίες ισχύουν αυστηρά ιεραρχικές δομές στρατιωτικού τύπου. Βλ. σχετ. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων» <http://exandas.ert.gr/brazil>

αστυνομία από τις φαβέλες. Πολλές φορές μάλιστα υποκαθιστούν την δικαιοσύνη, συλλαμβάνοντας οι ίδιοι τους παραβάτες, δικάζοντάς τους ενώπιον των κατοίκων και πολλές φορές εκτελώντας τους. Σε πολλές περιπτώσεις ωστόσο εμφανίζονται και ως ευεργέτες των κοινοτήτων παρέχοντας φαγητό, περίθαλψη, σχολεία ή ακόμη συγκομιδή απορριμμάτων. Το αντάλλαγμα είναι να βρουν όταν τους κυνηγά η αστυνομία ένα μέρος να κρυφτούν το οποίο οι κάτοικοι τους το προσφέρουν από φόβο για την ζωή τους και όχι βέβαια από ευγνωμοσύνη. Είναι δε τόσο έντονη η κυριαρχία των συμμοριών στις φαβέλες και τόσο παντελής η απουσία του κράτους που οι εικόνες ενόπλων ανηλίκων ³⁴⁸μέρα μεσημέρι ή διακίνησης και χρήσης ναρκωτικών να είναι ένα καθημερινό φαινόμενο.

Θα μπορούσαμε να διαπιστώσουμε τρεις φάσεις αναφορικά με τις συμμορίες του Ρίο: 1) η πρώτη φάση (δεκαετία του '50) προηγείται της εμφάνισης της κοκαΐνης και της λεγόμενης «Κόκκινης Διοίκησης» (Commando Vermelho). Το παράνομο εμπόριο βασίζεται σε ναρκωτικά, κυρίως μαριχουάνα από τις χώρες των Άνδεων που μέσω του Ρίο διακινούνται στον υπόλοιπο κόσμο. Η μαριχουάνα προορίζονταν για τις φυλακές, τις φαβέλες ή σε συγκεκριμένα στέκια μέσα στην πόλη (Bocas de fumo), ενώ μπροστά στην έλλειψη του κράτους οι έμποροι μαριχουάνας ήταν φορείς ιδιαίτερου κύρους που δέσποζαν στην πολιτική και κοινωνική ζωή της φαβέλας. 2) Η δεύτερη φάση χαρακτηρίζεται από την αύξηση στη ζήτηση των ναρκωτικών, την εμφάνιση νέων όπλων στο Ρίο, την αύξηση βίαιων περιπολιών κατά την διάρκεια της χούντας, την εδραίωση των νάρκο - συμμοριών αλλά κυρίως από την εμφάνιση της ιδιαίτερα κερδοφόρας κοκαΐνης. Η διακίνησή της ξεκίνησε την δεκαετία του 1960 με πελάτες κυρίως τα μέλη των ανώτερων κοινωνικών τάξεων. Μέχρι βέβαια

³⁴⁸ «Λειτουργούν πραγματικά 'στρατιωτικά σχολεία' στα οποία η μικρότερη ηλικία υποδοχής είναι 14 ετών» «Brazil: Child Soldiers global report 2004» [http://www. Exercito.gov](http://www.Exercito.gov)

και την δεκαετία του 1970 η επέκτασή της δεν ήταν τόσο μεγάλη ούτε οι συμμορίες που την εμπορευόνταν ήταν παραστρατιωτικού χαρακτήρα όπως αργότερα. Οι βάσεις όμως για αυτά που θα επακολουθήσουν τίθενται τώρα και για αυτό θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στην φάση αυτή. Έμφαση δίνεται στον ρόλο που διαδραμάτισαν αναφορικά με τις συμμορίες οι πολιτικοί κρατούμενοι των δεκαετιών 1960 και 1970. Η πορεία δε των συμμοριών του Ρίο ήταν αντίστροφη από την συνήθη. Οι συμμορίες ξεκίνησαν μέσα από τις φυλακές³⁴⁹, για να καταλάβουν στην συνέχεια την πόλη. Εδώ θα πρέπει να αναζητηθεί και η καταγωγή της περίφημης πλέον ναρκοσυμμορίας, της «Κόκκινης Διοίκησης» (Commando Vermelho). Ο πυρήνας ήταν η «Κολεκτίβα» - αργότερα μετονομάστηκε ως «Κομάντο Βερμέλιο» -, μια ομάδα που αποτελούνταν από κοινούς και πολιτικούς κρατούμενους, με κοινό παρανομαστή της ληστείες, στα τέλη της δεκαετίας του 70. Αρχικός στόχος ήταν η προστασία των μελών της και η κυριαρχία μέσα στην φυλακή. Σύντομα όμως θέλησε να επεκτείνει αυτόν τον έλεγχο εκτός των φυλακών. Με έσοδα ιδιαίτερα σημαντικά από τις παράνομες δραστηριότητες κατάφεραν να εξαγοράζουν την ελευθερία τους. Η περίοδος αυτή συνέπεσε με την επέκταση της διακίνησης της κοκαΐνης, που τα τεράστια κέρδη από το εμπόριο της δολέασαν τα μέλη της «Κόκκινης Διοίκησης». Πλέον το εμπόριο ναρκωτικών γίνεται γνωστό ως «movimento», επεκτείνεται διαμέσω των Bocas de fumo ενώ η «Κομάντο Βερμέλιο» αποκτά ιεράρχηση για να μπορέσει να επιβιώσει από τις επιδρομές της αστυνομίας.

³⁴⁹ Όσοι φυλακίζονται στις φυλακές του Ρίο, χωρίζονται στις πτέρυγες των φυλακών ανάλογα με την συμμορία στην οποία ανήκουν. Οι περισσότεροι υψηλόβαθμοι των συμμοριών, οι λεγόμενοι 'donos' (αρχηγοί περιοχών) βρίσκονται στη φυλακή, από όπου συνεχίζουν να ελέγχουν τις περιοχές που διοικούν, μέσω κινητών τηλεφώνων. Βλ. σχετ. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων» [http:// exandas.ert.gr/brazil](http://exandas.ert.gr/brazil)

3) Στην Τρίτη φάση εδραιώνονται οι παραστρατιωτικού τύπου νάρκο - συμμορίες³⁵⁰, οι οποίες συνιστούν την οργανωτική δομή της Κόκκινης Διοίκησης, η οποία πλέον διοικείται από τον Fernando da Costa μέσα από την φυλακή, με την βοήθεια που του προσφέρουν διεφθαρμένοι φύλακες.

Ενδεικτική για τον ρόλο της Αστυνομίας ³⁵¹και ευρύτερα του προσωπικού Ασφαλείας είναι εκείνη του Λουίζ Εντουάρντο Σοάρες³⁵², πρώην Γενικού Γραμματέα Δημοσίας Τάξεως του Ρίο ο οποίος αναγκάστηκε να παραιτηθεί: «Υπάρχουν οργανώσεις αστυνομικών συνδεδεμένες με το έγκλημα και συμφέροντα που χρειάζονται αυτό το χάος για να παραμένουν εκτός ελέγχου. Οι αστυνομικοί που αναμειγνύονται στο έγκλημα και λειτουργούν με βαρβαρότητα είναι παιδιά μιας παλιάς βραζιλιάνικης συντηρητικής και αυταρχικής πολιτικής που προέρχεται από την δικτατορία». Το συμπέρασμα που εξάγεται από τα λεγόμενα του είναι ότι υπάρχει μια πολιτική άσκησης βίας από την αστυνομία που στηρίζεται σε μια διεθνή πολιτική διαδεδομένη ως «σκληρός όπως το έγκλημα» που στη Λατινική Αμερική λέγεται «Mano Duro» (πολιτική του σκληρού χεριού). Η αστυνομία δηλαδή θεωρεί ότι μόνο μέσω της βίας μπορεί να αντιμετωπιστεί το έγκλημα. Η πολιτική αυτή είναι ουσιαστικά απόρροια της άποψης των βραζιλιάνικων αρχών που θεωρούσαν ότι για να ελέγχει το έγκλημα η αστυνομία έπρεπε να έχει την δυνατότητα να σκοτώνει. Δεν υπολόγισαν όμως ότι με τον τρόπο αυτό θα

³⁵⁰ Υπολογίζεται ότι σήμερα στο Ρίο, κινούνται 11.000 χιλιάδες ένοπλοι, οι μισοί περίπου από αυτούς είναι ανήλικοι. Βλ. σχετ. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων» [http:// exandas.ert.gr/brazil](http://exandas.ert.gr/brazil)

³⁵¹ «Police methods have been used in Brazil, Bolivia, the Dominican Republic, Ecuador, Honduras, Mexico, Nicaragua, Peru and Venezuela to suppress popular resistance to the neoliberal policies of the governments in these countries. In addition to these measures, either the threat or the declaration of a 'state of emergency' and anti-protest legislation have been used in certain countries to prevent popular resistance from gaining momentum and gathering widespread popular support». Βλ. ο.π. Richard Harris, *Popular resistance to Neoliberalism in Latin America*, στο Adams F., Gupta S.D., Mengisteab K., 1999, σ. 89.

³⁵² Βλ. σχετ. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων» [http:// exandas.ert.gr/brazil](http://exandas.ert.gr/brazil)

αυξάνονταν η διαφθορά αφού έδιναν στην αστυνομία το δικαίωμα να έχει εξουσία πάνω στη ζωή και στο θάνατο. Δημιουργήθηκε ένας ολόκληρος τομέας διεφθαρμένων αστυνομικών που διαπλέκονταν με το εμπόριο όπλων και ναρκωτικών. Ενδεικτική είναι η απάντηση της πρώην διευθύντριας των φυλακών Χουλιέτας Λεγκμπουργκερ³⁵³, στην ερώτηση ποιος φταίει για την εγκληματικότητα στο Ρίο: « Το πρόβλημα είναι ότι οι αρχές του Ρίο πιστεύουν ότι η καταπολέμηση του εγκλήματος είναι πόλεμος. Οι αστυνομικοί σε αυτή την Πολιτεία υποστηρίζουν ότι επειδή οι εγκληματίες είναι πολύ βίαιοι, θα πρέπει και κείνοι να χρησιμοποιούν βία για να αντιμετωπίσουν το έγκλημα. Το 2003, η αστυνομία στο Ρίο σκότωσε 1195 ανθρώπους, ενώ συνολικά είχαμε πάνω από 6000 δολοφονίες το 2003. Το 1999 τα θύματα στο Ρίο ήταν 289. Η αστυνομία απλά τώρα είναι πιο βίαιη. Αυτός δεν είναι τρόπος να καταπολεμάς το έγκλημα, είναι τρόπος για να παράγεις βία. Η μάχη ενάντια στη βία μετατράπηκε σε μια παράλογη δημόσια πολιτική, όπου οι αρχές πιστεύουν ότι καταπιέζοντας θα καταφέρουν να παρέχουν μια ασφαλέστερη κοινωνία. Σκεφτείτε ότι για κάθε 100 δολοφονίες που γίνονται, οι 96 μένουν ατιμώρητες. Αυτό είναι που η αστυνομία δεν κάνει. Δεν κάνει έρευνα, δεν είναι ικανή».

Είναι χαρακτηριστικό ότι από το Γενάρη έως το Νοέμβρη του 2004 οι αστυνομικές αρχές σκότωσαν 1.195 άτομα, χωρίς να τιμωρηθεί κανείς από τους αστυνομικούς αυτούς. Είναι δηλαδή κοινό μυστικό ότι οι Αστυνομία στο Ρίο διαπράττει απροκάλυπτα δολοφονίες τόσο μέσα στις φαβέλες όσο και έξω από αυτές. Είναι τα λεγόμενα «τάγματα θανάτου», δηλαδή αστυνομικοί εκτός υπηρεσίας που προχωρούσαν σε εκκαθαρίσεις, δολοφονώντας χιλιάδες πολίτες. Σύμφωνα με την Διεθνή Αμνηστία³⁵⁴

³⁵³ Βλ. σχετ. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων»<http://exandas.ert.gr/brazil>

³⁵⁴ Σύμφωνα με την Ετήσια Έκθεση για το 2003 της Διεθνούς Αμνηστίας, μέλη της στρατιωτικής και πολιτικής αστυνομίας της Βραζιλίας ευθύνονται για

υπολογίστηκε ότι το 2003 μόνο στο Ρίο και στο Σάο Πάολο δολοφονήθηκαν³⁵⁵ πάνω από 2.110 άνθρωποι από τους αστυνομικούς. Εξάιρεση αποτελεί ένα ειδικό Αστυνομικό Σώμα για τις φαβέλες, το Κέντρο Αστυνόμευσης ειδικών Περιοχών και ο ιδρυτής του Αντόνιο Καρμπάλο, αντισυνταγματάρχης της Αστυνομίας.

Σύμφωνα με τα λεγόμενα του στόχος είναι να δημιουργηθεί ένα περιβάλλον με εγγυήσεις για μια πιο δίκαιη κοινωνία, χωρίς αστυνομική βία η οποία σκοπεύει στο να διατηρήσει τις κοινωνικές τάξεις ελεγχόμενες. Για το σκοπό του αυτό αναγκάστηκε να απομακρύνει το 77% των αστυνομικών καταγγέλλοντάς τους για παράνομη συμπεριφορά. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του η διαφθορά της βραζιλιάνικης αστυνομίας είναι ένα συνηθισμένο φαινόμενο με τις Αρχές στο Ρίο να είναι διεφθαρμένες, αναμειγνύμενες σε σκάνδαλα με τους δικαστές και τους βουλευτές να συμπληρώνουν το όλο διεφθαρμένο σκηνικό. Επιπλέον υποστηρίζει ότι υπάρχει μια λογική στην ελίτ της Βραζιλίας, που θέλει να διατηρήσει αυτόν τον ταξικό διαχωρισμό. Άλλωστε τα Μ.Μ.Ε. όταν προβάλλουν τις φαβέλες αναπαράγουν αυτές τις εικόνες θεωρώντας ότι στις φαβέλες υπάρχουν μόνο εγκλήματα.

Κάθε χρόνο δολοφονούνται περίπου 45.000 Βραζιλιάνοι, δηλαδή ένας κάθε 12 λεπτά, με την Βραζιλία σύμφωνα με τον Παγκόσμιο

χιλιάδες θανάτους σε ολόκληρη την χώρα -703 φόντοι από αστυνομικούς μόνο στην Πολιτεία του Σάο Πάολο – ενώ καταγγέλλθηκε ότι τα «τάγματα θανάτου» συνέχισαν να δρουν σε συμπαιγνία με την αστυνομία. Βλ. σχετ. <http://www.atraktos.gr>

³⁵⁵ Το 1993 υπήρξαν πολλαπλές επιδρομές των ταγμάτων θανάτου. Σε μια από αυτές στις 23 Ιουλίου 1993, 8 άνθρωποι ανάμεσά τους και παιδιά, δολοφονήθηκαν ενώ κοιμόντουσαν στο προαύλιο μιας εκκλησίας στο κέντρο του Ρίο από επιδρομή ενός τάγματος θανάτου. Στις 29 Αυγούστου 1993, 21 πολίτες δολοφονήθηκαν απρόκλητα ως απάντηση στην δολοφονία 4 αστυνομικών την προηγούμενη μέρα. Το 2003, 10 χρόνια μετά από αυτή τη σφαγή σύμφωνα με την Διεθνή Αμνηστία, μόνο 2 από τους 50 αστυνομικούς τιμωρήθηκαν και οδηγήθηκαν στην φυλακή. Στις 31 Μαρτίου 2005, τα τάγματα θανάτου δολοφόνησαν 30 ανθρώπους στο Ρίο. Βλ. σχετ. «Βραζιλία-Οι στρατιώτες των λόφων» [http:// exandas.ert.gr/brazil](http://exandas.ert.gr/brazil)

Οργανισμό Υγείας να έχει το μεγαλύτερο δείκτη θνησιμότητας από κάθε μη εμπόλεμη χώρα. Η ανεργία, η ανισότητα, η βία αλλά και η λεγόμενη κουλτούρα των όπλων, δημιουργούν έναν τραγικό απολογισμό για την χώρα. Η βιομηχανία όπλων της χώρας αυτής είναι η έκτη μεγαλύτερη στον κόσμο και η δεύτερη μεγαλύτερη στην αμερικάνικη ήπειρο. Στις φαβέλες υπάρχουν ανοικτές αγορές όπλων που κοστίζουν από 12 έως 25 δολάρια, με τα περισσότερα παράνομα όπλα³⁵⁶ να προέρχονται από την Παραγουάη, τη Βολιβία και το Μαϊάμι. Στις 15 Ιουλίου 2004, ξεκίνησε το πρόγραμμα αφοπλισμού, γνωστό και ως « guns -for-cash» όπλα αντί χρημάτων (100 και πλέον δολάρια για κάθε όπλο), σε μια προσπάθεια να μειωθεί ο αριθμός των όπλων από την αγορά. Και ενώ οι αρχικές εκτιμήσεις αφορούσαν την απόσυρση 80.000 όπλων ο τελικός απολογισμός ξεπέρασε κάθε προσδοκία αφού μέσα σε έξι μήνες ο αριθμός αυτός έφτασε τις 250.000. Το πρόγραμμα αφοπλισμού ήταν αποτέλεσμα ενός νόμου που ψηφίστηκε το Δεκέμβριο του 2003, με στόχο να θέσει αυστηρότερους όρους στην άδεια οπλοκατοχής και οπλοφορίας, ανεβάζοντας το όριο ηλικίας εκείνων που κατέχουν όπλο από τα 21 έτη στα 25 έτη.

Μέσα στον Οκτώβριο του 2005 θα διεξάγονταν δημοψήφισμα για την ολική απαγόρευση των όπλων στην οποία όμως αντιτίθεται η βιομηχανία όπλων με κυρίαρχη εκείνη της κατασκευάστριας εταιρίας Taurus, η οποία διεξάγει εκστρατεία υπέρ του όχι στο δημοψήφισμα καθώς κατανοεί κανείς ότι τα κέρδη που θα καθούν θα ναι τεράστια σε περίπτωση της απαγόρευσης της οπλοκατοχής.

³⁵⁶ Σύμφωνα με κάποιες μη κυβερνητικές οργανώσεις ο αριθμός των όπλων στην Βραζιλία υπολογίζεται στα 20 εκατομμύρια ενώ μόνο στο Ρίο σκοτώνονται 550 - 700 άνθρωποι το μήνα από όπλα. Βλ. σχετ. «Βραζιλία- Οι στρατιώτες των λόφων» [http:// exandas.ert.gr/brazil](http://exandas.ert.gr/brazil)

Ίσως κανείς να αναρωτηθεί πώς η φαβέλα και η υπό εξεταζόμενη εγκληματικότητα στην παρούσα μελέτη συνδέονται μεταξύ τους. Η φαβέλα δεν είναι τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο από την απεικόνιση μιας θλιβερής πραγματικότητας που δημιουργεί η ανεργία, η εξαθλίωση, η διαφθορά και το οργανωμένο – οικονομικό έγκλημα σε μια χώρα που ενώ αποτελεί την όγδοη οικονομία αυτή την στιγμή παγκοσμίως, βασιλεύει η ανισότητα και το περιθώριο. Τα μισά καλλιεργήσιμα εδάφη αποτελούν ιδιοκτησία του 1% του πληθυσμού, ενώ το 1/3 του πληθυσμού ζει κάτω από το όριο της φτώχειας. Σύμφωνα με έρευνα της Παγκόσμιας Τράπεζας οι μόνες χώρες που βρίσκονται σε δυσμενέστερη θέση από άποψη κατακεφαλήν εισοδήματος και κατανομής εισοδήματος από την Βραζιλία, είναι η Σουαζιλάνδη και η Σιέρα Λεόνε, ενώ μπορούμε να διακρίνουμε 5 οικονομικές ομάδες πολιτών σχετικά με το εισόδημα: 1) τους πάμπτωχους (περίπου 24 εκατομμύρια), 2) τους φτωχούς (περίπου 30 εκατομμύρια), 3) τους σχεδόν φτωχούς (περίπου 60 εκατομμύρια), 4) τη μεσαία τάξη (50 εκατομμύρια) και 5) τους πλούσιους (2 εκατομμύρια). Στην πραγματικότητα το εισόδημα ενός πλούσιου είναι 150 φορές μεγαλύτερο από το αντίστοιχο εισόδημα ενός φτωχού.

Στις φαβέλες ζουν συνήθως πάμπτωχοι, χαμηλού οικονομικού και κοινωνικού επιπέδου, εξαθλιωμένοι, άνθρωποι οι οποίοι μεγαλώνουν σε μια κοινωνία που προσχεδιάζει τα όνειρα τους. Οι φιλοδοξίες συγκεκριμένες, προδιαγεγραμμένες. Εξάλλου το περιβάλλον που ζουν δεν αφήνει πολλά περιθώρια, παρέχοντας πρότυπα παρακμιακά με κύρος που το διασφαλίζουν τα ναρκωτικά και τα όπλα. Οι μόνοι τυχεροί που ίσως δεν ακολουθήσουν αυτό το δρόμο είναι εκείνοι που ασχοληθούν με το ποδόσφαιρο ή τη μουσική. Είναι οι μοναδικοί τρόποι ανάδειξης τους για να μην αποτελούν τα ναρκωτικά μονόδρομο. Μερικοί από τους πιο δημοφιλείς Βραζιλιάνους ποδοσφαιριστές μεγάλωσαν στις φαβέλες. Όσο σε σχέση με τη μουσική είναι

πασίγνωστα τα πάρτι που γίνονται στις φαβέλες με το «φάνκι» να βασιλεύει και οι στίχοι του να αναφέρονται στην βία και στα ναρκωτικά.

Αλλά πέρα από την εξαθλίωση που επικρατεί στις φαβέλες, στην χώρα όπου βασιλεύει η ανισότητα είναι φυσικό οι συνθήκες εργασίας να είναι επίσης άθλιες. Μάλιστα το Υπουργείο Εργασίας κατέγραψε 65 φυσικά πρόσωπα μεταξύ των οποίων βιομήχανοι, γαιοκτήμονες και πολιτικοί, οι οποίοι εξακολουθούν να απασχολούν τους εργαζόμενους σε συνθήκες σκλαβιάς. Σε νέο κατάλογο³⁵⁷ που δόθηκε στην δημοσιότητα τον Ιούλιο του 2003 και ο οποίος περιελάμβανε 49 πρόσωπα που κατηγορούνται για καταναγκαστική εργασία, περιλαμβάνεται μια επιχείρηση ιδιοκτήτης της οποίας είναι ο πρόεδρος του τοπικού κοινοβουλίου στο Ρίο και στέλεχος του κεντροδεξιού Κόμματος του βραζιλιάνικου Δημοκρατικού Κινήματος. Η επιχείρηση αυτή απασχολεί 39 εργάτες σε τελείως ανθυγιεινές συνθήκες υπό την επιτήρηση ενόπλων φυλάκων. Το 2003 και το 2004, 4.059 εργάτες «απελευθερώθηκαν» έπειτα από 65 ελέγχους που πραγματοποιήθηκαν σε εργασιακούς χώρους. Ο αριθμός των εργατών που εργάζονται υπό απάνθρωπες συνθήκες κυμαίνεται από 25.000 έως 40.000 ανάλογα με τις εκτιμήσεις διάφορων οργανώσεων.

Η δράση των επιχειρήσεων δεν περιορίζεται μόνο στην εκμετάλλευση των εργαζομένων αλλά φτάνει σε χειρότερα επίπεδα εκμετάλλευσης με στόχο το κέρδος: την εκμετάλλευση των γονιδίων των αυτοχθόνων της Βραζιλίας από ερευνητικές εταιρίες. Τα ζωντανά κύτταρα των ανθρώπων των εθνοτήτων της Βραζιλίας *karitiana*, *ticuna* και *surui*, αλλά και των ιθαγενικών ομάδων της Νότιας και Κεντρικής Αμερικής γενικότερα μπορούν να αγοραστούν για 85 δολάρια μέσω ενός δικτυακού τόπου, από

³⁵⁷ Βλ. σελ. «Βραζιλία» <http://www.enet.gr/online>

την Δεξαμενή κυττάρων Coriell³⁵⁸, μια θυγατρική του Ιδρύματος Ιατρικών ερευνών Coriell. Τα κύτταρα των *ticuna* έχουν χρησιμοποιηθεί σε μια ανοσολογική κλίμακα και μια από τις μεγαλύτερες φαρμακευτικές πολυεθνικές επιχειρήσεις τα χρησιμοποίησε για να εμβαθύνει στην κατανόηση του ανθρώπινου ανοσοποιητικού συστήματος. Το ζητούμενο λοιπόν είναι να μην χρησιμοποιούνται οι άνθρωποι αυτοί ως δεξαμενές γονιδίων και κυρίως να δίνουν την συγκατάθεσή τους γιατί διαφορετικά πρόκειται για «βιοπειρατεία».

Η Βραζιλία, η μεγαλύτερη σε επιφάνεια αλλά και σε έκταση χώρα της Λ. Αμερικής, απορρόφησε πολλές από τις επενδύσεις των μεγαλύτερων πολυεθνικών αλλά συνεχίζει να αποτελεί και την βασίλισσα των ανισοτήτων. Η οποιαδήποτε κατάρρευση μιας τέτοιας αγοράς θα σήμαινε απώλεια σημαντικών κερδών για τις εταιρίες αυτές. Αν αναλογιστεί κανείς αυτό το γεγονός θα κατανοήσει πλήρως την δήλωση του Χ.Κέλερ, διευθύνοντα σύμβουλου του ΔΝΤ: « η Βραζιλία δικαιούται την στήριξη³⁵⁹ της διεθνούς κοινότητας». Είναι σίγουρα η δικαίωση για μια χώρα που απέφερε τεράστια κέρδη για τις πολυεθνικές εξευτελίζοντας τις αμοιβές των εργαζομένων. Από την μελέτη που προηγήθηκε για τις φαβέλες προκύπτει ότι 30 εκατ. άνθρωποι ζουν στο απόλυτο περιθώριο, χωρίς να έχουν καν χαρτιά, χωρίς δηλαδή να υπάρχουν για το βραζιλιάνικο κράτος.

³⁵⁸ Η Δεξαμενή κυττάρων Coriell έχει την μεγαλύτερη παγκόσμια συλλογή από καλλιέργειες ανθρωπίνων κυττάρων με σχεδόν ένα εκατομμύριο φιάλες. Τα κύτταρα που λαμβάνονται από δείγματα αίματος ή δέρματος συντηρούνται ζωντανά για αόριστο χρονικό διάστημα με το αναστέλλεται η ζωικότητά τους μέσω εξαιρετικά χαμηλών θερμοκρασιών.

Βλ. σχετ <http://www.viacampesina.org>

³⁵⁹ Η Βραζιλία έλαβε το μεγαλύτερο δάνειο όλων των εποχών από το ΔΝΤ ύψους 30 δις. δολαρίων. Οι Αμερικανοί προκειμένου να διασφαλίσουν την αποπληρωμή του δανείου κάλεσαν τους τότε υποψηφίους Γκόμες και Ντα Σίλβα, και απέσπασαν την υπόσχεσή τους ότι δεν θα θέσουν θέμα διαγραφής του εξωτερικού χρέους την Βραζιλίας. Βλ. σχετ «Η Λατινική Αμερική βαράει διάλυση», <http://users.hol.gr>, 12-09-2005.

3.4 Το παράδειγμα της Ουρουγουάης & Παραγουάης

3.4.1 Το παράδειγμα της Ουρουγουάη

Η Ουρουγουάη³⁶⁰ αποκαλείται και ως η «Ελβετία της Λατινικής Αμερικής». Ωστόσο και εκεί οι συνθήκες με το πέρασμα του χρόνου χειροτερεύουν. Οι ΗΠΑ χορήγησαν δάνειο ύψους 1,5 δισεκατομμυρίων δολαρίων, ενώ η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ αποφάσισαν την αύξηση της βοήθειας σε 3,8 δισεκατομμύρια δολάρια. Το ΑΕΠ το 2001 παρουσίασε μείωση κατά 3%, ενώ ο πληθωρισμός έφτανε το 3,6% και η ανεργία ύπερα από δυο δεκαετίες το 15,3%. Το 2001 τουλάχιστον 50.000 από τα 3,3 εκατ. των Ουρουγουανών, μετανάστευσαν στο εξωτερικό, ενώ το 50% των παιδιών που γεννιούνται σήμερα ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας. Η τουριστική κίνηση έχει μειωθεί κατακόρυφα, οι επενδύσεις έχουν παγώσει και οι προβλέψεις αναφέρουν μείωση του ΑΕΠ κατά 11% ενώ αύξηση του πληθωρισμού στο 40%. Εικόνες όπως διαδηλώσεις, λεηλασίες και απεργίες δημιουργούν έντονο φόβο ότι και η χώρα αυτή οδηγείται στην κατάρρευση.

Η οικονομία της Ουρουγουάης παρουσίασε πολλά από τα χαρακτηριστικά την οικονομίας της Αργεντινής. Η Ουρουγουάη μπροστά και αυτή στο οικονομικό αδιέξοδο, ζήτησε βοήθεια από το ΔΝΤ. Ήταν πιο τυχερή από την Αργεντινή. Το ΔΝΤ ενέκρινε το δάνειο αλλά με ένα μικρό τίμημα: την πλήρη ιδιωτικοποίηση της οικονομίας της χώρας.

³⁶⁰ Βλ. σχετ «Ουρουγουάη» <http://www.AthensIndymedia.org/old>.

3.4.2. Το παράδειγμα της Παραγουάη

Αλλά και στην Παραγουάη³⁶¹ οι αιματηρές διαδηλώσεις το 2001 ήταν πλέον καθημερινότητα. Στην πρωτεύουσα Ασουνσιόν καθώς και στις πόλεις Ενκαρσιόν και Σιουδάδ Ντελ Εστε ο λαός συγκρούονταν διαρκώς με τις αστυνομικές και στρατιωτικές δυνάμεις του Μακί, ο οποίος και είχε κηρύξει την χώρα σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Βασικό αίτημα των διαδηλωτών ήταν να μην εφαρμοστεί η οικονομική πολιτική που ευνοεί τις ιδιωτικοποιήσεις και το ελεύθερο εμπόριο. Η ουσία είναι ότι οι ιδιωτικοποιήσεις και η απελευθέρωση του εμπορίου σημαίνουν για τους Παραγουανούς περισσότερη ανεργία. Η οικονομία από το 1995 βρίσκεται σε ύφεση αποτέλεσμα της μακροχρόνιας πολιτικής διαπλοκής, σκανδάλων αλλά και των υποδείξεων του ΔΝΤ, όταν τα όργανα του τόνιζαν την αναγκαιότητα να ακολουθήσει η χώρα το παράδειγμα της Ασίας, προωθώντας πολιτική ιδιωτικοποιήσεων.

3.5 Το παράδειγμα της Βολιβίας

Η Βολιβία είναι η φτωχότερη χώρα της Λ. Αμερικής. Μόνο μια χώρα βρίσκεται κάτω από αυτήν στον κατάλογο³⁶² των χωρών ολόκληρης της ηπείρου. Μόνο μια χώρα είναι πιο φτωχή: η Νικαράγουα. Το μέσο, κατά κεφαλήν, ετήσιο εισόδημα δεν ξεπερνάει τα 900 δολάρια.

Η Βολιβία βρίσκεται στο στόχαστρο των πολυεθνικών εταιριών καθώς είναι η δεύτερη χώρα σε αποθέματα φυσικού αερίου στη Λ. Αμερική μετά την Βενεζουέλα. Επομένως ένα από τα βασικά της θέλητρα είναι ο φυσικός της πλούτος, καθώς κοντινέει να γίνει η τρίτη χώρα με τα περισσότερα αποθέματα ορυκτών (άργυρος, ψευδάργυρος και κασσίτερος) στον κόσμο ενώ είναι ο

³⁶¹ Βλ. σχετ. «Παραγουάη» <http://www.AthensIndymedia.org/old>.

³⁶² Βλ. σχετ. « Η εξέγερση στη Βολιβία», www.sek-ist.gr, 27-04-2005.

πλέον προνομιούχος έμπορος στον τομέα του υδροκάρβουνου σε διεθνές επίπεδο. Δυστυχώς όμως ο φυσικός πλούτος της χώρας αυτής έγινε και η καταδίκη της, καθώς κατά την διάρκεια αιώνων, «μάτωσε» αρχικά από τους Ισπανούς αποικιοκράτες και στην συνέχεια από τις αμερικάνικες και ευρωπαϊκές πολυεθνικές.

Έτσι από την εποχή που οι Ίνκας και τα μεταλλεία του Potoci κυριαρχήθηκαν από τους Ισπανούς, μέχρι τον 20^ο αιώνα με πολυεθνικές όπως η Patino να εκμεταλλεύονται τα ορυχεία χρυσού, ασημιού και κασσίτερου, αλλά και άλλες όπως η Pan America, η Shell, η Enron, το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο, η Βολιβία ήταν πόλος έλξης για το διεθνές- υπερεθνικό κεφάλαιο. Το μεγαλύτερο μέρος του πλούτου της η άρχουσα τάξη το οφείλει στην εκμετάλλευση των μεταλλείων. Ωστόσο αυτό είχε ως συνέπεια την εμφάνιση μιας ισχυρής και μαχητικής εργατικής τάξης³⁶³.

Η εξαθλίωση στην Βολιβία των κατώτερων κοινωνικό οικονομικών τάξεων είναι εμφανής στην κατάσταση των μεταλλωρύχων στο Σέρο Ρίκο. Εκεί δεκάδες παιδιά δουλεύουν στα ορυχεία υπό άθλιες συνθήκες επειδή η σωματική τους διάπλαση τους επιτρέπει να κώνονται στα αυτοσχέδια λαγούμια του Σέρο Ρίκο, ψάχνοντας υπολείμματα πολύτιμων μετάλλων που ίσως τα γλιτώσουν από την πείνα. Πολλά από αυτά τα παιδιά δεν θα ξαναδούν το φως της μέρας. Αποτέλεσμα των εξορύξεων είναι οι φτωχοί όχι μόνο να γίνονται φτωχότεροι αλλά και να κινδυνεύει ανά πάσα στιγμή η ζωή τους καθώς πολλοί δολοφονούνται αφού τα μέτρα ασφαλείας είναι ανύπαρκτα, ενώ όταν μια νέα φλέβα κτυπηθεί τότε δηλητηριώδη αέρια κατακλύζουν την τρύπα

³⁶³«Η πρώτη μεγάλη εξέγερση των μεταλλωρύχων σημειώθηκε το 1923 και κατεστάλη άγρια από την τότε κυβέρνηση. Μια νέα εξέγερση έλαβε χώρα το 1952 και κατάφερε να ανατρέψει την δικτατορία και να φέρει στην εξουσία την μεταρρυθμιστική και δημοκρατική κυβέρνηση του Βίκτορ Εστενσόρο. Αυτός με τη σειρά του εθνικοποίησε τα μεταλλεία, μοίρασε τα λατιφούντια στους αγρότες, καταπολέμησε τον αναλφαβητισμό και πήρε κάποια μέτρα για την βελτίωση της κατάστασης των ινδιάνων». Βλ. ο.π. « Η εξέγερση στη Βολιβία», www.sek-ist.gr, 27-04-2005.

ορυχείο. Οι εργάτες μπορεί να γλιτώσουν από τις κατολισθήσεις αλλά δύσκολα θα επιβιώσουν από την πνευμονική πάθηση που προκαλεί η εισπνοή πυριτίου. Επιπλέον μεγάλα τμήματα του πληθυσμού αναγκάζονται στην μετανάστευση λόγω των ορυχείων και των ιδιωτικών εταιριών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ορυχείου της πολυεθνικής «Ντακάπο» στο Έλ Άλτο. Έβγαζαν κατά μέσο όρο δέκα κιλά χρυσού καθημερινά, μόλυναν το νερό, ενώ στις όποιες αντιδράσεις οι κυβερνήσεις πάντα έπαιρναν το μέρος των πολυεθνικών στέλνοντας αστυνομία και στρατό για να καταστείλει την όποια αντίδραση. Για τους ιθαγενείς στην Βολιβία η βοήθεια που δίνει το Παγκόσμιο Νομισματικό Ταμείο και οι Παγκόσμιοι Οργανισμοί δεν είναι τίποτα άλλο από το μέσο για «να σου παίρνουν μέχρι και την ψυχή» όπως υποστηρίζει η Μάρθα Ορόσκο Όσο³⁶⁴, Πρόεδρος του Συμβουλίου Βοηθείας σε Κέτσουα Μετανάστες.

Η φράση του Μαρξ³⁶⁵ σχετικά με όλη αυτή την εκμετάλλευση των ορυχείων και των εργατών τους είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική: «Η ανακάλυψη αποθεμάτων χρυσού και ασημιού στην Αμερική προκάλεσε την σταυροφορία της εξόντωσης, τη σκλαβιά και την ταφή των ιθαγενών στις σήραγγες των ορυχείων. Με την αρχή των κατακτήσεων μετατράπηκε η Αφρικάνικη ήπειρος σε τόπο κυνηγιού σκλάβων. Όλα αυτά είναι γεγονότα που χαρακτηρίζουν την αυγή της καπιταλιστικής παραγωγής».

Παράλληλα είναι μια χώρα στην οποία η ανεργία φθάνει στα 12% και το μεροκάματο στα 2 δολάρια. Από το 1982³⁶⁶, 20.000

³⁶⁴ Οι Κέτσουα είναι λαός των Ινδιάνων της Νότιας Αμερικής, που ζουν στα υψίπεδα των Άνδεων από την Κολομβία ως την Βραζιλία. Μιλούν την γλώσσα Κέτσουα που ήταν η γλώσσα της αυτοκρατορίας των Ίνκας, και αργότερα έγινε η κοινή γλώσσα συνεννόησης μεταξύ Ισπανών και Ινδιάνων σε όλες τις Άνδεις. Σήμερα οι Κέτσουα υπολογίζονται σε οκτώ εκατομμύρια εκ των οποίων περίπου δυο ζουν στην Βολιβία. Οι Κέτσουα είναι αντικείμενο πολλών βιολογικών και ιατρικών μελετών, που αποσκοπούν στην ανακάλυψη και την ερμηνεία φυσιολογικών προσαρμογών στη ζωή σε μεγάλα υψόμετρα. Βλ. σχετ. «Η επιστροφή του Κόνδορα – Βολιβία», <http://www.exandas.ert.gr/volivia>

³⁶⁵ Βλ. ο.π. Καρλ Μαρξ, Αθήνα, 1978-1985.

³⁶⁶ Βλ. ο.π. «Η εξέγερση στη Βολιβία», <http://www.sek-ist.gr>, 27-04-2005.

μεταλλωρύχοι πετάχτηκαν στην ανεργία όταν εκατοντάδες μη βιώσιμα ορυχεία έκλεισαν.

Το 1993, η Κεντροδεξιά κυβέρνηση έχοντας ως Πρόεδρο τον πολυεκατομμυριούχο Ντε Λοσάδα, αφεντικό του μεγαλύτερου μεταλλευτικού ομίλου της χώρας, προχώρησε άμεσα σε μια πολιτική ιδιωτικοποιήσεων, ψηφίζοντας τον περίφημο «νόμο για τους υδρογονάνθρακες» που άνοιγε τον νόμο για το ξεπούλημα του πετρελαίου και του φυσικού αερίου. Παρά λοιπόν τις αντιδράσεις του λαού που δεν ήθελε το «ξεπούλημα» του φυσικού αερίου, είχε έρθει σε συνεννοήσεις με την Χιλή για τη δημιουργία αγωγού προς την Αντοφαγάστα. Από κει θα έφευγε ακατέργαστο προς τις ΗΠΑ. Διαπραγματεύτηκε με την εταιρία ATACAMA GAS, που είναι θυγατρική της πολυεθνικής εταιρίας των ΗΠΑ PASIFIC LNG. Επίσης στις διαπραγματεύσεις πώλησης συμμετείχαν η ισπανική REPSOL, η BRITISH GAS και η PANAMERICAN GAS. Η τελευταία είναι θυγατρική της ENRON. Ο συνδυασμός της αντίδρασης του λαού της Βολιβίας για τη μη εξαγωγή του ακατέργαστου φυσικού αερίου με την καταστροφή των φυτειών της κόκας που επίσης ξεσήκωσε μεγάλο μέρος του λαού, οδήγησε σε έναρξη αυτού που ονομάζεται πόλεμος του Φυσικού αερίου. Ο τελευταίος εκφράστηκε με κινητοποιήσεις σε όλη τη χώρα στις οποίες ηγήθηκαν οι μεταλλωρύχοι με αποτέλεσμα να παραιτηθεί ο πρόεδρος Λοσάδα και να αναλάβει την εξουσία ο Αντιπρόεδρος Κάρλος Μέσα. Οι νεκροί από τις κινητοποιήσεις έφτασαν τους 90³⁶⁷ σύμφωνα με τις επίσημες ανακοινώσεις της κυβέρνησης, αλλά το αποτέλεσμα ήταν οι προσπάθειες των πολυεθνικών να αποτύχουν και να χάσουν τεράστια κέρδη. Ακολούθησε ανακωχή 2 μηνών, με κυρίαρχο

³⁶⁷ Ο στρατός κτύπησε το Αλ Άλτο, ένα πυκνοκατοικημένο φτωχικό προάστιο πάνω από την Λα Παζ. Κανένας δεν γνωρίζει πόσοι ακριβώς σκοτώθηκαν εκείνη την μέρα. Βλ. σχετ. « Η εξέγερση στη Βολιβία», www.sek-ist.gr, 27-04-2005.

σύνθημα του νέου Προέδρου «Θα φέρω ειρήνη στη Βολιβία» καθώς και η δέσμευσή του ότι θα επακολουθούσε δημοψήφισμα. Πράγματι το δημοψήφισμα διενεργήθηκε αλλά αποδείχθηκε φιάσκο καθώς περιελάμβανε 5 ερωτήσεις πολύ γενικού περιεχομένου, μεταξύ των οποίων ούτε καν την ερώτηση για το αν οι πολίτες θέλουν το αέριο να κρατικοποιηθεί ή να παραμείνει ιδιωτικό.

Παράλληλα το δημοψήφισμα δημιούργησε προβλήματα στο ιθαγενικό κίνημα το οποίο διασπάστηκε ανάμεσα σε αυτούς που υποστήριζαν το μποϊκοτάζ εναντίον του (Φελίπε Κίσπε – MIP, Γενική Συνομοσπονδία Εργατών) και σε αυτούς που υποστήριζαν το να ψηφιστεί μέρος των ερωτήσεων (Εβο Μοράλες, MAS). Μετά την διεξαγωγή του δημοψηφίσματος το κίνημα εμφανίστηκε διασπασμένο μέχρι την διεξαγωγή των δημοτικών εκλογών τον Δεκέμβριο του 2004, όταν και αναζωπυρώθηκε ξανά. Ωστόσο παρά το γεγονός ότι οι νεκροί και οι τραυματισμένοι της λαϊκής εξέγερσης του Οκτώβρη του 2003 δεν βρήκαν δικαίωση, ο Βολιβιανός λαός γιόρτασε την μεγάλη νίκη ενάντια στην κυβέρνηση και στις πολυεθνικές. Ο «πόλεμος» όμως αυτός δεν έχει τέλος: από τη μια πλευρά ο λαός απαιτεί να μην υποστεί για μια ακόμη φορά η Βολιβία, την «δικτατορία του υπεδάφους της» και από την άλλη οι πολυεθνικές συνεχίζουν να απαιτούν να αποκομίσουν κέρδη.

Εκτός από τον πόλεμο του «φυσικού αερίου», η Βολιβία είχε να αντιμετωπίσει και τον «πόλεμο του νερού». Το πρόβλημα ξεκίνησε το 1999 όταν το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο πίεσε την κυβέρνηση της Βολιβίας να ιδιωτικοποιήσει μια σειρά από επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, μεταξύ των οποίων και η δημοτική επιχείρηση νερού της Κοτσαμπάμπα. Το συμβόλαιο ανέλαβε μια κοινοπραξία με την ονομασία Άγουας ντελ Τουνάρι, στην οποία ο κυριότερος εταίρος ήταν η Ιντερνάσιοναλ Γουότερς Λίμιτεντ, η οποία είναι θυγατρική εταιρία της αμερικανικής Μπεκτέλ, της εταιρίας που έχει αναλάβει όλο το έργο της ανοικοδόμησης του

Ιράκ. Μάλιστα σε διάστημα τριών μηνών η κοινοπραξία αύξησε τις τιμές του νερού μέχρι και 2.000%. Αποτέλεσμα της λαϊκής οργής³⁶⁸ ήταν να ακυρωθεί το συμβόλαιο με την κοινοπραξία και η τελευταία να προσφύγει στην Παγκόσμια Τράπεζα διεκδικώντας αποζημίωση 25 εκατομμυρίων δολαρίων. Μάλιστα τα έσοδα της Μπεκτέλ για το 2000 ήταν επτά φορές περισσότερα από τον προϋπολογισμό της Βολιβίας.

Ο Abel Mamani³⁶⁹, Πρόεδρος της PEJUVE (Ομοσπονδίας Συνοικιακών Ενώσεων του Ελ Άλτο) υποστηρίζει σε ερώτηση σχετικά με το ποια ήταν η αδικία που διαπράχθηκε εναντίον του λαού της Βολιβίας με το νερό: «Πρώτα θα σας πω για την μη τήρηση της συμφωνίας από μέρους μιας πολυεθνικής εταιρίας που έρχεται στη Βολιβία, υποτίθεται για να προσφέρει κάποιες υπηρεσίες αλλά αθετεί το συμβόλαιο που υπέγραψε με το κράτος της Βολιβίας. Εντάξει, έρχεται μια πολυεθνική να κάνει επενδύσεις με σκοπό το κέρδος, αλλά θα έπρεπε να κερδίσει από τη δική της επένδυση και όχι από τα χρήματα του φτωχού κόσμου. Η εταιρία Άγουας Ντε Ιλιμάνι ουσιαστικά, δεν έκανε εδώ επενδύσεις. Το κράτος της Βολιβίας είχε αναλάβει όλο αυτόν τον καιρό, χωρίς εμείς να το γνωρίζουμε, να βρει συμφέρουσες πιστώσεις και δάνεια. Δάνεια που έδιναν και δίνουν διάφοροι οργανισμοί, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και άλλοι οργανισμοί. Εν ονόματι των φτωχών λοιπόν βρήκαν δάνεια και τι έκαναν με αυτά τα χρήματα; Ενδυνάμωσαν αυτήν την εταιρία. Και αυτή η εταιρία, με αυτά τα λεφτά που πήρε από το κράτος της Βολιβίας, και που ήταν για τους Βολιβιανούς, κερδοσκοπήσε...Ακόμα, σύμφωνα με το συμβόλαιο, η εταιρία όφειλε να προσφέρει νερό

³⁶⁸ Τον Απρίλιο του 2000 ο λαός της Cochabamba, ανάγκασε την πολυεθνική κατασκευαστική εταιρεία Bechtel να αποσυρθεί από την ιδιοκτησία του πρόσφατα ιδιωτικοποιημένου συστήματος ύδρευσης, ενώ οι αγρότες από οργανώσεις όπως η Συνομοσπονδία των Αγροτών το «Κίνημα χωρίς γη» και η Συνομοσπονδία ιθαγενών (CIDOB) αγωνίζονται για την επανάκτηση των εθνικών γαιών. Βλ. σχετ. <http://www.bolivia.org>, <http://www.athens.indymedia.org>.

³⁶⁹ Βλ. ο.π. «Η επιστροφή του Κόνδορα – Βολιβία».
<http://www.exandas.ert.gr/volivia>

και αποχετεύσεις σε μεγάλο πληθυσμό (πάνω από 200.000 ανθρώπους). Η Άγουας Ντε Ιλιμάνι δεν τήρησε από την πλευρά της αυτόν τον όρο. Όλοι δικαίωμα στο νερό. Είναι μια γενική αντίληψη. Εδώ έχουν δει το νερό σαν κέρδος και δεν είναι σωστό».

Εκτός από τους δυο «πολέμους» που προαναφέρθηκαν, δηλαδή του νερού και του φυσικού αερίου, στην Βολιβία γίνονται και συγκρούσεις που στοχεύουν στην διακοπή της εκρίζωσης της κόκας, η υπεράσπιση της οποίας αποτελεί έκφραση αντίστασης απέναντι στην αμερικάνικη πολιτική, οικονομική και στρατιωτική επέμβαση στη χώρα. Οι βολιβιανοί αγρότες και ο στρατός συγκρούστηκαν στον αγώνα κατά της ιδιωτικοποίησης της κόκας. Στο Charapare αγρότες³⁷⁰ μπλόκαραν στρατιωτικές βάσεις σε μια προσπάθεια να εμποδίσουν το «Σχέδιο Αξιοπρέπεια» που επιβλήθηκε από τις ΗΠΑ με σκοπό να εξαλείψουν ολοκληρωτικά τις εθνικές καλλιέργειες κόκας μέχρι το 2002.

Η καλλιέργεια της κόκας χρονολογείται στην Βολιβία τουλάχιστον 1000 χρόνια πριν την εγκατάσταση των Ισπανών και είναι για τους ιθαγενείς³⁷¹ ένα από τα κύρια στοιχεία της κουλτούρας τους και αυστηρά συνδεδεμένη με τις κυριότερες φάσεις της ζωής τους. Οι αγρότες δεν καλλιεργούν κόκα με αποκλειστικό σκοπό την παραγωγή κοκαΐνης, κάτι που αποδεικνύεται και από την μίζερη και φτωχή ζωή που ζουν οι άνθρωποι αυτοί. Αντιθέτως οι ιθαγενείς Αϊμάρα έχουν ένα βαθύ σεβασμό απέναντι στο φυτό και ασκούν κοινωνικό έλεγχο αν κάποιος προσπαθήσει να παράγει κοκαΐνη ή έστω ακόμη και αν το επιχειρήσει. Τότε θα γνωρίσει τις συνέπειες της κοινοτικής δικαιοσύνης που φθάνουν μέχρι θάνατο. Το 1979 ιδρύθηκε η Ενιαία Συνδικαλιστική Συνομοσπονδία Εργατών - Αγροτών

³⁷⁰ Βλ. ο.π. «Βολιβία» <http://www.athens.indymedia.org>

³⁷¹ Βλ. ο.π. Michael E. Moseley, *The Inca and their Ancestors*, Thames and Hudson Publishing, Texas, 1992.

Βολιβίας, όπου μεταλλωρύχοι³⁷² και αγρότες συνένωσαν τις διεκδικήσεις τους για τη γή, την πολιτιστική αυτονομία και τις στρατηγικές σύγκρουσης της εργατικής τάξης. Ήδη όμως από το 1988 ψηφίστηκε Νόμος που εγκαινίασε την συμμετοχή των ενόπλων δυνάμεων στις αντιναρκωτικές επιχειρήσεις και την εκρίζωση της κόκας και συνέβαλε στην στρατιωτικοποίηση των περιοχών των κοκαλέρως. Το 1994 προκειμένου η Αμερική να δώσει οικονομική βοήθεια στην Βολιβία ο τότε Πρόεδρος της χώρας Σάντσεζ ντε Λοσάδα πρότεινε την ολική εκρίζωση της κόκας, γεγονός που σήμαινε ότι 35.000 μικροκαλλιεργητές καταστράφηκαν οικονομικά αφού η κόκα ήταν η μόνη τους επιβίωση. Ενώ το 1998 οι ΗΠΑ επέβαλε την πολιτική «coca cero», μέσω της οποίας θα μπορούσε να αφανίσει ολοκληρωτικά το φυτό και να το αντικαταστήσει με άλλες καλλιέργειες που ονομάζονται «εναλλακτική ανάπτυξη». Σαν εναλλακτικό λοιπόν της κόκας δημοσιοποιήθηκε ένα πρόγραμμα εναλλακτικών καλλιεργειών³⁷³, επιβεβλημένων από τις ΗΠΑ, μεταξύ των οποίων η μπανάνα και η φοινικιά.

Οι μικροκαλλιεργητές από την πλευρά τους υποστηρίζουν ότι αυτό είχε ως σκοπό την αποδυνάμωση των λαϊκών κινημάτων και

³⁷² Ήδη από το 1912 ιδρύθηκε από μεταλλωρύχους η Διεθνής Εργατική Ομοσπονδία, η οποία και πρωτοστατεί στις εργατικές εξεγέρσεις που ακολουθούν τον 20^ο αιώνα στην Βολιβία. Το 1928 το κυρίαρχο σύνθημα είναι: «Η γη στους ιθαγενείς και τα ορυχεία στο κράτος». Το 1952 τρεις οικογένειες είχαν τον έλεγχο όλων των πλούσιων ορυχείων της χώρας, οι οποίες στην ουσία είχαν αντικαταστήσει τους Ισπανούς κατακτητές στην εξουσία. Ακολούθησαν πλήθος εξεγέρσεων με τους Ινδιάνους να αποκτούν δικαιώματα στην γη αλλά που σιγά σιγά πάλι τα έχασαν όταν η κυβέρνηση άλλαξε πολιτική στρεφόμενη προς τις ΗΠΑ αγοράζοντας καινούργια όπλα, προχωρώντας σε οικονομικές συνεργασίες και επιτρέποντας επενδύσεις στον πετρελαϊκό τομέα αλλά και την καταστροφή της κόκας. Βλ. ο.π. «Η επιστροφή του Κόνδορα – Βολιβία» <http://www.exandas.ert.gr/volivia>

³⁷³ Το αποτέλεσμα είναι πολύ θλιβερό, σύμφωνα μάλιστα με τα λεγόμενα ενός παραγωγού που υιοθέτησε το Πρόγραμμα εναλλακτικών καλλιεργειών: «Εγώ έχω τώρα μπανάνες όλων των ειδών που φέρνουν ένα νέο έντομο που δεν μπορούμε να θιαφίσουμε, και πέρα από αυτό μας είχαν πει ότι θα πλήρωναν 3 βολιβιανά πέσος και κατέληξαν να αγοράζουν 0,50 το κιλό». Η αλήθεια επίσης είναι ότι για αυτά τα προϊόντα δεν υπάρχει αγορά για πώληση και τα υποκατάστατα χάνονται στα χέρια λίγων πολιτικών και προορίζονται για την αγορά όπλων. Ήδη το 60% χρησιμοποιείται σε υποτιθέμενα έξοδα διοίκησης για να συνεχιστεί η αλλαγή δομών. Βλ. ο.π. «Βολιβία» <http://www.athens.indymedia.org>

οτι παράλληλα πηγάζει από την προσπάθεια των ΗΠΑ, του βασικού καταναλωτή της κόκας παγκοσμίως, που δεν μπορεί να την παράγει, να αποκτήσει το μονοπώλιο του φύλλου, ανεβάζοντας το κόστος και παράγοντας τις δικές τους ελεύθερες ζώνες. Σύμφωνα με τον Έβο Μοράλες³⁷⁴, τον ηγέτη της Επιτροπής συντονισμού των Συνδικαλιστικών Ομοσπονδιών του Τροπικού της Κοτσαμπάμπα «οι πραγματικοί έμποροι ναρκωτικών είναι αυτοί με τους άσπρους γιακάδες και τις γραβάτες. Οι ίδιοι πολιτικοί που υποστήριξαν τον Λοσάδα να βγει Πρόεδρος τις εκλογές του 2002. Ο πρώην Υπουργός Εσωτερικών, ο αντιπρόεδρος του κόμματος MIR, αλλά και ο αρχηγός του κόμματος Πας Ζαμόρα, όλοι τους πήγαν φυλακή ως έμποροι ναρκωτικών. Όλοι αυτοί συναντιόντουσαν με τον Πρέσβη των ΗΠΑ, Μανουέλ Ρότσα. Αυτή είναι η πολιτική μαφία, αυτοί είναι οι πραγματικοί έμποροι ναρκωτικών. Και φυσικά συντονίζονται από την πρεσβεία των ΗΠΑ».

Η Βολιβία σήμερα είναι από τις φτωχότερες χώρες στον κόσμο, ενώ κάποτε στα περίφημα ορυχεία του Ποτοσί έρεε άφθονο ασήμι που μεταφέρονταν σε άλλες πλούσιες χώρες κάνοντάς τις πλουσιότερες. Πάνω όμως από όλα είναι μια χώρα που την εκμεταλλεύθηκαν οι «ξένοι», καταδικάζοντας τον λαό της στην φτώχεια και στη μιζέρια. Ο Τσε³⁷⁵, και το μεγάλο όραμά του στην ουσία μιλούσε για μια καλύτερη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία και όχι για μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία κατευθυνόμενη από το Παγκόσμιο Νομισματικό Ταμείο και τους κύριους εκφραστές του που είναι η πολιτική των ΗΠΑ: « Δεν είναι αλήθεια ότι η αδελφосύνη μας ξεπερνά τις αποστάσεις, τις διαφορές της γλώσσας και την απουσία στενών πολιτιστικών δεσμών και μας ενώνει στην πάλη; Δεν είναι αλήθεια πως ένας γιαπωνέζος εργάτης είναι πιο κοντά σε έναν εργαζόμενο

³⁷⁴ Βλ. ο.π. «Η επιστροφή του Κόνδορα – Βολιβία» <http://exandas.ert.gr/volivia>

³⁷⁵ Βλ. ο.π. «Η επιστροφή του Κόνδορα – Βολιβία» <http://exandas.ert.gr/volivia>

αργεντινό, σ' ένα μεταλλωρύχο βολιβιανό, σ' έναν άνθρωπο που δουλεύει για την «Εταιρεία φρούτων» ή σε έναν κουβανέζο θεριστή ζαχαροκάλαμου, παρά σε έναν γιαπωνέζο σαμουράι;»

3.6 Το παράδειγμα της Χιλής

Τα τελευταία είκοσι χρόνια η Χιλή έχει προσανατολιστεί προς την φιλελευθεροποίηση της αγοράς, το ανοικτό εμπόριο καθώς και σε άλλου είδους δομικές μεταρρυθμίσεις. Ανάμεσα στο 1975 ³⁷⁶ και 2000, το κατά κεφαλήν εισόδημα αυξήθηκε κατά 5%. Μάλιστα οι τελευταίες δεκαετίες είναι η πιο επιτυχημένες αναφορικά με την οικονομική ανάπτυξη ύστερα από την οικονομική ύφεση της δεκαετίας του 30' (Big Depression).

Η δικτατορία που επικράτησε στη Χιλή ήταν μια από τις πιο σκληρές στον κόσμο και μέτρησε δεκάδες αθώα θύματα³⁷⁷, ανθρώπους που απλά ήταν αντιφρονούντες. Το χειρότερο είναι όμως ότι ακόμη και μετά το τέλος της η δικτατορία άφησε υπολείμματα ενός ενεργού παρακράτους. Από το παρακράτος αυτό στρατολογούνται μισθοφόροι, βασανιστές των πρώην Ειδικών Δυνάμεων της δικτατορίας του Πινοσσέτ³⁷⁸, στην υπηρεσία εταιρειών που δημιουργούνται για να τους πουλήσουν σε μια αγορά, όπου η ζωή τους κοστολογείται σε 1500 δολάρια. Η κυβέρνηση προσπαθεί να αντιμετωπίσει αυτό το φαινόμενο, ώστε να μην γίνει η Χιλή χώρα εξαγωγής μισθοφόρων. Πρωταρχικό βήμα στην μετάβαση προς την δημοκρατία αποτέλεσε η οικοδόμηση ανεξάρτητων θεσμών:

³⁷⁶ Βλ. σχετ. R. Soto, A. Torche, «Spatial inequality, migration and economic growth in Chile», Cuadernos de economía, vol. 41, n. 124, 12/04 σ. 401-424.

³⁷⁷ Μέσα σε 10 χρόνια δολοφονήθηκαν 10.000 Χιλιανοί. Βασανίστηκαν περίπου 25.000 ενώ 17.000 άτομα έχασαν την εργασία τους με το αιτιολογικό ότι ήταν μαρξιστές. Εξορίστηκαν περίπου 600.000. «Η ιδιωτικοποίηση του πολέμου στον 21° αιώνα» <http://exandas.ert.gr/corporate>

³⁷⁸ Τα ποσά που είχε στην κατοχή του ο πρώην δικτάτορας υπερβαίνουν τα 13 εκατομμύρια σε καταθέσεις σε 125 λογαριασμούς κυρίως σε αμερικανικές τράπεζες. Jose Maldavsky, «Οι βρώμικες δουλειές της χούντας στη Χιλή & Οι βρώμικες δουλειές της χιλιανής δικτατορίας», Ελευθεροτυπία 30-08-2005, www.enet.gr

δικαστηρίων, κεντρικών τραπεζών κ.α. Η χιλιανή μετάβαση³⁷⁹ προς την δημοκρατία κινήθηκε ανάμεσα σε δυο κατευθύνσεις: από την μία να προωθεί μεγάλες ή μικρότερες κατάλληλες θεσμικές αλλαγές και από την άλλη να παρέχει ένα επαρκές πλαίσιο για τον σχεδιασμό αποφάσεων στον ιδιωτικό τομέα. Όμως όλες οι αλλαγές κινούνται προς την διατήρηση του status quo, ερμηνεύοντας κατά αυτό τον τρόπο την μακρά διαδρομή από την στρατιωτική προς την δημοκρατική διακυβέρνηση.

Από τότε που έληξε η δικτατορία του Pinochet το 1990³⁸⁰, η Χιλή κυβερνάται από ένα κεντροαριστερό συνασπισμό που είναι γνωστός ως Concertación. Σε αυτό το διάστημα η χώρα έχει ευημερίσει γενικά. Τη δεκαετία του 1990 η Χιλή ήταν το αστέρι της λατινοαμερικανικής οικονομίας, με μέσο ετήσιο δείκτη ανάπτυξης 6%. Ωστόσο μιλάει κανείς για έναν ακανόνιστο ρυθμό τοπικής ανάπτυξης στην Χιλή και για την επίδρασή της στις διαστάσεις της εισοδηματικής ανισότητας. Σύμφωνα με τους R. Soto, A. Torche,³⁸¹ η έλλειψη σύγκλισης στην Χιλή στο χρονικό διάστημα 1980-1990 μοιάζει να συνδέεται με τα χαμηλά επίπεδα της τοπικής μετανάστευσης και αυτό το φαινόμενο πρέπει να είναι αποτέλεσμα, της μεγάλης έκτασης των κυβερνητικών, κοινωνικών πολιτικών.

Δεν προκαλεί έκπληξη όμως ότι η Concertación δείχνει μερικές φορές κάπως κουρασμένη. Εκτός από τους καβγάδες μεταξύ των συμμετεχόντων κομμάτων, έχει υποστεί και ένα-δύο μικρά σκάνδαλα διαφθοράς. Η οικονομία της Χιλής, έπειτα μια περίοδο ακινησίας που προκλήθηκε από τα προβλήματα των

³⁷⁹ C. Sapelli, «The political economy of the Chilean transition to democracy», Cuadernos de economía, vol.37, n. 112, Santiago, 12/2000.

³⁸⁰ Reid Michael, «Η Χιλή απομακρύνθηκε από την σκιά του Πινοσέτ. Η πολιτική της Χιλής απενίζει το μέλλον», The Economist, 18-11-2005.
www.economist.Kathimerini.gr.

³⁸¹ Βλ. σχετ. R. Soto, Torche A., «Spatial inequality, migration and economic growth in Chile», Cuadernos de economía, vol. 41, n. 124, 12/04.

ασιατικών οικονομιών μετά το 1998, βρίσκεται και πάλι σε έντονα αναπτυξιακή πορεία, στηριζόμενη εν μέρει στις υψηλές τιμές του χαλκού.

3.7 Το παράδειγμα του Μεξικό

Το μεξικανικό κράτος αρχικά ως προϊόν της επανάστασης³⁸², είχε ως βασικό στόχο την εκπλήρωση των οικονομικών και κοινωνικών δεσμεύσεων. Ωστόσο όμως, με το πέρασμα των χρόνων, η διακυβέρνηση της χώρας μετεξελίχθηκε σε μια προσεκτική διαχείριση (management), βασιζόμενη στην περικοπή των κοινωνικών προγραμμάτων και στην ιδιωτικοποίηση της γης και της βιομηχανίας. Έγινε δηλαδή, το απαραίτητο εργαλείο των νεοφιλελεύθερων επιλογών, στα πλαίσια της NAFTA, με βασικό στόχο την είσοδο του Μεξικό, στις παγκόσμιες αγορές.

Στο Μεξικό, οι κυβερνητικές ελίτ³⁸³ έχουν επιδοθεί το να επινοούν στρατηγικές οι οποίες θα διατηρήσουν το νεοφιλελεύθερο μοντέλο χωρίς όμως να διακινδυνεύσουν την καθεστωτική σταθερότητα. Όσο το Μεξικό είναι ελεγχόμενο από τις εκάστοτε ελίτ, μένει σε μια ρευστή κατάσταση. Τα προγράμματα αποζημίωσης που χρηματοδοτούνται σχεδόν αποκλειστικά από τις διαδικασίες της ιδιωτικοποίησης, θεωρούνται βραχυπρόθεσμες λύσεις για την εξαγορά συνειδήσεων. Όταν αυτές οι πηγές εσόδων εξαντληθούν παύει και η δυνατότητα της εξαγοράς και του ελέγχου εκείνων που επιθυμεί να μην αντιδρούν στην πολιτική του.

³⁸² Βλ. οχετ. June Nash, Christine Kovic, *The Reconstitution of Hegemony. The Free Trade Act and the transformation of Rural Mexico* στο Mittelman James, *Globalization: Critical Reflections*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 1996, σ. 165.

³⁸³ Βλ. οχετ. Adams F., *Economic Reform and Political Turmoil in Mexico*, στο Adams F., Gupta S.D., Mengisteab K., *Globalization and the dilemmas of the State in the South*, Macmillan, London, 1999, σ. 99.

Στα πλαίσια της Συμφωνίας Ελεύθερου Εμπορίου (NAFTA) – που υπογράφηκε το 1994 από το Μεξικό, το Καναδά και τις ΗΠΑ- εγκαταστάθηκαν στην πόλη Χουάρες του Μεξικού πολλά αμερικάνικα εργοστάσια συναρμολόγησης αγαθών ή αλλιώς μακιλαδόρας³⁸⁴, που λειτουργούν υπό προνομιακό φορολογικό καθεστώς και επωφελούνται από την φτηνή εργατική δύναμη στην Λατινική Αμερική. Κατά την υπογραφή της NAFTA³⁸⁵, υπήρξαν έντονες αντιδράσεις και έντονος φόβος ότι αυτή θα σήμαινε το «θάνατο» για δεκάδες μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Πράγματι, ενώ μεταξύ του 1994 και 2001, ο αριθμός των εργοστασίων διπλασιάστηκε στο Μεξικό και δημιουργήθηκαν 1.000.000 νέες θέσεις εργασίας, στην ουσία τα νούμερα δεν λένε πάντα την αλήθεια αν δεν τα διαβάσει κανείς συνδυαστικά. Έτσι λοιπόν 20.000 μικρομεσαίες επιχειρήσεις έκλεισαν λόγω της ανταγωνιστικότητας των πολυεθνικών και 2.000.000 μεξικανοί αγρότες έχασαν την γή τους. Οι μισθοί μειώθηκαν κατά 9% και η αγοραστική δύναμη κατά 18%. Το 97% των πρώτων υλών εισάγεται από το εξωτερικό με αποτέλεσμα μόνο το ¼ του συναλλάγματος που παράγεται να μένει στην χώρα.

Στην πόλη της Χουάρες δεκάδες εσωτερικοί μετανάστες συρρέουν αναζητώντας εργασία. Το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων ζεί σε άθλιες συνθήκες σε παραγκουπόλεις χωρίς νερό³⁸⁶, αποχετεύσεις³⁸⁷, τηλέφωνο και ιατροφαρμακευτική

³⁸⁴ Maquilar στα Ισπανικά σημαίνει 'εκτελώ ένα έργο για κάποιον άλλο'. Κάποτε ήταν η αμοιβή που εισέπρατταν οι Μυλωνάδες για το άλεσμα των σπόρων των αγροτών. Βλ. σχετ. « Οι Μακιλαδόρες και η NAFTA ή μιλώντας για την παγκοσμιοποίηση» <http://exandas.ert.gr/mexico>.

³⁸⁵ Βλ. σχετ. Lachelle Norris, The human face of globalization: plant closings and life transitions, Journal of Fashion Marketing and Management, Academic Paper, vol. 7, n.2, Tennessee Technological University, Tennessee, 2003, σ. 163-181.

³⁸⁶ Γενικότερα τα απόβλητα, ο φτωχός χωροταξικός σχεδιασμός και η αποδράση ευθύνονται για την έλλειψη νερού στο Μεξικό. Οι πηγές έχουν μολυνθεί από βιομηχανικά χημικά απόβλητα, ακαθαρσίες και μικρόβια. Βλ. σχετ. <http://www.e-earth.gr>

³⁸⁷ Σχεδόν 200.000 άνθρωποι δεν έχουν αποχέτευση. Βλ. σχετ. «Χουάρες: Η πόλη των νεκρών γυναικών» <http://www.exandas.ert.gr/mexico>.

περίθαλψη. Στην πόλη αυτή το εμπόριο ναρκωτικών³⁸⁸ και η διαφθορά βασιλεύουν. Η Χουάρες συνδέεται με μια γέφυρα με το Ελ Πάσο, πόλη του αμερικάνικου Τέξας όπου ζούν τα διευθυντικά στελέχη των μακιλαδόρας. Είναι δυο κόσμοι εκ διαμέτρου αντίθετοι. Οι παράνομοι οικονομικοί μετανάστες της Χουάρες και οι πλούσιοι «διευθυντές» του Ελ Πάσο δείχνουν το μέγεθος της ανισότητας δυο κόσμων που με την συμφωνία του Ελεύθερου Εμπορίου, στα πλαίσια της σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, προσπαθούν να γεφυρωθούν με ένα χάσμα εκ των πραγμάτων μεταξύ τους αγεφύρωτο. Ίσως η μόνη στιγμή που...γεφυρώνεται αυτό το χάσμα είναι όταν οι οικονομικοί μετανάστες της Χουάρες πηδάνε τους φράκτες προς το Ελ Πάσο όπου κατοικεί το αμερικάνικο όνειρο, και οι αμερικανοί, στελέχη των μακιλαδόρας περνάνε σαν κύριοι στα μπάρ της Χουάρες αναζητώντας λίγες ώρες διασκέδασης.

Η Χουάρες είναι γνωστή και ως « Η πόλη των νεκρών γυναικών», επειδή από το 1994 έως σήμερα εκατοντάδες όμορφες γυναίκες έχουν ανακαλυφθεί πεταμένες και άγρια δολοφονημένες, χωρίς οι ένοχοι να έχουν συλληφθεί. Η Διεθνής Αμνηστία υπολογίζει τον αριθμό των νεκρών αυτών γυναικών, που στην πλειοψηφία τους είναι φτωχές εργάτριες των μακιλαδόρας, σε 370. Είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη η άποψη ότι οι γυναίκες αυτές δολοφονήθηκαν από το καρτέλ της κοκαΐνης – το δεύτερο μεγαλύτερο μετά από εκείνο του Μεντεγίν- επειδή καθώς περιστασιακά είχαν χρησιμοποιηθεί ως πόρνες υπήρχε ο κίνδυνος να αναγνωρίσουν τους εμπόρους.

³⁸⁸ Η Χουάρες αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα διακίνησης κοκαΐνης παγκοσμίως, με τις δικαστικές και διωκτικές αρχές υποχείρια των εμπόρων ναρκωτικών. Οι αστυνομικοί μάλιστα συχνά παίζουν τον ρόλο των εκτελεστών για λογαριασμό του καρτέλ ναρκωτικών. Βλ. ο.π. «Χουάρες: Η πόλη των νεκρών γυναικών» [http:// www. exandas.ert.gr/mexico](http://www.exandas.ert.gr/mexico)

3.8 Το παράδειγμα της Βενεζουέλα

Η Βενεζουέλα³⁸⁹ διαθέτει:

- “ Τα μεγαλύτερα αποθέματα βαρέως αργού πετρελαίου παγκοσμίως.
- “ Τα έκτα κατά σειράν μεγαλύτερα αποθέματα ελαφρού αργού πετρελαίου παγκοσμίως.
- “ Το 2,5 % σε αποθέματα φυσικού αερίου παγκοσμίως.
- “ Το 10% σε αποθέματα χρυσού παγκοσμίως.
- “ 1,9 μετρικούς τόνους σιδήρου.
- “ 460.000 μετρικούς τόνους αλουμινίου.
- “ 40.000 χμλ² καλλιεργήσιμης γης.
- “ Σημαντικά αποθέματα διαμαντιών, βωξίτη, μαγνησίου, άνθρακα και ορυκτού άλατος.
- “ Υψηλές δυνατότητες ανάπτυξης στον τουρισμό, την ξυλεία και την αλιεία.
- “ Σημαντικές δυνατότητες δασοκομίας

Η Βενεζουέλα έχει ένα από τα πιο σταθερά πολιτικά συστήματα στη Νότιο Αμερική. Από το 1958 όλες οι κυβερνήσεις είναι πολιτικού χαρακτήρα και έχουν εκλεγεί με δημοκρατικές διαδικασίες. Η κυβέρνηση έχει θέσει σε εφαρμογή μια δέσμη μέτρων λιτότητας και αναδιάρθρωσης του εμπορίου προκειμένου να μειώσει τον πληθωρισμό, να καταστήσει την τοπική βιομηχανία πιο ανταγωνιστική και να αναζωογονήσει την οικονομία της χώρας. Επιπλέον έχει θέσει σε εφαρμογή ένα φιλόδοξο πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων.

Οι ξένες επιχειρησιακές μονάδες φορολογούνται με βάση το εισόδημα που προκύπτει εντός της Βενεζουέλας. Οι ξένες εταιρείες που πωλούν αγαθά απευθείας στη Βενεζουέλα δεν υπόκεινται σε φορολόγηση. Ομοίως, οι πωλήσεις διαμέσου αντιπροσώπων δεν υπόκεινται σε φορολόγηση δεδομένου ότι η συναλλαγή λαμβάνει χώρα εκτός της Βενεζουέλας. Ιδιαίτερη

³⁸⁹ Βλ. σχετ. «Η Βενεζουέλα με μια ματιά», www.users.hol.gr

σημασία έχει το σημείο στο οποίο γίνεται η μεταβίβαση του τίτλου. Η λειτουργία παραρτημάτων επιχειρήσεων είναι περιορισμένη. Τα μερίσματα που πληρώνονται στη μητρική εταιρεία που δεν έχει έδρα στη χώρα απαλλάσσονται από τη φορολογία.

Οι ξένες πετρελαϊκές εταιρίες ³⁹⁰ διυλίζουν 1,1 εκατ. βαρέλια την ημέρα από την συνολική παραγωγή πετρελαίου της Βενεζουέλας, η οποία είναι η πέμπτη μεγαλύτερη πετρελαιοπαραγωγός χώρα στον κόσμο. Ο Πρόεδρος της Βενεζουέλας, ο Τσάβες, έχει κατηγορήσει κατά καιρούς τις πολυεθνικές του πετρελαίου ότι ληστεύουν την χώρα και ζήτησε λεπτομερή έλεγχο των επενδυτικών τους δραστηριοτήτων. Αύξησε δε την φορολόγηση 32 συμφωνιών εκμετάλλευσης πετρελαιοπηγών από τις ξένες εταιρίες. Προχώρησε ακόμη το 2004 σε αύξηση των δικαιωμάτων εκμετάλλευσης από 1% σε 16% επί της τιμής πώλησης.

Επίσης στο στόχαστρο έχουν μπει και άλλες ξένες επιχειρήσεις οι οποίες χρωστάνε στις φορολογικές αρχές της Βενεζουέλας, περίπου 3 δισ. δολάρια σε μη καταβληθέντες πόρους. Μόνο η κοινοπραξία μεταξύ της γαλλικής Total, της νορβηγικής Statoil και της κρατικής εταιρίας πετρελαίου της Βενεζουέλας PDSVA υπολογίζεται ότι χρωστά 1 δισ. δολάρια σε απλήρωτα δικαιώματα εκμετάλλευσης.

Ο πρόεδρος της Βενεζουέλας Hugo Chavez³⁹¹ δήλωσε ότι όλες οι ξένες επιχειρήσεις πετρελαίου που λειτουργούν στη χώρα θα πρέπει να συμμορφωθούν με τους νέους κανόνες, οι οποίοι τις υποχρεώνουν αν θέλουν να παραμείνουν να εντάσσονται σε κοινοπραξίες με την κυβέρνηση. Σήμερα η Βενεζουέλα έχει 32 συμφωνίες με ξένες εταιρείες πετρελαιοειδών, οι οποίες αναγκάζονται κάνουν κοινοπραξίες με την κρατική επιχείρηση Petro'leosdeVenezuelas.

³⁹⁰ Βλ. σχετ. Μωυσής Αίτσης, «Βάζει χέρι σε Shell και Chevron ο Τσάβες», *Ελευθεροτυπία* 18-07-2005

³⁹¹ Βλ. σχετ. «Η Βενεζουέλα κρατικοποιεί τις πετρελαιοπηγές της», www.Greekmoney.gr, 04-10-2005.

Ο Chavez είπε ότι πολλές επιχειρήσεις αρχικά αντιστάθηκαν στην αλλαγή της σύμβασης, αλλά τώρα "σχεδόν όλες έχουν συμφωνήσει, εκτός από μια ευρωπαϊκή επιχείρηση. "Εκείνοι που δεν δέχονται, πρέπει να πάρουν τα πράγματά τους και να παραδώσουν όλα τα φρεάτια (πετρελαίου) φεύγοντας, τόνισε ο πρόεδρος της Βενεζουέλα."

Η κυβέρνηση θα έχει το 60% με 80% των μετοχών στις νέες κοινοπραξίες, ανάλογα με τις επενδύσεις των επιχειρήσεων. Στο πλαίσιο αυτό η κυβέρνηση του Chavez ανακοίνωσε ότι οι ξένες επιχειρήσεις πετρελαίου οφείλουν στη χώρα περισσότερα από 3 δισ. δολάρια σε απλήρωτους φόρους.

Αντί επιλόγου – Συμπεράσματα

Επειδή σήμερα γύρω από την έννοια παγκοσμιοποίηση έχουν εκδηλωθεί πολλές κοινωνικές αντιδράσεις, αυτό οδηγεί στην επανεξέταση του περιεχομένου της έννοιας αλλά και των επιδράσεών της. Η έννοια της παγκοσμιοποίησης έχει χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς τόσο αβίαστα όχι μόνο από την επιστημονική κοινότητα αλλά και από πολιτικούς, δημοσιογράφους, επιχειρηματίες και γενικότερα από διαμορφωτές της κοινής γνώμης. Άρα το κυριότερο στην παρούσα μελέτη θα ήταν να αποσαφηνιστεί ο όρος αυτός καθ' αυτός, καθώς όλοι οι παραπάνω συνηθίζουν να θεωρούν την παγκοσμιοποίηση ένα άνευ προηγουμένου προϊόν της ιστορίας, δηλαδή μια διαδικασία που είναι εν γένει επωφελής και αναπόφευκτη για τα έθνη. Αποδέχονται δηλαδή εκ των πραγμάτων ότι τα κράτη σήμερα κινούνται σε ένα παγκοσμιοποιημένο οικονομικό περιβάλλον, όπου οι κυβερνήσεις τους δεν έχουν ούτε την δύναμη ούτε τα μέσα να

ασκήσουν αποτελεσματικές εγχώριες πολιτικές προκειμένου να οδηγηθούν στην σταθεροποίηση των οικονομιών τους και στην ευημερία των λαών τους. Δηλαδή αναγνωρίζουν μία και μόνο επιλογή στα κράτη-έθνη: να προσαρμοστούν στη νέα διεθνή οικονομική τάξη.

Ένα άλλο πολύ σημαντικό σημείο – παρατήρηση στα πλαίσια των αγωνιών που γεννά η παγκοσμιοποίηση είναι η ρήξη ενός άτυπου κοινωνικού διακανονισμού που σιωπηρά ίσχυσε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο: την παροχή κοινωνικής ασφάλισης και εγχώριων προστατευτικών δικτύων σε αντάλλαγμα προς την υιοθέτηση πιο ελεύθερων εμπορικών πολιτικών. Σήμερα όμως οι εργοδότες εμφανίζονται απρόθυμοι να παρέχουν τα οφέλη της ασφάλειας και της σταθερότητας στην εργασία τόσο λόγω του αυξημένου ανταγωνισμού όσο και εξαιτίας της διευρυμένης διεθνούς κινητικότητας που τους καθιστά λιγότερο εξαρτώμενους από τις αρετές του τοπικού εργατικού δυναμικού τους.

Η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει βαθιά την πολιτική στο βαθμό που η εθνική αγορά χάνει την αίγλη της συγκριτικά με τις διεθνείς αγορές. Αυτό μεταμορφώνει το εθνικό κράτος σε σύγκριση από τη μια με τις τοπικές περιφερειακές κυβερνήσεις αλλά και από την άλλη με τους πολυεθνικούς πολιτικούς θεσμούς.

Από όποια οπτική και αν δει κανείς την παγκοσμιοποίηση, είτε θετικά είτε αρνητικά θα πρέπει να διαπιστώσει ένα ιδιαίτερα ενθαρρυντικό γεγονός: σήμερα, περισσότερο από κάθε άλλη φορά πληθαίνουν οι φωνές των πολιτών τόσο του ανεπτυγμένου όσο και του αναπτυσσόμενου κόσμου και οι απαιτήσεις τους για το σχεδιασμό πολιτικών για την αποφυγή των αρνητικών επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης και την προστασία των κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων, την πλήρη απασχόληση, την εμβάθυνση της δημοκρατίας και κυρίως την δημιουργία μιας κοινωνίας συνοχής και αλληλεγγύης.

Σήμερα γίνεται, όπως εξάλλου προαναφέρθηκε έντονη συζήτηση γύρω από τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης σε οικονομικό αλλά κυρίως σε κοινωνικό επίπεδο, και συχνά μάλιστα ως φυσικό επακόλουθο και συνέπεια του πρώτου. Η φτώχεια, τα ναρκωτικά, η ανισότητα, η εγκληματικότητα, η ανεργία είναι μερικά από τα καίρια ζητήματα που τίγονται όταν κανείς αναφέρεται στην παγκοσμιοποίηση και στον ρόλο της. Αν κανείς θα είχε την δυνατότητα να φωτογραφήσει την εικόνα της παγκοσμιοποίησης θα έπρεπε να την δει από τέσσερις οπτικές γωνίες προκειμένου να έχει πλήρη άποψη: το οικονομικό επίπεδο με την καθολική επικράτηση του τρόπου παραγωγής, το πολιτικό επίπεδο με την μετατόπιση της εξουσίας του κράτους σε διεθνή κέντρα, το πολιτιστικό με την διάσταση που δημιουργείται μεταξύ καθολικότητας και πολιτισμικών ταυτοτήτων και τέλος το οικολογικό επίπεδο λόγω της παγκοσμιοποίησης των οικολογικών περιβαλλοντικών συνεπειών.

Συνοψίζοντας λοιπόν ορισμένα από τα συμπεράσματα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε πολιτικό επίπεδο, σε πολιτιστικό επίπεδο, σε οικονομικό και τέλος σε περιβαλλοντικό. Αναλυτικά:

Πολιτικό επίπεδο: παρατηρείται μια διαδικασία ορθολογικοποίησης η οποία οδηγεί στην διαμόρφωση δύο τάσεων. Α) Ομοιογένειας και ενοποίησης κυρίως στον χώρο του ευρωπαϊκού πολιτισμού και Β) διάσπασης και διαφοροποίησης των επιμέρους ενότητων που αποτελούν το παγκόσμιο σύστημα.

Η κατάρρευση του καθεστώτος στην πρώην Σοβιετική Ένωση επέβαλλε την πλήρη επικράτηση του καπιταλισμού και του εθνικού κράτους, ως προτύπου οργάνωσης των σχέσεων στο εσωτερικό αλλά και μεταξύ των χωρών με την ηγεμονική κυριαρχία των ΗΠΑ. Το μονοπώλιο εξουσίας των πολεμικών μηχανισμών των εθνικών κρατών παύει να υπάρχει με αποτέλεσμα να παρατηρείται απόσπαση από το κυριαρχικό δικαίωμα της επιλογής των μέσων άσκησης στρατιωτικής βίας υπέρ των διεθνών συμμαχιών και των οργανισμών. Παράλληλα ο

περιορισμός της κρατικής εξουσίας και ο έλεγχος που ασκείται από τους διεθνείς οργανισμούς συνεπάγεται μείωση του ελέγχου σε τοπικό επίπεδο της δραστηριότητας των πολυεθνικών επιχειρήσεων.

Παρατηρείται επίσης μια προσπάθεια εγκαθίδρυσης της ιδεολογικής αποδοχής της δημοκρατίας και των δικαιωμάτων, καθώς και η συνειδητοποίηση των οικουμενικών συνεπειών των περιβαλλοντικών και οικολογικών αλλαγών. Επομένως η ευρύτερη ορθολογικοποίηση που παρατηρείται στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία εκφράζεται σε οικονομικό επίπεδο με την επικράτηση του καπιταλισμού ενώ σε πολιτικό, ηθικό και ιδεολογικό με την τάση για οικουμενική αναγνώριση των δικαιωμάτων. Πάντως παρατηρείται μια βασική διάσταση ανάμεσα στην ύπαρξη των ατομικών δικαιωμάτων και στον πραγματικό σεβασμό τους καθώς η εφαρμογή τους συνδέεται με ένα σύνολο καταναγκασμών και ανισοτήτων και αυτό δεν μπορεί να μην ληφθεί σοβαρά υπόψη.

Οικονομικό επίπεδο: Αναμφισβήτητα η ανοικτή αγορά αποτελεί την κυρίαρχη τάση στην εποχή μας, με την δυναμική των αγορών να υπερισχύει σε περισσότερα επίπεδα. Ενώ αρχικά η προοπτική που διαγράφηκε ήταν η εγκαθίδρυση ενός ομογενούς διεθνούς οικονομικού χώρου, παρατηρήθηκε μια δυναμική διεθνούς ανισορροπίας και ασυνέχειας, με έμφαση στις διαφοροποιήσεις και τους κατακερματισμούς. Κάτω λοιπόν από τις εντολές του ΔΝΤ, η πιστή εφαρμογή οδηγιών σε οικονομικό και νομισματικό επίπεδο αύξησε το χάσμα ανάμεσα στα υψηλά και χαμηλά εισοδήματα. Οι Εκθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας³⁹² σημειώνουν ότι σε παγκόσμιο πληθυσμό 6 δισεκατομμυρίων ατόμων περίπου τα 3 δισεκατομμύρια διαβιώνουν με λιγότερο από 2 δολάρια

³⁹² Βλ. σχετ. Κώστας Βεργόπουλος, *Το τέλος του κύκλου. Καταστολή και ηγεμονία στον 21^ο αιώνα*, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2002.

ημερησίως. Σημαντικοί οικονομολόγοι³⁹³ όπως ο Μώρις Όρμποφελντ και ο Άλαν Ταίλντορ υποστηρίζουν ότι η μεγάλη επιτυχία του φιλελευθερισμού και της παγκοσμιοποίησης δεν αντιστοιχεί στα οικονομικά αποτελέσματα. Οι εσωτερικές θυσίες που ζητήθηκαν κατά καιρούς από αναπτυσσόμενα κράτη της Ασίας ή της Λ. Αμερικής προκειμένου να προσελκυσθούν ξένα κεφάλαια αποδείχτηκαν φρούδες. Ας μην ξεχνάμε το παράδειγμα της Αργεντινής που διεξοδικά αναλύθηκε παραπάνω. Η δολλαριοποίηση για την χώρα αυτή δεν υπήρξε παρά ένας «παραλογισμός» που οδήγησε στην ανεργία και στην εκμετάλλευση των φυσικών της πόρων από τις μεγάλες πολυεθνικές. Το γεγονός αυτό παρατηρήθηκε σε όλη σχεδόν την Λατινική και Κεντρική Αμερική με τις χώρες αυτές να βουλιάζουν περισσότερο στην υπανάπτυξη στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης.

Για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης είναι απαραίτητο να μελετήσουμε την έννοια «πολυεθνική επιχείρηση» και τον ρόλο της στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας ο οποίος είναι ιδιαίτερα σημαντικός στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης ανοικτής αγοράς που επικρατούν οι όροι άκρατου ανταγωνισμού. Οι επιχειρήσεις αυτές έχουν διαδραματίσει ένα σαρωτικό ρόλο στο διεθνές σκηνικό. Ο ρόλος αυτός ακόμη και για τους πιο σκληρούς επικριτές τους δεν υπήρξε πάντα αρνητικός. Οι William Greider και George Soros³⁹⁴, από τους μεγαλύτερους επικριτές θεωρούν ότι οι αναπτυσσόμενες χώρες σημείωσαν ταχύτερη πρόοδο χάρη στην πρόσβαση στο κεφάλαιο και στην τεχνολογία που παρέχουν οι άμεσες ξένες επενδύσεις. Ωστόσο όπου υπάρχει ισχύς, υπάρχει και κατάχρηση. Ο τεράστιος ανταγωνισμός μεταξύ των εταιριών αυτών οδήγησε σε ανεπιθύμητες συμπεριφορές και τις οδήγησε να συμπεριφέρονται διεφθαρμένα, υπεροπτικά και

³⁹³ Βλ. ο.π. Κώστας Βεργόπουλος, 2002, σ.299.

³⁹⁴ Βλ. ο.π., R. Gilpin, 2002, σ. 237

ανεύθυνα κοινωνικά. Τις περισσότερες φορές εκμεταλλεύθηκαν τις χώρες εγκατάστασης χωρίς τελικά να ανταποκριθούν στις εξαγγελίες των υπέρμαχων της ελεύθερης αγοράς για ανάπτυξη. Αντίθετα η παρουσία τους συχνά συνδέθηκε με την υπανάπτυξη όπως έδειξε και η μελέτη του παραδείγματος της Λ. Αμερικής και την εκμετάλλευση των ντόπιων και των πλουτοπαραγωγικών πηγών των χωρών υποδοχής. Ως συνέπεια των παραπάνω, προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα όποια προβλήματα που γεννούνται από την δράση αυτών των εταιριών, - αν και μάλλον για περιορισμό και όχι για επίλυση μπορεί να μιλήσει κανείς με την ύπαρξη τόσων συμφερόντων - είναι αναγκαία η θέσπιση διεθνών κανονισμών που θα ελέγχουν, κατά τρόπο συμφέροντα τόσο για την παγκόσμια οικονομία όσο και για την προστασία ανθρώπων και περιβάλλοντος, την δράση των πολυεθνικών εταιριών.

Σήμερα πάντως η θεαματική άνοδος την κινέζικης οικονομίας έχει προκαλέσει ρήγματα στην σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Η παγκόσμια οικονομία θα αναγκαστεί να ισορροπήσει έστω και αν αυτό απαιτεί νέες δομές και νέες συνθήκες. Πάντως αυτό σίγουρα θα επιφέρει πλήγματα στις οικονομίες των ισχυρών δυτικών χωρών. Όμως το σημαντικότερο έχει να κάνει με το είδος της δομής του καπιταλισμού που θα επικρατήσει. Οι εξελίξεις δείχνουν ότι οδεύουμε προς την οικοδόμηση ενός κινέζικης έμπνευσης καπιταλιστικού συστήματος. Εξάλλου η σημερινή συγκυρία χαρακτηρίζεται από την ολοένα και πιο έντονη όξυνση των αντιθέσεων της καπιταλιστικής κοινωνίας, πράγμα που οδηγεί στην ενίσχυση των милитарιστικών τάσεων και των πρακτικών ατομικής και κρατικής τρομοκρατίας και καταστολής αλλά και στην ανάγκη γενικότερων διαρθρωτικών αλλαγών στο σύγχρονο καπιταλισμό δυτικού τύπου. Παράλληλα ο милитарισμός και η καταστολή συμπληρώνονται από την επαναφορά στο προσκήνιο ορισμένων

αστικών ιδεολογιών και ιδεολογημάτων που άκμασαν στα χρόνια του μεσοπολέμου και του ψυχρού πολέμου.

Επίπεδο πολιτισμού: Κυριαρχούν αναφορικά με τις συνέπειες σε πολιτισμικό επίπεδο δύο τάσεις: η τάση ομοιογένειας η οποία υποστηρίζεται κυρίως από τους κοινωνικούς επιστήμονες και η τάση ετερογένειας και πλουραλισμού που υποστηρίζεται από ανθρωπολογικές προσεγγίσεις. Το θέμα όμως δεν είναι τελικά ποιές και πόσες κατηγοριοποιήσεις υπάρχουν αλλά αν αυτές μπορούν να απαντήσουν στο κυρίαρχο ερώτημα: τελικά υπάρχει παγκόσμιος πολιτισμός; Η απάντηση είναι ιδιαίτερα δύσκολη αλλά μάλλον αρνητική. Για να μιλήσουμε για παγκόσμιο πολιτισμό θα πρέπει να μιλάμε παράλληλα για καταστροφή των επιμέρους εθνικών πολιτισμών. Κάτι τέτοιο ακόμη δεν υφίσταται παρά το γεγονός ότι γίνονται προσπάθειες για την επικράτηση μιας παγκόσμιας κουλτούρας. Αν ο πολιτισμός ήταν απλά και μόνο τεχνικός και τυποποιημένος ίσως η απάντηση να ήταν ευκολότερη. Αλλά ο πολιτισμός είναι κάτι περισσότερο. Δεν είναι απλό εγκεφαλικό κατασκεύασμα χωρίς σύνδεση με τις παραδόσεις και τους τοπικούς πολιτισμούς. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν καταβάλλεται μια ιδιαίτερη προσπάθεια εκ των άνω κατά των εθνικών πολιτισμών και της επικράτησης ενός παγκόσμιου δόγματος περί οικουμενικότητας.

Περιβαλλοντικές επιπτώσεις: προβλήματα στις σχέσεις ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος κατά καιρούς υπήρχαν. Επομένως το βασικό ερώτημα που προκύπτει είναι τι το ιδιαίτερο συμβαίνει σήμερα που κάνει την διατάραξη των σχέσεων αυτών πιο έντονη από ποτέ. Η ραγδαία τεχνολογική πρόοδος, η αλόγιστη ανάπτυξη γενικότερα και κυρίως ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής στο βαθμό που επιφέρει την αποξένωση ανθρώπου και φύσης, οδηγούν σε μια μεγιστοποίηση των αρνητικών συνεπειών που δεν έχει προηγούμενο. Μπορούμε τα εντοπίσουμε επομένως τα ακόλουθα αναφορικά με την σχέση ανθρώπου και φύσης σήμερα: 1) οι σχέσεις κοινωνίας και φύσης

δεν είναι εξωτερικές αλλά είναι σχέσεις αλληλεξάρτησης, 2) τα σύγχρονα περιβαλλοντικά προβλήματα παίρνουν παγκόσμιες διαστάσεις, 3) ο κρατικός παρεμβατισμός εμφανίζεται ανεπαρκής στο να διασφαλίσει την προστασία του περιβάλλοντος της ίδιας της χώρας, 4) η ανάγκη για προστασία του περιβάλλοντος οδηγεί στην ανάγκη διαμόρφωσης νέων διεθνών οργανισμών και θεσμών, 5) υπάρχει επιτακτική η ανάγκη για ανάδειξη νέων πολιτικών φορέων και κινημάτων που θα διαμορφώσουν νέες πολιτικές και 6) οι σημερινές κοινωνίες ως ανοικτές κοινωνίες είναι φυσικό να είναι ευάλωτες σε κινδύνους.

Εκείνο όμως που τελικά προέχει είναι να γίνει μια γενικότερη επανεξέταση των σχέσεων κοινωνίας και φύσης όχι μόνο ως πρακτική αλλά και ως μια γενικότερη κοσμοαντίληψη.

Συμπερασματικά λοιπόν η παγκοσμιοποίηση ως τάση αλληλεξάρτησης μεταξύ των κοινωνιών συντελείται υπό τις ακόλουθες κατευθύνσεις:

1. Την επικράτηση των δυνάμεων της αγοράς, με τον νεοφιλελευθερισμό να διαμορφώνεται σε κυρίαρχη ιδεολογία, και να συνδέεται με την ανάπτυξη ισχυρών ολιγοπωλίων και μονοπωλίων σε βάρος οικονομικά ασθενέστερων χωρών και κοινωνικών τάξεων, κάτω από συνθήκες άγριου ανταγωνισμού. Παράλληλα η διακίνηση του κεφαλαίου, της εργατικής δύναμης και των προϊόντων επιταχύνεται διαρκώς και γίνεται ευκολότερα καθώς παραβλέπονται τα εθνικά σύνορα.

2. Την μετατροπή των συστημάτων εργασίας και παραγωγής. Τα συστήματα παραγωγής γίνονται περισσότερο ευέλικτα με αποτέλεσμα να δυσκολεύεται ο έλεγχος από την πλευρά των εργαζομένων, των συνδικάτων και του κράτους, ενώ η αξιοποίηση της εργασίας γίνεται αποσπασματική με την ανεργία να αυξάνει.

3. Την εξάπλωση της φιλελεύθερης δημοκρατίας που μπορεί μεν να διαμόρφωσε συνθήκες ελεύθερης έκφρασης για την κοινή γνώμη ωστόσο όμως λόγω της μείωσης του κρατικού ελέγχου διευκόλυνε την ανάπτυξη των εγκληματικών δραστηριοτήτων.

4. Την ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας αλλά και της επικοινωνίας, που δημιουργεί νέες σχέσεις εξουσίας, αλλά και εξάρτησης.

5. Το νέο τρόπο ζωής, που χαρακτηρίζεται από τον μανιώδη καταναλωτισμό, την ομοιομορφοποίηση μέσα από την επιρροή του αμερικανικού τρόπου ζωής, που καλλιεργείται από τα ΜΜΕ, αλλά και την τάση διάβρωσης της εθνικής κουλτούρας και την επικράτηση της αποκαλούμενης μαζικής κουλτούρας.

Οι διάφοροι μελετητές που αναφέρθηκαν στην παρούσα εργασία προσπάθησαν να ερμηνεύσουν την παγκοσμιοποίηση συνήθως από μια οπτική γωνία. Όμως η έννοια παγκοσμιοποίηση είναι κάτι πολύ πιο περίπλοκο. Δεν είναι επιδεχεται ως προβληματική μια και μόνο λύση.

Τελικά είναι η παγκοσμιοποίηση μια νομοτελειακή επιλογή; Είναι μονόδρομος για τα κράτη σήμερα; Η παγκοσμιοποίηση, όπως η πράξη έχει καταδείξει μέχρι σήμερα, είναι η συνέπεια συγκεκριμένων πολιτικών επιλογών των αναπτυγμένων χωρών και η «λύση» που επιβάλλεται στις αναπτυσσόμενες, εξαρτημένες χώρες, μέσω διεθνών οργανισμών οικονομικής χροιάς κυρίως όπως είναι η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Όπως έδειξε η μελέτη του παραδείγματος της Α. Αμερικής, ο στόχος των οργανισμών αυτών δεν εξαντλούνταν στην εξόφληση του εξωτερικού χρέους απλά. Στόχος ήταν και είναι η σφυριλάτηση δομών υπανάπτυξης και άρα εξάρτησης, στη βάση του νεοφιλελεύθερου προτύπου ανεξάρτητα από τις όποιες ιδιαιτερότητες που μπορεί να εμφανίζουν οι χώρες αυτές. Είναι χαρακτηριστικό, ότι «η πρωτοβουλία για τα κράτη της Αμερικής» το 1990 από τον Bush, στην βάση ενός γενικότερου οραματισμού για την δημιουργία μιας ζώνης ελεύθερου εμπορίου, από την Αλάσκα ως την Γη του Πυρός, ενθουσίασε αρχικά τις λατινοαμερικάνικες κυβερνήσεις. Όμως στα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι προσδοκίες δεν επαληθεύτηκαν. Το

κλείσιμο των μη ανταγωνιστικών βιομηχανιών, η επίδραση των χαμηλότερων δασμών, οι κίνδυνοι για την εθνική τους ανεξαρτησία λόγω της επεκτατικής εμπορικής και όχι μόνο πολιτικής των ΗΠΑ αλλά και η ανεργία, η φτώχεια και συχνά η εκμειάλλευση των ντόπιων πληθυσμών από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις οδήγησαν σε έντονες αντιδράσεις απέναντι στον νεοφιλελευθερισμό και της Παγκοσμιοποίηση. Δυστυχώς η μελέτη του παραδείγματος της Λ. Αμερικής απέδειξε ότι η πίστη³⁹⁵ για προσέλκυση διεθνούς κεφαλαίου και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου, με κόστος σε εσωτερικές θυσίες, περιορίστηκε στα πλαίσια της αυταπάτης. Ο καπιταλισμός στις χώρες αυτές και όχι μόνο, έχει αποβεί για άλλη μια φορά θύμα των αντινομιών του καθώς διανοείται και επαγγέλλεται μια οικουμενικότητα που δεν μπορεί να την υλοποιήσει.

Τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, απομάκρυναν το ενδιαφέρον από τα ζητήματα της οικονομίας και το έστρεψαν κυρίως σε ζητήματα ασφάλειας και αντιτρομοκρατίας. Το γεγονός αυτό λειτούργησε αρχικά ως ενίσχυση των πολιτικών δεσμών της διεθνούς κοινότητας, με την παγκοσμιοποίηση να μετουσιώνεται σε έναν συνεκτικό κρίκο απέναντι σε έναν κοινό εχθρό. Οδηγήθηκε ως συνέπεια της όλης αντίληψης η όλη προβληματική λοιπόν, προς έναν επαναπροσδιορισμό της έννοιας της ασφάλειας αλλά και κατ' επέκταση των δικαιωμάτων ακόμη ακόμη και αυτής της έννοιας της ελευθερίας και της αυτοδιάθεσης. Σήμερα δεν μιλάμε πλέον για διαχείριση της κοινωνικής ασφάλειας αλλά για διαχείριση της κοινωνικής ανασφάλειας, καθώς παρουσιάζεται μια άνευ προηγουμένου παγκοσμιοποίηση κινδύνων³⁹⁶. Το δίλημμα πάντως «Ασφάλεια ή

³⁹⁵ «When you had the promise of globalization and free markets, people warmed up to the idea that the American dream of prosperity might come to us», Felipe Noguera, «Latin America and globalization», Βλ. σχετ. The Globalist, 30-08-2005, www.theglobalist.com.

³⁹⁶ Βλ. σχετ. Ούρλιχ Μπεκ, Τι είναι η Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 1999, σ.199

Ελευθερία» παρουσιάζεται για πρώτη φορά αμείληκτο και η παγκοσμιοποίηση που βασίστηκε ως αρχική σύλληψη στην προσδοκία για ένα καλύτερο αύριο, μετουσιώθηκε σε ανασφάλεια και φόβο. Τότε γίνεται επικίνδυνη καθώς μπορεί να οδηγήσει άτομα και ομάδες στον επικίνδυνο δρόμο της πολιτικής εκτροπής. Μπορεί να οδηγήσει σε βήματα οπισθοδρόμησης αναφορικά με θεμελιώδη δικαιώματα.

Επομένως σήμερα, η παγκοσμιοποίηση και η ανοικτή οικονομία μπορούν να αποδεικτούν χρήσιμα εργαλεία μόνο στην λογική που θα επιτρέψουν διαμέσω των νέων κοινωνικών κινημάτων και της επέκτασης της επιρροής τους στην ευαισθητοποίηση της παγκόσμιας κοινής γνώμης και της εικόνας του σύγχρονου ανθρώπου, στην βάση όμως του σεβασμού απέναντι στα ανθρώπινα δικαιώματα και της διαφορετικότητας, όπου και αν αυτή εκφράζεται.

Ο φαύλος κύκλος της αλλοτρίωσης θα σπάσει μόνο αν ο άνθρωπος γίνει και πάλι το ενεργό υποκείμενο της πολιτικής. Όταν σήμερα τα πάντα διεθνοποιούνται και παγκοσμιοποιούνται σε έναν κόσμο ταχύτατα αναπτυσσόμενο και εξελισσόμενο, όταν αυτό που συμβαίνει μίλια μακριά επηρεάζει την καθημερινότητά μας προσδίδοντας στα προβλήματα μια παγκόσμια διάσταση, η μόνη λύση είναι η καθολική συνειδητοποίηση αυτού που συμβαίνει και επομένως η ανάληψη κοινής και καθολικής δράσης των «πολιτών αυτού του κόσμου».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελής Ιωάννης, «Διαδίκτυο και Ποινικό Δίκαιο», Ποινικά Χρονικά Ν/2000.

Adams F., Gupta S.D., Mengisteab K., *Globalization and the dilemmas of the State in the South*, Macmillan, London, 1999.

Altwater Elmar, *Προβλήματα της Οικονομικής Παγκοσμιοποίησης, στο Παγκοσμιοποίηση και κοινωνίες της διακινδύνευσης*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 22/24- 1998.

Ανδρουλάκης Ν.Κ., *Ποινικού Δίκαιου: γενικών μέρους*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1985.

Αντώνης Αστρινάκης, *Νεανικές Υποκουλτούρες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1991.

Axford Barrie, *The Global System. Economics, Politics and Culture*, St. Martin's Press, New York, 1995.

Βαθρακοίλης Αντώνης, *Το οργανωμένο έγκλημα και οι τρόποι αντιμετώπισής του*, Σάκκουλας, 2001.

Bagley Bruce, «Globalization and Latin America and Caribbean organized crime», *Global crime*, vol. 6, n.1, 02/2004, σ. 32-53.

Baudrillard J., «The end of the millennium or the Countdown», *Theory, Culture and Society*, Vol.15 (1), 1998.

Bauman Z., *Globalization: the Human Consequences*, Polity, Oxford, 1998.

Βεργόπουλος Κώστας, Krugman P. , Bluestone B., Harrison B., Hale D., Πελασγίδης Θ., Cohen S., Zysman J., *Η Νέα Παγκόσμια Οικονομία. Χρηματιστικό κεφάλαιο και βιομηχανική αποδιάρθρωση*, Θεωρήσης Πελαγίδης (επιμ.), Εξάντας, Αθήνα, 1994.

Βεργόπουλος Κώστας, *Παγκοσμιοποίηση, η Μεγάλη Χίμαιρα*, Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1999.

Βεργόπουλος Κώστας, *Το τέλος του κύκλου. Καταστολή και ηγεμονία στον 21^ο αιώνα*, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2002.

Berian Jean- Pierre, Lewontin Richard C., «La menace du complexe genetico- industriel», *Le Monde diplomatique*, Δεκέμβριος 1998.

Braithwaite J., «White Collar crime», *Annual Review of Sociology*, vol.11, 1985.

Braithwaite J., *Crime, shame and reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989

Bretherton C., *Introduction: Global Politics in the 1990s* στο C. Bretherton και G. Ponton, *Global Politics: An Introduction*, Blackwell, Cambridge, 1996.

Booker S., Minter William, «The U.S. and Nigeria thinking beyond oil», *Chimera* (USA / Africa Institute) vol. 1, issue 4, winter 2003.

K. Βουγιούκας, *Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο - Γενικό μέρος*, εκδ. Ε, 1986.

Box Steven, *Power, crime and mystification*, Tavistock studies in sociology, Routledge, London, 1983.

Boyer R., *Η θεωρία της Ρύθμισης*, Γ. Δουράκης (μτφρ.), Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1988b.

Brinkman R. και J. Brinkman «Corporate power and the globalization process», *International Journal of Social Economics*, vol. 29, n.9, 2002, 730-752.

Bruggeman Willy, «Υπερεθνικό έγκλημα: Οργανωμένο έγκλημα, πρόσφατες τάσεις και μελλοντικές προοπτικές», Ευάγγελος Στεργιούλης (μτφρ.), *ΠοινΔικ* 1-2/1998.

Bruggeman Willy, « Η καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος: δυνατότητες, προβλήματα και ευκαιρίες, με ειδικότερη έμφαση στην Ευρωπαϊκή Ένωση », *ΠοινΔικ* 3/2000.

Burda M. C., Dluhosch B., «Fragmentation, Globalization and Labor Markets», *CESifo Working Paper Series*, n. 352, 10/2000.

Γέροντας Αποστόλης, *Πληροφορική και Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 1991.

Castells M., *The Rise of the Network Society*, Oxford, Blackwell, 1996.

Castells M. «European cities, the informational society and the global economy», *New Left Review*, n. 204, 1994.

Chesnais F., *The mondialisation du capital*, Paris, Syros, 1994.

Chippaux J. P., «Η Αφρική, πειραματόζωο φαρμακευτικών εταιριών», *Le Monde Diplomatique*, n. 395, 11-09-2005 αναδημοσίευση στην Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, φύλλο 1440, περίοδος β, 11-09-2005.

Clarke M., *Business Crime: Its Nature and Control*, Polity Press, Cambridge, 1990.

Clarke M., «The control of insurance fraud a comparative view», *British Journal of Criminology*, 30, 1990a αλλά και στο M. Clarke, *Business crime: Its nature and control*, Polity Press, Cambridge, 1990b.

Clinard M. B., Quinney R., *Criminal Behavior Systems: A Typology*, Holt, Rinehart, Winston, New York, 1967.

Coase R.H., *Firm, the market and the law*, University of Chicago Press, Chicago, 1990.

Cohen R., *Global Diasporas*, UCL Press, London, 1997.

Coleman James William, «Προς μια ενοποιημένη θεωρία για το έγκλημα λευκού περιλαιμίου», *American Journal of Sociology*, Σεπτέμβριος 1987, 93.

Deardorff Alan, «Who makes the rules of globalization?», CESIFO Working Paper, n. 1301, 10/2004.

Δημακόπουλος Βασίλης, «Η λαθρεμπορία στον κοινό ευρωπαϊκό χώρο», *Ποιν. Χρονικά* N/2000.

Δημήτραινας Γεώργιος, *Ξέπλυμα βρώμικου Χρήματος*, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2002.

Doremus P., *The Myth of the Global Corporation*, Princeton University Press, Princeton, 1998.

Dunning John, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, England -Harlow, Addison - Westey, 1996.

Δούβας Γεώργιος, *Οι Ευρωπαϊκές και το Ελληνικό Ποινικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, Αθήνα, 2002.

Δουράκης Γεώργιος, «Στον αστερισμό του εικονικού καπιταλισμού: Νέες τεχνολογίες της πληροφορίας και δίκτυα επιχειρήσεων», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, Τόμος ΣΤ', τεύχος 30, Ιούλιος 2001.

Dunning, *Multinational Enterprises and the Global Economy*, 1995

Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου, « Το Οργανωμένο Έγκλημα από τη σκοπιά του Ποινικού Δικαίου», Σάκκουλας, 2000.
Εφημερίδα Εξουσία, 26-05-1997.

Ένωση Ευρωπαίων Νομικών, *Προς ένα Ευρωπαϊκό Δικαστικό χώρο - Corpus Juris ποινικών διατάξεων για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα, 1999.

Εφημερίδα «Το Βήμα», 10-11-1996.

Φαρμακίδη Νούφρη, *Το Δίκαιο της Οικονομίας στην Κοινωνική θεωρία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1985.

Φαραντούρης Νικόλαος, «Εύγχρονες εγκληματικές δράσεις στο Διαδίκτυο - Εννοιολογική προσέγγιση και ποινική αντιμετώπιση του Hacking και του φαινομένου της μόλυνσης με ιούς», *Ποιν.Δικ.* 2/2003.

Featherstone Mike, *Global Culture*, Sage, London, 1990.

Ferreira F., J. Litchfield J., *Education or Inflation? The Micro and macroeconomics of the Brazilian income distribution during 1981-1995*, Guadernos de economia, vol. 38, n. 114, Santiago, 08/2001.

Financial Times, "Nigeria protests prompt development moves", 22-02-2001 [http:// www.economics.gr/article Data/EP/2005](http://www.economics.gr/article>Data/EP/2005)

Forum των Δελφών: Μωυσής Ικόνικοφ, Κώστας Βεργόπουλος, Νίκος Μουζέλης, Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, Ισίγιο Μούτο, Ζεράρ Γκρελέ, Μπλαγκόζε Μπάμπιτς, *Κριτική και εγκώμιο των θεωριών ανάπτυξης*, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, 1989.

Fredric Jameson, Masao Miyoshi, «The cultures of globalization», Duke University Press, London, 1998.

French R., Reisen Davis, *Mouvements des capitaux et performances des investissements*, OECD, 1998.

Φρίντμαν Τόμας, *Το Lexus και η ελιά*, Ερρίκος Μπαρτζινόπουλος (μτφρ.), Ωκεανίδα, Αθήνα, 2000.

Φωτόπουλος Τάκης, *Παγκοσμιοποίηση, Αριστερά και Περιεκτική Δημοκρατία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2002.

Φωτόπουλος Τάκης, «Το δημοκρατικό κίνημα στην Λατινική Αμερική», *Ελευθεροτυπία*, 06-09-2003.

Φωτόπουλος Τάκης, «Η εισβολή των μεταλλαγμένων και οι πολυεθνικές», *ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*, 10-01-2004.

Geis Gilbert, Meier Robert F., Salinger Lawrence M, *White Collar crime. Classic and contemporary views*, 3rd edition, The Free Press, New York, 1995.

Giddens Anthony, *A Runaway world: How globalization is Reshaping our lives*, Routledge, New York, 1999.

Giddens Anthony, *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών. Πως επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*, Γεωργάς Κ. (μτφρ.), Μεταίχμιο, Αθήνα, 2001.

Giddens Anthony, *The Global Third Way Debate*, Polity Press, Cambridge, 2001.

Giddens Anthony, *Οι συνέπειες της νεοτερικότητας*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, 2001.

Gill M., Taylor G., «Preventing money laundering or obstructing business? Financial companies 'Perspectives on Know Your Customer' Procedures», *British Journal of Criminology*, n.44, 08-04-2004, σ. 582-594.

Gilpin R., «The Challenge of Global Capitalism», N.J.: Princeton University Press, Princeton, 1985.

Gilpin R., *Η Πολιτική οικονομία των διεθνών σχέσεων*, Gutenberg, Αθήνα, 1995.

Gilpin R., *Η πρόκληση του παγκόσμιου καπιταλισμού. Η παγκόσμια οικονομία του 21^ο αιώνα*, Κατσιλιέρης Γιώργος (μτφρ.), 4^η έκδοση, Ποιότητα, Αθήνα, 2002.

Gilpin R., *Παγκόσμια Πολιτική οικονομία. Η διεθνής οικονομική τάξη*, Ηρακλεία Στροϊκού (μτφρ.), Ποιότητα, Αθήνα, 2003.

Γκόλντσμιθ Έντουαρτ, *Πληθυσμιακή έκρηξη*, στο Μοδινός Μ. (επιμ.), *Πού βαδίζει ο κόσμος; Ο πλανήτης Γη και η παγκοσμιότητα της οικολογικής κρίσης*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1992.

Grabosky PN, Smith Russell G, «Crime in the digital age», The Federation Press.

Green D., *Silent Revolution, the rise of Market Economics in Latin America*, Λονδίνο, 1995.

Green G.S., *Occupational Crime*, Nelson - Hall, Chicago, 1990

Greider William, *One World, Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism*, Simon and Schuster, New York , 1997.

Guillen Mauro F., Is globalization civilizing, destructive or feeble? A critique of five key debates in the social science literature, *Annual Review of Sociology*, vol.27, 08/2001.

Habermas Jurgen, «Το δόγμα της ηγεμονικής μονομέρειας», (μτφρ. Σωτήρης Ντάλης), Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων.

Hardt M. -Negri A., *Labor of Dionysus*, University of Minnesota, Minneapolis, 1994.

Harrison B., *Lean and Mean. The changing landscape of corporate power in the age of flexibility*, Basic Books, New York, 1994.

Held D., McGrew A., Goldblatt D., Perraton J., *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Oxford Polity, Cambridge,, 1999.

Hicks A., Kenworthy L., «Varieties of welfare capitalism», *Socio Economic Review*, n. 1, 2003.

Hirschi Travis, Gottfredson Michael, *The generality of deviance*, Transaction Publishers, New Brunswick , 1994.

Hirst P., G. Thompson, *Globalization in Question: The international Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge, 1996.

Hirst P. -Thompson G., «The problem of globalization», *Economy and Society*, vol. 21, no 4, 11/1992.

Hirst P., G. Thompson, *Globalization in Question: The international Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge, 1996.

Hochstedler Ellen, *Corporations as criminals, Perspectives in Criminal Justice* 6, Sage Publications, Beverly Hills, 1984.

Holm H. και G. Sorensen, *Introduction: What has changed?* στο H. Holm και G. Sorensen, *Whose word order? Uneven Globalization and the end of the Cold War*, Westview, Boulder, 1995.

Ιακώβου Χρήστος, «Ο νέος διεθνής ηγεμονισμός», Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων.

Ietto - Gillies G., *Globalization: Myths and Reality*, Economic Issues, κ.τ., 1997.

Ikonicoff Moises, *Εξέλιξη της έρευνας στη Λατινική Αμερική, Πρακτικά του Συνεδρίου: Etas généraux de la Recherche et de l'Enseignement sur l'Amérique latine en France*, t.I, IHEAL, 27-05-1983 ως υποσημείωση 2, σ.32 στο Forum των Δελφών: Μωυσής Ικόνικοφ, Κώστας Βεργόπουλος, Νίκος Μουζέλης, Αντρέ Γκούντερ Φρανκ, Ισίγιο Μούτο, Ζεράρ Γκρελέ, Μπλαγκόζε Μπάμπιτς, Αθήνα.

Jamieson Katherine, *The organization of corporate crime: dynamics of antitrust violation*, Thousand Oaks, Calif. Sage, c1994.

Jameson Fredric, Miyoshi Masao, *The cultures of globalization*, Duke University Press, London, 1998.

Jhonson G., *Ta Παλάτια της μνήμης*, Κάτοπτρο, Αθήνα, 1993.

Kaiser Gunther, *Ο Ποινικός Έλεγχος της βαριάς οικονομικής εγκληματικότητας*, Σειρά Ποινικά 15, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1983.

Καμπάκη Ευγενία, «Σε αναβρασμό η Λατινική Αμερική», Εφημερίδα της Ανεξάρτητης Αριστεράς, Έτος 10°, φύλλο 463, 16-04-2005.

Κατσούλης Ηλίας, Μπλάνκα Ανανιάδη, Ιωαννίδης Σταύρος (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση, οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές όψεις*, Σειρά: Πολιτική στον 21° αιώνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003.

Kawell J., «Drug economies of the Americas», North American Congress on Latin America, vol. 36, n.2, 09/10/2002.

Κεραρίδου Ιωάννα, *Κρίσεις και παγκοσμιότητα. Η περίπτωση της Ελλάδας*, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα, 2002.

Khader Bichara, *Πολυεθνικές επιχειρήσεις, μεταφορά τεχνολογίας και πολιτιστικός ιμπεριαλισμός στο Ο Πολιτιστικός Ιμπεριαλισμός*, Γιάγκος Ανδρεάδης, Περικλής Ροδάκης, Δημήτρης Σταμούλης, Μιχάλης Χαραλαμπίδης (επιμέλ.) μετάφραση: Λήδα Ιστικοπούλου, Πρόδοτος, κ.τ., 1987.

Κάτσιος Σταύρος, *Ξέπλυμα Βρώμικου Χρήματος: η γεωπολιτική του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος. Το φαινόμενο της νομιμοποίησης εσόδων*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1998.

Kawamura E., «Financial innovation in multi - period economies», *Guadernos de economia*, vol. 40, n. 120, Santiago, 08/2003

Khondker Habibul, «Glocalization as Globalization: Evolution of a sociological concept», *Bangladesh-e Journal of sociology*, vol. 1, n.2, 07/2004.

Kindleberger Charles P., *Manias, panics and crashes: a history of financial crises*, 3rd ed, John Wiley (Wiley investment classics), New York, 1996.

Κούλει, Πάρκ, Λασγουελ, Κάτζ, Μιντ, Λίπμαν, Μπούροστιν, Χάμπερμας, Μπρέχτ, Μακλούαν, Βίντρερ, *Το μήνυμα του μέσου, η έκρηξη της μαζικής επικοινωνίας*, Αλεξάνδρεια, 1990.

Κουράκης Νέστωρ, Αθανασίου Ειρήνη, Πατεράκης Νικόλαος, *Το Έγκλημα της Απάτης*, Νομική Βιβλιοθήκη 2001.

Κουράκης Νέστωρ, *Τα Οικονομικά Εγκλήματα Ι*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 1998.

Krugman Paul, «Is capitalism too productive?», *Foreign Affairs*, 76, No 5, 1997.

Κωστάρας Αλέξανδρος, *Έννοια, τυποποίηση και προβληματική των κυρώσεων του οργανωμένου εγκλήματος*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2000.

Λάζος Γρήγορης, *Μορφές Εγκληματικότητας Ι: Οικονομικό Έγκλημα (Σημειώσεις)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Λάζος Γρηγόρης, «Κυβερνοχώρος, οργανωμένο έγκλημα και ξέπλυμα βρώμικου χρήματος», *Ποιν Δικ* 4/2000.

Λάζος Γρηγόρης, « Το Οικονομικό έγκλημα στη σύγχρονη Ελλάδα – Σκληρά δεδομένα και βασικές συντεταγμένες », *Ποιν.Δικ.* 6/2000.

Λάζος Γρηγόρης, *Πληροφορική & Έγκλημα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2001.

Lanternari Vittorio, *Πολιτιστικός ιμπεριαλισμός και ιδεολογία στο Ο Πολιτιστικός Ιμπεριαλισμός*, Ανδρεάδης Γιάγκος, Ροδάκης Περικλής, Σταμούλης Δημήτρης, Χαραλαμπίδης Μιχάλης (επιμέλ.), Λήδα Ιστικοπούλου (μτφρ.), Ηρόδοτος, Αθήνα, 1987.

Lash Scott & Friedman Jonathan, *Modernity & Identity*, Blackwell, Oxford, 1993.

Lenin V.I., *Imperialism the highest stage of capitalism a popular outline*, International Publishers, New York, 1982.

Levi Michael, *Fraud: organization, motivation and control*, Aldershot Hants (The international library of criminology, criminal, justice and penology, England, Ashgate, c1999.

Λίβος Νικόλαος, *Οργανωμένο Έγκλημα: Έννοια και δικονομικοί τρόποι αντιμετώπισής του*, Πρακτικά του Ζ Πανελληνίου Συνεδρίου, Εκδόσεις Σάκκουλας, 2000.

Lin J. Yifu, «Development strategies for inclusive growth in developing Asia», *Asian Development Review*, vol. 21, no. 2.

Λίτσας Μωυσής, «Βάζει χέρι σε Shell και Chevron ο Τσάβες», *Ελευθεροτυπία* 18-07-2005

Λυμπεράκη Α., Α. Μουρίκη, *Η αθόρυβη Επανάσταση*, Αθήνα, Gutenberg, 1996.

Macleans A., Yang X., «Rethinking Globalization in Africa Chimera», *USA/Africa Institute*, vol. 1 issue 1, spring 2003.

Mainwaring Scott, Shugart Matthew Soberg, *Presidentialism and democracy in Latin America*, Cambridge University Press, 1997.

Μανωλεδάκης Ι., *Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας*, Εκδόσεις Σάκκουλας, Αθήνα, 2002.

Μαρξ Κ., Ένγκελς Φ., *Η Γερμανική ιδεολογία*, 4^η έκδοση, Gutenberg, Αθήνα, 1979.

Μαρξ Κάρλ, «Το Κεφάλαιο: κριτική της Πολιτικής Οικονομίας», *Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα, 1978-1985.

McGrew Anthony, *The Transformation of democracy. Globalization and territorial democracy*, Polity Press, 1997.

Mead George H., *Mind, self and society: from the standpoint of a social behaviorist*, The University of Chicago Press, Chicago, 1967.

Μερτικοπούλου Βικτωρία, «Η μεταβολή της αντιμετώπισης των εταιριών μελών καρτέλ που παραβιάζουν το άρθρο 81 ΣυνΘΕΚ και οι πρόσφατες τάσεις της πολιτικής προστίμων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής», *ΔΕΕ* 1/2003.

Mills C. Wright, *White collar: the American middle classes*, Oxford University Press, London, 1951.

Μίλς Σ.Ρ., *Η αριστοκρατία της εξουσίας στις ΗΠΑ*, Εκδόσεις Αρσενίδης, Αθήνα, 1991.

Minsky Hyman, *Financial Crises and the Evolution of capitalism*, στο GottDiener M. & Komninos N., *Capitalist Development and Crises Theory*, MacMillan, Hampshire, 1989.

Mitchell J. M., *Key concepts in international relations: 3. international Cultural relations*, Published in association with the British Council, London, 1986.

Mittelman James, *Globalization: Critical Reflections*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, London, 1996.

Μοδινός Μ. (επιμ.), *Πού βαδίζει ο κόσμος; Ο πλανήτης Γη και η παγκοσμιότητα της οικολογικής κρίσης*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1992.

Μπραντλίντζερ Π., Άρτος και θεάματα, Θεωρίες για την μαζική κουλτούρα ως κοινωνική παρακμή, Νησίδες, 1999.

Moseley Michael, "The Inca and their Ancestors", Thames and Hudson Publishing, Texas, 1992.

Μπασαγιάννης Νάσος, «Χρηματιστηριακό Έγκλημα και η αντιμετώπιση του στο Ποινικό Δίκαιο», Ποιν Δικ. 5/2003.

Μπεκ Ούρλικ, Τί είναι η Παγκοσμιοποίηση; Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, 1999.

Mueller Gerhard, «Transnational crime: Definitions and Concepts», εισήγηση του σε διεθνές συνέδριο (25-27 Σεπτεμβρίου 1998, Aosta Valley Italy), με θέμα «Responding to the Challenges of Transnational Crime».

Ναμία Οββαδία, «Εύγχρονες μορφές ηλεκτρονικής απάτης στις τραπεζικές συναλλαγές», ΠοινΧρον ΝΓ/2003.

Nash June, Kovic Christine, *The Reconstitution of Hegemony. The Free Trade Act and the Transformation of Rural Mexico*, στο Mittelman J.H., *Globalization Critical Reflections*, Lynne Rienner Publishers, Boulder London, 1996.

Needler Martin, *Political systems of Latin America*, D. Van Nostrand Company, New Jersey, 1964.

Needler Martin, *Latin American politics in perspective*, D. Van Nostrand, Princeton, c1963.

Νεγρεπόντη Δελιβάνη Μαρία, *Ιδιωτικές και δημόσιες επιχειρήσεις: επίκαιροι προβληματισμοί*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1993.

Needleman C., Needleman M. L., «Έγκλήματα οργανωτικών δομών: Δύο μοντέλα εγκληματογένεσης», *The sociological Quarterly*, n.20, Autumn 1979.

Nelken David, *Έγκλημα Λευκού Περιλαίμιου*, M. Maguire, R. Morgan, r. Reiner(επιμελ.) Oxford Handbook of Criminology, Oxford University Press, Oxford, 1994.

New African, no 489, Δεκέμβριος 2003

Norris Lachelle, *The human face of globalization: plant closings and life transitions*, *Journal of Fashion Marketing and Management*, Academic Paper, vol. 7, n.2, Tennessee Technological University, Tennessee, 2003, σ.163-181.

Νούσκαλης Γεώργιος, « Απάτη με ηλεκτρονικό υπολογιστή: το παρελθόν και το μέλλον του άρθρου 386 ΠΚ, ιδίως υπό το πρίσμα των εξελίξεων στο Συμβούλιο της Ευρώπης και στη Ευρωπαϊκή Ένωση», ΠοινΔικ2/2003.

Palloix Christian, *Ο σύγχρονος Καπιταλισμός. Η Διεθνοποίηση του κεφαλαίου*, Μάριου Νικολινάκου (επιμέλ.), Εκδόσεις Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1978.

Πανούσης Γιάννης, «Ανασφάλεια - Το Σκιάχτρο της παγκοσμιοποίησης», ΠοινΔικ 10/2004.

Paoli L., «Criminal fraternities or criminal enterprises», *Transnational Organised crime*, vol. 4, n. 3, Autumn/Winter, 1998.

Παπαδόπουλος Χρήστος, *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος από εμπόριο ναρκωτικών*, Πρακτικά του Ζ Πανελληνίου Συνεδρίου, Εκδόσεις Σάκουλας, Αθήνα, 2000.

Παπακυριακού Θεόδωρος, «Το σύστημα της καταστολής της φοροδιαφυγής στην ελληνική έννομη τάξη» Ποιν.Δικ. 11/2003.

Parsons T., *The Social System*, Glencoe, Illinois, 1952.

Parr Fukuda S., «New Threats to Human Security in the Era of globalization», *Journal of human development*, vol.4, n. 2, 07/2003.

Passas Nikos, *Organized crime*, Aldershot (International library of criminology, criminal justice & penology), England, Dartmouth, c1995.

Pearce F., Tombs S., «Ideology, Hegemony and Empiricism Compliance Theories of Regulation», *British Journal of Criminology*, 30, σ. 423-443.

Πελαγίδης Θεόδωρος, *Πόσο έχει προχωρήσει η παγκοσμιοποίηση*; Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2001.

Πουλαντζάς Νίκος, *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984.

Penrose Edith, *The theory of the growth of the firm*, 3rd edition, Oxford University Press, Oxford, 1995.

Robertson R., *Globalization: social theory and global culture*, Sage, London, 1992.

Robinson W., «Latin America and global capitalism, Race and Class», special issue, «The Threat of globalism», 40 (2/3), October 1998 - March 1999.

Rodrik Dani, *Τα λογικά και τα παράλογα στη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση* στο E. Kapstein, J.A. Kregel, P. Krugman, R. Lawrence, M. Obstfeld, D. Rodrik, J. Sachs, M. Slaughter, P. Swagel, *Κατανοώντας την Παγκοσμιοποίηση*, Θεόδωρος Πελαγίδης (επιμ.), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2000.

Rodrik Dani, *Has globalization gone too far?*, Institute for International Economics - International Direct Investment: Policies and Trends in the 1980s, Washington O.E.C.D, 1992., Paris: OECD.

Ρουμελιώτης Παναγιώτης, *Παγκόσμια Διακυβέρνηση ή Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση;*, Α. Α.Λιβάνη, Αθήνα, 2002.

Ρουμελιώτης Παναγιώτης, *Η πορεία προς την Παγκοσμιοποίηση. Η Ευρωπαϊκή στρατηγική για τον 21^ο αιώνα*, Σύνορα - Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 1996.

Popper K., *Η Ανοικτή κοινωνία και οι εχθροί της*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1980.

Prebish R., *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*, New York, 1950.

Punch Maurice, *Dirty business: exploring corporate misconduct: analysis and cases*, Sage, London, 1996.

Sachs J., «International Economics: Unlocking the Mysteries of Globalization», *Foreign Policy*, n. 110, 1998.

Said E.W., *Κουλτούρα και Ιμπεριαλισμός*, Νεφέλη, Αθήνα, 1996.

Santos B., *Globalizing institutions: case studies in regulation and innovation*, Ashgate - Aldershot - Hampshire, England, 2000.

Sakiro Fukuda Parr «New threats to Human Security in the Era of globalization», *Journal of Human Development*, vol. 4, n. 2, 07/2003.

Sapelli C., «The political economy of the Chilean transition to democracy», *Cuadernos de economia*, vol.37, n. 112, Santiago, 12/2000.

Σαριδάκης Μάνος, «Μεξικό-Πολωνία. Διεθνής οργή για τα μεταλλαγμένα. Βιομηχανία μηνύσεων σε αγρότες έχει στήσει η Μονσάντο», *Ετος 11^ο*, Φύλλο 552, 03-02-2002.

Sassen Saskia, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization*, The 1995 Columbia University Leonard Hastings Schoff Memorial Lectures, Columbia University Press, New York, 1996.

Sassen Saskia, *Εγκαράσσοντας το πλανητικό στο εθνικό: επιπτώσεις στο ρόλο του κράτους» στο Παγκοσμιοποίηση, οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές όψεις*, Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμ.), Σειρά: Πολιτική στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003.

Scheuerman William, *The Twilight of Legality? Globalization and American Democracy*, *Global Society*, vol. 14, n.1, 2000.

Σάκς Τγκνασι, *Πρός ένα επαναπροσδιορισμό της ανάπτυξης στο Μοδινό Μ. (επιμ.), Πού βαδίζει ο κόσμος; Ο πλανήτης Γη και η παγκοσμιότητα της οικολογικής κρίσης*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα, 1992.

Σεραφετινίδου Μ., *Κοινωνιολογία των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*, Gutenberg, Αθήνα 1995.

Scott Alan, *The limits of globalization. Cases and arguments*, Routledge, London, New York, 1999.

Seidman Steven & Alexander Jeffrey, *The new social theory reader*, Routledge, London, New York, 2001.

Shapiro S., «Collaring the crime, not the criminal: Reconsidering "White Collar Crime"», *American Sociological Review*, 55, 1989.

Shaw Martin, *Politics and Globalization. Knowledge, ethics and agency*, Routledge, London, New York, 1999.

Shore C., *Antropology of policy: critical perspectives on governance and power*, Poutledge, London, 1997.

Sklair L., « The transnational capitalist class», Blackwell, Oxford, 2001.

Slapper Gary, Tombs Steve, *Corporate crime*, Longman, London, 1999.

Σκανδάρης Ιωάννης, «Συμβατότητα προς το Κοινοτικό Δίκαιο του Ελληνικού Δικαίου επί αποφυγής καταβολής του ΕΦΚ και του ΦΠΑ για εναποθηκευμένα πετρελαιοειδή τελούντα εν αναστολή φόρων», ΔΕΕ 3/2003.

Sklair L., «Competing conceptions of globalization», *Journal of world - Systems Research*, vol.5, n.2, 1999, σ.143-162.

Smart Barry, *Postmodernity*, Routledge, London, New York, 1994.

Soto R., Torche A., «Spatial inequality, migration and economic growth in Chile», *Cuadernos de economia*, vol. 41, n. 124, 12/04.

Σπινέλλη Διονύσιος Δ., « Ποινικές κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους », Ποινικά Χρονικά, ΝΓ/2003.

Σπυρόπουλος Γεώργιος, «Εννοιολογική προσέγγιση και ερμηνευτικός προσδιορισμός του Τρίτου Κόσμου: εμφάνιση - εξέλιξη - σημερινά δεδομένα» στο Αγορά Χωρίς Σύνορα: Τριμηνιαία επιθεώρηση διεθνούς οικονομίας και πολιτικής, Τόμος 8, Τεύχος 3, Δεκέμβριος-Ιανουάριος- Φεβρουάριος 2003.

Στεργιούλης Ευάγγελος, «Europol: Ετήσια Έκθεση Δραστηριοτήτων για το έτος 1999». Ποιν. Δικ. 10/2000.

Sunkel O.,Griffit S., *Debt and development crises in Latin America: the end of an illusion*, Clarendon Press, Oxford, 1986.

Συκιώτου-Ανδρουλάκη Αθανασία, «Νέες εξελίξεις στην ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: τα δυο σχέδια του Corpus Juris και η προοπτική μετά τη Συνθήκη του Άμστερνταμ », Ποινικά Χρονικά Ν/2000.

Sutherland Edwin H, «While Collar Criminality», *American Sociological Review*, February 1940.

Συμεωνίδου - Καστανίδου Ε., *Νομιμοποίηση εσόδων από Εγκληματικές πράξεις*, Πρακτικά του Ζ Πανελληνίου Συνεδρίου, Εκδόσεις Σάκκουλας, 2000.

Swagel P., Slaughter M., *Η Παγκοσμιοποίηση μειώνει τους μισθούς και εξαγεί θέσεις εργασίας*, στο E. Kapstein, J.A. Kregel, P. Krugman, R. Lawrence, M. Obstfeld, D. Rodrik, J. Sachs, M. Slaughter, P. Swagel, *Κατανοώντας την Παγκοσμιοποίηση*, Θεόδωρος Πελαγίδης (επιμ.), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2000.

Schwendinger H & J, *Adolescent subcultures and Delinquency*, Praeger, 1985.

Σωτηρόπουλος Γεώργιος, «Η ευθύνη των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου για επιχειρηματικές επιλογές. Η ισχύς του 'Business Rule' στην Ελλάδα», ΔΕΕ 7/2003, έτος 9.

Taguieff Pierre Andre, *Παγκοσμιοποίηση και δημοκρατία*, Νίκος Κούρκουλος (μτφρ.), Έκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2002.

Taylor Ian, *The Social Effects of free market policies. An international text*, Harvester, Hertfordshire, 1990.

Τζίβα Έφη, «Το ηλεκτρονικό εμπόριο και η προστασία των καταναλωτών απέναντι σε γενικούς όρους συναλλαγών», Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών 10/2003.

Tombs S., Pearce F., « Αστυνομεύοντας επιχειρηματικούς 'κακόφημους' δρόμους - Μια απάντηση στον Keith Hawkins» *British Journal of Criminology*, n.31, autumn 1991.

Tomlinson J., *Cultural imperialism a critical introduction*, Pinter, London, 1991.

Τουντόπουλος Βασίλης, «Η άσκοπη διενέργεια συναλλαγών στις συμβάσεις διαχείρισης χαρτοφυλακίου (Chuning)», ΔΕΕ 8-9/2003.

Τραγάκης Γεώργιος, *Οργανωμένο Έγκλημα και Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος: money laundering*, Νονική Βιβλιοθήκη, 1996.

Τσάλτας Ι. Γρηγόρης, *Αναπτυξιακό φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος. Πολιτικές και διεθνές δίκαιο της ανάπτυξης*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα, 1991.

Vold George, Bernard Thomas J., Snipes Jeffrey, *Theoretical criminology*, 4th ed, New York, Oxford University Press, 1998.

Walker Alan, *The strategy of inequality. Poverty and income distribution in Britain 1979 - 1989* στο Taylor Ian, *The Social Effects of free market policies. An international text*, Harvester, Hertfordshire, 1990.

Wallerstein I, *The capitalist World- economy: essays*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Walter U., *Principles of government and politics in the Middle Ages*, (4th ed.), Methuen, London, 1978.

Weisburd D., Wheeler S., Waring E., Bone N., *Crimes of the Middle Classes White Collar Offenders in the federal Courts*. Yale University Press, New Haven, London, 1991.

Weigend Thomas, *Το οργανωμένο Έγκλημα από τη σκοπιά του Ποινικού Δικαίου*, Πρακτικά του 2 Πανελληνίου Συνεδρίου, *Το οργανωμένο Έγκλημα από τη σκοπιά του Ποινικού Δικαίου*, Εκδόσεις Σάκκουλας, 2000.

Weiss Linda, *The Myth of the Powerless State. Governing the economy in a global Era*, Polity Press, Cambridge, 1998.

Welch Michael, *Force and fraud: A radically coherent criticism of corrections as industry*, *Contemporary Justice Review*, vol.6, n.3, 2003.

Whalley J., «Globalization and values», CESIFO Working Paper n. 1441, 04/05.

Whitehead L., *High - level political corruption in Latin America A transitional phenomenon? In combating corruption in Latin America*, J. S. Tulchin & R.H. Espach, Washington DC, 2000.

Williams J., *Reflections on the private versus public policing of economic crime*, *British Journal of criminology*, vol.45, 2005.

Williams P., «Organising Transnational crime: Networks, Markets and Hierarchies», *Transnational Organised Crime*, vol.4, n.3, Autumn/Winter.

Williams P., «Organised crime and cybercrime: Synergies, Trends and responses», *Global Issues: An Electronic Journal of the department of State*, 6/2.

Williamson J., «Globalization, Convergence and History», *The Journal of Economic History*, 56(2), 1996b.

Williamson J., «Globalization, Labor Markets and Policy Backlash in the Past», *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 12 (4), 1998.

Williamson J., *Political Economy and international money*, New York University Press, New York, 1987.

Χάλαρης Γιώργος, *Παγκοσμιοποίηση και κοινωνία των δικτύων*, στο *Παγκοσμιοποίηση, οικονομικές, πολιτικές, πολιτιστικές όψεις*, Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμέλ.), Σειρά: Πολιτική στον 21^ο αιώνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003.

Χλούπης Γεώργιος, «Νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες: περιγραφή του φαινομένου και τρόποι αντιμετώπισης», *ΠοινΔικ4/2000*.

**Χλούπης Γεώργιος, Διασυνοριακό & Υπερεθνικό Οργανωμένο
Έγκλημα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005.**

**Ψημμένος Ι., Σημειώσεις « Παγκοσμιοποίηση, οικονομία και
πολιτισμός», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1999**

**Yang Xiaokai, Economic Development and the division of labor,
Blackwell, England, 2003**

**Zhuang J., Dowling M, «Lessons of the Asian Financial Crisis: What can
an early warning system model tell us», Asian Development Review,
vol. 20, no. 1.**

**Ζησιάδης Βασίλειος Ι., Η οικονομική εγκληματικότητα, Εκδόσεις
Σάκκουλας, Αθήνα, 2001.**

ΠΗΓΕΣ INTERNET

«Ο χαρακτήρας της πάλης στην Αργεντινή», www.sek-ist.gr/documents/is94/Argentina

« Η εξέγερση στη Βολιβία», www.sek-ist.gr, 27-04-2005.

«Η Βενεζουέλα με μια ματιά», www.users.hol.gr

«Σχέδιο Κολομβία ή Σχέδιο Αντικολομβία», Διεθνής Αλληλεγγύη, τεύχος 24, Ιανουάριος Μάρτιος 2000. <http://www.geocities.com/anargr/gr/subcolob.htm>.

Jose Maldavsky, «Οι βρώμικες δουλειές της κούντας στη Χιλή & Οι βρώμικες δουλειές της χιλιανής δικτατορίας», Ελευθεροτυπία 30-08-2005, www.enet.gr

Μαλκίδης Φάνης, «Λατινική Αμερική: Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η εξαθλίωση των λαών», www.google.com, 27-04-2005.

Χαρίσης Αποστόλης, «Καπιταλισμός και "ανοικτή κοινωνία": όψεις μίας ιδεολογικής αντίληψης», www.e-rooster.gr

Χάντιγκτον Σάμιουελ, «Η μοναξιά της Υπερδύναμης», Περιοδικό ΝΡQ, τεύχος 11, καλοκαίρι 1999, www.new-world-order.org

Walden Bello, « Is the ' Structural adjustment' approach really and truly dead?», BusinessWorldInternetEdition, 8/11, 1999, <http://www.bworld.com.ph/current/today>.

Πέτρος Τζέιμς, «Ιμπεριαλισμός και Λ. Αμερική», www.kkemi.gr, 08-10-2005.

Mondragon Hector, «Οι ΗΠΑ και το Σχέδιο Κολομβία», www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/free/colombia, Δεκέμβριος 2000.

Kourilsky Philippe, «Vaccination: quand l' éthique devient morale», PourLaScience, n.322, Παρίσι, 2004, <http://www.mpa.gr/specials/unicef2005/human>.

Kristof Nicholas, «Η απειλή μιας νέας Αφρικής», The New York Times, 12-12-2002 <http://Athens.Indymedia.org/old>.

Herman Edward S., «War Criminals (Economics Division): The Dirty Twenty», <http://www.zmag.org>.

Asadi M., «Constructing a global ghetto. Racism, the west & the Third World», Max Weber's Sociology of Islam. <http://www.Bangladeshsociology.org>.

Chomsky Noam, « The Colombia Plan: April 2000. Through the 1990s, Colombia was the leading recipient of U.S. military aid in Latin America», <http://www.zmag.org/ZMag/articles/chomskyjune2000.htm>.

Γκρεϊ Τζόν, «Πού έκανε λάθος ο Φρίντμαν και ο Μάρξ», www.ppol.gr, 18-10-2005.

Γιανναρού Λίνα, «Φαύλος κύκλος τα μεταλλαγμένα. Ο Τζέφρι Σμιθ μιλάει στην Καθημερινή για τους κινδύνους από τους σπόρους της εξαπάτησης», Καθημερινή, 04-06-200 www.oikoen.gr/selides-genet-d.

Bullard Nicola, « Before they Killed us with Guns, now they do it with hunger- Some Moments from the Argentina Social Forum», <http://Athens.Indymedia.org/old>.

Δημητρίου Ανδρέας, «Διεθνής οικονομική ανασκόπηση και Ελληνική οικονομία», <http://www.pathfinder.gr>.

Φωτόπουλος Τ. και Γκεζερλής Α., «Η Αυτοκρατορία των Negri και Hardt: Ένα νέο κομμουνιστικό μανιφέστο ή ένα ρεφορμιστικό καλωσόρισμα της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης;» www.tristero.gr, 07/2002

Γκόλτσιου Γιούτα, «Πολυεθνικές και δίκαιο εμπόριο», Ν.Σ., 2001, www.oikoen.gr.

Economist, «Thinking about Globalization: Popular Myths and economic facts», 1998 www.economist.com/bookshop/schools/brief.html

Οικονομίδης Φοίβος, «Αναζητώντας σύγχρονο θεωρητικό πρόταγμα», Ελευθεροτυπία 30-08-2005, www.enet.gr

Noguera Felipe, «Latin America and globalization», The Globalist, 30-08-2005, www.theglobalist.com.

Reid Michael, «Η Χιλή απομακρύνθηκε από την σκιά του Πινοσέτ. Η πολιτική της Χιλής ατενίζει το μέλλον», The Economist, 18-11-2005. www.economist.Kathimerini.gr

A. Kacowicz, «Regionalization, globalization and nationalism: Convergent, divergent or overlapping?» Working Paper, n. 262, 12/1998, <http://www.nd.edu/Kellogg/wps>

«Η επιστροφή του Κόνδορα - Βολιβία», <http://www.exandas.ert.gr/volivia>

«Βολιβία», <http://www.athens.indymedia.org>.

«Χουάρες: Η πόλη των νεκρών γυναικών» <http://www.exandas.ert.gr/mexico>

Έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας για το 2003. <http://www.amnestyusa.org>

The Globalist, 30-08-2005, www.theglobalist.com.

«Η ιδιωτικοποίηση του πολέμου στον 21° αιώνα» <http://exandas.ert.gr/corporate>

«Brazil:Child Soldiers global report 2004» <http://www.Exercito.gov>

«Βραζιλία» <http://www.enet.gr/online>

«Ουρουγουάη» <http://www.AthensIndymedia.org/old>.

«Παραγούνη» <http://www.AthensIndymedia.org/old>.

«Οι ανήλικοι και τα ναρκωτικά του Ρίο», <http://www.bbc.co.uk/greek/news/brazil> , 10-09-2002